

Tutkimus & **KRITIIKKI**

1 | 2025

Foucault ja
uusliberalismi

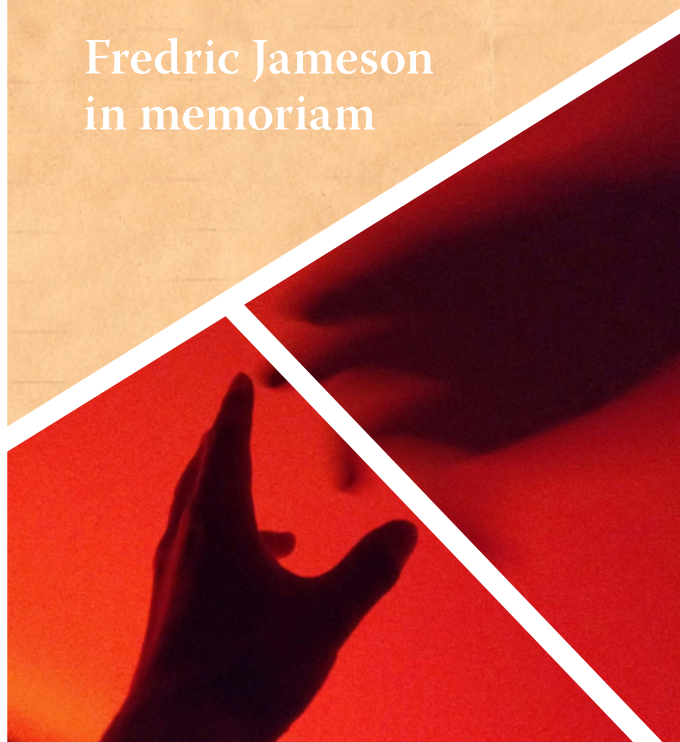
Marxin *Pääoman*
suomennoshistoria

Boris Hessen ja
marxilainen
tieteenhistoria

Alustatutkimus ja
finanssiteknologia

Marxismien
historiallis-kriittinen
sanakirja

Fredric Jameson
in memoriam

Tutkimus & KRITIIKKI

Karl Marx -seuran julkaisu
1 / 2025 | 5. vuosikerta | eISSN 2737-1603

Tutkimus & kritiikki on Karl Marx -seuran julkaisema monitieteinen aikakausjulkaisu. Lehti edistää moniäänistä keskustelua marxilaisen perinteen sisällä ja eri tieteenalojen kriittisten suuntausten välillä. *Tutkimus & kritiikki* tarjoaa julkaisuväylän erityisesti yhteiskuntatieteellisten ja humanististen alojen kriittiselle tutkimukselle, mutta se ottaa vastaan marxilaiseen perinteeseen kiinnittyviä tutkimuksia myös muilta aloilta. *Tutkimus & kritiikki* julkaisee vertaisarvioituja tieteellisiä artikkeleita, katsauksia, kirja-arvosteluja ja keskustelua nykypäivän ja tulevaisuuden polttavista kysymyksistä. Lehdessä julkaistavat tutkimusartikkelit läpäisevät vertaisarvioinnin ja ne valitaan tieteellisin perustein.

Lähetä käsikirjoitus!

Kirjoittajaohjeet löytyvät tämän julkaisun lopusta sekä alla olevan linkin takaa.

[JOURNAL.FI](https://journal.fi) →

TOIMITUS

Päätoimittaja

Saska Heino
toimitus@marxseura.fi

Toimitussihteeri

Miikka Palokangas
toimitussihteeri@marxseura.fi

Toimittajat

Akseli Ekola
Sauli Havu
Pertti Honkanen
Tanja Juuri
Juha Koivisto
Matti Kortesoja
Simo Pieniniemi
Paula Rauhala
Jussi Silvonon

Kannen toteutus

Veera Kananen

Taitto

Miikka Palokangas

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Sisällys

- 5 **Pääkirjoitus:** Mahdottoman tehtävän edessä? Marxin ja marxilaisten kääntämisen vaikeudesta ja vaikutuksista

ARTIKKELIT

- 9 **Sauli Havu**
Liberalismin lumo: Michel Foucault ja uusliberalismi
- 50 **Jouni Huhtanen**
Tiede tienristeyksessä: Boris Hessen ja marxilaisen tieteenhistorian lupaus

TEEMA: KÄÄNTÄMINEN

- 71 **Paula Rauhala**
”Marx kuuluu meille!": Marxin *Pääoman* suomennoshistoria ja kamppailu Marxin perinnöstä lyhyellä 1900-luvulla
- 104 **Sauli Havu**
Johdanto käännösartikkeliin "Historiallis-kriittinen "
- 107 **Wolfgang Fritz Haug**
Historiallis-kriittinen
- 127 **Saska Heino**
Uusi englanninnois Marxin *Pääomasta*

PUHEENVUOROT

- 131 **Edemilson Paraná**
Geneettinen lähestymistapa alustatutkimukseen ja finanssiteknologiaan
- 141 **Simo Pieniniemi**
Kokonaisvaltaisesti kulttuurista ja kapitalismista: Fredric Jameson 1934–2024

- 150 Theodor W. Adorno: *Minima Moralia. Ajatuksia särjetystä elämästä*
Eetu Föhr
- 156 Nancy Fraser: *Kannibaalikapitalismi. Miten päästä eroon järjestelmästä, joka syö demokratian, hyvinvoinnin ja maapallon*
Pertti Honkanen
- 159 Evald Iljenkov: *Abstraktin ja konkreettisen dialektiikka Marxin Pääomassa*
Keijo Lakkala
- 163 Markku Kuisma: *Kansallinen voitto ja kapitalismin henki. Luonnostelmia maailmantalouden reunalta*
Olli Poropudas
- 167 Eberhard Illner, Hans A. Frambach & Norbert Koubek (toim.): *Friedrich Engels. Das rot-schwarze Chamäleon*
Veli-Matti Rautio
- 174 Antti Salminen & Tere Vadén: *Merkitys ja ala-aine*
Sakari Säynäjoki

- 181 English abstracts

Mahdottoman tehtävän edessä?

Marxin ja marxilaisten kääntämisen vaikeudesta ja vaikutuksista

Friedrich Engels arvostelee *The Commonweal* -lehdessä 10. marraskuuta 1885 julkaistussa artikkelissaan ”How not to translate Marx” kääntäjä John Broadhousea¹ tämän yrityksestä englannintaa Marxia, ”tuota vaikeimmin käännettävää saksalaista prosaistia”. Engelsin mukaan Marxin kääntäminen edellyttää taituruutta käännöksen lähtö- ja kohdekielessä, lähtökielisen kirjallisuuden laaja-alaista tuntemusta, kykyä uudissanojen, neologismien, luomiseen kohdekielille sekä arkikielen ja murteellisten ilmaisujen hallintaa. Sanalla sanoen Engelsin Marxin kääntämiselle asettamat ehdot ylittävät ankaruudessaan niiden kyvyt, jotka ovat oppineet saksaa pelkästään kirjoja lukemalla (Engels 1885/1990). Ei liene epäselvää, lukeeko Engels kyseisen kääntäjän tähän joukkoon vai ei. Engels osoittaa artikkelissaan, ettei kyse ole vain hiusten halkomisesta. Epätarkat, epäjohdonmukaiset tai harhaanjohtavat käännökset käsitteille, kuten *Werthgröße*, Broadhousen sanoin *extent of value* (suom. ’arvon suuruus’; Marx 1867/2013, 50) tai *Arbeitsperiode*, Broadhousen kääntämänä *time-labour*, *time of labour*, *labour-time* ja *period of labour* (suom. ’työjakso’; Marx 1885/2014, 216), eivät tee hänen mukaansa oikeutta saksan-

1 John Broadhouse oli journalisti Henry Hyndmanin (1842–1921) käyttämä salanimi. Hyndman, poliittisesti alkujaan konservatiivi, kääntyi myöhemmin sosialistiksi ja oli perustamassa Ison-Britannian ensimmäistä sosialistista puoluetta, Social Democratic Federation’ia, vuonna 1881. Hyndman tunnetaan myös antisemitismistään sekä tuestaan Ison-Britannian osallistumiselle ensimmäiseen maailmansotaan.

kieliselle alkutekstille, vaan heikentävät käännöksen ymmärrettävyyttä ja sujuvuutta (Engels 1885/1990).²

On helppo ymmärtää, miksi Engelsin ehdot täyttämätön käännös voi antaa Marxista tarpeettoman raskassoutuisen, vaikeaselkoisen tai ”kuivan” vaikutelman. Samalla on helppo hahmottaa, miten näiden käännösten käännökset, siis jonkin välikielen pohjalta tehtävät käännökset, osittaisetkin, voivat vaikuttaa hänen töidensä vastaanottoon hieman vanhan ”rikkinäinen puhelin” -lastenleikin tavoin. Kyse on monessa mielessä kiehtovasta kielten ja käsiteperinteiden vuorovaikutuksesta kirjoittajien, kääntäjien ja lukijoiden uusintaessa Marx-tutkimusta ja perinnettä (toivottavasti käsitteen ”laajennetussa” merkityksessä!). Ilmiö on kiinnostava paitsi historiallisesta myös siitä nykyhetken näkökulmasta, miten Marxilta käännettyjä käsitteitä sovelletaan ajankohtaisiin aiheisiin ja miten marxilaista tutkimusperinnettä täydennetään ”ulkopuolisilla” käsitteillä.³

Tämän *Tutkimus & kritiikki* -numeron keskeisenä teemana on kääntäminen. Oli kyse sitten Marxin omien tekstien, marxilaisen käsitteistön tai kyseisestä perinteestä ammentavien tutkijoiden tekstien kääntämisestä, kytkeytyvät numeron käännökset ja käännosaiheiset tekstit Engelsin esittämiin, tasokkaille käännöksille asetettuihin ehtoihin. Se, minkälaisiin ratkaisuihin aiemmat ja nykyiset kirjoittajat sekä kääntäjät ovat tulleet, suhteutuu numeron teksteissä mielenkiintoisella tavalla näiden ratkaisujen vastaanottoon. Engelsin esittämistä ehdoista Marxin kääntäjille ei kuitenkaan voida johtaa oikeita tai väriä käännösratkaisuja. Marxin kirjallisten ”rintaperillisten” puuttuessa erilaisten käännösratkaisujen hyväksyminen ja vakiintuminen on prosessina hajaantuneempi, kenties demokraattisempi, varsinkin kuin marxilainen tutkimusperinne yltää lukuisiin tietisiin ja tutkimusaloihin.

Paula Rauhalan vertaisarvioitu artikkeli ”Marx kuuluu meille!” käsittelee Marxin *Pääoman* eri painosten ympärillä käytyä kamppailua Suomessa. Eri painokset *Pääomasta* olivat osa kamppailua siitä, kenelle Marx klassikkona kuuluu – ja tässä kamppailussa Neuvostoliitto ja sen valtioideologia marxismi-leninismi olivat merkittävä osapuoli. Kääntämisteemaan kuuluu myös Rauhalan käännös *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus* -sanakirjan artikkelista ”Historiallis-kriittinen”, jonka on kirjoittanut sanakirjan pitkäaikainen päätoimittaja Wolfgang Fritz Haug. Hakusana tiivistää hyvin sanakirjan taustalla olevan intellektuaalis-poliittisen eetok-

2 Broadhouse oli kääntänyt ja julkaissut oma-aloitteisesti joitakin kohtia *Pääoman* ensimmäisestä osasta kääntymättä asiassa Engelsin puoleen (ks. Gordon 2025).

3 Ks. esim. Kortesoja 2023.

sen. Käännöstä edeltää Sauli Havun lyhyt esittely tästä mittavasta sanakirjaprojektista. Teemaosion päättää Saska Heinon esittely *Pääoman* tuoreesta englanninnoksesta. Vuonna 2024 ilmestyneen laitoksen on kääntänyt germanisti Paul Reitter, joka on myös toimittanut teoksen yhdessä Paul Northin kanssa. Käännöksen uutuusarvoa lisää se, ettei yhdenkään englanninkielisen laitoksen pohjana ole aikaisemmin toiminut Marxin viimeinen itsensä painokuntoon toimittama eli toinen saksankielinen painos vuosilta 1872–1875.

Kääntämis-teeman lisäksi numero sisältää kaksi vertaisarvioitua artikkelia. Sauli Havu käsittelee artikkelissaan Michel Foucault’n suhdetta uusliberalismiin 1970-luvun jälkipuoliskolla niin sanottujen resonanssisuhteiden avulla. Havun mukaan Foucault’n myönteinen uusliberalismiluenta ohitti sen ideologiaan kuuluneet autoritääriset piirteet, eikä ottanut kantaa merkittäviin, selvästi kriittisempiin aikalaisanalyysiin.

Jouni Huhtanen puolestaan tutkii artikkelissaan neuvostofyysikko Boris Hessenin 1930-luvulla esittämiä teesejä talouden, teknologian ja 1500–1700-lukujen tieteellisen vallankumouksen välisestä yhteydestä. Hessenin keskeisen väittämän mukaan aikakauden merkittävimpien luonnontieteilijöiden, kuten Isaac Newtonin löydökset edellyttivät tietyn tasoista taloudellista ja teknologista kehitystä. Huhtanen puolustaa Hessenin teesejä tieteen autonomisempaa kehitystä painottaneen aikalaiskriitikon George Clarkin kritiikiltä.

Edemilson Paraná kertoo puheenvuorossaan alustatalouden ja rahoituksen välisestä suhteesta, jota on alettu hänen mukaansa tarkastella poliittisen talouden näkökulmasta vasta hiljattain. Paranán mukaan useat alustataloudessa käytetyt digitaaliset teknologiat, kuten algoritmit, periytyvät rahoitusosalta. Tämän lisäksi rahoitusosalalle ominainen koron ulosmittaaminen⁴ on keskeinen osa alustatalouden voitonpyynnin logiikkaa.

Simo Pieniniemi käsittelee muistokirjoituksessaan vuonna 2024 menehtyneen Fredric Jamesonin uraa ja perintöä. Pieniniemen mukaan Jamesonin panos marxilaisen kulttuuriteorian kehittämisessä oli erittäin tärkeä. Jamesonin ansioihin voidaan lukea myös kyseisen teorian tekeminen aiempaa tunnetummaksi.

Tutkimus & kritiikki on siirtynyt ennakkojulkaisumalliin (englanniksi *pre-print*). Tämä tarkoittaa, että lehteen hyväksytyjä käsikirjoituksia voidaan tapauskohtaisesti julkaista lehden alustalla jo ennen lehden seuraavan numeron ilmestymistä

4 Käsite ”koron ulosmittaaminen” on vakiintumaton, kyseistä artikkelia varten kehitetty käännös englanninkieliselle termille *rent extraction*. Se on hyvä esimerkki siitä, miten marxilainen tutkimusperinne on vuorovaikutuksessa ”ulkopuolisten” perinteiden kanssa.

kokonaisuudessaan. Tämä nopeuttaa artikkelien julkaisua, koska lehti on toistaiseksi ilmestynyt ainoastaan kerran vuodessa.

Tutkimus & kritiikki on kuluneina neljänä vuotena vakiinnuttanut asemansa suomalaisella tiedekentällä. Tavoitteenamme on parantaa lehden näkyvyyttä ja kannustaa yhä uusia kirjoittajia tarjoamaan käsikirjoituksiaan. Pyrimme kasvattamaan lehden lukijakuntaa ja panostamaan laadukkaaseen suomenkieliseen julkaisutoimintaan. Aikomuksemme on myös jatkaa tämän numeron teemaa eli ulkomaisten, Suomessa vähäiselle huomiolle jääneiden mutta tasokkaiden tekstien kääntämistä suomeksi.

Tutkimus & kritiikki -toimitus

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.I61333>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ENGELS, FRIEDRICH (1885/1990). How not to translate Marx. *MECW* 26, 335–340.
- GORDON, PETER E. (2025). Hair-splitting. *London Review of Books*, 47(6). Noudettu 7.5.2025 osoitteesta <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v47/n06/peter-e.-gordon/hair-splitting>.
- KORTESOJA, MATTI (2023). *Power of Articulation: Imagery of Social Structure and Social Change*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-33077-3>.
- MARX, KARL (1867/2013). *Pääoma: Poliittisen taloustieteen arvostelua, I osa* (suom. O. W. Louhivuori). Helsinki: TA-tieto.
- MARX, KARL (1885/2014). *Pääoma: Poliittisen taloustieteen arvostelua, II osa* (suom. Mauri Ryömä). Friedrich Engels (toim.). Helsinki: TA-tieto.

Liberalismin lumo

Michel Foucault ja uusliberalismi

SAULI HAVU

Artikkeli tarkastelee kahta kysymystä Michel Foucault'n uusliberalismitulkintaan liittyen: sitä, suhtautuiko hän itse asiassa uusliberalismiin positiivisesti, sekä sitä, kuinka kohdallinen hänen kuvauksensa siitä on. Tuloksena on, että hän näki uusliberaalin hallinnnan potentiaalisesti parempana kuin aiemmat hallinnan muodot, sekä ohitti uusliberalismiin kuuluvat autoritääriset piirteet. Artikkelissa analysoidaan Foucault'n tulkinnan resonanssisuhteita suhteessa hänen aikansa poliittis-intellektuaaliseen konjunkturiin, eli toisen vasemmiston liberaalisosialismin nousuun, reaaliosialismin kritiikkiin sekä amerikkalaisen uusliberaalin taloustieteen tuloon Ranskaan. Lisäksi osoitetaan, että Foucault'n keskeinen problematiikka on normalisoivan vallan kritiikki. Hänen mukaansa uusliberaali hallinta ei enää edellytä tällaista normatiivista valtaa, minkä takia se hänellä kontrastoituu positiivisesti suhteessa sosiaalivaltioon. Vertaamalla Foucault'n analyysiä Stuart Hallin ja Nicos Poulantzasin samanaikaisiin analyyseihin osoitetaan, että Foucault ohittaa keskeisiä, jo tuolloin nähtävissä olleita piirteitä uusliberalismissa, sillä hän ei analysoi sitä suhteessa kapitalismin dynamiikkaan ja luokkasuhteisiin.

Avainsanat: Michel Foucault, uusliberalismi, normalisoiva valta

Tarkastelen tässä artikkelissa Michel Foucault'n tulkintaa uusliberalismista tämän vuoden 1979 luentosarjalla *La naissance de la biopolitique*. Lähestyn Foucault'n tulkintaa siitä poliittis-intellektuaalisesta konjunktuurista käsin, jossa tämä luentonsa piti. Foucault'n luentoja on pidetty kaukonäköisenä analyysinä tuolloin nousevasta uusliberalismista (Lemke 1997; 2001, Dardot & Laval 2009), mutta viime vuosina niistä on käyty myös kriittistä keskustelua. Monet tutkijat ovat esittäneet, ettei Foucault luennoillaan suinkaan suhtautunut nousevaan uusliberalismiin ensisijaisesti kriittisesti, vaan näki siinä emansipatorisia elementtejä erityisesti suhteutettuna aiempiin hallinnan muotoihin (Behrent 2015; 2016a; 2019, Audier 2015a, Dean & Zamora 2021). Lisäksi Foucault'n tulkinnan osuvuutta on kritisoitu: hänen on katsottu keskittyneen yksipuolisesti uusliberalismiin verrattain ”pehmeänä” hallinnan muotona (Wacquant 2016, Rehmann 2022, 258–287). On luontevaa ajatella, että väitteet ovat yhteydessä toisiinsa. Keskeinen argumenttini tässä artikkelissa onkin, että se aikalaisnäkökulma ja tiedonintressi, joista käsin Foucault lähestyy nousevaa uusliberalismia, saavat hänet korostamaan tiettyjä uusliberalismin piirteitä ja väheksymään toisia, mikä johtaa ongelmiin hänen analyysissään.¹

Artikkeli tarkastelee kahta kysymystä, jotka ovat keskeisiä Foucault'n luennoista käydyssä keskustelussa. Ensimmäinen kysymys liittyy Foucault'n suhteeseen nousevaan uusliberalismiin: onko niin, että Foucault ei ainoastaan kritisoi uusliberalismia, vaan sympatisoi ainakin joitain sen piirteitä? Kysymykseen vastaaminen edellyttää 1970-luvun lopun Ranskan intellektuaalipoliittisen ilmapiirin tarkastelua ja vaati täten historiallista otetta. Toinen kysymys koskee sitä, onko Foucault'n kuvaus uusliberalismista osuva. Tämän kysymyksen kohdalla anakronismin vaara on suuri, ja siksi korostankin, että muut tutkijat kuten Nicos Poulantzas ja Stuart Hall kiinnittivät jo samana vuonna 1979 huomiota sellaisiin uusliberalismin piirteisiin, jotka Foucault'n analyysi sivuuttaa. Hall ja Poulantzas korostavat uuden talousliberaalin hallinnan autoritäärisyyttä, kun taas Foucault'lle uusliberalismi näyttää anti-autoritäärisenä. Kyse ei ole siitä, ettei Foucault aikanaan nähnyt

1 Rajaan artikkelin ulkopuolelle sinänsä hyvin kiinnostavan kysymyksen siitä, kuinka Foucault'n suhde uusliberalismiin näkyy hänen myöhemmässä tuotannossaan – erityisesti suurteoksessa *Seksuaalisuuden historia*. Kysymys on hankala, sillä uusliberalismiluentojaan jälkeen Foucault siirtyi käsittelemään historiallisia kysymyksiä, erityisesti antiikkia. Mahdollisista suhteista *Seksuaalisuuden historian* ja uusliberalismiluentojen välillä ks. kuitenkin Rehmann 2022, 276–280; Dilts 2011 ja Hamann 2009. Haastatteluisaan Foucault kuitenkin ilmaisee uusliberaalilta kalskahtavia mielipiteitä vielä 1980-luvullakin, kuten tässä artikkelissa myöhemmin tulee ilmi.

tulevaisuuteen, vaan siitä, että hän ei kiinnittänyt huomiota tendensseihin, jotka muiden tutkijoiden mukaan olivat jo tuolloin nähtävissä.

Artikkelin kontribuutio suhteessa aikaisempaan keskusteluun aiheesta on neljänlainen. Ensinnäkin tarkennan analyttisesti aiemmassa kirjallisuudessa tematisoitua Foucault'n uusliberalismisuhdetta *resonanssisuhteiden* käsitteen avulla. Toisekseen korostan, että jo Foucault'n aikalaisilta löytyy uusliberalismin autoritääristen piirteiden kritiikkiä, eli Foucault'n analyysi oli ongelmallinen jo omana aikanaan. Kolmantena kontribuutiona voidaan pitää sitä, että tuon kansainvälistä keskustelua Foucault'n ja uusliberalismin suhteesta suomen kielelle sekä syntetisoin erilaisia kriittisiä näkökulmia, joita keskustelussa on noussut esiin. Neljänneksi artikkelissa kytketään Foucault'n jo aikalaisnäkökulmasta virheellinen tulkinta uusliberalismista siihen, että Foucault'lla ei ole kriittistä teoriaa kapitalismista, minkä vuoksi hän ottaa tekstilähtöisessä analyysissään uusliberaalien teoreetikoiden markkinalähtöisen viitekehyksen annettuna. Tästä näkökulmasta on huomattavaa, että Nicos Poulantzas oli jo vuonna 1978 kritisoinut Foucault'ta juuri markkinaperustaisesta tavasta ymmärtää talous. Yleisesti korostan artikkelissani, että teorianrakentamista ei voi ymmärtää irrallaan kulloisestakin yhteiskunnallisesta ja poliittisesta konjunktuurista. Tässä mielessä artikkeli on paitsi kontribuutio uusliberalismin luonteen ymmärtämiseen, myös puheenvuoro teorioiden historiallisesti sensitiivisen tulkinnan puolesta.²

Termi ”uusliberalismi” on sosiaalitieteissä erittäin käytetty.³ Yleisesti termillä tarkoitetaan 1970- ja 1980-lukujen taitteessa valtavirtaan murtautunutta poliittista projektia, jonka keskiössä on markkinoiden vallan kasvattaminen, kapitalismikritiikin delegitimointi ja sosiaalivaltion kritiikki. Bernhard Walpenin mukaan poliittisena projektina uusliberalismille on olennaista kaiken ”kollektivismin”, ”jolla ei tarkoiteta vain kommunismia, marxismia ja sosialismia [...] vaan myös keynesiläisyyttä ja hyvinvointivaltiota, vastustaminen” (2004, 64). Uusliberalismi siis korostaa yksilön vastuuta kollektiivisten arvojen sijaan. Yleensä uusliberalismin katsotaan saavuttaneen merkittävän roolin viimeistään Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin hallintojen myötä (Harvey 2008; Mirowski 2013). Uusliberalismin alle lasketaan kuitenkin usein hyvin heterogeenisiä poliittisia projekteja, ulottuen Pinochetin Chilen sotilasdiktatuurista niin kutsuttuun kolmannen tien sosiaalidemokratiaan (Walpen 2004, 65; Peck 2010).

² Olen aiemmin soveltanut resonanssisuhteiden käsitettä artikkelissa Havu 2019.

³ Käsitteen ”uusliberalismi” historiasta ks. Audier 2012, Mirowski 2013.

En väitä, että ”uusliberalismi” olisi analyttisesti osuvin termi kuvaamaan yhteiskuntien muutoksia fordistisesta sosiaalivaltiokapitalismista nykymuotoiseen kapitalismiin. Stuart Hall, jonka kriittinen analyysi Margaret Thatcherin ja myöhemmin Tony Blairin hallinnoista oli keskeinen termin ”uusliberalismi” yleistymisessä, on todennut, että vaikkei ”uusliberalismi” ole analyttisesti ”tydyttävä termi”, se kuvaa ilmiöitä, joilla on ”riittävästi yhteisiä piirteitä, joiden perusteella termillä voi olla *tilapäistä* käsitteellistä käyttöä, kunhan tosiaan pidetään mielessä, että kyseessä on alustava likiarvo” (Hall 2011/2019, 248). Nämä varaukset mielessä pitäen termi ”uusliberalismi” kuvaa hyödyllisesti poliittisella kentällä tapahtunutta arkiymmärryksen muutosta, jonka seurauksena vielä 1970-luvun alkupuolella verrattain valtavirtaisessa politiikassa mahdollinen kapitalismin kyseenalaistaminen vaikuttaa nykyisin usein ääriajattelulta (Candeias 2009, 136). En tässä artikkelissa määrittele uusliberalismia tätä tarkemmin, tai pohdi käsitteen analyttistä arvoa, sillä pääpaino on Foucault’n tavassa ymmärtää termi sekä Foucault’n tulkinnan jännitteessä suhteessa niihin seikkoihin, joita termillä ”uusliberalismi” on Foucault’n aikana ja myöhemmin kuvattu. Termi ”uusliberalismi” on artikkelin jäsennyksessä keskeinen nimenomaan siksi, että Foucault ja hänen aikalaisensa – samoin kuin poliittisen kentän muutosta myöhemmin kuvanneet – käyttävät sitä kuvaamaan oikeiston uutta nousua 1970-luvulta alkaen.

Keskustelua Foucault’n uusliberalismitulkinnasta

Foucault’n luentosarja uusliberalismista *La naissance de la biopolitique* (Foucault 2004)⁴ Collège de Francea keväällä 1979 on varhaisimpia merkittävien ajattelijoiden yrityksistä tulkita nousevaa uusliberalismia. Lähes ainoa yhtä tunnettu aikalaisdiagnoosi on Stuart Hallin tulkinta thatcherismista ”autoritäärisenä populismina” (Hall 1979). Keskeinen ero Hallin ja Foucault’n analyysien välillä on, että siinä missä Foucault keskittyy uusliberaalin teoriakirjallisuuden analyysiin, Hall analysoi uusliberaalia poliittista projektia käytännössä. Foucault’n luentojen kaupan fokukseen, taloustieteelliseen teoriakirjallisuuteen, on kiinnitetty kriittistä huomiota. Wendy Brown (2015, 54) kutsuu Foucault’n lähdeaineistoa ”kummallisen ei-foucault’laiseksi arkistoksi”, kun taas Tilman Reitz (2005, 137) puhuu ”us-

4 Ranskaa taitamattomien lukijoiden avittamiseksi annan Foucault’n uusliberalismiluentojen, jotka muodostavat artikkelini lähteen, tapauksessa sivunumerot sekä ranskankieliseen että englanninkieliseen painokseen. Jälkimmäiset sivunumerot viittaavat englanninkieliseen versioon (Foucault 2004/2008). Kaikki käännökset vieraista kielistä ovat omiani.

komattoman kapeasta metodologisesta viitekehystä”. Kysymys Foucault’n lähdaineiston rajoituksista tematisoituu myös tässä artikkelissa.

Foucault’n esittämä tulkinta uusliberalismista uudenaikaisena hallinnan muotona on ollut vaikutusvaltainen, ja osin sen vaikutuksesta on syntynyt kokonainen koulukunta, niin kutsuttu hallinnallisuuden tutkimus eli *governmentality studies* (ks. Dean 2007; Miller & Rose 2008/2011). Samoin Foucault’n luentojen termi ”biopoliitiikka” on ollut vaikutusvaltainen, myös Suomessa (ks. esim. Helén 2016). Onkin paradoksaalista, että Foucault’n uusliberalismiluennot julkaistiin kokonaisuudessaan alkukielellä vasta 2004 ja englanniksi 2008. Tätä ennen niistä oli saatavilla vain suppeahko yhteenveto, jonka pohjalta luentojen keskeisten termien ”biopoliitiikka” ja ”hallinnallisuus” (*gouvernementalité*) käyttö yleistyi jo kauan ennen varsinaisten luentojen julkaisua. Kuten Mitchell Dean ja Daniel Zamora ovat todenneet, luentojen julkaisu englanniksi talouskriisin kynnyksellä vuonna 2008 tarkoittaa, että ”kohtalo on kytkenyt nämä luennot, jotka päättyivät kuukausi ennen Thatcherin vaalivoittoa Isossa-Britanniassa ja lähes kaksi vuotta ennen Reaganin hallintoa Yhdysvalloissa, täysin erilaiseen kontekstiin” (Dean & Zamora 2021, 13). Tämän vuoksi on tärkeää ymmärtää sitä tilannetta, jossa Foucault piti luentonsa. Tämä onkin keskeinen teema artikkelissani.

Foucault’n tulkinta nousevasta uusliberalismista on herättänyt ristiriitaisia reaktioita. Foucault’n tulkintaan myönteisesti suhtautuvat pitävät hänen lähestymistapansa etuna marxilaisuudelle tyypillisen taloudellisen reduktionismin ja tuomitsevan ideologiakritiikin välttämistä (Newheiser 2016; Flew 2012). Esimerkiksi Thomas Lemken, joka arkistotyönsä perusteella esitti Foucault’n luennoista vaikutusvaltaisen tulkinnan jo ennen niiden julkaisua (Lemke 1997), mukaan Foucault’lle uusliberalismi ”ei ole pelkästään ideologista retoriikkaa tai poliittis-taloudellinen todellisuus” (Lemke 2001, 203), vaan syvälleikävämpi ”poliittinen projekti”, joka pyrkii ”luomaan uudenlaista yhteiskunnallista todellisuutta” muuttamalla ihmisten tapaa käsittää maailma ja itsensä (emt.). Lemken mukaan tällainen lähestymistapa mahdollistaa hienovaraisen ymmärryksen ”uusliberaalin hallinnallisuuden vaikutuksista (itse)säätelyyn ja herruuteen” (emt.). Mitchell Dean (2016, 86) korostaa, että Foucault hylkää ”poliittisen ja intellektuaalisen tuomitsemisen” kulttuurin, sillä tuomitseminen johtaa helposti siihen, ettei tutkittavan ilmiön erityisyyttä havaita. Foucault (2004, 197/191) toteaaakin luennoillaan pitäytyvänsä poliittisista tai muuten arvottavista arvostelmista. Avoimen poliittisten arvostelmien puute ei kuitenkaan tarkoita, että Foucault’n esitys olisi poliittis-ideologisesti neutraali. Poliittiset arvostelmat voivat nimittäin olla implisiittisenä siinä tavassa, jolla annettua ilmiötä lähestytään ja kuinka se suhteutetaan muihin ilmiöihin. Palaan tähän asiaan metodologiaa käsittelevässä luvussa.

Dean ja Kaspar Villadsen painottavat Foucault'n ainakin pintapuolisesti neutraalin lähestymistavan yhteyttä tämän kriittiseen suhtautumiseen marxilaisuuteen: Foucault ”hylkää tuomitsevana pitämänsä marxilaisen suhtautumistavan uusliberalismiin ja sulkeistaa kysymykset uusliberalismin suhteesta luokkaetuihin, luokkafraktioihin ja -muodostumiin sekä pääoman kriiseihin” (2012, 149). Tässä mielessä ei ole yllättävää, että Foucault keskittyy luennoillaan uusliberaalien teorioiden referointiin ja eksplikaatioon, ei niinkään niiden kritisointiin. Voidaan kuitenkin kysyä, onko uusliberalismin kaltaista hegemoniaa tavoittelevaa projektia mahdollista ymmärtää, mikäli sulkeistaa luokkakamppailut ja pääoman dynamiikan. Nämä seikat ovat keskeisiä juuri Hallin ja Poulantzasin aikalaisanalyyseissä, joiden lopputulokset ovat kovin erilaisia Foucault'hon verrattuna.

Se, että Foucault pitäytyy luennoillaan uusliberaalin hallinnan logiikan ainakin pintapuolisesti neutraalissa kuvauksessa, on synnyttänyt kysymyksen hänen ”normatiivisista panoksistaan” (Brown 2015, 55), josta on käyty laajaa keskustelua (ks. esim. Audier 2015a, 28–52; Dean & Zamora 2021; Zamora & Behrent 2016; De Lagasnerie 2012). Osa keskustelijoista on korostanut, että Foucault'n luennoilla uusliberalismi näyttääytyy positiivisessa valossa suhteessa aiempiin hallinnan muotoihin, erityisesti sosiaalivaltiolliseen kapitalismiin (Dean & Zamora 2021; Audier 2015a). Luentosarjan toimittaja François Ewald, Foucault'n assistentti vuosina 1977–1980 (ks. Behrent 2010), on jopa väittänyt, että Foucault'n tavoitteena oli esittää ”uusliberalismin apologia” (Becker, Ewald & Harcourt 2012, 2, 4). Tämän kanssa sopii yhteen se, että sekä Michael C. Behrent (2016a) että Serge Audier (2015a, 385–436) katsovat Foucault'n tietoisesti omaksuneen luentojensa pitämisen aikaan tiettyjä uusliberaaleja ajatuksia, koska tämä piti niitä poliittisesti hyödyllisinä. Mitchell Dean ja Daniel Zamora (2021) yhtyvät tähän arvioon. Keskustelu Foucault'n ja uusliberalismin suhteesta on sittemmin saavuttanut myös Suomen (Brunila 2023).

Myös uusliberaaleja teorioita kannattavat ovat pitäneet Foucault'n kuvausta pääosin positiivisena (Dean 2015, 390). Erityisen herkullinen tapaus on Chicagon yliopistossa vuonna 2012 järjestetty seminaari, jossa tiedusteltiin inhimillisen pääoman teoriasta tunnetun taloustieteilijän Gary Beckerin mielipidettä Foucault'n kuvauksesta uusliberalismista (Becker, Ewald & Harcourt 2012; ks. Dean 2016, 92; Gordon 2013). Foucault käsittelee luennoillaan Beckerin teorioita pitkällisesti ja kutsuu tätä yhdeksi kaikkein radikaaleimmaksi yhdysvaltalaisista uusliberaaleista (Foucault 2004, 273/269). Becker toteaa Foucault'n luennoista, että ”pidän suurimmasta osasta, enkä ole paljosta eri mieltä. En myöskään osaa sanoa, onko hän kanssani eri mieltä.” (Becker, Ewald & Harcourt 2012, 2.) Beckeriä tämä hämmentää: ”Kun aloin lukemaan luentoja, luulin sen perusteella, mitä tiesin Foucault'sta

(enkä tiennyt paljoa), että hän vastustaisi suurta osaa käsittelemästään materiaalista” (emt., 10).

Foucault’n luentoja koskevassa keskustelussa on myös problematisoitu hänen uusliberalismikuvauksensa pätevyys nykypäivän näkökulmasta (Rehmann 2013, 301–309; Wacquant 2016). Sekä Jan Rehmann (2013, 301–309) että Isabelle Garo (2011, 151) katsovat Foucault’n puutteiden johtuvan siitä, että tämä lähestyy uusliberalismia puhtaan tekstiperustaisesti ja teorioita referoiden, eikä tee eroa uusliberaalin teorian ja todellisuuden välille. Tämän vuoksi Foucault heidän mukaansa sivuuttaa uusliberaalin hallinnan autoritääriset piirteet ja sen yhteyden kapitalistiseen herruuteen, joita ei löydy uusliberaalien teoreettisista teksteistä julki lausuttuna. Se tosiasia, että Stuart Hall päätyi samoihin aikoihin varsin toisenlaisiin tuloksiin ja korosti nimenomaan uusliberaalin hallinnan autoritäärisyyttä, osoittaa, että Foucault olisi voinut saada uusliberalismista toisenlaisen kuvan, jos hän olisi analysoinut sitä reaalisenä poliittisena projektina (Audier 2015a, 462). Jo luentosarjan aikoihin uusliberaali talouspolitiikka oli todellistunut Pinochetin Chilessä diktatuurin muodossa. Samoin ”lakia ja oikeutta” painottava thacherismi (ks. Hall 1979) oli vahvassa nousukiidossa Britanniassa. Foucault ei luennoillaan mainitse kumpaakaan. Myös Ranskassa käytiin noihin aikoihin keskustelua uuden talousliberalismin autoritäärisistä piirteistä, joita esimerkiksi Nicos Poulantzas (1978, 225–258) oli korostanut puhuessaan ”autoritäärisestä etatismista”, joka hänen mukaansa syntyi reaktiona sosiaalivaltiokapitalismin kriisiytymiseen 1970-luvulla. Näitä analyysejä Foucault ei mainitse. Siksi esitänkin tässä artikkelissa, että Foucault’n analyysi ei ole ainoastaan nykynäkökulmasta ongelmallinen, vaan se oli vähintäänkin yksipuolinen jo hänen omana aikanaan.

Metodologia

Teoreettinen lähtökohtani on ajatus siitä, että yhteiskuntateoriat syntyvät tietyissä historiallisissa tilanteissa ja ovat täten osaltaan reaktioita tietyn ajan pinnalle nostamiin kysymyksiin. Teoriat syntyvät tietyssä teoreettis-poliittisessä konjunktuurissa (ks. Koivisto & Lahtinen 2012), johon teoretikot reagoivat (Wood & Wood 1978, 1). Konjunktuuuri määrittää sitä, mihin teoretikoiden huomio kulloinkin kiinnittyy, minkä vuoksi puhdas teorioiden sisäinen ja niiden syntykontekstista abstrahoiva hermeneuttinen analyysi on lähestymistapana riittämätön (Rehmann 1998, 59; Jehle & Orozco 2004). Siksi korostan Foucault’n uusliberalismitulkinnan konjunktuurisidonnaisuutta. Näin pyrin ”palauttamaan mieleen meille näkymättömiksi muuttuneet teoreettisen diskurssin ehdot” (Orozco 2004, 17) sekä ”avaamaan tutkitun tekstin implisiittiseksi jääneitä kannanottoja, tulkintoja ja

operatiivisia strategioita” (Loheit 2018, 114). Lähestymistapani muistuttaa Louis Althusserin (1965/1973, 28–31) symptomaattiseksi luennaksi nimeämää metodia, jonka lähtökohtana on pyrkiä ymmärtämään se kysymys, johon tietty teoreettinen teksti pyrkii vastaamaan, sekä rekonstruoida teoreettisen diskurssin sisäinen logiikka. Althusserin termein tällöin pyritään rekonstruoimaan annetun tekstin *problematiikka*. Tällöin yhtä tärkeää kuin se, mitä Foucault sanoo uusliberalismista, on se, mitä hän ei sano uusliberalismista, siis se, mitä uusliberalismi hänestä ei ole. Lähestymistapani ero verrattuna Althusserin verrattain tekstinsisäiseen lähestymistapaan on, että korostan tekstin problematiikan määrittyvän pitkälti konjunktuurin kautta.⁵

Foucault’n uusliberalismianalyysin tapauksessa lähestymistapani tarkoittaa sitä, että pyrin osoittamaan, kuinka termin ”uusliberalismi” merkitys määritytty tietyssä historiallisessa konjunktuurissa, eli kuinka Foucault’n teoreettisen diskurssin sisältö määritytty hänen oman aikansa muiden keskeisten kysymysten kautta. Foucault’n luentojen aikaan keskeisiä konjunkturaalisia tekijöitä olivat sosiaalivaltion kriisi, kasvava sosiaalivaltion repressiiviseksi koettujen puolten kritiikki, perinteisen vasemmiston kriisi sekä Ranskassa tuolloin pinnalle noussut stalinismin ja reaaliosialismin kritiikki. Tärkeää on siis kysyä, miten uusliberalismi Foucault’n kuvaamana vertautuu muihin hänen käsittelemiinsä kysymyksiin, kuten esimerkiksi sosialismiin, sosiaalivaltion kriisiin tai Foucault’n omaan teoreettiseen kiinnostukseen normatiivista valtaa kohtaan. Teresa Orozco (2004, 16) käyttää tällaisista määrityssuhteista termiä *resonansisuhteet* (*Resonanzverhältnisse*), jolla hän kuvaa sitä, kuinka teoreettisen tekstin kannanotot ”resonoivat” oman aikansa muiden positioiden kanssa (vrt. myös Bourdieu 1988). Näin eri tekstien väliltä on mahdollista löytää diskursiivisia samankaltaisuuksia, vaikka teoreetikko ei suoraan viittaisikaan muihin teksteihin. Orozco (2004, 16) katsoo, että käsite ”resonansisuhteet” on spesifimpi kuin yleiskielinen termi ”konteksti”, joka on liian yleinen ja epätarkka. Käytänkin resonansisuhteiden käsitettä läpi artikkelini.

Foucault vastusti sitä, että hänet pyrittäisiin määrittämään tiettyyn poliittiseen tai ideologiseen positioon. Hän kirjoittaa *Tiedon arkeologiassa*, että ”älkää kysykö minulta kuka olen [...] sellainen on papereitamme kysyvien virkamiesten moraalila” (Foucault 1969/2005, 30). Toisaalta hän toimi aktiivisesti suhteessa oman ai-

5 Tekstinsisäinen lähestymistapa korostuu erityisesti teoksessa *Lire le Capital* (1965/1973), jossa Althusser esittelee ’problematiikan’ käsitteen. Myöhempään Althusseriin, jolle filosofia on ”luokkataistelua teorian alueella” (1968/1971, 18), kritiikki ei enää sellaisenaan päde. Toisaalta myöhempiäkään Althusser ei juuri paneudu konjunkturaalisten resonansisuhteiden analyysiin.

kansa kysymyksiin. Teoksessa *Tarkkailla ja rangaista* Foucault sanookin kirjoittavansa ”nykyhetken historiaa” (1975, 40).⁶ Myös luennoillaan uusliberalismista hän korostaa toistuvasti, että hänen käsittelemänsä aiheet ovat hyvin ajankohtaisia. Tällä perusteella François Ewald (1999) katsoo, että Foucault’n toimintaa voidaan pitää eräänlaisena filosofisena journalismina. Foucault olikin erittäin aktiivinen yhteiskunnallinen toimija, 1970-luvun kampanjoista vankien puolesta (Eribon 1989/1993, 262–280) vuoden 1979 kirjoituksiin Iranin vallankumouksesta (Afarly & Anderson 2005). Siksi on todennäköistä, että hänen luentonsa uusliberalismista ovat, joskin teoreettiseen muotoon puettuna, kannanotto ajankohtaisiin kysymyksiin. Erityisesti Foucault’n tapauksessa on perusteltua, että teoriaa ja politiikkaa sanan laajassa mielessä ei pidä nähdä toisilleen vastakkaisina, vaikka teoreettisen diskurssin neutraali muoto saattaakin peittää alleen sen poliittiset resonanssisuhteet (vrt. Bourdieu 1988, 3).

On totta, että Foucault ei yksiselitteisesti ja eksplisiittisesti asetu mihinkään selkeään poliittiseen asemaan, ja siksi sen selvittäminen, mikä oli hänen suhteensa aikakauden eri virtauksiin, ei ole yksiselitteistä. Lisäksi hänen kantansa muutuivat ja kehittyivät jatkuvasti. Antonio Gramsci kuvaa hyvin sitä, mitä tämänkaltaisen ajattelijan ymmärtäminen kontekstissaan vaatii: ”Jos haluaa tutkia maailmankuvan syntyä, jota sen perustaja ei ole koskaan systemaattisesti esittänyt [...] täytyy ensiksi tehdä tarkkaa filologista työtä” (1975, 1841). Tämän vuoksi on metodologisesti välttämätöntä siteerata Foucault’n luentoja laajalti. Filologia ei kuitenkaan ole itsetarkoitus, vaan väline tavoittaa teoreettisesta diskurssista jälkiä teorioista ”joita kohtaan ajattelijat on saattanut tiettyinä hetkinä tuntee sympatiaa, ja joita hän on jopa saattanut alustavasti omaksua, ja joita hän on ehkä hyödyntänyt kriittisessä työssään” (emt.). Toisin sanoen pyrin analyysissäni tavoittamaan ne resonanssisuhteet ja implisiittiset oletukset, joita Foucault’n diskursi sisältää. Tämänkaltaisessa rekonstruktiossa ”johtoaiheen, kehittyvän ajattelun rytmin etsiminen on tärkeämpää kuin yksittäiset ohimenevät huomautukset tai terävät aforismit” (emt., 1841–1842). Juuri tätä tarkoittaa tekstin problematiikan rekonstruointi. Aloitan analyysini käsittelemällä sitä, miten Foucault määrittää liberalismiin ja uusliberalismiin vuosina 1978–1979, ja mitä tekemistä tällä on Ranskassa 1970-luvun lopulla käytyjen poliittis-ideologisten keskusteluiden kanssa.

6 Viittaan tässä alkuteokseen, sillä suomennoksessa tämä kohta on käännetty väärin. Foucault nimenomaan sanoo nykyhetken historian kirjoittamisen olevan hänen tavoitteensa. Suomennos (Foucault 1975/2005, 46) antaa ymmärtää täysin päinvastaista.

Liberalismi hallinnan kritiikkinä

Foucault'n uusliberalismitulkinnan resonanssisuhteiden analyysi edellyttää hänen liberalismitulkintansa käsittelyä. Foucault käsitteli liberalismia jo vuoden 1978 luennoillaan, jotka on suomennettu nimellä *Turvallisuus, alue, väestö* (Foucault 2004/2010). Luentojen keskeinen käsite on hallinnallisuus, *gouvernementalité*. Kysessä on Foucault'n luoma neologismi, jonka avulla hän pyrkii pääsemään eroon valtiokeskeisestä tavasta ymmärtää hallinta. Foucault'n mukaan ”kuninkaan kaulan katkaiseminen on politiikan teoriassa vielä tekemättä” (1980, 121). Foucault korostaa, että liberalismi on muodostunut vaihtoehdoksi valtiokeskeiselle hallinnalle. Hänen mukaansa valtiokeskeisyys on menettänyt merkitystään 1600-luvulta lähtien (Foucault 2004/2010, 111). 1800-luvulla liberaali hallinnallisuus johti viimein ”modernin hallinnallisen järjen” (2004, 12/10) syntyyn. Tämä ei tarkoita valtion, saati hallinnan, katoamista vaan sitä, ettei hallinnan ongelmaa enää paikanneta perinteiseen politiikan teoriaan ja sille keskeiseen kysymykseen suvereenista. Foucault'n mukaan liberalismiin mukanaan tuoma muutos tekee mahdolliseksi ”pohdita hallinnan ongelmaa [...] suvereeniuden oikeudellisen kehikon ulkopuolella” (2004/2010, 111).

Kirjallisuudessa on kiinnitetty huomiota siihen, että käsite ”hallinnallisuus” on teoreettiselta statukseltaan epäselvä (Rehmann 2013, 306). Foucault'n vuoden 1979 luentojen mukaan hallinnallisuus ei tarkoita ”todellista hallinnon käytäntöä” vaan sitä, ”mitä kulloinkin pidetään parhaana tapana hallita” ja ”kuinka tätä tapaa reflektoidaan”, siis ”hallinnan itsetietoisuutta” (Foucault 2004, 4/2). Näin hallinnallisuuden analyysi käsittelisi todellisten hallinnan käytäntöjen sijaan hallinnan ideaalia ja sen teoreettista reflektiota (Rehmann 2013, 308). Vuotta aiemmin Foucault kuitenkin sanoo, että ”hallinnallisuus” tarkoittaa väestöön kohdistuvan vallan mahdollistavaa ”instituutioiden, toimintatapojen, analyysien ja pohdintojen, laskelmien ja taktiikoiden muodostamaa kokonaisuutta” (2004/2010, 115). Tämän määritelmän perusteella termi ”hallinnallisuus” sisältää sekä modernin hallinnan varsinaiset käytännöt että sen, kuinka niitä reflektoidaan. Nämä ristiriitaiset määritelmät herättävät kysymyksen hallinnan käytäntöjen sekä niitä refleктоivan diskurssin välisestä suhteesta. Foucault ei kuitenkaan käsittele tätä suhdetta sen tarkemmin. Michael Behrentin mukaan tämä tarkoittaa, että Foucault joko ohittaa ideologiakriittisen kysymyksen siitä, kuinka hallinnan julkilausuttu itseymmärrys vastaa sen käytäntöä, tai sitten hän implisiittisesti samastaa hallinnan käytännön ja sen teoreettisen reflektoinnin (Behrent 2016b, 178–179).

Foucault'n mukaan liberalismissa ”koko kysymys hallinnallisesta järjestä pyörii sen kysymyksen ympärillä, kuinka olla hallitsematta liikaa” (Foucault 2004,

15/13). Liberaali hallinnallisuus on Foucault'n mukaan ensi sijassa hallinnan kritiikkiä (emt., 22–23/20). Liberalismissa siis pyritään mahdollisimman tehokkaaseen hallintaan, joka puuttuisi yksilöiden elämään mahdollisimman vähän. Lisäksi liberalismissa ”hallinnollisen intervention utiliteetti määrittää hallinnan kompetenssin rajat” (emt., 42/40). Koska liberaali hallinnallisuus kysyy jatkuvasti, onko hallinta tarpeellista ja kannattavaa, liberalismi on Foucault’lle ”hallinnallisen rationaalisuuden sisäistä säätelyä” (emt., 12/10). Hallintaa ei tällöin toteuteta tai arvostella ”lakiin tai moraaliseen periaatteeseen vedoten” (emt., 21/18), sillä kysymys hallinnan legitimiudesta korvataan kysymyksellä hallinnan ”menestyksestä” (emt., 18/16). Liberalismi on Foucault'n mukaan periaate, joka tarkastelee vallankäyttöä nimenomaan sen tehokkuuden, erityisesti kustannustehokkuuden, näkökulmasta. Kaikenkattava vallankäyttö on tästä näkökulmasta jo siksi ongelmallista, että se on saavutettuun hyötyyn nähden resurssien tuhlausta. Näin ymmärrettynä liberaali utilitarismi näyttää ”jonain aivan muuna kuin ideologiana. Utilitarismi on hallitsemisen teknologia.” (Emt., 42/41.)

Foucault sanoo, ettei hän analysoi liberalismia ”tapana, jolla ’yhteiskunta’ esittää itsensä, vaan käytäntönä, ’tapana tehdä asioita’ joka pyrkii tiettyihin tavoitteisiin ja sääntelee itseään jatkuvalla reflektoinnilla” (2004, 323/318). Tämä viittaa siihen, että yllä lainatut kuvaukset liberaalista hallinnallisuudesta hallinnallisen rationaalisuuden sisäisenä säätelynä ja hallinnan kritiikkinä pyrkivät kuvaamaan liberalismiin todellisuutta, eivät pelkästään sen ideaalia. Jan Rehmann (2013, 309) huomauttaa kriittisesti, että ”Foucault'n määritelmät yhtyvät täysin liberalismiin ideologiseen omakuvaan, jossa liberalismi ymmärretään filosofiana ja politiikkana, joka vastustaa valtiollista säätelyä”. Ajatus liberaalin hallinnan yhteydestä epäsuoraan hallintaan ja laskelmointiin sekä valtion roolin muutokseen on toki hedeelmällinen: hallinta kehittyneessä kapitalismissa perustuu usein päällisin puolin suostumukseen ja suostutteluun, ei suoraan valtiolliseen väkivaltaan (Foucault 2004, 316/312). Jo Gramsci (1975, 764) kiinnitti huomiota tähän hegemonian ja kansalaisyhteiskunnan käsitteillään mutta korosti toisaalta hegemonian olevan aina ”pakon panssaroimaa”. Marx puolestaan korostaa, että kapitalismissa markkinoilla toimijat näyttävät vapaina ja tasa-arvoisina, sillä lisätuotetta ei oteta haltuun poliittisesti, vaan epäsuorien, riiston peittävien taloudellisten mekanismien kautta. Tällöin väkivallan ja suoran pakottamisen sijaan suostumuksen tuottamiseen riittää usein markkinoiden ”äänetön pakko” (Marx 1867/2013, 660; Mau 2023).

Foucault'n näkökulma liberalismiin on silti yksipuolinen. Siitä katoaa sekä liberalismiin historiallisesti kuulunut suhde kolonialismiin ja rasistisiin teorioihin (Losurdo 2005/2013) että se, että ”reaalihistoriallisesti liberalismi ilmeni 1800-lu-

vun lopulle saakka pääasiassa 'possessiivisena individualismina', johon usein liittyi väkivaltaisia alistavien valtioapparaattien toimeenpanemia kuritoimenpiteitä" (Rehmann 2013, 309; vrt. Macpherson 1962). Myös liberalismien yhteys kapitalismin ja tähän liittyvä työmarkkinoiden luonnille välttämätön väkivaltainen yhteismaidien pakkolunastus, Marxin (1867/2013, 640–683) ”niin kutsuttu alkuperäinen kasautuminen”, unohtuu. Tästä näkökulmasta liberaalin hallinnallisuuden määrittäminen hallinnan kritiikiksi on yksipuolista: Foucault'n kuvaus ”samastuu kritiikittömästi kohteeseensa ja jää intuitiivisen ja painokkaan toiston tasolle” (Rehmann 2013, 309). Näin syntyy idealisoitu kuva liberalismien historiasta, sillä liberalismien ”todellista toimintaa yksityisen omistusoikeuden, kolonialismin ja orjuuden kontekstissa ei tarkastella” (Rehmann 2022, 264).

Foucault'n yksipuolinen kuvaus liberalismista hallinnan kritiikkinä pitää ymmärtää resonanssisuhteessa hänen kommentteihinsa sosialismista. Foucault'n mukaan sosialismi ei ole löytänyt tapaa rajoittaa vallankäyttöä, vaan ”toimii hallinnallisen järjestelmän oman sisäisen logiikan mukaan” (Foucault 2004, 94/93). Näin sosialismi edustaa rajatonta hallintaa, jatkona liberalismia edeltäneelle valtion kaikkivoipaisuudelle. Foucault'n mukaan ”kaikki, mitä tämä keskeinen sosialistinen traditio on tuottanut historiassa, on tuomittava” (Foucault 1977a/1994, 398).⁷ Kommentit liittyvät Ranskassa 1970-luvun lopulla käytyyn keskusteluun reaalisocialismista, jossa vuonna 1974 ranskaksi ilmestyneellä neuvostoliittolaisen dissidentin Aleksandr Solženitsynin Neuvostoliiton ihmisoikeusrikkomuksista kertovalla teoksella *Gulag: vankileirien saaristo* (1973/2012) oli keskeinen rooli. Kirjan julkaisu osui poliittisesti tulenarkaun saumaan, sillä Ranskan sosialistipuolue oli tuolloin vaaliliitossa Neuvostoliittoon ystävällismielisesti suhtautuvan

7 Foucault oli jo aiemmin polemisoinut ainakin joitain sosialismin muotoja ja marxilaisuutta vastaan. Luentosarjallaan *Il faut défendre la société* vuonna 1976 hän kytkee sosialismin rasismiin. Hän yhdistää luokkataistelun idean rasismiin (Foucault 1997, 52–53) ja väittää, että ”vallankumouksellisen projektin ja vallankumouksellisen käytännön historia on erottamaton [...] siitä roolista, joka rotujen välisellä taistelulla oli Lännessä” (emt., 69). Niinpä ”milloin hyvänsä ilmenee sosialismin muotoja tai momentteja, jotka korostavat taistelua, ilmenee myös rasismia” (emt., 234). Foucault myös väittää Marxin myöntäneen rotutaistelun ja luokkataistelun yhteyden kirjeessä Engelsille, jossa Marx muka sanoo omaksuneensa luokkataistelun idean rotujen välisen taistelun ideasta. Foucault'n (emt., 69) mukaan Marx kirjoitti Engelsille, että ”löysimme käsityksemme luokkataistelusta ranskalaisten historioitsijoiden töistä, joissa he puhuivat rotujen välisestä taistelusta”. Kuten Rehmann (2022, 254–255) osoittaa, Marx ei koskaan kirjoittanut mitään tällaista, eikä tällaista kirjettä ole olemassakaan.

Ranskan kommunistipuolueen kanssa. Keskustelussa ”Itä-Euroopan tilanne ja sosialistisen hallituksen valtaannousuun Ranskassa liittyvät potentiaaliset riskit sulautuivat yhteen” (Chauvin 2019, 88). Niinpä kirja sai sosialismin oikeistolaisten kriitikoiden lisäksi huomiota myös liittoa kommunistipuolueen kanssa vierastavilta vasemmistointellektuelleilta (Christofferson 2004, 90–106). Foucault’n voidaan katsoa kuuluneen tähän joukkoon (Dean & Zamora 2021, 65–70). Tässä tilanteessa liberalismiin positiivinen arviointi oli ase poliittisessa kamppailussa, mikä selittää yksipuolista luentaa liberalismiin historiasta.

Kiinnostuksessaan liberalismiin Foucault oli siis osa laajempaa kehityskulkua (Behrent 2016c). Ranskan sosialistipuolueen sisällä oli syntynyt merkittävä liberaali-socialistinen suuntaus, Michel Rocardin johtama niin kutsuttu Toinen vasemmisto, joka otti etäisyyttä kommunistipuolueeseen sekä valtiokeskeiseen ymmärrykseen politiikasta ja haki tätä varten innoitusta liberaalista perinteestä (Audier 2015a, 195–232; Christofferson 2004, 113–155). Toisen vasemmiston merkittävä teoreetikko Pierre Rosanvallon kirjoittikin, että Toisen vasemmiston ohjelma ”resonoi valtion vallan rajoittamista koskevan liberaalin projektin kanssa” (1976, 45). Foucault (2004, 326/320) tunnustaa avoimesti lainanneensa ajatuksen liberalismista hallinnan kritiikkinä Rosanvallonilta. Hän myös osallistui vuonna 1977 Rosanvallonin järjestämään Toisen vasemmiston keskustelufoorumiin, ylistäen sitä merkinä ”syvällisestä ideologisesta muutoksesta” (Foucault 1977b/1994, 330). Kirjeessään Rosanvallonille Foucault katsoi tämän ja Patrick Viveret’n kirjoittaman Toisen vasemmiston manifestin *Pour une nouvelle culture politique* olevan analyttinen ”läpimurto” (sit. teoksessa Rosanvallon 2018, 100). Foucault’n poliittinen läheisyys Toiseen vasemmistoon auttaa ymmärtämään hänen yksipuolisen affirmatiivista suhtautumistaan liberalismiin (Behrent 2016a, 37–39).

Toisen vasemmiston teesit ovat selkeästi läsnä Foucault’n luentosarjalla uusliberalismista. Hän korostaa, että liberalismi ei tarkoita ”etuoikeuksien ylläpitämiseen pyrkivää konservatismia” (Foucault 2004, 167/161). Päinvastoin: ”Olla liberaali on edistyksellistä siinä mielessä, että se edellyttää laillisen järjestyksen jatkuvaa sopeutumista tieteellisiin löytöihin, taloudellisten organisaatioiden ja tekniikoiden kehitykseen, yhteiskuntarakenteen muutokseen sekä kulloisenkin ajan tietoisuuteen” (emt., 167/161–162). Foucault myös korostaa, että ”socialismi ei ole vaihtoehto liberalismille”, sillä nämä ”eivät sijoitu samalle tasolle” (emt., 95/94). Foucault’n mukaan liberalismi on ”hallinnallisten käytäntöjen kriittisen reflektoinnin muoto”, joka ”voi perustua mille vain taloudelliselle teorialle tai juridiselle systeemille ilman yksiselitteistä ja välttämätöntä yhteyttä siihen” (emt., 327/321). Sen sijaan ”ei ole olemassa itsenäistä socialistista hallinnallisuutta” (emt., 93/92). Socialistisen hallinnallisuus ”ei ole piilossa sosialismin itsensä sisällä” vaan ”se täytyy kek-

siä” (emt., 95/94). Daniel Zamoran (2017, 320) mukaan Foucault näyttää ajattelevan, että vasemmiston tulisi ottaa oppia liberaaleista hallinnan tekniikoista. Samoin asiaa arvioi tunnettu Foucault-tutkija Colin Gordon: ”Foucault oli vähintäänkin kiinnostunut liberalismien ominaisuuksista vallan rajoittamiseen pyrkivänä tiedon muotona” (1991, 47). Tässä mielessä kiinnostus liberalismiin ei tarkoittanut Foucault’lle väistämättä antisotalismia, vaan ennemminkin valtiokeskeisen sosialismin kritiikkiä.

Vasemmiston sisäisen keskustelun lisäksi Solženitsynin teos synnytti kuitenkin myös avoimen antisotalistisen mediaspektaakkelin, jossa joukko intellektuelleja, monet entisiä vasemmistoradikaaleja, nousi suureen mediahuomioon. Ryhmää kutsuttiin nimellä ”uudet filosofit”. Heidän johtohahmoihinsa kuuluivat André Glucksmann ja Bernard-Henri Lévy. Uudet filosofit samaistivat stalinismin sosialistiseen politiikkaan ylipäänsä (Lecourt 2001, 47–51). Michael Scott Christofferssonin (2016, 6) sanoin uudet filosofit ”argumentoivat, että muutokseen pyrkivä politiikka yleisesti, ja jopa järki ja tiede ylipäänsä, olivat vaarallisen lähellä totalitarismia”. Uudet filosofit menivät siis vasemmistolaisuuden kritiikissään huomattavasti pidemmälle kuin vain kritisoiivat autoritääristä valtiosotalismia. Tämän vuoksi monet Neuvostoliittoon ja reaaliosotalismiin kriittisesti suhtautuneet vasemmistointellektuellit, kuten filosofi Gilles Deleuze, suhtautuivat uusiin filosofiin penseästi (Lecourt 2001, 57–58). Jopa tunnettu liberaali sosiologi ja sosialismin kritiikko Raymond Aron halveksi heitä (Christoffersson 2004, 268).

Foucault sen sijaan puolusti uusia filosofiä ja oli heidän ehkä nimekkäin intellektuaalinen tukensa (Audier 2015a, 178).⁸ Uudet filosofit hyödynsivät Foucault’n teorioita, mutta tulkitsivat niitä yksinkertaistaen, jopa karrikoiden (Dews 1978). Tästä huolimatta Foucault kirjoitti ylistävän arvion Glucksmannin (1977) kirjasta *Les mätres penseurs*. Arviossaan hän hyväksyy Glucksmannin teesin siitä, että reaaliosotalismin rikokset ovat olleet suoraa seurausta sosialistisista teorioista: ”Stalinismi oli totuus [...] kokonaisesta poliittisesta diskurssista, jota Marx ja ehkä muut ennen häntä edustivat. Gulagin myötä emme nähneet epäonnisen virheen seurauksia, vaan kaikista eniten ’tosien’ teorioiden vaikutukset poliittiseen järjestykseen.” (Foucault 1977c/1994, 278–279.) Näin stalinismi näyttäytyy totuutena Marxista ja marxilaisuudesta. Foucault’n kuvauksissa marxilaisuudesta ja liberalismista on siis selkeä ero: siinä missä liberalismien totuus löytyy Foucault’n mukaan liberalismista hallinnan kritiikkinä, löytyy marxilaisen sosialismin totuus stalinis-

8 Foucault’n positiivinen suhtautuminen uusiin filosofiin johti välirikoon hänen ja Deleuzen välillä (Schönher 2015).

mista. Liberalismia tulkitaan sen itseymmärryksen pohjalta, ohittaen tähän sopimattomat piirteet, kun taas marxilaisuus samastuu stalinismiin, riippumatta anti-stalinististen marxilaisten itseymmärryksestä. Vaikka Foucault ei siis välttämättä varsinaisesti ole antisosialistinen, hän ottaa selkeästi antimarxilaisen kannan, nähdessä stalinismin Marxin ja marxilaisuuden loogisena seurauksena.⁹

Foucault'n elämäkerturin Didier Eribonin mukaan uusien filosofien yhteydessä ”Foucault'n vaa'assa painoivat enemmän poliittiset kuin filosofiset syyt”, sillä taustalla oli Foucault'n vihamielisyys neuvostomielistä Ranskan kommunistista puoluetta kohtaan (Eribon 1989/1993, 310). Tällainen ”politiikan” ja ”filosofian” vastakkainasettelu on kuitenkin ongelmallista, sillä poliittiset suhdanteet selvästi vaikuttivat Foucault'n teoreettiseen työhön. Liberalismin uudelleenarviointi Toisen vasemmiston hengessä edellytti nimittäin muutosta hänen teoreettisissa kannoissaan. Teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista* (1975/2005) Foucault oli argumentoinut, että modernin maailman näennäisen humanit hallintatavat olivat vain silmänlumetta. Aikaisemmin rikoksia oli toki rangaistu näennäisesti julmemmin, mutta moderni, rikollisen uudelleen kouluttamiseen pyrkivä vankeinhoito vaati aivan uudenlaista valtaa, joka koului rikollisista vastuullisia yksilöitä. Foucault'n kuvaus *panopticonista*, vankilasta, jossa vanki ei koskaan tiedä, tarkkaillaanko häntä vai ei, ja siksi oppii säätelemään itse käytöstään, on maailmankuulu (Foucault 1975/2005, 273–285). Tämän kaltainen sisäistetty kurivalta kuvaa Foucault'n tuon aikaisen kannan mukaan modernia hallintaa myös vankiloiden ulkopuolella (Rehmann 2022, 186–235). Peter Dews katsoo, että samankaltainen narratiivi sisältyy myös Foucault'n muihin varhaisiin teoksiin, kuten *Hulluuden historiaan* ja *Klinikan syntyy*n (Dews 1987, 145). Dewsin mukaan teosten keskeinen teesi on, että nykyaikaiset vallan tekniikat ”ovat erottamattomia yhä tiukemmista sosiaalisen ja psykologisen kontrollin muodoista” (emt., 146).

Kuten Michael C. Behrent (2016a) on korostanut, luennoillaan vuosina 1978–1979 Foucault ottaa eksplisiittisesti etäisyyttä aiempiin teeseihinsä. Vuonna 1978 hän toteaa, että ”sanoin jossain, ettei liberaalien ideologioiden ja liberaalin politiikan paikalleen asettamista 1700-luvulla voida ymmärtää pitämättä mielessä, että sama 1700-luku, joka niin kovasti vaati vapauksia, kasasi niiden päälle kurin tekniikan [...] joka rajoitti huomattavasti vapautta ja antoi jollain tapaa takuut tämän vapauden käytölle” (2004/2010, 59). Tämä kuvaa Foucault'n aikaisempaa

9 Ehkäpä Foucault myöhemmin katui tätä episodua, sillä haastattelussa vuonna 1978 hän väittää, että ”en tiedä mitä uudet filosofit sanovat. En ole juuri lukenut heitä.” (Foucault 1978a/1994, 92.) Mutta vain vuosi aiemmin hän oli ylistänyt ehkä tärkeintä uusien filosofien teosta, eli tässä Foucault selvästi kaunistelee omaa menneisyyttään.

kantaa, jossa moderni liberaali ”vapaus” edellyttää lisääntyntä kurivaltaa ja valvontaa, joka pakottaa yksilöitä tiettyyn normatiiviseen muottiin. Moderni vapaus on tästä näkökulmasta vähintäänkin suhteellista. Foucault kuitenkin jatkaa: ”No, luulen että olen ollut väärässä. En tietenkään täysin väärässä, mutta uskon ettei asia ollut kuitenkaan ihan näin. Uskoakseni kyse oli aivan muusta.” (Emt., 59–60.) Foucault siis eksplisiittisesti kieltää, että teoksen *Tarckkailla ja rangaista* pääteesiä normalisoivan kurivallan kasvusta voisi sellaisenaan yhdistää liberalismiin.

Foucault’n uudessa ymmärryksessä vapaus näyttäytyy modernille hallinnalle olennaisena ehtona, sen sijaan, että se olisi vain silmänlumetta, tai että kurivalta rajoittaisi sitä. Modernille hallinnalle on olennaista ”ajatus asioiden hallinnasta tavalla, joka pohtisi ennen kaikkea ihmisten vapautta, sitä mitä he haluavat tehdä, minkä tekeminen on heidän intressinsä mukaista, mitä he ajattelevat tekevänsä” (Foucault 2004/2010, 51). Nyt Foucault korostaa, että liberaali valta, joka ”pitää itseään säätelynä”, voi toimia vain ”jokaisen vapauden läpi ja siihen tukeutuen” (emt.). Painopiste ei enää ole kurivallan sisäistämässä, vaan etualalle nousee liberaali hallinta ihmisten omaan vapauteen perustuvana. Foucault’n mukaan liberaali hallinta asettaa kehikon, jonka sisällä ihmiset toimivat oman vapautensa perusteella: ”Annetaan ihmisten toimia, asioiden tapahtua, tavaroiden liikkuu” (emt., 50). Foucault katsookin nyt, että *panopticon* ja siihen liittyvät kaikenkattava laki ja kurivalta, joita hän vielä teoksessa *Tarckkailla ja rangaista* piti modernin hallinnan tunnusmerkkeinä, ovat ”vanhimman suvereenin vanhin unelma: yksikään alamaisistani ei pääse minulta pakoon eikä yksikään heidän teoistaan jää minulle tuntemattomaksi” (emt., 76), ja kuuluvat siis liberalismia edeltävään, valtiokeskeisen hallinnan aikaan. Vaikka sekä malli *panopticonista* että liberaali hallinta perustuvat epäsuoraan hallintaan, niitä ei pidä samastaa toisiinsa, sillä toisessa painopiste on kurivallan sisäistämässä, toisessa ihmisten vapaudessa annetun kehikon sisällä. Foucault eksplisiittisesti asettaa liberaalin hallinnan kurivallan vastakohtaksi sanoessaan, että liberaali hallinta ei ”pyri toteuttamaan yhden tahtoa toisten yli mahdollisimman yhtenäisesti ja perinpohjaisesti, toisin kuin lain tai kurin mekanismit” (emt.). Kyse on edelleen vallasta, mutta säätely ei enää kohdistu suoraan yksilöön, vaan antaa yksilölle vapauden toimia annetun kehikon sisällä.

Foucault’n liberalismitulkinnan resonanssisuhteet voidaan vetää yhteen seuraavasti. Ensinnäkään Foucault ei suinkaan suhtaudu liberalismiin negatiivisesti, vaan näkee sen hyödyllisenä kriittisenä työkaluna. Tässä hän asettuu osaksi Ranskan poliittisen kentän laajempaa muutosta, samastuen niin sanottuun Toiseen vassemmistoon. Toisekseen Foucault’n idealisoiva kuvaus liberalismista kontrastoituu hänen perustavaan kritiikkiinsä marxilaisuutta kohtaan, joka tulee esiin niin sanottujen uusien filosofien yhteydessä. Kolmanneksi Foucault muuttaa käsitystään

modernin maailman hallintatavoista niin, että tiukka sosiaalinen kontrolli ja kurivalta näyttäytyvät osana esimodernia hallintaa, eivät suinkaan osana modernia hallintaa, joka samaistuu liberalismiin, siis hallinnan kritiikkiin, ja perustuu yksilön vapauteen annetun kehikon sisällä. Foucault'n teoreettis-poliittisessa diskursussissa syntyy seuraavat vastakohtat: 1) liberalismi hallinnan kritiikkinä/olemassa oleva sosialismi rajoittamattomana hallintana; 2) idealisoitu liberalismi/stalinismiin samastuva marxilaisuus, ja 3) vanha valtiokeskeinen kurivalta/vapauteen perustuva liberaali hallinta. Nämä vastakohtat ovat se prisma, jonka kautta hän tarkastelee myös uusliberalismia.

Liberalismista uusliberalismiin

Ensisilmäyksellä Foucault näyttää vuoden 1979 luennoillaan korostavan uusliberalismin eroa perinteiseen liberalismiin, ja näin häntä on usein tulkittukin (esim. Lemke 1997, 241). Hänen mukaansa ”tämänhetkinen uusliberalismi ei ollenkaan tarkoita vanhojen liberaalin talouden muotojen toistumista tai uudelleensyntymää” (Foucault 2004, 120/117). 1800-luvun liberalismi oli nähnyt markkinat luonnollisena ja oli siksi Foucault'n mukaan ”ennemminkin naturalismia [...] kuin liberalismia” (emt., 63/61). Uusliberaalit sen sijaan ymmärtävät, että markkinat eivät synny luonnostaan vaan ne täytyy luoda keinotekoisesti (emt., 124/120). Esimerkiksi Pierre Dardot ja Christian Laval (2009) näkevät Foucault'n vahvuuden siinä, ettei tämä näe uusliberalismia ja vahvaa valtiota vastakkaisina, sillä uusliberaalit ymmärtävät, että valtioiden on luotava markkinat. Erityisen keskeistä markkinoiden keinotekoisuus on saksalaisessa ordoliberalismissa, jossa korostetaan valtion tehtävää markkinoiden perustan luovan oikeusjärjestyksen luojana. Markkinoiden keinotekoisuuden myöntäminen ei kuitenkaan Foucault'n mukaan johda valtion merkityksen kasvuun. Foucault toteaa luennoillaan että ”se, mistä juuri nyt on kyse, ei ole niinkään valtion kasvu, vaan paljon suuremmassa määrin valtion pieneneminen”, sillä ”liberaali hallinnallisuus” tarkoittaa ”valtiollistavan ja valtiolistetun (*étatisante et étatisée*) hallinnallisuuden merkittävää vähenemistä” (2004, 197/191–192). Vaikka Foucault myöntää valtion merkityksen uusliberalismissa, hän toisaalta samastaa uusliberalismin valtiokeskeisen hallinnan vähenemiseen.

Foucault näkee myös jatkuvuutta uusliberalismin ja perinteisen liberalismien välillä (Behrent 2019, 27–28). Luennoillaan vuonna 1978 hän toteaa, että ”elämme 1700-luvulla keksityn hallinnallisuuden aikakautta” (2004/2010, 116). Vuotta myöhemmin hän katsoo, että ajatus ihmisestä *homo oeconomicuksena*, omia etujaan ajavana taloudellisena toimijana, joka on hänen uusliberalismiluentojensa keskiössä, on ”lävistänyt kaiken taloudellisen ajattelun, ja erityisesti liberaalin ajattelun,

1700-luvulta lähtien” (2004, 295/291). Tässä mielessä liberalismiin ja uusliberalismin välillä on siis jatkuvuutta. Liberalismitulkinnassaan Foucault korosti liberalismia hallinnan kritiikkinä. Olisi siis loogista ajatella, että hän näkee liberalismiin ja uusliberalismin yhteyden juuri hallinnan kritiikissä. Näin myös uusliberaali ajattelu olisi hallinnan kritiikin muoto, joskin perinteistä liberalismia radikaalimpi, sillä se luopuu ajatuksesta markkinoiden ja *homo oeconomicuksen* luonnollisuudesta. Yhteistä uusliberalismille ja liberalismille olisi siis hallinnan muoto, joka ei keskity yksilöön kurivallan merkityksessä.

Foucault analysoi luennoillaan kahta uusliberalismin suuntausta, länsisaksalaista ordoliberalismia ja yhdysvaltalaisista uusliberalismia. Hänen mukaansa niitä yhdistävät ”yhteiset vastustuksen kohteet, nimittäin ohjattu talous, suunnittelu ja valtion interventionismi” (Foucault 2004, 81/79). Kummatkin uusliberalismin variantit pitävät näitä kehityskulkuja vapaudelle vaarallisina. Ne korostavat oikeusvaltion merkitystä valtion laajenemisen vastavoimana, sillä oikeusvaltiossa ”jokaisella kansalaisella on konkreettisia, institutionalisoituja ja tehokkaita mahdollisuuksia puolustautua julkista valtaa vastaan” (emt., 175/170). Vastakohtana oikeusvaltiolle uusliberaalit pitävät sosialistista suunnitelmataloutta, johon he samastavat myös keynesiläisyyden ja fasismin (emt., 113/109, 195/189). Kuten Foucault heitä referoi: ”Suurella valtiollisella päätöksentekijällä on selkeä tietoisuus taloudellisten prosessien kokonaisuudesta. Valtiollinen päätöksentekijä on taloudellisen tiedon (*savoir*) universaali subjekti. Tätä tarkoittaa suunnitelma.” (Emt., 177/172.) On olennaista huomata, että uusliberaalien kuvaus suunnitelmataloudesta muistuttaa Foucault’n kuvausta sosialistisesta hallinnallisuudesta, joka ”toimii hallinnallisen järjestelmän oman sisäisen logiikan mukaan” (emt., 94/93). Foucault ei problematisoi uusliberaalia samastusta valtiososialistisen suunnitelmatalouden, keynesiläisen sosiaalivaltiokapitalismin ja fasismin välillä.

Foucault korostaa, että vapauden turvaamiseksi uusliberaalit pyrkivät asettamaan talouteen puuttumiselle juridiset rajat periaatteenaan ”ei ollenkaan tai mahdollisimman vähän taloudellista interventionismia ja mahdollisimman paljon juridista interventionismia” (Foucault 2004, 172/167). Uusliberaaleille ”talous on peli, ja juridinen instituutio, joka ympäröi taloutta, on pelin säännöt” (emt., 178/173). Talous on siis uusliberaaleille juridisesti luotu keinotekoinen järjestys, jossa valtion talouteen puuttumiselle asetetaan juridiset reunaehdot oikeusvaltion hengessä, samalla kun juridisesti organisoitu markkinajärjestys asettaa ehdot yksilöiden vapaalle toiminnalle (emt., 178–179/173–174). Käsitys, jonka mukaan uusliberalismissa on kyse rajojen asettamisesta valtion toiminnalle, resonoi Foucault’n liberalismimääritelmän (”hallinnallisen rationaalisuuden sisäisenä säätelynä”) kanssa

(emt., 12/10). Hän näyttää siis ymmärtävän valtiollisen hallinnan kritiikin keskeisenä osana uusliberalismia.

Foucault yhdistää uusliberaalien keskittymisen oikeusjärjestykseen vapauden puolustamiseen ja yksilöiden suojaamiseen valtion ongelmalliselta vallankäytöltä. Sen sijaan Nicos Poulantzas kirjoitti vuonna 1979, että ”uusliberalismi on hallitsevan ideologian yritys hyväksikäyttää ja vääristää oikeutettua kamppailua ihmisoikeuksien puolesta” ja yhdistää se vaatimukseen ”taloudesta ilman valtio-interventioita” (1979/2008, 377). Poulantzasin mukaan uusien filosofien edustama sosialismin kritiikki antoi tukea ”oikeistolaiselle ja autoritääriselle valtiolle” delegitimoidessaan vasemmistolaisen kapitalismikritiikin kokonaisuudessaan (emt., 380). Näin vapaat markkinat näyttäytyvät ainoana vaihtoehtona stalinismille, ja reaalisocialismin autoritäärisyyden syyksi näyttäytyy puuttuminen talouteen. Samalla kysymys yksityisestä omistusoikeudesta samastuu yksilön oikeuteen puolustautua despoottista valtiota vastaan. Foucault ei kiinnitä huomiota tähän uusliberaalille diskurssille konstitutiiviseen siirtymään.

Toisaalta amerikkalaisessa talousoikeistossa puhe laista ja järjestyksestä yhdistyi tuohon aikaan vaatimukseen kovemmista rangaistuksista ja moraalisen järjestyksen palauttamisesta (Audier 2015a, 480; Peck 2010, 134–139). Foucault (2004, 178/174) sen sijaan korostaa, ottaakseen etäisyyttä tähän, että ”*law and order* [...] eivät ole vain amerikkalaisen äärioikeiston sloganeja”. Yhteys uusliberalismin ja autoritäärisyyden välillä oli huomattu myös ranskalaisessa keskustelussa (Behrent 2017, 51). Lisäksi Foucault’n luennoissa Pariisissa Britannian konservatiivipuolue Margaret Thatcherin johdolla kasvatti suosiotaan ratsastaen rikollisuuden oletetun kasvun aiheuttamalla rasistisella mediahuomiolla (Hall ym. 1978; Hall 1979). Hallin mukaan thatcherilaisessa diskurssissa ”moralismi” ja ”moraaliset kutsut” edistivät ”*law and order* -kieltä” (1979, 19). Konservatiivit voittivat vaalit vain kuukauden Foucault’n luentojen päättymisen jälkeen, mutta Foucault ei luennoillaan mainitse Thatcheria lainkaan. Foucault näyttää täysin ohittavan tämän autoritäärisen puolen uusliberalismin ”genealogiassa”, sillä hän kieltää uusliberaalin talousopin yhteyden ”amerikkalaiseen äärioikeistoon” (Audier 2015a, 475–489).

Ajankohtaisten tapahtumien sijaan Foucault keskittyy luennoillaan erityisesti amerikkalaiseen uusliberaaliin teoriaan ja sen käsitykseen *homo oeconomicuksesta* (Dean 2018, 51). Foucault’n mukaan amerikkalaisen uusliberalismin ydintä on ”jokapäiväinen kamppailu imperialistista ja militaristista valtiota vastaan” (Foucault 2004, 224/218). Amerikkalainen uusliberalismi ei ole ”poliittinen vaihtoehto” sanan perinteisessä mielessä, vaan ”eräänlainen globaali, monimuotoinen ja moniselitteinen vaade, jolla on perustaa sekä vasemmistossa että oikeistossa” (emt.). Foucault siis yhdistää uusliberalismin antiautoritäärisen vasemmistoon (Reitz

2005, 374). Tätä selittää uusliberaalin teorian reseptio Ranskassa 1970-luvun lopulla. Joukko Yhdysvalloissa opiskelleita uusliberaaleja taloustieteilijöitä, niin kutsutut ”uudet taloustieteilijät”, saavuttivat tuolloin suuren mediahuomion (Audier 2016). Keskeisimpiä oli yritysmaailman ajatuspajan L’Institut de l’entreprise palkkalistoilla ollut Henri Lepage, jonka popularisoiva esitys uusliberaalista teoriasta, *Demain, le capitalisme* (1978), myi 100 000 kappaletta vaalien 1978 alla (Audier 2015a, 248). Kuten Foucault’n luentojen toimittajat huomauttavat, teos on eräs tämän päälähteistä amerikkalaisen uusliberalismin suhteen (Foucault 2004, 159n23/153n23).

Lepage (1978, 54) kuvaa uusliberalismia sekä vasemmistoon että oikeistoon kohdistuvana kritiikkinä. Uusliberalismi mahdollistaa hänen mukaansa ”yllättävän sovinnon” vasemmiston ja oikeiston välillä, sillä siinä yhdistyvät toisaalta ”libertaarit opit”, kuten ”huumeiden laillistaminen, asepalveluksesta kieltäytyminen, CIA:n lakkauttaminen, sotateollisen kompleksin vastustaminen” sekä ”normeista vapautuminen” ja toisaalta oikeistolainen ”vaatimus kapitalistisesta yhteiskunnasta, joka perustuisi kaikenkattavaan vapaaseen kilpailuun” (emt., 55). Lepage mukaan uusliberaaleilla on ”tiukat siteet uuden vasemmiston radikaaliin filosofiaan” ja he ”pitävät itseään suorana jatkona 1960-luvun suurelle libertaarille kapinalle” (emt.). Hänen mukaansa se, että ”merkittävä määrä amerikkalaisista uusista taloustieteilijöistä ei piilota sympatioitaan libertaareille ajatuksille”, on ”seurausta heidän tieteellisen lähestymistapansa omasta logiikasta” (emt., 56). Uusliberalismi on Lepage kuvauksessa hallinnan radikaalia kritiikkiä, jolla on perustaa 1960-luvun vasemmistolaisissa protestiliikkeissä. Foucault selvästi omaksuu Lepageelta ajatuksen uusliberalismin ja radikaalin antiautoritäärisen vasemmiston yhteydestä.

Teoreettisesti amerikkalaisen uusliberalismin perusajatus on Foucault’n mukaan tarkastella kaikkea toimintaa taloudellisen hyödyn eli markkina-analyysin näkökulmasta (Foucault 2004, 248–249/242–243). Ihmistä tarkastellaan *homo oeconomicuksena*, omaa hyötyään maksimoivana (markkina)toimijana. Foucault’n mukaan lähestymistapa toimii pohjana ”jatkuvalle poliittiselle kritiikille poliittista ja hallinnollista toimintaa kohtaan” (emt., 252/246). *Homo oeconomicus* määrittyy siis hallinnan kritiikin välineeksi. Foucault korostaa sitä, että uusliberaalissa hallinnassa yksilöitä tarkastellaan vain heidän intressiensä näkökulmasta ja näin hallinta on epäsuoraa (emt., 45–46/44–45). Uusliberaalin käsityksen *homo oeconomicuksesta* etu on Foucault’n mukaan se, ettei se edellytä antropologista näkemystä ihmisestä, sillä *homo oeconomicus* on vain hallinnan tekniikka, ”tapa tehdä asiat ymmärrettäväksi”, joka ei ”edellytä antropologista tai psykologista tietoa” (emt., 257/252). Foucault’n mukaan uusliberaali teoria lähtee liikkeelle yksilön valinnoista, mutta ilman psykologisia, moraalisia tai antropologisia ennako-oletuksia (emt.). Hallinta rajoittuu taloustieteelliseen näkökulmaan, ja se, että ”subjektia

tarkastellaan vain *homo oeconomicuksena*, ei tarkoita, että koko subjekti ymmärrettäisiin taloudellisena ihmisenä” (emt., 258/253). Yksilön tarkasteleminen *homo oeconomicuksena* ei siis ”implikoi minkäänlaista käytöksen antropologista samaistamista [...] taloudelliseen käytökseen” (emt., 258/252). Uusliberaalissa lähestymistavassa yksilöä voidaan ”hallita siinä suhteessa, ja valta saa hänestä otteen siinä suhteessa, ja vain siinä suhteessa, kuin hän on *homo oeconomicus*” (emt., 258/252). Antropologisen ja normatiivisen mallin sijaan ”*homo oeconomicus* on rajapinta hallinnon ja yksilön välillä” (emt.). *Homo oeconomicus* ei siis ole Foucault’n mukaan antropologinen tai normatiivinen malli vaan neutraali ja jopa valtakriittinen analyttinen työväline.

Myös Henri Lepage (1978, 48–49) korostaa *homo oeconomicuksen* roolia moraalisesti neutraalina ”tieteellisenä apuvälineenä”, sillä taloustieteilijät tiedostavat, ettei ”ihmisen käytöstä voi palauttaa vain yhteen ulottuvuuteen, taloudelliseen toimintaan”. Foucault on todennäköisesti omaksunut tämänkin ajatuksen Lepageen teoksesta. Vielä merkittävämpää on, että Lepage kytkee uusliberaaliin teoriaan hänen mukaansa sisältyvän antropologisen ja moraalisen lähestymistavan kritiikin Foucault’n itsensä aiempaan työhön. Lepage mukaan uusliberaali ajattelutapa ”kuuluu moderniin jatkumoon ’ihmisen kuolemasta’, ihmisen isolla I:llä” (emt., 59). Uusliberalismi on siis Lepageen mukaan antihumanistista ja anti-essentialistista. Teoksessaan *Sanat ja asiat* Foucault oli tunnetusti ennustanut antropologisen ajattelun kuolevan pois, niin että ihminen ymmärrettynä jonakin, jolla on antropologinen olemus, ”pyyhkiytyisi pois kuin hiekkaan piirretyt kasvat meren rantaviivalta” (1965/2011, 361). On huomionarvoista, että *Sanoissa ja asioissa* Foucault samastaa Marxin ja marxilaisuuden kritisoimaansa antropologiseen ajatteluun: ”marxilaisuus on 1800-luvun ajattelussa kuin kala vedessä: se ei voisi hengittää missään muualla” ja niinpä marxilaisuuden ja ”porvarillisen tieteen” käymät kiistat olivat ”pelkkiä myrskyjä vesilasissa” (emt., 247). Sama antropologiakriittinen motiivi on läsnä jo vuonna 1961 Foucault’n johdannossa hänen kääntämäänsä Immanuel Kantin teokseen *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, jossa Kant käsittelee sitä, mitä ihminen on. Foucault kirjoittaa, että ”kysymyksen ’Was ist der Mensch’ [mitä ihminen on] salakavalat arvot” ovat vaivanneet koko modernia aikaa (1961/2008, 78). Vuoden 1969 teoksessaan *Tiedon arkeologia* Foucault ottaakin tavoitteekseen määritellä ”kaikesta antropologismista vapaan analyysimetodin” (1969/2005, 28).

Foucault’n uusliberalismitulkinnan resonanssisuhteiden kannalta on tärkeää huomata, että *Homo oeconomicus* Foucault’n ja Lepageen kuvaamana näyttää olevan juuri tällainen antropologismista vapaa metodi. On myös todennäköistä, että se, että Lepage avoimesti viittaa Foucault’hon, lisäsi tämän kiinnostusta uuslibe-

ralismia kohtaan.¹⁰ Michael C. Behrent katsookin uusliberalismin kiinnostaneen Foucault'ta erityisesti siksi, että tämä näkee sen jakavan antihumanistisen näkökulman: ”Mikäli Foucault tunsi vetoa uusliberalismiin, johtui tämä osin siitä, että hän uskoi uusliberaalien pyrkivän hänen laillaan ajatteluun ihmisen kategorian tuolla puolen” (Behrent 2015, 374). Uusliberalismi siis näyttäytyi Foucault’lle radikaalina hallinnan kritiikkinä erityisesti sillä perusteella, että se kieltää ”kaikki yritykset tehdä transsendentaalisia ihmisolentoon perustuvia väitteitä” (emt., 386). Uusliberaali hallinta ei tästä näkökulmasta vaadi normaalin erottamista epänormaalista, tai edellytä mitään muitakaan antropologisia tai moralisoivia väitteitä, sillä Foucault’n tulkinnan mukaan kyseessä on eksplisiittisesti antinormatiivinen hallinnan tapa.

Tämän luvun tuloksena Foucault’n uusliberalismikuvauksen resonanssisuhteista voidaan sanoa, että Foucault ymmärtää uusliberalismin radikalisoituna, siis antinaturalistisena, versiona perinteisestä liberalismista. Toisekseen hän kytkee uusliberalismin 1960-luvun antiautoritääriiseen radikalismiin ja implikoi, uusliberaalia journalistitaloustieteilijää Henri Lepagea seuraten, ettei uusliberalismi ole ainoastaan oikeistolainen ilmiö. Toisin kuin Hall tai Poulantzas, hän ei näe sillä olevan yhteyttä autoritäärisyyteen tai kapitalististen omistusoikeuksien puolustamiseen. Kolmanneksi Foucault’n oman filosofisen lähestymistavan ja uusliberaalin hallintametodin sellaisena kuin hän sen ymmärtää välillä on filosofisia samankaltaisuuksia, sillä kummatkin ovat antihumanistisia. Tässä Foucault seuraa jälleen Lepagea, joka korostaa uusliberalismin antinormatiivista ja antihumanistista luonnetta. Näistä johtopäätöksistä lähtien voidaan todeta, että Foucault’lle uusliberalismi näyttäytyy ei-normatiivisena, vähemmän alistavana vallankäytön tapana kuin sitä edeltävät hallinnan tekniikat (De Lagasnerie 2012). Seuraavaksi tarkastelen, mitä Foucault konkreettisemmin sanoo uusliberaalista politiikasta. Keskeiseksi paljastuu Foucault’n uusliberaalin ei-normatiivisen hallinnan ja sosiaalivaltion normalisoivan hallinnan välillä näkemä kontrasti.

Uusliberalismi vastaan sosiaalivaltio

Sosiaalivaltio on keskeinen Foucault’n kritiikin kohde, sillä hänen mukaansa se ylläpitää alistavaa normaaliuden vaatimusta. Haastattelussa vuonna 1983 hän esimerkiksi sanoo, että ”sosiaaliturvajärjestelmämme alistaa (*assujettit*) yksilöt tietyn-

¹⁰ Väitteeni ei kuitenkaan ole, että antropologian kritiikistä tai teoreettisesta antihumanismista väistämättä seuraisi alttius uusliberalismille. En ota tässä artikkelissa kantaa tähän filosofisempaan ja paljon monimutkaisempaan kysymykseen.

laiselle elämäntyyliille” (Foucault 1983/1994, 371–372). Siksi ne, jotka eivät halua tai pysty sopeutumaan hallitsevaan elämäntyyliin, syrjäytyvät (emt.). Teoksessa *Tarkkailla ja rangaista* Foucault korostaa, että ”normaaliuden” vaatimus on sisäänrakennettu moderniin ihmistä koskevaan tietoon, joka esimerkiksi lääketieteen, psykologian, kasvatustieteen ja sosiaalityön muodossa on saanut yhä suuremman merkityksen yhteiskuntien hallinnassa (1975/2005, 421). Niinpä ”nykyään ongelmana on [...] normaalistamisvälineiden suuri kasvu sekä niiden mukanaan tuoman vallan vaikutusten laajuus” (emt.). Foucault kirjoittaa, että ”normaalisuustuomarit” ovat ”läsnä kaikkialla”: ”Elämme opettajatuomarin, lääkärituomarin, kasvatustajatuomarin ja sosiaalivirkailija-tuomarin yhteiskunnassa. Kaikki nämä edistävät normatiivisen aineksen universaaliutta.” (Emt., 418.) Vuonna 1977 Foucault toteaaakin eräessä haastattelussa, että ”sosiaaliturvan mekanismit valvovat ihmisiä päivästä päivään”, mikä tekee niiden vallasta ”taidokkaampaa ja hienostuneempaa kuin valta totalitaarisissa valtioissa” (1977d/1994, 386). Vuotta myöhemmin hän kertoo haastattelussa sosiaalidemokraattisen Ruotsin olleen tällainen ”ylimedikalisoitu” yhteiskunta, jossa ”hienovaraiset ja tieteelliset” mekanismit pehmittivät kaikkia vaaroja (1978a/1994, 59). Foucault mainitsee toisessa haastattelussa pari vuotta myöhemmin, että juuri asuminen Ruotsissa vuosina 1955–1960 sai hänet näkemään tendenssejä, jotka vahvistuisivat myöhemmin ja muuttuisivat ongelmallisiksi (1980/1994, 39). Sosiaalivaltio on siis Foucault’lle esimerkki normalisovasta kurinpittoon perustuvasta ja kaikkialla läsnä olevasta hallinnasta.

Foucault’n kritiikki sosiaalivaltion normalisoivia tendenssejä kohtaan on ehkä paikoin osuvaa vaikkakin selvästi yliampuvaa. Tämän artikkelin ja Foucault’n uusliberalismiymmärryksen resonanssisuhteiden kannalta keskeisempää on, että hänen mukaansa liberaali ja erityisesti uusliberaali hallinta tarkoittaa irtiottoa normalisoivista ja alistavista hallinnan tavoista. Foucault toteaa, että uusliberaali malli on ”paljon vähemmän byrokraattinen ja kurinalaistava kuin täystyöllisyyteen ja sosiaaliturvan kaltaisiin mekanismeihin perustuva järjestelmä” (Foucault 2004, 213/207). Hänen mukaansa uusliberalismissa ”erottelulla, jonka länsimainen hallinnallisuus on niin pitkään yrittänyt vakiinnuttaa hyvien ja huonojen köyhien välille, siis omasta halustaan ja vasten tahtoaan työttömien välille, ei ole juuri merkitystä” (emt., 210/204–205). Niinpä ”on täysin yhdentekevää”, mikäli työtön on ”huumeidenkäyttäjä tai vapaaehtoisesti työtön” (emt., 210/205). Uusliberaali hallinnallisuus jättää valinnan yksilölle, eikä moralisoi: ”Ihmisillä on mahdollisuus työskennellä, jos he haluavat, ja olla työskentelemättä, jos eivät halua” (emt., 213/207). Foucault’n mukaan uusliberalismi merkitsee kansalaispalkkaa tai perustuloa, jossa turvattaisiin kaikkien perustarpeet, sillä uusliberaalissa yhteiskunnassa ”pitäisi olla mahdotonta, että yksi pelin osallistujista menettäisi kaiken eikä enää

tämän vuoksi voisi jatkaa pelin pelaamista” (emt., 207/201–202). Uusliberalismi siis takaa perusturvan ilman normalisointia tai moralisointia, toisin kuin sosiaalivaltio.

Keskeistä on myös, että Foucault näkee oman aikansa tarkoittavan politiikan perimmäisten kysymysten muutosta. Aikaisemmin oli kysytty, ”miksi rikkauden tuottaminen johtaa samaan aikaan tuottajien köyhtymiseen” (Foucault 1978b/1994, 536). Nykyään tämä ongelma ”ei ole enää yhtä keskeinen kuin ennen” ja kysymys ”liiallisesta vallasta” on korvannut kysymykset varallisuudesta ja sen jakautumisesta (emt.). Foucault on selvästi sodanjälkeisen sosiaalivaltion ja pitkän nousukauden kasvatti, sillä hänelle kysymys taloudellisesta eriarvoisuudesta näyttäytyy pitkälti ratkaistuna (Zamora 2016, 64–67) eikä hän myöskään kytke kysymystä vallasta kysymykseen varallisuudesta ja sen jakautumisesta (Audier 2015a, 443). Ehkä osin tämän vuoksi hän näkee sosiaalivaltion niin yksipuolisen negatiivisesti, sillä hän ottaa annettuna sen positiiviset puolet, kuten vaurauden jakautumisen tasoittumisen.

Foucault arvostelee sosiaalivaltiota myös tehottomuudesta, kritisoiden esimerkiksi julkista terveydenhuoltoa ja sosiaaliturvaa. Vuonna 1976 hän argumentoi, ettei julkinen terveydenhuolto toimi halutulla tavalla, sillä ”rikkaat käyttävät terveydenhuoltoa paljon enemmän kuin köyhät”, ja siksi köyhät ”maksavat rikkaiden ylikulutuksesta” (Foucault 1976/1994, 56). Seitsemän vuotta myöhemmin Foucault korostaa, että julkisen terveydenhuollon ristiriitaisuus näkyy siinä, että vastakkain ovat ”loputon kysyntä ja rajallinen järjestelmä” (1983/1994, 379). Tämän ohittamatoman ristiriidan vuoksi hän katsoo, että tulevaisuudessa keskeinen kysymys on se, ”miten ihmiset tulevat hyväksymään sen, että he altistuvat tietyille riskeille ilman sitä mukavuutta, että sosiaalivaltio suojaa heitä” (emt. 378). Luennoillaan vuonna 1979 Foucault referoi – ilman kriittistä etäisyyttä – raporttia, jonka mukaan sosiaaliturva lisää työvoiman hintaa, alentaa kilpailukykyä ja johtaa lisäksi suuryritysten vallan kasvuun (2004, 205/199–200). Vuonna 1983 hän katsoo, että sosiaaliturva, ”mitkä tahansa ovatkin sen positiiviset vaikutukset, aiheuttaa myös negatiivisia seurauksia”, sillä se luo ”riippuvuutta” (1983/1994, 368). Samassa haastattelussa hän toteaa, että perinteinen sosiaaliturva ”törmää nykyään taloudellisiin rajoitteisiin” (emt.).¹¹ Foucault toistaa piirteitä uusliberaalista sosiaalivaltio-kriittistä korostaessaan sosiaalivaltion taloudellista kestävämmyyttä, sosiaaliturvan riippuvuutta aiheuttavaa luonnetta sekä julkisen terveydenhuollon ongelmalli-

¹¹ Vaikka Foucault’n myöhempi tuotanto jääkin tämän artikkelin painopisteen ulkopuolelle, ei siis ole todisteita siitä, että hän olisi muuttanut kantaansa uusliberalismin suhteen.

suutta (Audier 2015a, 512–520). Koska hän toistaa nämä ajatukset haastatteluissaan omilla nimissään, on selvää, että hän ainakin alustavasti allekirjoittaa ne, eikä vain referoi niitä neutraalisti. Foucault'n lausuntojen mukaan sosiaalivaltio sekä perustuu alistaville hallinnan tavoille että on taloudellisesti kestävä. Foucault'n haastattelulausunnot tukevat siis väitettäni siitä, ettei hän suhtaudu uusliberalismiin ensisijaisesti kriittisesti, vaan näkee sen positiivisena kehityskulkuna aiempaan nähden.

Toinen keskeinen uusliberaalin politiikan alue, jota Foucault analysoi, on kriminaalipolitiikka. Foucault analysoi jo teoksessaan *Tarckkailia ja rangaista* vankilalaitoksen ja rangaistuskäytäntöjen kehitystä. Hänen tuossa teoksessa kuvaamaansa mallissa, jota hän referoi vuoden 1979 luennoillaan, rangaistuksen tarkoitus on ”hyvittää ja olla esimerkiksi muille mahdollisille lainrikkokijille” (Foucault 2004, 255/249–250). Näin syntyy rikollisen ”psykologinen, sosiologinen ja antropologinen problematisointi”, ”kokonainen antropologia”, joka erottaa epänormaalien rikollisten normaaleista lainkuuliaisista ihmisistä, ja perustuu ”yksilöllistävälle normatiivisille toimenpiteille” (emt.). Teoksessa *Tarckkailia ja rangaista* Foucault kirjoittaa, kuinka syntyy ”pakkolaitosten saaristo”, joka saa ”rangaistuslaitostekniikat ulottumaan kaikkein viattomimmillekin alueille saakka”, ja antaa ”laittomuuden uhan painaa vähäisintäkin laittomuutta, pienintäkin säännöistä poikkeamista tai yksilöllistä poikkeavuutta” (Foucault 1975/2005, 406–407). Tämä Foucault'n kritisoima tapa suhtautua rikollisuuteen perustuu antropologiseen, normatiiviseen ja normalisoivaan lähtökohtaan, aivan kuten sosiaalivaltiokin.

Sen sijaan uusliberalismi merkitsee Foucault'n mukaan katkosta aiempaan kriminaalipolitiikkaan nähden. Uusliberaalissa mallissa ”rikollinen ei ole ollenkaan [...] leimattu tai kuulusteltu normatiivisten tai antropologisten piirteiden pohjalta” (Foucault 2004, 258/253). Sen sijaan, että yritettäisiin löytää rikollisen tai rikollisuuden ”olemus”, rikollista on yksinkertaisesti ”kaikki toiminta, joka alistaa yksilön riskille saada tuomio”, jolloin ”näkökulma on hänen, joka tekee rikoksen” (emt., 257/251–252). Kysymys lainrikkomisesta siis erotetaan kysymyksestä moraalista ja normaaliudesta, ja koska rikollista tarkastellaan hyötynsä maksimoivana *homo oeconomicuksena*, rikoksia pyritään normatiivisen hallinnan sijaan ehkäisemään luomalla olosuhteet, joissa rikoksenteke ei ole enää kannattavaa potentiaalisen rikollisen näkökulmasta (emt., 258–259/253–254). Näin koko ongelma ”kriminaalisuuden” antropologisesta tai normatiivisesta määrittelystä katoaa (emt., 258/253).

Konkreettinen esimerkki uusliberaalista hallinnasta on Foucault'n mukaan suhtautuminen huumeisiin. Hänen mukaansa uusliberaali suhtautuminen johtaisi huomattavasti aiempaa sallivampaan huumeepolitiikkaan. Uusliberaalin analyysin

lähtökohta on, että huumeriippuvaiset ”maksavat huumeista joka tapauksessa minkä tahansa hinnan”, sillä he ovat addiktoituneita, minkä vuoksi useiden huumeiden kysyntään ei vaikuta niiden hinta (Foucault 2004, 262/257). Vaikka huumeiden tarjontaa kuinka rajoitetaan, ”huumeidenkäyttäjät löytää kauppatavaransa millä hinnalla hyvänsä” (emt.). Siksi ”on absoluuttisen järjetöntä haluta rajoittaa huumeiden tarjontaa” (emt., 263/257), sillä se on uusliberaalista näkökulmasta yksinkertaisesti resurssien tuhlausta. Puhtaan taloudellisesta näkökulmasta on kannattavampaa, että huumeet eivät ole laittomia, jolloin huumeriippuvaisten huumeidenkulutus olisi ”mahdollisimman vähän rikoksia tuottavaa” (emt., 263/258). Päihdepolitiikan periaatteen kuuluisi moralisoinnin sijaan olla, että huumeriippuvaisille ”huumeet olisivat mahdollisimman halpoja ja helposti saatavilla” (emt.), jotta riippuvaiset eivät ajautuisi rikollisuuteen. Koska moralisointi ei Foucault’n mukaan ole osa uusliberaalia hallintaa, on huumeiden käytön salliminen huumeriippuvaisille uusliberaalista näkökulmasta järkevämpää kuin niiden kieltäminen. Kyse on puhtaan taloudellisesta analyysistä, joten ”millään niistä eronteista, joita on voitu tehdä synnynnäisten rikollisten, satunnaisten rikollisten, poikkeavien ja ei-poikkeavien, rikosten uusijoiden välillä, millään tällä ei ole mitään merkitystä” (emt., 264/259). Tässä näkyy, miksi Foucault ymmärtää uusliberaalin hallinnallisuuden hallinnan kritiikkinä: kurivaltaan perustuva normalisoiva hallinta on sen antinormatiivisesta näkökulmasta taloudellisesti järjetöntä resurssien tuhlausta.

Taloudellisen näkökulman keskeisyys tarkoittaa Foucault’n mukaan sitä, että uusliberaalissa hallinnassa keskeinen kysymys on moralisoinnin sijaan kustannusten laskeminen suhteessa saatuun hyötyyn. Toisin kuin *panopticon*-ajatukseen perustuvassa mallissa uusliberaalien mukaan ”hyvä rikospolitiikka ei yritä ollenkaan päästä rikollisuudesta täysin eroon” (Foucault 2004, 261/256), sillä tämä vaatisi liikaa resursseja. Niinpä uusliberaalilla ”yhteiskunnalla ei ole tarvetta täydelliselle konformismille” (emt.), vaan se tarkoittaa ”massiivista vetäytymistä normatiivis-disiplinäärisestä järjestelmästä (emt., 261/260) Foucault myös korosti puhuessaan uusliberalismia käsittelevässä konferenssissa keväällä 1979 (ks. Behrent 2017; 2019, 23–27), että öljykriisin aiheuttaman talouskriisin myötä valtion kaikenkattava kontrolli on muuttunut myös taloudellisesti mahdottomaksi: ”Valtio löytää itsensä tilanteesta, jossa sillä ei poliittisesti eikä taloudellisesti ole enää varaa kaikenkattavan, suurta huomiota vaativan ja kalliin vallan kaltaiseen luksukseen” (Foucault 1979). Tämän vuoksi valtio ”ei tämänhetkisessä taloudellisessa tilanteessa voi olla sosiaalivaltio” (emt.) Foucault’lla sosiaalivaltio yhdistyy kaikenkattavaan valtaan, kun taas uusliberaali utilitaristinen näkökulma on jo taloudellisista syistä ”jatkuva valtion politiikan (*la politique gouvernementale*) kritiikkiä” (Foucault 2004, 252/247). Tämä on peruste sille, miksi uusliberalismi tarkoittaa Foucault’n mu-

kaan valtion vallan vähenemistä (emt., 197/191–192). Luopuminen sosiaalivaltiosta näyttäytyy Foucault’lle sekä vapauttavana että taloudellisesti rationaalisena.

Foucault’n kuvaukset uusliberaalista hallinnasta ovat varsin positiivisia, erityisesti kun ne suhteutetaan normalisaation teemaan ja hänen kuvaukseensa sosiaalivaltiollisesta hallinnasta. Foucault’n mukaan uusliberaali yhteiskuntaideaali ”ei ole laisinkaan läpikotaisin kurinalaistava”, sillä siinä lakeja ”ei vahvisteta sisältäpäin ja jatketa [...] normatiivisten mekanismien avulla” (Foucault 2004, 265/259). Uusliberaalissa yhteiskunnassa ”yleinen normalisaation mekanismi ja ei-normalisoidavissa olevien poissulkeminen eivät ole välttämättömiä” (emt.). Uusliberaali yhteiskunta ei edellytä ulosulkevaa ja alistavaa normalisaatiota. Päinvastoin kyseessä olisi yhteiskunta, jossa ”vallitsisi eron systeemien optimisaatio”, jossa ”olisi tilaa vaihteleville prosesseille” ja ”jossa suvaittaisiin vähemmistöön kuuluvia yksilöitä ja toimintatapoja” (emt.). Uusliberaali hallinta ”ei enää puuttuisi pelin pelaajiin, vaan pelin sääntöihin” ja ”tämä puuttuminen ei enää vaatisi yksilöiden sisäistä subjektifikaatiota (*l’assujettissement interne des individus*)” (emt., 265/260). Foucault’n mukaan uusliberalismi perustuu ”sääntöihin taloudellisessa pelissä eikä tarkoituksenmukaiseen taloudellis-yhteiskunnalliseen kontrolliin” (emt., 178–179/173). Uusliberaali hallinta ei siis Foucault’n mukaan vaadi normien sisäistämistä ja tähän liittyvää normalisointia, toisin kuin aiemmat hallinnan muodot, sosiaalivaltio mukaan lukien.

Foucault’n kuvauksessa uusliberalismi ymmärrettyinä antinormatiivisena ja antihumanistisena hallinnan tapana kontrastoituu positiivisesti suhteessa aikaisempiin hallinnan tekniikoihin ja erityisesti suhteessa sosiaalivaltioon. Tästä huolimatta Foucault’n luentoja tulkitaan usein niin, että uusliberaalilla teoriolla olisi sellainen performatiivinen vaikutus, että yksilöt todella alkaisivat toimia kuin *homo oeconomicukset*, ja muuttuisivat näin uusliberaaleiksi, itseohjautuviksi, omaa etuaan ajaviksi taloussubjekteiksi (esim. Dardot & Laval 2009). Juuri tämän normalisoivan mekanismin löytämistä pidetään usein Foucault’n vahvuutena (Dean 2018, 43–44). Myös Foucault’n uusliberalismiluentoihin muuten kriittisesti suhtautuva Philip Mirowski (2013, 93–97) katsoo, että Foucault oli edelläkävijä uusliberaalien subjektien kuvaamisessa.¹² Kuitenkin Foucault nimenomaan kieltää uusliberaalilla hallinnalla olevan normalisoivaa tai normatiivista vaikutusta. Kuten Dean ja Zamora (2021, 160) toteavat, Foucault’n mukaan ”uusliberalismi ei kerro meille, miten meidän tulee elää, miten meidän tulee käyttäytyä”. Päinvastoin:

12 Tosin Mirowskin (2013, 97) mukaan Foucault oli kaukonäköinen juuri siksi, että ”hän omaksui niin suuren osan uusliberaalista opista”. Mirowski siis hyväksyy teesin siitä, että Foucault suhtautui uusliberalismiin affirmaatiivisesti.

se on ”säätelyn tapa, joka ei normalisoi subjektiviteettia muokaten” ja tarjoaa täten tien ulos kurivallan mekanismeista (emt.). Foucault’n kuvauksen perusteella ”uusliberalismi ei heijasta omia mallejaan yksilöön, uusliberalismilla ei ole mitään performatiivista vaikutusta, eikä se edellytä mitään normatiivista kantaa” (Pestaña 2011, 121).

Foucault ei luennoillaan pohdi sitä, kuinka uusliberaali hallinta saattaa olla osa ”erilaisia normalisoinnin, ulossulkemisen ja väkivallan muotoja” (Spieker 2013, 320). Koska Foucault läpi tuotantonsa tutki ja kritisoi juuri ”normalisoivaa hallintaa, jossa yksilöä ohjataan sopeuttamaan oma käytöksensä tiettyihin normeihin” (Alhanen 2007, 18), on merkittävää, että hänen mukaansa uusliberalismi hallinta ei ole altis tälle kritiikille, sillä se tarjoaa tien ulos normalisoivasta ja antropologisoivasta hallinnasta. Foucault’n mukaan perinteinen sosiaalipolitiikka näyttää tulleen taloudellisesti tiensä päähän ja on myös perustunut normatiivisille ja näin ongelmallisille premisseille. Foucault’n sosiaalivaltiokritiikki resonoi uusliberaalin kritiikin kanssa, ja hänen kritiikkinsä normatiivista hallintaa kohtaan resonoi sen kanssa, kuinka hän ymmärtää uusliberaalin hallinnan, eli ei-normalisoivana hallintana. Uusliberalismi näyttäytyy Foucault’n kuvauksessa positiivisena tapana päästä eroon niistä alistavista hallinnan muodoista, joille sosiaalivaltio hänen mukaansa perustuu. Voidaan toki olla sitä mieltä, että Foucault’n kritiikki perinteisen sosiaalivaltion haittapuolia kohtaan on osin pätevää, varsinkin mitä usein syrjivään normatiivisuuteen tulee, mutta vaikuttaa siltä, että hänen kritiikkinsä sosiaalivaltion ongelmia kohtaan sai hänet arvioimaan uusliberaalia sosiaalipolitiikkaa virheellisesti tai ainakin yksipuolisesti (Audier 2015a, 512–520). Keskeinen syy tähän on se, että Foucault’lta ei löydy kapitalistisen talousjärjestelmän analyysiä.

Puuttuvan kapitalismianalyysin seuraukset

Foucault’n kuvauksen perusteella markkinat ja kapitalistinen kilpailumekanismi itsessään eivät näytä sisältävän normalisoivia ja subjektivoivia piirteitä. Päinvastoin: uusliberaali malli, joka yleistää markkinaperspektiivin, näyttäytyy Foucault’n luennoilla vastakohtana normatiiviselle ja normalisoivalle vallalle. Kuitenkin jo Marx oli kiinnittänyt huomiota ”taloudellisten suhteiden äänettömään pakkoon” ja siihen, kuinka järjestelmän vakiinnuttua työläiset alkavat ”kasvatuksen, perintätavan ja tottumuksen vaikutuksesta” pitää kapitalistisen tuotantotavan vaatimuksia ”itsestään selvinä luonnonlakeina” (Marx 1867/2013, 660). Tästä näkökulmasta Foucault’n ajatus siitä, että uusliberaali talousanalyysi voisi olla neutraali työväline, näyttäytyy kyseenalaisena. Nicos Poulantzas korostikin vuonna 1979 sitä, kuinka uusliberaali hallinta johtaa taloudellisten pakkojen ”sisäistymiseen symbolise-

na väkivaltana” (1979/2008, 377). Myös Stuart Hallin (1979; 1988) uusliberalismianalyyssissä markkinapakon ja moralisoinnin välinen yhteys on keskeinen. Hallille ja Poulantzasille normalisoiva valta ja uusliberaali malli eivät suinkaan näyttäytyä vastakohtaisina, toisin kuin Foucault’lle.

Wendy Brown on paikantanut Foucault’n uusliberalismianalyyssin keskeisen puutteen siihen, että tämä abstrahoi pääoman ja kapitalistisen talouden normalisoivasta vaikutuksesta. Brownin (2015, 73; 76) mukaan Foucault puhuu ”oudon rajoittavaa liberaalia kieltä” ja väheksyy ”pääomaa herruuden muotona”. Kuitenkin ilman tämän herruuden muodon ja sen subjekteille tuottamien efektien analyysiä on mahdotonta ”ymmärtää poliittisen rationaliteetin ja taloudellisten rajoitteiden välisiä monimutkaisia dynamiikkoja” (emt., 76). Foucault analysoi *homo oeconomicusta* ja uusliberaalia hallintaa luokkasuhteista ja pääoman dynamiikasta abstrahoiden. Hän kiinnittää luennoillaan vain kerran huomiota kapitalistisen talouden dynamiikkaan, kun hän toteaa saksalaisen ordoliberalismin hegemonian perustuvan talouden ensisijaisuuteen, siis kapitalistiseen ”talouskasvuun”, joka tuottaa

jatkuvan konsensuksen niiden keskuudessa, jotka näyttäytyvät toimijoina näissä taloudellisissa prosesseissa, sijoittajina, työläisinä, työnantajina ja ammattiyhdistysliikkeinä. Taloudelliset kumppanuudet luovat konsensuksen, joka on poliittinen konsensus, siinä määrin kuin toimijat hyväksyvät tämän taloudellisen vapauden pelin. (Foucault 2004, 86/84.)

Foucault ei kuitenkaan mene tämän kysymyksen analyysissä syvemmälle, eikä pala tähän huomioon myöhemmin. Hän ei tutki, millaista normalisaatiota ja normatiivista valtaa tällainen konsensus edellyttää, saati analysoi, mitä vaatimuksia pelin sääntöjen hyväksyminen subjekteille asettaa ja ketkä se sulkee ulos. Hän lähestyy uusliberaalia hallintaa kulujen säästön näkökulmasta verrattuna sosiaalivaltioon – mutta kapitalismissa ihmisiä täytyy myös koulia työhön, jotta ylipäänsä syntyisi voittoja ja talouskasvua, joihin järjestelmä perustuu. Foucault’n analyysissä, jossa uusliberaali hallinta antaa ihmisille vapaat mahdollisuudet olla käymättä palkkatöissä ja käyttää vaikkapa huumeita, jää täysin auki, millä mekanismeilla tuo työhalukkuus tuotetaan.

Uusliberalismiin yhdistetty hallinnan tapa onkin myöhemmin osoittautunut kovin erilaiseksi kuin millaiseksi Foucault sitä kuvaa. Foucault’n kuvaaman perustulomallin sijaan uusliberaalin politiikan myötä työnteko, usein ilman kohdallista palkkaa, on vakiintunut sosiaaliturvan ehdoksi: ”welfaren” on korvannut ”workfare” (Jessop 2002, 152–160; Candeias 2009, 360–375). Tähän liittyy vahva normatiivisuus sekä ajatus työttömistä laiskoina työn vieroksujina, joita kuuluu kurittaa, jotta he tekisivät töitä. Uusliberalismin käytännön pioneeri Margaret

Thatcher (1995, 546) perustelee tätä seuraavasti: ”Se että niitä, jotka eivät edes yritä, kohdellaan samalla tavoin kuin niitä, jotka yrittävät, on sekä epäreilua ja demoralisoi tästä hyötyviä, että saa aikaan kaunaa niiden keskuudessa, jotka eivät tästä hyödy.” Uusliberaaliin hallintaan siis sisältyy, päinvastoin kuin Foucault ajattelee, vahva moralistinen ja normatiivinen elementti työvoiman koulumiseksi. Stuart Hall kuvaakin uusliberaalia hallintaa sen thatcherilaisessa muodossa ”tehokkaaksi välineeksi kääntää taloustieteellinen oppi kokemuksen, moraalisen imperatiivin ja arkiymmärryksen kielelle” (1988, 47). Poulantzas ja Hall olivat näistä uusliberalismin autoritäärisistä piirteistä perillä jo 1970-luvun lopulla, sillä he näkivät uusliberalismin yhteyden kapitalistisen talouden mekanismeihin ja luokkanalyyysiin. Heidän näkemänsä linkki uusliberalismin ja autoritäärisen moralisoinnin välillä jää Foucault’ta huomaamatta, samoin kuin se, että ensimmäinen kerta, kun uusliberaalia politiikkaa toteutettiin käytännössä, oli Augusto Pinochetin sotilasdiktatuuri Chilessä, jossa monet Yhdysvalloissa koulutetut uusliberaalit taloustieteilijät toimivat neuvonantajina (Walpen 2004, 176–178).

Foucault’n kuvaus uusliberaalista kriminaalipolitiikasta sopii huonosti yhteen myös Ronald Reaganin hallinnon 1980-luvulla aloittaman massiivisen huumeiden vastaisen sodan ja laajemminkin tiukemman kriminaalipolitiikan kanssa (Audier 2015a, 486). Jo Hall (Hall ym. 1978, Hall 1979) kiinnitti huomiota tiukemman kriminaalipolitiikan, työttömien stigmatisoinnin ja uusliberalismin suhteeseen. Myöskään ajatus siitä, että uusliberaali taloudellinen rationaalisuus rajoittaisi valtion puuttumista yhteiskuntaan, ei näytä pitävän paikkaansa. Uusliberaali hallinta päinvastoin ”korreloi läheisesti kansainvälisen rankaisukeskeisen lainsäädännön leviämisen kanssa sekä sosiaaliturvan että rikollisuuden kohdalla” (Wacquant 2016, 127). Yhdysvalloissa ”hyvinvointivaltion tietoinen alasajo osui yhteen vankilavaltion dystooppisen kasvun kanssa” (2009b, 58), niin että 2000-luvun alussa Yhdysvalloissa vankien määrä väestöön suhteutettuna oli yli kymmenen kertaa Euroopan unionia suurempi (emt., 59). Kehitystrendi ei kuitenkaan rajoitu vain Yhdysvaltoihin: Ranskassa vankien määrä on kasvanut 48 000:sta 67 000 vankiin vuosina 2001–2013, eli yli neljä kertaa väkilukua nopeammin, samalla kun vankeinhoitokustannukset ovat yli kaksinkertaistuneet (Wacquant 2016, 126). Jan Rehmannin mukaan tällainen autoritäärisyys on ”erityinen tapa hallita, säädellä ja kontrolloida nykypäivän high-tech-kapitalismin tuhoisia yhteiskunnallisia seurauksia” (2015, 310).

Foucault selvästi sympatisoi uusliberaaleja teorioita siinä muodossa kuin hän ne ymmärtää. Nähdäkseni hän seuraa tässä suhteessa ranskalaisen – ja laajemmin länsimaalaisen – politiikan laajempaa liberaalia käännettä, jossa osa vasemmistolaisista ajautui valtiiovallan kritiikkinsä myötä ”liberaalien objektiivisiksi liittolaisiksi” (Behrent 2019, 26). Uusliberalismi on Foucault’lle selvästi poliittisen inspiraation

tion lähde. Kuten Colin Gordon toteaa keskustelussa Jacques Donzelot'n kanssa (Donzelot & Gordon 2008, 52), osa ”Clintonin ja Blairin resepteistä ’kolmannelle tielle’ saattoi toteuttaa sen operaation, jota Foucault haastoi sosialistit pohtimaan”, nimittäin ”uusliberaalien analyysien ja strategioiden selektiivisen sisällyttämisen uudistettuun ja korjattuun sosiaalidemokratiaan”. Tästä näkökulmasta Foucault'n suhde uusliberalismiin ei ole vain ”seitsemänkymmentäluvun juttu” (Behrent 2009) vaan osa laajempaa kehityskulkua, jossa vasemmistoon liitettyjä päämääriä, kuten itseilmaisu, hierarkioiden vastustaminen ja antikonformistisuus, on onnistuttu diskursiivisesti yhdistämään markkinaehtoiseen talouspolitiikkaan (Boltanski & Chiapello 1999/2005). Mitchell Deanin (2018, 52) mukaan ”uusliberalismin tehokkaimpia toimijoita” ovat usein olleet sellaiset ”vasemmistolaiset elementit ja puolueet”, jotka ovat ”artikuloineet toiveen autonomiasta hyvinvointivaltion kurinpidollisilta voimilta uudenlaisten markkinarationaalisuuteen perustuvien hallinnan muotojen kanssa”.

Nancy Fraser kuvaa tätä yhteenliittymää käsitteellä ”edistyksellinen uusliberalismi”, jossa ”voimaantumisen ja monimuotoisuuden kaltaiset ideaalit” kulkevat käsi kädessä keski- ja työväenluokan taloudellista asemaa vahingoittavan, eriarvoisuutta luovan uusliberaalin politiikan kanssa (Fraser 2017; Fraser 2019).¹³ Edistyksellisen uusliberalismin edustajiksi Fraser (2017) nimeää esimerkiksi juuri Clintonin hallinnon Yhdysvalloissa sekä Blairin hallinnon Britanniassa. Tässä yhteydessä voisi mainita myös Gerhard Schröderin Saksan. Alex Demirovićin (2018, 31) sanoin ”edistyksellisessä uusliberalismissa” myös ”moraalisesti sallivat, ekologisesti tietoi-

13 Fraserin teesiä ”edistyksellisestä uusliberalismista” ei pidä lukea niin, että 1960-luvun radikalismi tai uusvasemmisto olisivat olemuksellisesti johtaneet uusliberalismiin tai että uusvasemmiston esiin nostamat huolenaiheet olisivat olleet ideologista silmänlumetta. Päinvastoin, Fraserin mukaan uusliberalismin menestys kulttuuriseen moninaisuuteen ja henkilökohtaiseen elämään liittyvien teemojen kaappaamisessa johtui siitä, että vasemmisto ei onnistunut artikuloimaan näitä uusia politisoitumisen muotoja perinteisemmän kapitalismikritiikin kanssa. Koska vasemmisto ei onnistunut yhdistämään uusvasemmiston pinnalle tuomia ”emansipaation” teemoja perinteisempiin ”sosiaalisen suojelun teemoihin”, kenttä jäi vapaaksi edistykselliselle uusliberalismille, joka onnistui artikuloimaan ”emansipaation” ja ”markkinointumisen” toistensa kanssa. Ks. feminismien kehityksen osalta esim. Fraser 2013/2020, 290–297 sekä yhteenvetona suomeksi Harju & Havu 2024, 228–232. Fraserin hegemoniateoreettinen ja anti-teleologinen lähestymistapa erottaa hänet Ranskassa jo Foucault'n aikana esiintyneestä uusvasemmiston ja 1960-luvun radikalismin kritiikistä, jossa nämä tuomitaan yksiselitteisesti tuhoisiksi ja antivassemmistolaisiksi ilmiöiksi. Tästä tulkinnasta ks. esim. Clouscard 1973/2013 ja Debray 1978/2008. Clouscard menee jopa niin pitkälle, että hän yhdistää 1960-luvun radikalismin uusfasismiin, kun taas Debray puhuu vuodesta 1968 ”onnistuneena vastavallankumouksena”.

set ja vähemmistöön kuuluvat elämänmuodot sekä uudet, muuttuvat ja joustavat identiteetit” voidaan hyväksyä osaksi valtavirtaa, sillä ehdolla että ne eivät kyseenalaista kapitalistisen talouden rakenteita. Uusliberaali talouspolitiikka sopii siis osaksi monenlaisia erilaisia poliittisia konstellatioita. Henri Lepage’n teosta *Demain, le capitalisme*, Foucault’n luentojen keskeistä lähdettä, voidaan pitää varhaisena esimerkkinä edistyksellisestä uusliberalismista. Keskeistä edistyksellisessä uusliberalismissa on, että kysymykset talouden rakenteen muuttamisesta, luokista ja eriarvoisuudesta lakaistaan maton alle. Tästä näkökulmasta on merkittävää, ettei Foucault ”kertaakaan kyseenalaista uusliberalismin mahdollisia vaikutuksia eriarvoisuuteen” (Pestaña 2011, 122). Tuomo Tiisalan (2021, 39) mukaan Foucault’n uusliberalismiluennoilla tapahtuukin ”topikaalinen eksluusio”, eli tiettyjen aihealueiden sulkeminen pois analyysistä, sillä ”Foucault on käytännössä hiljaa, mitä tulee kysymyksiin *distributiivisesta* oikeudenmukaisuudesta ja *taloudellisesta* tasa-arvosta”. Tämä viittaa siihen, että Foucault voidaan nähdä edistyksellisen uusliberalismin edelläkävijänä.

Uusliberalismia, mukaan lukien sen ”edistyksellistä” muotoa, on kuitenkin mahdoton ymmärtää ilman luokka-analyysiä. Normatiivisuus ja pakkovalta kuuluvat myös ”edistykselliseen” uusliberalismiin. Nimenomaan Clintonin presidenttikaudella Yhdysvalloissa leikattiin rajusti sosiaaliturvaa ja työttömiä pyrittiin aktiivoimaan sanktioiden uhalla (Wacquant 2009a, 76–109). Sama pätee Schröderin hallitukseen Saksassa ja Blairin hallitukseen Britanniassa (Candeias 2009, 405–409). Blairin kohdalla Hall (2011/2019, 262) puhuu ”liberaalista autoritäärisyydestä”. Clintonin kaudella vankien, jotka olivat usein rodullistettuja ja työväenluokkaisia, määrä kasvoi jopa nopeammin kuin Reaganin aikana. Myös Euroopassa vankien määrä on kasvanut riippumatta siitä, onko vallassa ollut ”edistyksellinen” vai konservatiivinen hallitus (Wacquant 2009a, 302). Wacquantin analyysin perusteella voidaan sanoa, että edistyksellisessä uusliberalismissa sallivuus ylempiä luokkia kohtaan yhdistyy repressiivisyyteen alempia luokkia kohtaan. Kyseessä on hallintatapa, joka on Wacquantin sanoin ”liberaalis-paternalistinen”, toisin sanoen ”salliva suhteessa huipulla oleviin yrityksiin ja yläluokkaan ja paternalistinen ja autoritäärinen suhteessa pohjalla oleviin”, siis esimerkiksi työttömiin ja rikollisiksi leimattuihin (Wacquant 2009a, 8). Foucault’n kuvaama epäsuora ja kurittamaton ”pehmeä” hallinta saattaa kuvata ylempiin luokkiin kohdistuvaa hallintaa uusliberalismissa, mutta samaan aikaan työväenluokkaan kohdistunut pakkovalta on kasvanut. Niinpä uusliberaalin hallinnan analyysi ilman luokka-analyysiä, aivan kuin uusliberaali hallinta olisi homogeenista ja sen vaikutukset samanlaisia riippumatta siitä, kehen se kohdistuu, on analyttisesti puutteellista (Rehmann 2022, 285).

Kysymys uusliberaalin hallinnan yhteydestä eri luokkiin kohdistuviin hallinnan erilaisiin muotoihin ja sen yhteydestä pääoman kasautumisdynamiikkaan ei

tematisoidu Foucault'n lähdeaineistossa, eikä täten myöskään hänen luennoillaan. Tilman Reitzin (2005, 373) mukaan Foucault ei näistä seikoista abstrahoiduttuaan ”kykene luomaan kestäväää suhdetta analyysinsa kohteeseen”, vaan päättyy vain toistamaan sen, mitä hänen lähteensä sanovat. Nähdäkseni kyse on myös laajemmasta ongelmasta, joka ei koske vain Foucault'n uusliberalismiluentoja. Kuten Fredric Jameson (2008, 498) on huomauttanut, Foucault'lla puhe vallasta syrjäyttää talouden rakenteiden analyysin, ilman että tämä analysoisi ”vallan funktionaalista artikulaatiota taloudellisen riiston kanssa”. Nicos Poulantzas esitti tämän kritiikin jo vuonna 1978, ennen Foucault'n uusliberalismiluentoja. Poulantzasin mukaan Foucault'lta puuttuu ”kohdallinen käsitys 'taloudellisesta', johon modernin vallan institutionaalinen erityisyys perustuu” (1978, 75). Kun Foucault puhuu kapitalistisesta taloudesta, hän Poulantzasin mukaan ymmärtää sen ”markkinayhteiskuntana vaihdon ja kierron mekanismien merkityksessä” (emt.). Poulantzasin mukaan Foucault'lla vallan analyysi irtautuu ”riiston” ja ”luokkasuhteiden analyysistä” (emt., 165). Näin ”valtasuhteella ei ole koskaan muuta perustaa kuin se itse” (emt.).

Foucault käsitteellistää taloutta myös uusliberalismiluennoillaan markkinoiden prisman läpi, sillä hänen affirmatiivisesti tarkastelemaansa uusliberaali malli *homo oeconomicuksesta* merkitsee nimenomaan markkinaperspektiivin yleistämistä. Tämä näkyy ehkä selvimmin siinä, että Foucault'n mukaan uusliberaali analyysi ”tuo työn taloudellisen analyysin kentälle”, sillä se tarkastelee työtä ”taloudellisenä käyttäytymisenä, jota harjoittaa, toteuttaa, rationalisoi ja laskelmoi työtätekevä henkilö” (Foucault 2004, 229/223). Näin uusliberaali analyysi omaksuu ”työläisen näkökulman”, jolloin työläinen ei enää ole pelkkä ”kysynnän ja tarjonnan objekti työvoiman muodossa vaan aktiivinen taloudellinen subjektin” (emt.). Uusliberaali analyysi siis tarkastelee työläistä laskelmoivana ja rationaalisen subjektina, sillä työprosessia tarkastellaan markkinasubjektin näkökulmasta. Siksi uusliberaali analyysi on Foucault'n mukaan marxilaisuutta kykenevämpi huomioimaan työläisen aktiivisena subjektina. Foucault näyttää pitävän markkinalähtöistä analyysiä edistysaskeleena, sillä se irtautuu siitä ”filosofiasta, antropologiasta ja politiikasta, jota juuri Marx edustaa” (emt., 227–228/221).¹⁴ Kuitenkaan marxilaisesta näkökulmasta työ- ja arvonlisäysprosessi kapitalistin vallan alla nimenomaan ei ole

14 Tässä kohdin Foucault ei tukeudu uusliberaalin kirjallisuuteen, vaan johtaa sen lähtökohdista oman Marx-kritiikkinsä, jonka mukaan Marx oli liian humanistinen ajatellessaan, että kapitalistinen talous muuttaa työn konkreettisesta abstraktiksi ja vie täten työläisiltä vallan hallita työprosessiaan. Uusliberaalit sen sijaan ymmärtävät, että työläinen säilyy koko ajan prosessin rationaalisenä ja laskelmoivana subjektina. (Foucault 2004, 226–229/220–223.)

markkinatoimintaan samastettavissa oleva prosessi, jossa työläinen olisi prosessin toimiva subjekti. Markkinalähtöisessä tarkastelutavassa kysymys tuotannossa valitsevista herruussuhteista ja täten luokista sekä pääomasuhteesta katoaa, kuten Poulantzas Foucault-kritiikissään jo ennen Foucault'n uusliberalismiluentoja korosti.

On toki totta, että kaikki valta ei palaudu kapitalistiseen talouteen, pääoman dynamiikkaan ja luokkiin. Kuitenkin uusliberalismin – joka on nimenomaan kapitalistisen yhteiskunnan talousoppi – analysointi näistä seikoista abstrahoiden vaikuttaa varsin uskaliaalta. Onkin oireellista, että Foucault päätyy toteamaan työprosessin tarkastelun markkinasubjektin näkökulmasta edustavan ”työläisten omaa näkökulmaa”. Koska Foucault tarkastelee vain talousteorioiden tekstejä eikä suhteuta niitä kapitalistisen talouden rakenteeseen ja oman aikansa luokkakamppailuihin, hän päätyy erilaisiin tuloksiin nousevan uusliberalismin suhteen kuin Hall ja Poulantzas samoihin aikoihin. Jälkikäteen voidaan mielestäni kiistattomasti sanoa Hallin ja Poulantzasin olleen enemmän oikeilla jäljillä, mitä uusliberalismin reaalihistorialliseen luonteeseen tulee.

Yhteenveto

Olen artikkelissani tarkastellut Foucault'n luentosarjaa uusliberalismista, ja osoittanut, että hänen 1970-luvun lopun töissään on affiniteettia tiettyihin (uus)liberaaleihin ajattelutapoihin suhteessa ”niihin oletuksiin, joita hän teki sen suhteen, millä sosiaalisilla ongelmilla on merkitystä, sekä sen suhteen, mitä valtio on ja mihin suuntaan se on kehittymässä” (Behrent 2019, 27). Tämä näkyy Foucault'n tekstin resonanssisuhteissa: uusliberalismi paljastuu hallinnan kritiikiksi, toisin kuin perinteinen sosialismi, sekä sallivaksi ja ei-normalisoivaksi hallinnan muodoksi, toisin kuin sosiaalivaltio, jota kuvaa normalisoiva ja alistava hallinta. Lisäksi Foucault omaksuu uusliberaalien taloutta koskevia väitteitä omassa aikalaisanalyysissään, mikä näkyy erityisesti hänen antamissaan haastatteluissa. Ensimmäinen tutkimuskysymykseni koski Foucault'n suhtautumista uusliberalismiin. Analyysini perusteella voidaan sanoa Foucault'n suhtautuneen uusliberalismiin pääosin positiivisesti, sillä Foucault'n problematiikan kulmakivi on kysymys normalisoivasta vallasta, ja hän väittää, ettei tällaista valtaa enää tarvita uusliberalismissa.

Toin esiin, että Foucault'n kiinnostus uusliberalismiin ja hänen positiivinen suhtautumisensa siihen selittyy 1970-luvun lopun poliittis-intellektuaalisella konjunktuurilla. Stalinismin kritiikki sai kommunistipuolueen kriitikot kiinnostumaan liberalismin, kuten Toisen vasemmiston, jota Foucault oli tuolloin lähellä, esimerkki osoittaa. Samaan aikaan mediassa saivat huomiota uudet filosofit, jotka avoimesti

vastustivat vasemmistoa ylipäänsä. Foucault asettui heidän puolelleen kamppailussa marxilaisuutta vastaan. Lisäksi uudet taloustieteilijät, erityisesti Foucault'n keskeinen lähde Henri Lepage, kytkivät uusliberalismin 1960-luvun radikalismiin ja myös Foucault'n omaan filosofiaan. Uusliberaalit myös kritisoivat sosiaalivaltiota, johon Foucault oli jo pitkään suhtautunut hyvin kriittisesti sen normalisoivan luonteen takia. Tässä tilanteessa Foucault näki uusliberalismin potentiaalisesti emansipatorisena, mikä johti hänet antamaan siitä hyvin yksipuolisen kuvauksen. Syynä tähän on, poliittisen konjunkttuurin lisäksi, se, että Foucault'lta puuttuu kapitalismianalyysi, ideologiakritiikki ja kysymys luokkien välisistä voimasuhteista. Foucault'n affirmatiivinen suhde uusliberalismiin ei tietenkään ”väistämättä saastuta hänen työnsä kokonaisuutta tai olemusta” (Dean & Zamora 2021, 189), mutta se osoittaa sen, kuinka pieleen pelkkä aikalaisanalyysi voi mennä, jos se abstrahoi luokka- ja kapitalismianalyyseistä, ja keskittyy pelkkiin teksteihin. Kapitalismianalyysin poissaoloa voidaan pitää keskeisenä puutteena Foucault'n työssä myös laajemmin (Dean 2015, 403).

Koska Foucault ei näe uusliberalismin autoritäärisiä piirteitä, vaan päinvastoin korostaa sitä poikkeuksellisen pehmeänä ja ei-normalisoivana hallinnan muotona, hänen analyysinsä siitä on hyvin yksipuolista. Tämä on vastaus toiseen tutkimuskysymykseeni. Osasy analyysin puutteellisuuteen on hänen keskittymisensä yksinomaan teoreettisiin teksteihin. Foucault'n analyysin kritiikki ei ole anakronistista, sillä samaan aikaan Stuart Hall ja Nicos Poulantzas analysoivat nousuvan uusliberaalin talousoikeiston autoritäärisiä piirteitä. Foucault'n analyysi oli siis yksipuolista jo omana aikanaan. Foucault'n osittainen uusliberaalien teemojen omaksuminen myös nähdäkseni ennusti myöhempää ”edistyksestä uusliberalismia”. Tästä näkökulmasta Foucault, ainakin 1970-luvun lopun luennoillaan ja antamissaan haastatteluissa, asettuu osaksi yleisesti länsimaisen ja erityisesti ranskalaisen teoreettisen kentän laajempaa antimarxilaista tendenssiä. Kyse ei ole ainoastaan siitä, että sitä tai tätä marxilaisuuden muotoa tai elementtiä kritisoitiin, vaan laajemmin siitä, että marxilaisuuden esittämiä kysymyksiä ei enää huomioidu. Ainakin Foucault'n uusliberalismianalyysin tapauksessa tällä oli negatiivisia seurauksia hänen analyysinsä osuvuudelle.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.147245>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- AFARY, JANET & ANDERSON, KEVIN B. (2005). *Foucault and the Iranian Revolution. Gender and the Seductions of Islam*. Chicago: Chicago University Press.
- ALHANEN, KAI (2007). *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- ALTHUSSER, LOUIS (1965/1973). Préface: du 'Capital' à la philosophie de Marx. Teoksessa Louis Althusser & Étienne Balibar, *Lire le Capital*, 9–85. Pariisi: Maspero.
- ALTHUSSER, LOUIS (1968/1971). Philosophy as a Revolutionary Weapon. Teoksessa Louis Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, 11–22. Käänt. Ben Brewster. New York: Monthly Review Press.
- AUDIER, SERGE (2012) *Neolibéralisme(s). Une archéologie intellectuelle*. Pariisi: Grasset & Fasquelle.
- AUDIER, SERGE (2015a). *Penser le néolibéralisme. Le moment néolibéral, Foucault, et la crise du socialisme*. Lormont: Le Bord de l'eau.
- AUDIER, SERGE (2015b). Neoliberalism through Foucault's Eyes. *History and Theory*, 54(3), 404–418. <https://doi.org/10.1111/hith.10768>.
- AUDIER, SERGE (2016). The French Reception of American Neoliberalism in the Late 1970s. Teoksessa Stephen Sawyer & Iain Stewart (toim.), *In Search of the Liberal Moment: Democracy, Anti-totalitarianism, and Intellectual Politics in France since 1950, 167–189*. New York: Palgrave-MacMillan.
- BECKER, GARY; EWALD, FRANÇOIS & HARCOURT, BERNARD (2012). Becker on Ewald on Foucault on Becker: American Neoliberalism and Michel Foucault's 1979 'Birth of Biopolitics' Lectures. *Coase-Sandor Institute for Law and Economics Working Paper 614*. https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1762/
- BEHRENT, MICHAEL C. (2009). A Seventies Thing: On the Limits of Foucault's Neoliberalism Course for Understanding the Present. Teoksessa Samuel Binkley & Jorge Capetillo (toim.), *A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium*, 16–29. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- BEHRENT, MICHAEL C. (2010). Accidents Happen: François Ewald, the 'Antirevolutionary' Foucault, and the Intellectual Politics of the French Welfare State. *The Journal of Modern History*, 82(3), 585–624. <https://doi.org/10.1086/653042>.
- BEHRENT, MICHAEL C. (2015). Can the Critique of Capitalism Be Antihumanist? *History and Theory*, 54(3), 372–388. <https://doi.org/10.1111/hith.10766>.
- BEHRENT, MICHAEL C. (2016a). Liberalism Without Humanism: Michel Foucault and the Free-Market Creed, 1976–1979. Teoksessa Michael C. Behrent & Daniel Zamora (toim.), *Foucault and Neoliberalism*, 24–62. Cambridge: Polity.
- BEHRENT, MICHAEL C. (2016b). Conclusion: The Strange Failure (and Peculiar Success) of Foucault's Project. Teoksessa Michael C. Behrent & Daniel Zamora (toim.), *Foucault and Neoliberalism*, 176–185. Cambridge: Polity.
- BEHRENT, MICHAEL C. (2016c). Foucault and France's Liberal Moment. Teoksessa Stephen Sawyer & Iain Stewart (toim.), *In Search of the Liberal moment: Democracy, Anti-Totalitarianism, and Intellectual Politics in France since 1950, 155–167*. New York: Palgrave MacMillan.
- BEHRENT, MICHAEL C. (2017). The Origins of the Anti-Liberal Left. The 1979 Vincennes Conference on Neoliberalism. *French Politics, Culture & Society*, 35(3), 44–67. <https://doi.org/10.3167/fpcs.2017.350303>.
- BEHRENT, MICHAEL C. (2019). A Liberal Despite Himself: Reflections on a Debate, Reappraisals of a Question. Teoksessa Stephen W. Sawyer & Daniel Steinmets-Jenkins (toim.), *Foucault, Neoliberalism, and Beyond*, 1–31. Lontoo: Rowman & Littlefield.

- BOLTANSKI, LUC & CHIAPPELLO, ÈVE (1999/2005). *The New Spirit of Capitalism* (engl. Gregory Elliott). Lontoo: Verso.
- BOURDIEU, PIERRE (1988). *L'ontologie politique de Martin Heidegger*. Pariisi: Minuit.
- BROWN, WENDY (2015). *Undoing the Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- BRUNILA, TUUKKA (2023). Miten tutkia valtiovaltaa?. *Tiede & edistys*, 48(2), 74–82. <https://doi.org/10.51809/te.131970>
- CANDEIAS, MARIO (2009). *Neoliberalismus, Hochtechnologie, Hegemonie. Grundrisse einer transnationalen kapitalistischen Produktions- und Lebensweise. Eine Kritik*. Berliini: Argument.
- CHAUVIN, HERVÉ (2019). L'union de la gauche et la problématique des droits de l'homme en URSS. Teoksessa Danielle Tartakowsky & Alain Bergounioux (toim.), *L'union sans unité – Le programme commun de la gauche*, 83–94. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- CHRISTOFFERSSON, MICHAEL SCOTT (2004). *French Intellectuals against the Left. The Antitotalitarian Moment of the 1970s*. New York: Berghahn Books.
- CHRISTOFFERSON, MICHAEL SCOTT (2016). Foucault and New Philosophy: Why Foucault Endorsed André Glucksmann's *The Master Thinkers*. Teoksessa Michael C. Behrent & Daniel Zamora (toim.), *Foucault and Neoliberalism*, 6–22. Cambridge: Polity.
- CLOUSCARD, MICHEL (1973/2013). *Néo-fascisme et idéologie du désir*. Pariisi: Delga.
- DARDOT, PIERRE & LAVAL, CHRISTIAN (2009). *La nouvelle raison du monde. Essai sur la société néolibérale*. Pariisi: La Découverte.
- DEAN, MITCHELL (2007). *Governing Societies. Political Perspectives on Domestic and International Rule*. Berkshire: Open University Press.
- DEAN, MITCHELL (2015). Foucault Must Not Be Defended. *History and Theory*, 54(3), 389–403. <https://doi.org/10.1111/hith.10767>.
- DEAN, MITCHELL (2016). Foucault, Ewald, Neoliberalism and the Left. Teoksessa Michael C. Behrent & Daniel Zamora (toim.), *Foucault and Neoliberalism*, 85–113. Cambridge: Polity.
- DEAN, MITCHELL (2018). Foucault and Neoliberalism Controversy. Teoksessa Damien Cahill, Melinda Cooper, Martijn Konings & David Primrose (toim.), *The SAGE Handbook of Neoliberalism*, 40–53. Lontoo: Sage.
- DEAN, MITCHELL & VILLADSEN, KASPAR (2016). *State Phobia and Civil Society. The Political Legacy of Michel Foucault*. Stanford: Stanford University Press.
- DEAN, MITCHELL & ZAMORA, DANIEL (2021). *The Last Man Takes LSD. Foucault and the End of Revolution*. Lontoo: Verso.
- DEBRAY, RÉGIS (1978/2008). *Mai 68, une contre-révolution réussie: modeste contribution aux discours et cérémonies officielles du dixième anniversaire*. Pariisi: Mille et une nuits.
- DE LAGASNERIE, GEOFFROY (2012). *La dernière leçon de Michel Foucault. Sur le néolibéralisme, la théorie et la politique*. Pariisi: Fayard.
- DEMIROVIĆ, ALEX (2018). Autoritärer Populismus als neoliberale Krisenbewältigungsstrategie. *PROKLA*, 48(1), 27–42. <https://doi.org/10.32387/prokla.v48i190.30>.
- DEWS, PETER (1978). The Nouvelle Philosophie and Foucault. *Economy and Society*, 8(2), 127–171. <https://doi.org/10.1080/03085147900000005>.
- DEWS, PETER (1987) *The Logic of Disintegration. Post-Structuralism and the Claims of Critical Theory*. Lontoo: Verso.
- DILTS, ANDREW (2011). From “Entrepreneur of the Self” to “Care of the Self”: Neo-liberal Govern-mentality and Foucault's Ethics. *Foucault Studies* 12, 130–146. <https://doi.org/10.22439/fs.voi12.3338>.

- DONZELOT, JACQUES & GORDON, COLIN (2008). Governing Liberal Societies – The Foucault Effect in the English-Speaking World. *Foucault Studies* 5, 48–62. <https://doi.org/10.22439/fs.voi5.i409>.
- ERIBON, DIDIER (1989/1993). *Michel Foucault* (suom. Päivi Järvinen & Pertti Hynynen). Tampere: Vastapaino.
- EWALD, FRANÇOIS (1999). Foucault and the Contemporary Scene. *Philosophy and Social Criticism*, 25(3), 81–91. <https://doi.org/10.1177/019145379902500304>.
- FLEW, TERRY (2012). Michel Foucault's *The Birth of Biopolitics* and Contemporary Neo-Liberalism Debates. *Thesis Eleven*, 108(1), 44–65. <https://doi.org/10.1177/0725513611421481>.
- FOUCAULT, MICHEL (1961/2008). Introduction à l'Anthropologie. Teoksessa Emmanuel Kant, *Anthropologie d'un point de vue pragmatique* (ransk. Michel Foucault). Pariisi: Vrin.
- FOUCAULT, MICHEL (1965/2011). *Sanat ja asiat* (suom. Mika Määttänen). Helsinki: Gaudeamus.
- FOUCAULT, MICHEL (1969/2005). *Tiedon arkeologia* (suom. Tapani Kilpeläinen). Tampere: Vastapaino.
- FOUCAULT, MICHEL (1975). *Surveiller et punir*. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1975/2005). *Tarkkuilla ja rangaista* (suom. Eevi Nivanka). Helsinki: Otava.
- FOUCAULT, MICHEL (1976/1994). La crise de la médecine ou la crise de l'antimédecine. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome III, 1976-1979*, 40–58. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1977a/1994). La torture, c'est la raison. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome III, 1976-1979*, 390–398. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1977b/1994). Une mobilisation culturelle. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome III, 1976-1979*, 329–331. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1977c/1994). La grande colère des faits. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome III, 1976-1979*, 277–282. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1977d/1994). La sécurité et L'État. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome III, 1976-1979*, 383–388. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1978a/1994). Entretien avec Michel Foucault. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome IV, 1980-1988*, 41–95. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1978b/1994). La philosophie analytique du politique. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome III, 1976-1979*, 534–551. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1979). Colloque 'Le nouvel ordre intérieur', Partie 3: 'Le nouveau contrôle social,' avec les interventions de Hubert Dalle, Louis Casamayor, Louis Joinet, et Michel Foucault [23.3.1979], *Archives vidéo. Films et bandes annonces. Université de Paris VIII, Vincennes-St.-Denis*. Noudettu 11.8.2024 osoitteesta <http://www.archives-vidéo.univ-paris8.fr/video.php?recordID=III>.
- FOUCAULT, MICHEL (1980). *Power/Knowledge*. Colin Gordon (toim.). Lontoo: The Harvester Press.
- FOUCAULT, MICHEL (1980/1994). Foucault étudie la raison d'État. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome IV, 1980-1988*, 37–41. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1983/1994). Un système fini face à une demande infinie. Teoksessa Michel Foucault, *Dits et écrits 1954-1988. Tome IV, 1980-1988*, 367–382. Pariisi: Gallimard.
- FOUCAULT, MICHEL (1997). *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France, 1975–1976*. Pariisi: Gallimard/Seuil.
- FOUCAULT, MICHEL (2004). *La naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978–1979*. Pariisi: Gallimard/Seuil.
- FOUCAULT, MICHEL (2004/2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978–1979* (engl. Graham Burchell). New York: Palgrave MacMillan.

- FOUCAULT, MICHEL (2004/2010). *Turvallisuus, alue, väestö. Hallinnallisuuden historia. Collège de France luennot 1977–1978* (suom. Antti Paakkari). Helsinki: Tutkijaliitto.
- FRASER, NANCY (2017). The End of Progressive Neoliberalism. Noudettu 11.8.2024 osoitteesta https://www.dissentmagazine.org/online_articles/progressive-neoliberalism-reactionary-populism-nancy-fraser.
- FRASER, NANCY (2019). *The Old Is Dying and the New Cannot Be Born: From Progressive Neoliberalism to Trump and Beyond*. Lontoo: Verso.
- FRASER, NANCY (2013/2020). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Lontoo: Verso.
- GARO, ISABELLE (2011). *Foucault, Deleuze, Althusser & Marx. La politique dans la philosophie*. Pariisi: Demopolis.
- GLUCKSMANN, ANDRÉ (1977). *Les maîtres penseurs*. Pariisi: Grasset.
- GORDON, COLIN (1991). Governmental Rationality. An Introduction. Teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (toim.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, 1–51. Chicago: University of Chicago Press.
- GORDON, COLIN (2013). A Note On 'Becker On Ewald On Foucault On Becker: American Neoliberalism And Michel Foucault's 1979 Birth Of Biopolitics Lectures A conversation with Gary Becker, François Ewald, and Bernard Harcourt'. Noudettu 11.8.2024 osoitteesta <https://foucaultnews.files.wordpress.com/2013/02/colin-gordon-2013.pdf>.
- GRAMSCI, ANTONIO (1975). *Quaderni di carcere. Edizione critica*. Valentino Gerratana (toim.). Torino: Einaudi.
- HARJU, DANIKA & HAVU, SAULI (2024). Nancy Fraser – oikeudenmukaisuusteoreetikko ja kapitalismin kriitikko. Suomentajien jälkisanat teoksessa Nancy Fraser, *Kannibaalikapitalismi. Miten päästä eroon järjestelmästä, joka syö demokratian, hyvinvoinnin ja maapallon*, 215–235. Tampere: Vastapaino.
- HALL, STUART; CRITCHER, CHAS; JEFFERSSON, TONY; CLARKE, JOHN & ROBERTS, BRIAN (1978). *Policing the Crisis. Mugging, the State and Law and Order*. Lontoo: Macmillan.
- HALL, STUART (1979). The Great Moving Right Show. *Marxism Today*, January 1979, 14–20.
- HALL, STUART (1988). *The Hard Road to Renewal. Thatcherism and the Crisis of the Left*. Lontoo: Verso.
- HALL, STUART (2011/2019). Uusliberaali vallankumous. Teoksessa Stuart Hall, *Mitä on tekeillä? Esseitä vallasta, uusliberalismista ja monikulttuurisuudesta*, 247–273. Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.). Tampere: Vastapaino.
- HAMANN, TRENT (2009). Neoliberalism, Governmentality, and Ethics. *Foucault Studies* 6, 37–59. <https://doi.org/10.22439/fs.voio.2471>.
- HARVEY, DAVID (2008). *Uusliberalismin lyhyt historia* (suom. Kaisa Koskinen). Tampere: Vastapaino.
- HAVU, SAULI (2019). Poliiksen pauloissa. Antidemokraattiset elementit Hannah Arendtin ajattelussa. *Politiikka* 61(4), 287–307.
- HELÉN, ILPO (2016). *Elämän politiikat. Yhteiskuntatutkimus Foucault'n jälkeen*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- JAMESON, FREDRIC (2008). *Ideologies of Theory*. Lontoo: Verso.
- JEHLE, PETER & OROZCO, TERESA (2004). Hermeneutik. Teoksessa Wolfgang Fritz Haug (toim.), *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus 6/I. Hegemonie bis Imperialismus*, 63–82. Berliini: Argument.
- JESSOP, BOB (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity.

- LECOURT, DOMINIQUE (2001). *The Mediocracy: French Philosophy Since the Mid-1970s* (engl. Gregory Elliott). Lontoo: Verso.
- LEMKE, THOMAS (1997). *Eine Kritik der politischen Vernunft. Foucaults Analyse der modernen Gouvernementalität*. Berliini: Argument.
- LEMKE, THOMAS (2001). 'The Birth of Biopolitics': Michel Foucault's Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality. *Economy and Society*, 30(2), 190–207. <https://doi.org/10.1080/03085140120042271>
- LEPAGE, HENRI (1978). *Demain, le capitalisme*. Pariisi: Pluriel.
- LOHEIT, JAN (2018). Materialanalyse. Teoksessa Wolfgang Fritz Haug, Frigga Haug, Peter Jehle & Wolfgang Küttler (toim.), *Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus 9/I. Maschinerie bis Mitbestimmung*, 113–128. Berliini: Argument.
- LOSURDO, DOMINICO (2005/2013). *Liberalismin musta kirja* (suom. Pauliina de Anna). Helsinki: Into.
- KOIVISTO, JUHA & LAHTINEN, MIKKO (2012). Conjuncture, Politico-historical. *Historical Materialism*, 20(1), 267–277. <https://doi.org/10.1163/156920612X642204>.
- MACPHERSON, CRAWFORD BROUGH (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford: Clarendon Press.
- MARX, KARL (2013). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. Osa 1. Pääoman tuotantoprosessi*. (suom. O.W. Louhivuori). Helsinki: TA-Tieto.
- MAU, SØREN (2023). *Mute Compulsion: A Marxist Theory of the Economic Power of Capital*. Lontoo: Verso.
- MILLER, PETER & ROSE, NIKOLAS (2008/2011). *Miten meitä hallitaan* (suom. Risto Suikkanen). Tampere: Vastapaino.
- MIROWSKI, PHILIP (2013) *Never Let a Serious Crisis Go Waste. How Neoliberalism Survived the Financial Crash*. Lontoo: Verso
- NEWHEISER, DAVID (2016). Foucault, Gary Becker and the Critique of Neoliberalism. *Theory, Culture & Society*, 33(5), 3–21. <https://doi.org/10.1177/0263276415619997>.
- OROZCO, TERESA (2004). *Platonische Gewalt. Gadammers politische Hermeneutik der NS-Zeit*. Berliini: Argument.
- PECK, JAMIE (2010). *Constructions of Neoliberal Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- PESTAÑA, JOSÉ LOUIS MORENO (2010). *Foucault, la gauche et la politique*. Pariisi: Textuel.
- POULANTZAS, NICOS (1978). *L'État, le pouvoir, le socialisme*. Pariisi: Presses universitaires de France.
- POULANTZAS, NICOS (1979/2008). Is There a Crisis of Marxism? Teoksessa Nicos Poulantzas, *Poulantzas Reader. Marxism, Law and the State*, 376–386. James Martin (toim.). Lontoo: Verso.
- REHMANN, JAN (1998). *Max Weber: Modernisierung als passive Revolution. Kontextstudien zu Politik, Philosophie und Religion im Übergang zum Fordismus*. Berliini: Argument.
- REHMANN, JAN (2013). *Theories of Ideology. The Powers of Alienation and Subjection*. Leiden: Brill.
- REHMANN, JAN (2015). Hypercarceration: A Neoliberal Response to 'Surplus Population'. *Rethinking Marxism*, 27(2), 303–311. <https://doi.org/10.1080/08935696.2015.1007790>.
- REHMANN, JAN (2022). *Deconstructing Post-Modernist Nietzscheanism. Deleuze and Foucault*. Leiden: Brill.
- REITZ, TILMAN (2005). Neoliberalismus in Staat und Geist. *Das Argument* 261, 371–75.
- ROSANVALLON, PIERRE (1976). *L'Age de l'autogestion*. Pariisi: Seuil.
- ROSANVALLON, PIERRE (2018). *Notre histoire intellectuelle et politique - 1968-2018*. Pariisi: Seuil.
- SCHÖNHER, MATHIAS (2015). Deleuze, a Split with Foucault. *Le Foucauldien: Open Access Journal for Research along Foucauldian Lines*, 1(1), 1–12. doi.org/10.16995/lefou.8.

- SOLŽENITSYN, ALEKSANDR (1973/2012). *Gulag. Vankileirien saaristo* (suom. Esa Adrian). Helsinki: Silberfeldt.
- SPIEKER, JÖRG (2013). Defending the Open Society: Foucault, Hayek, and the Problem of Biopolitical Order. *Economy and Society*, 42(2), 304–321. <https://doi.org/10.1080/03085147.2012.687929>.
- THATCHER, MARGARET (1995). *The Path to Power*. Lontoo: HarperCollins.
- TIISALA, TUOMO (2021). Foucault, Neoliberalism, and Equality. *Critical Inquiry*, 48(1), 23–44.
- WACQUANT, LOÏC (2009a). *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Security*. Durham: Duke University Press.
- WACQUANT, LOÏC (2009b). *Prisons of Poverty*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- WACQUANT, LOÏC (2016). Bourdieu, Foucault, and the Penal State in the Neoliberal Era. Teoksessa Michael C. Behrent & Daniel Zamora (toim.), *Foucault and Neoliberalism*, 114–131. Cambridge: Polity.
- WALPEN, BERNHARD (2004). *Die offenen Feinde und ihre Gesellschaft. Eine hegemonietheoretische Studie zur Mont Pelèrin Society*. Hampuri: VSA.
- WOOD, ELLEN MEIKSINS & WOOD, NEAL (1978). *Ideology and Ancient Political Theory. Socrates, Plato, and Aristotle in Social Context*. New York: Oxford University Press.
- ZAMORA, DANIEL (2016). Foucault, the Excluded, and the Neoliberal Erosion of the State. Teoksessa Michael C. Behrent & Daniel Zamora (toim.), *Foucault and Neoliberalism*, 60–83. Cambridge: Polity.
- ZAMORA, DANIEL (2017). Alla ricerca di una 'governamentalità di sinistra': gli ultimi dieci anni di Michel Foucault. *Materialismo Storico*, 3(2), 319–347. <https://doi.org/10.14276/2531-9582.1319>.
- ZAMORA, DANIEL & BEHRENT, MICHAEL C. (toim.) (2016). *Foucault and Neoliberalism*. Cambridge: Polity.

Tiede tienristeyksessä

Boris Hessen ja marxilaisen tieteenhistorian lupaus

JOUNI HUHTANEN

Artikkelissa tutkitaan marxilaisen tieteenhistorian alkuna pidetyn neuvostoliittolaisen fyysikon Boris Hessenin (1893–1936) 1930-luvulla esittämien teesien tieteenhistoriallista painoarvoa suhteessa Hessenin teesin ensimmäisiin arvostelijoihin lukeutuneen englantilaisen George Clarkin (1890–1979) esittämään kritiikkiin ja pohditaan lopuksi Hessenin asemaa tieteenhistorian kentällä. Clarkin mukaan marxilaisen tieteenhistorian ongelmana oli se, että se katsoi tieteen ratkaisevan kaikki teknologian asettamat ongelmat kehittämiensä teoreettisten mallien avulla. Tieteen kehitys edelsi tällöin aina teknologian kehitystä. Tosiasiasa Hessenin teesi painotti päinvastaista lähtökohtaa ja pyrki selittämään tieteen ajallisen kehityksen yhteiskunnallisten, taloudellisten ja tuotannollisten muutosten avulla. Tämä johti myöhemmin internalismin ja eksternalismin välisenä kiistana tunnettuun väittelyyn. Artikkelit puolustaa Hessenin teesin perusteita ja väittää, että teesillä oli Clarkin kritiikistä huolimatta merkittävä asema 1930-luvulla aluillaan olleen tieteen sosiologian kehityksessä.

Avainsanat: Boris Hessen, George Clark, historiografia, marxilainen tieteenhistoria, tieteen sosiologia, tieteentutkimus

Marxilaisen tieteenhistorian alkuna on pidetty 1930-luvulla tieteenhistorian piirissä noussutta teoreettista viitekehystä, joka tarkastelee tieteen ja yhteiskunnan suhdetta sekä teknologisten ja taloudellisten muutosten vaikutusta siihen. Tutkimusperinteen yhtenä keskeisimmistä varhaisista teksteistä pidetään neuvostoliittolaisen fyysikon Boris Hessenin (1893–1936) artikkelia

”The social and economic roots of Newton’s ’Principia’” (1931/1971).¹ Tässä artikkelissa paneudun Hessenin artikkelissaan esittämiin tieteenhistoriallisiin väittämiin. Analysoin kriittisesti hänen artikkelinsa sisältöä ja siinä esitettyjä käsityksiä tieteen historiallisen kehityksen perusteista. Lisäksi keskityn Hessenin kirjoituksen nostattamaan aikalaiskeskusteluun. Erityisesti painotan englantilaisen tieteenhistorioitsijan George Norman Clarkin (1890–1979) Hesseniä kohtaan esittämää kritiikkiä ja pohdin sitä, miten tämä kiista osaltaan linjasi tieteensosiologian lähtökohtia 1930-luvun lopulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa.

Boris Hessen oli neuvostoliittolainen fyysikko, joka toimi Moskovan fysiikan instituutin varajohtajana (1934–1936). Hänen tuotantonsa sijoittuu aikaan, jolloin vapaa keskustelu oli päättymässä Neuvostoliitossa ja Stalinin kanonisoimasta marxismi-leninismistä oli muodostumassa valtaideologia. Hessen joutui myöhemmin itsekin Stalinin vainojen uhriksi. Vaikka hän kiisti organisoineensa Moskovan yliopiston fysiikan laitoksella Stalinin vastaista toimintaa, hänet surmattiin kuulus- telujen jälkeen joulukuussa 1936 (Chilvers 2003, 433; Sheehan 1985/1993, 234; Talbot 2021, 12).

Hessenin julkaistessa artikkelinsa tieteensosiologian oppi- ja tutkimusala ei ollut vielä muotoutunut. Perinteen kehityksen suhteen hänen tekstiään on syytä pitää yhtä merkittävänä kuin Robert K. Mertonin (1910–2003) tutkimusta *Science, Technology and Society in Seventeenth-Century England* (1938) (Graham 1993, 143; Shapin 1981). Hessenin artikkelin merkitys perustui siihen, että se tarjosi julkaisu- aikanaan uuden menetelmällisen tavan tutkia Isaac Newtonin tiedettä osana 1600-luvun yhteiskunnallista kehitystä.

Aloitan artikkelini esittelemällä Hessenin artikkelin perusväitteitä. Hessen tutki ennen kaikkea Newtonin pääteosta *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (1687, jatkossa tavanmukaisesti *Principia*). Hän keskittyi tutkimuksessaan fysiikan ja luonnonmekaniikan historiaan, ei niinkään tähtitieteen historiaan. Hessenin ta-

1 Toisena marxilaisen tieteenhistorian alkulaukauksena voidaan pitää puolalaisen talous- tieteilijän Henryk Grossmannin (1881–1850) artikkelia ”Die gesellschaftlichen Grundlagen der mechanistischen Philosophie und die Manufaktur” (1935). Grossmannin artikkeli julkaistiin ensimmäisen kerran Frankfurtin koulukunnan lehdessä *Zeitschrift für Sozialforschung* ja se oli suunnattu kritiikiksi itävaltalaisen kirjoittajan Franz Borkenaun (1900–1957) teokselle *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild* (1934) (Borkenau 1934; Grossmann 1935; Grossmann 1935/2009; ks. myös Freudenthal 2005, 169). Artikkelit eivät muodostaneet alkuaan suunnitelmallista perustaa marxilaiselle tieteenhistorialle, mutta Grossmann oli viimeistään vuonna 1937 tietoinen Hessenin paperista, piti sitä täydennyksenä omalle työlleen ja puolusti sitä näkyvästi monissa julkisissa keskusteluissa (Kuhn 2006, 165).

voite oli asemoida Newtonin tiede 1600-luvun yhteiskuntaan ja tutkia sen suhdetta nousevaan kapitalistiseen tuotantotapaan.

Hessenin artikkeli perustui kansainvälisessä tieteen- ja teknologianhistorian seminaarissa Lontoossa kesä-heinäkuun taitteessa 1931 pidettyyn alustukseen. Se sai näkyvyyttä länsimaissa, sillä seminaarin neuvostoliittolaisten osallistujien alustukset käännettiin englanniksi ja julkaistiin seminaarin loppuraportissa *Science at the Cross Roads* (Bukharin ym. 1931/1971). Kyseinen teos sisältää ainoastaan neuvostoliittolaisten alustajien puheenvuorot. Raportin ensimmäinen, tyyliltään puutteellinen käännös julkaistiin kymmenen päivää seminaarin päättymisen jälkeen. Kiireen vuoksi se sisälsi huomattavan suuria käsitteellisiä ja typografisia virheitä (Werskey 1971, xi). Clark otti puhujana osaa seminaariin, mutta arvosteli Hessenin väittämiä erityisesti *Economic Historyssa* vuonna 1937 julkaisemassaan artikkelissa ”Social and Economic Aspects of Science” (1937). Teksti julkaistiin samana vuonna hänen tutkimuksensa *Science and Social Welfare in the Age of Newton* (1937/1949) kolmantena lukuna. Viittaan artikkelissani Clarkin käsitysten osalta jälkimmäiseen julkaisuun.

Hessenin ja Clarkin välisen kiistan perustana voidaan nähdä jälkimmäisen kyvyttömyys ymmärtää marxilaisen perinteen perusteita ja tiedekäsitystä. Robert K. Mertonin mukaan Clarkin Hesseniä kohtaan esittämä kritiikki johtui siitä, ettei Clark hyväksynyt taloudellisten vaikutusten osuutta tieteen kehityksessä (Merton 1939, 6; Freudenthal & McLaughlin 2009, 31). Aikalaisista Hessenin väitteitä puolustivat näkyvimmin juuri Merton ja Henryk Grossmann. Keskeistä on, että 1930-luvulla Hessenin tekstin vastaanotto polarisoitui poliittisten rintamalinjojen mukaisesti. Myöhemmin Clarkin väitöskirjaohjattava ja suojatti, englantilainen A. Rupert Hall (1920–2009) hyökkäsi Hessenin teesiä vastaan. Hall väitti, että Hessen oli korostanut Newtonin tieteen yhteiskunnallisuutta väärin perustein ja tarjonnut siten tämän tieteestä vääristyneen ja sekavan kuvan (Hall 1975, 265).² Hallin kritiikki seurasi pitkälti Clarkin käsityksiä lisäämättä keskusteluun juuri mitään laadullisesti uutta. Palaan aiheeseen tarkemmin artikkelin lopulla.

Artikkelissa esiteltävän keskustelun perustavanlaatuisen lähtökohdan muodostaa tieteenhistorian varhaisvaiheille ominainen kiista niin kutsuttujen internalististen ja eksternalististen lähestymistapojen välillä. Siinä missä internalistisen tieteenhistorian lähtökohdaksi oli pyrkimys tutkia tieteen ideoiden, käsitteiden, menetelmien, teorioiden, löydösten, havaintojen, lakien ja kokeiden sisäistä his-

2 Hallin mukaan Hessenin yritykseen ymmärtää Newtonin ajan tieteellinen kehitys sisältyi myös merkittäviä ongelmia suhteessa ballistiikan kehitykseen (Hall 1952, 27, 29).

toriallista kehitystä, eksternalistinen tieteenhistoria kiinnitti huomiota yhteiskunnallisten, taloudellisten ja poliittisten tekijöiden vaikutukseen tieteeseen sekä tieteen organisaatiomuotoihin, yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja tiedepolitiikkaan. (Dear 2005, 405; Dear & Jasanoff 2010, 764; Forman 1991, 82–83.) Tämän jaotteen perusteella Hessenin teksti edustaa eksternalistista tieteenhistoriaa.

Vaikka jäsennäkin analyysiäni eksternalismin ja internalismin vastakkainasettelun kautta, Hessen ja Clark eivät käyttäneet näitä käsitteitä puheenvuoroissaan. Vaikka jotkut tieteentutkijat ovat sijoittaneet eksternalismin ja internalismin välisen kiistan ensimmäiset näkyvät merkit 1930-luvun alkuun, he ovat katsoneet sen kiivaimman vaiheen paikantuvan 1950- ja 1960-luvuille, jolloin Mertonin edellä mainittu työ oli jo yleisesti hyväksytty lähtökohta tieteen yhteiskunnallisten tekijöiden tutkimiseksi (Henry 1997, 7; Shapin 1992, 333–336). Kiistan kiivaimman vaiheen sijoittamista 1950-luvulle puoltaa ennen kaikkea Hallin vuonna 1949 hyväksytyyn väitöskirjan julkaiseminen vuonna 1952, mutta yhtä lailla merkittävää oli Mertonin oppilaan Bernard Barberin tutkimuksen *Science and the Social Order* (1952) nostattama keskustelu (Shapin 1992, 340). Kysymys siitä, ovatko tieteen sisäiset vai ulkoiset tekijät ensisijaisia sen kehitykselle, nousi kuitenkin ensimmäistä kertaa näkyvästi esiin Lontoon seminaarissa, joten Hessenin tekstistä käydyn keskustelun voidaan katsoa luoneen pohjaa myöhemmille kiistoille eksternalismin ja internalismin välillä.

Hessenin kolme teesiä

Hessenin ja Clarkin välisen kiistan lähtökohtana oli kysymys siitä, tuleeko tieteen kehitys nähdä tutkimuksen autonomisena kasvuna, jolla saattaa olla jonkinlaisia vaikutuksia yhteiskuntaan ja talouteen, vai perustuuko kunkin aikakauden tieteen taso aina lähtökohtaisesti yhteiskunnassa vallitseviin taloudellisiin ja teknologisiin edellytyksiin. Kysymys oli toisin sanoen siitä, tuottiko tiede itsessään merkittäviä teoreettisia tuloksia yhteiskunnan talouden ja teknologian edistämiseksi vai vaatiiko tieteen kehitys aina ensin jonkinlaista taloudellista ja teknologista edistystä. Hessenin edustama marxilainen tieteenhistoria nojasi lähtökohtaisesti jälkimmäiseen väitteeseen.

Hessenin pyrkimyksenä oli osoittaa, että yhteiskunnan talousjärjestelmän ja materiaalsen kehityksen taso tarjosivat mahdollisuuden Newtonin *Principian* kaltaisten teoreettisten yleistysten tekemiselle. Hessenin mukaan kapitalistinen yhteiskunta oli muodostunut 1500- ja 1600-luvuilla ja korvannut aikaisemman feodaalisen järjestelmän kehittämällä varhaisesta merkantilismista uudenlaisen kapitalistisen talous- ja tuotantojärjestelmän. Tämä uusi taloudellinen perusta palve-

li huomattavan hyvin Newtonin kaltaisten tieteenharjoittajien tutkimuksia (Ienna & Rispoli 2021, 109). Feodaalisen ajan ongelmana oli ollut, että markkinat olivat perustuneet osaltaan vaihdantatalouteen ja osaltaan rahatalouteen. Toimivan, eri valuuttojen yhteiskäyttöön perustuvan valuuttajärjestelmän puuttuminen oli mahdollistanut erilaisten vippaskonstien käytön ja suoranaiset taloudelliset huijaukset maiden välisessä kaupassa. Tuotannon alin porras eli työväestö oli kärsinyt tästä järjestelmästä suhteellisesti eniten.

Hessenin mukaan Adam Smith (1723–1790) oli huomauttanut ensimmäisenä, että ennen kapitalistisen järjestelmän muotoutumista tuottaja oli voinut synnyttää ylijäämää ainoastaan itsevaltaisen hallitsijan tai feodaalisen maaherran vaatimuksesta voimatta juuri itse vaikuttaa tuotantoprosessiin. Vaikka kaupankäyntiä oli, merkantilistinen kauppiaanpääoma ei suunnannut pääomia tuottavaan toimintaan, vaan kerrytti johtoasemassa olleiden maanomistajien varallisuutta ja lujitti samalla heidän monopoliasemaansa. Tämä selitti osaltaan feodaalisessa järjestelmässä vallinneen taloudellisen epätasapainon. 1600-luvulla kehittynyt teollisuuskapitalismi puolestaan kiinnitti huomionsa tuotantoprosessiin, maiden väliseen vapaaseen kilpailuun ja tuotteiden hinnoittelun ongelmiin. (Hessen 1931/1971, 194–195.)

Paikantaakseen Newtonin tieteen osaksi tätä murrosta ja osoittaakseen sen todellisen historiallisen arvon Hessen esitti artikkelissaan kolme perustavanlaatuaista argumenttia. Ensimmäinen näistä käsitteli *Principiaa* teolliseen tuotantoon tukeutuvana soveltavan tieteen edustajana. Newtonin tutkimuksen voitiin toisin sanoen nähdä nojanneen laajasti kansainvälisen meriliikenteen, raskaan kaivosteollisuuden ja sotateollisuuden (ammusten ballistiikan tutkimuksen) saralla saavutettuihin uudistuksiin.³ Hessenin mukaan *Principian* ja meriliikenteen kehityksen välinen kytkös näkyi Newtonin kyvyssä soveltaa alusten kantavuutta ja liikkuvuutta koskevia hydrostaattisia ongelmia sekä merialueiden pituus- ja leveysasteiden mää-

3 Hessenin (1931/1971, 174–175) mukaan *Principian* ensimmäisen kirjan teoria keskeisvoimasta ja toisen kirjan kolme ensimmäistä lukua yksittäisten kappaleiden liikkeistä, vastuksesta sekä suorasta ja suhteellisesta liikkeestä nojautuivat 1600-luvun mekaniikan ja ballistiikan keskeisiin tuloksiin ja palvelivat samalla sotalaitoksen tarpeita. Toisen kirjan viides luku puolestaan käsitteli hydrostaatiikan perusteita ja kelluvan kappaleen ongelmaa, mutta sen oppeja voitiin soveltaa helposti nestemäisten ja kaasumaisten aineiden paineen ja tilavuuden mittauksiin. Näin ajatellen tutkimuksesta oli huomattavaa hyötyä sekä laivanrakennusteollisuudessa että kanavien (porttien ja virtaussuuntien), vesipumppujen ja kaivosten tuuletuskanavien suunnittelussa. Näiden tekijöiden teoreettinen tarkastelu oli tullut mahdolliseksi yhteiskunnan taloudellisen ja teknologisen kehityksen myötä.

rittelyn tuloksia omaan tutkimukseensa.⁴ Tämän lisäksi Newton oli Hessenin mukaan hyödyntänyt tutkimuksessaan laajasti teknisiä innovaatioita kaivoskäytävien tuuletuksessa, veden ulospumppaamisessa ja malmien ylösnostamisessa. Kaivosteollisuuden alalla saavutetut uudistukset palvelivat siis suoraan luonnonmekaniikan tarpeita. (Hessen 1931/1971, 160–161.)

Hessenin artikkelin ensimmäinen väite korostaa siis taloudelliseen muutokseen liittyvää teknologian kehitystä newtonilaisen mekaniikan keskeisenä mahdollisuusehtona. Hessen pyrki asemoimaan Newtonin historialliseen kontekstiinsa hyödyntämällä marxilaista käsitystä yhteiskunnan perustan ja päällysrakenteen välisestä erosta. Lähtökohtana toimi muun muassa Bukharinin Lontoon konferenssissa esittämä ajatus, jonka mukaan tieteelliset teoriat täytyi lukea päällysrakenteeseen siksi, että yhteiskunnan tuotantotapa määräsi tuotannon muotojen ja talouden perusteiden lisäksi sen, millaiset tieteelliset teoriat ja käsitteet olivat viime kädessä mahdollisia (Bukharin 1931/1971, 22; Young 1990/1996, 82).⁵

Edellä esitetyn positiivisen väitteen lisäksi Hessen esitti artikkelissaan toisena teesinä negatiivisen väitteen Newtonin tieteen kehityksestä. Tämän teesin mukaan termodynamiikka ei tuolloin vielä voinut kehittyä, sillä höyrykoneiden kaltaisia teknologisia innovaatioita ei vielä ollut keksitty 1600-luvun aikana, eli tarvetta kehittää termodynamiikkaa ei vielä ollut. Tietävästi Grossmann omaksui tämän väitteen myöhemmin Hesseniltä. (Freudenthal & McLaughlin 2009, 2–3.) Perustelen Hessenin ajattelua tältä osin hieman tarkemmin seuraavassa luvussa Clarkin kritiikin yhteydessä.

4 Hydrodynamiikan avulla voitiin ratkaista tyhjänä ja täydessä lastissa olevan laivan kelluntaominaisuuksien väliset erot, mikä paransi sekä lastissa olevan laivan turvallisuutta että tietämystä sen liikeominaisuuksista. *Principia* nopeutti laivanrakennusteollisuutta ja edisti siten maailmankauppaa. Lisäksi uusien kanavien rakentaminen lisäsi maiden ja maanosien välistä kommunikaatiota ja vastasi samalla merkantilismin asettamaan haasteeseen kaupallisten keskusten ja syrjäseutujen välisen eron häivyttämisestä. (Hessen 1931/1971, 158–159.)

5 Mertonin mukaan tiede saattoi tehdä tässä kuitenkin jonkinlaisen poikkeuksen. Vaikka Marx oli katsonut yhteiskunnan taloudellisessa perustassa tapahtuvien tuotannollisten muutosten ja suhteiden muuttavan myös päällysrakenteen sisältöä, katsoi Merton Engelson viitaten, että luonnontieteen ja talouden keskinäinen kamppailu erosi jokseenkin selvästi muista päällysrakenteeseen lukeutuvista tekijöistä ja vaikutti yhteiskunnan tuotannollisiin suhteisiin näitä suoremmin (Merton 1945/1973, 19–21). Tiede muodosti tällöin eräänlaisen välittävän tekijän perustan ja päällysrakenteen välille. Näin ajatellen taloudellinen perusta ei sanellut tieteen käsitteellistä tai teoreettista sisältöä suoraan, vaan teki selväksi ainoastaan sen materiaaliset ja ideologiset lähtökohdat. Tämä kysymys jääköön tässä yhteydessä kuitenkin tarkemmin tutkimatta.

Hessenin artikkelin kolmas väite liittyi kysymykseen Newtonin uskonnollisuudesta. Olennaista tässä on, ettei tiedettä voinut Hessenin mukaan palauttaa yksinomaan talouteen, vaan se heijasteli myös erilaisten poliittisten, aatteellisten, oikeudellisten ja uskonnollisten tekijöiden välistä kilpailua. Hessen katsoi Newtonin kyenneen tekemään teoreettiset löydöksensä *Principiassa* siksi, että talouden ja teollisuuden kehitys oli synnyttänyt uusia kysymyksiä. Newton oli kuitenkin kyvytön esittämään tuloksiaan ateistisessa tai materialistisessa muodossa. (Sheehan 1985/1993, 209.) *Principia* ei nimittäin käsitellyt pelkästään käytännöllisiä teknisiä ongelmia, vaan lisäksi se pyrki löytämään teoreettisen perustelun käsittelemilleen fysikaalisille voimille. Ongelmana oli, ettei Newtonilla ollut käsitystä energian säilyvyydestä tai sen muutoksista: hänelle kaikki liikevoima oli mekaanista. Niinpä hän joutui paikkaamaan tätä puutetta ideologisilla ja teologisilla uskomuksillaan. Kiertääkseen ongelman Newton pyrki saavuttamaan käsityksen voimasta yhdistämällä liikkumattoman aineen ja inertian toisiinsa ja sijoittamalla tämän kokonaisuuden absoluuttiseen avaruuteen. Tällöin hän jätti fysikaalisen voiman (gravitaation) perimmäisen syyn Jumalalle (Hessen 1931/1971, 183–184, 189).

Hessenin mukaan Newtonin kyvyttömyys ratkaista energian säilyvyyden ongelma ei kuitenkaan johtunut hänen neroutensa puutteesta. Hessen väitti, että tieteilijöiden kyky ratkaista ongelmia nousi kunkin aikakauden kehityksestä ja tuotannollisista suhteista (Hessen 1931/1971, 202–203). Hessenin keskeinen väite on, ettei teoreettinen tiede voinut olla 1600-luvulla vielä kovin kehittynyttä, koska aikakaudelta puuttui teoreettisen kehityksen ehtona oleva teknologia. Tämä näkyi erityisesti siinä, ettei Newtonin ajan suhteellisen alkukantainen höyryvoimateknologia kyennyt synnyttämään nykyaikaista termodynamiikkaa. Näin ajatellen energian säilyvyyden saattoi ymmärtää Newtonin aikana ainoastaan mekaanisen liikevoiman säilyvyytenä, ei lämpönä, sähkömagneettisena värähtelynä tai energian muutoksina. Tämä väite sisälsi hyvän perusteen ymmärtää Newtonin ajattelua 1600-luvun lopun historiallisissa kontekstissa.

Hessenin teesin kolmas perusväite siis oli, että Newtonin käsitys materiasta heijasti Englannin 1600-luvun ideologisia rajoituksia. Koska muita energian muotoja kuin mekaaninen energia ei vielä tunnettu, teoriaan jäi aukko, jota paikkaamaan Newton toi Jumalan. Luonnon näkeminen mekanistisesti kulki siis käsi kädessä uskonnon puolustamisen kanssa. Uskonnon merkityksen painottaminen osoittaa, ettei Hessen nähnyt *Principian* heijastelleen suoraan 1600-luvun taloudellisia suhteita, vaan ennemminkin siinä risteytyivät erilaiset ainekset. Toisin sanoen Hessen esitti Newtonin aikakautensa ristiriitojen repimänä tieteenharjoittajana, jonka pe-

rustavimmat metafysiset käsitykset (materia, inertia) olivat seurausta ideologisista kompromisseista.⁶

Hessenin tavoitteena oli liittää Newtonin tiede osaksi varhaisen uuden ajan aikana tapahtunutta luokkien välistä kilpailua ja porvariston nousua.⁷ Newton oli Hessenin mukaan tyypillinen nousevan porvariston edustaja, vapaan pienviljelijän poika, jonka ajattelutapa ilmensi leimallisesti hänen oman yhteiskuntaluokkansa erityislaatuisuutta (Hessen 1931/1971, 182–183). Luokkakamppailu oli yllä käsitellyn teknologisen kehityksen ohella keskeinen tapa korostaa sitä, kuinka tieteellisten teorioiden kehitys ja yksittäisten tieteenharjoittajien esittämät tulokset piti liittää yhteiskunnallisiin muutoksiin. Marx oli sanonut, ettei yksilön tietoisuus määrittänyt hänen olemistaan, vaan hänen yhteiskunnallinen olemassaolonsa määrittänyt hänen tietoisuuttaan (Marx & Engels 1845/1970, 16). Luokkataistelun perimmäiset muodot sekä yhteiskunnan ideologisissa, oikeudellisissa, tieteellisissä ja uskonnollisissa käsityksissä tapahtuneet muutokset olivat näin ajatellen aina yhteiskunnallisten suhteiden määrittämiä.

Hessen havainnollisti väitettään käsittelemällä Engelsin kuvausta tieteen kehityksestä. Hessenin mukaan Engels oli katsonut tieteen olleen feodaalisessa järjestelmässä kirkon uskollinen palvelija. Kapitalismissa tiede oli sen sijaan otettu hyötykäyttöön, koska sen avulla voitiin parantaa koneellista tuotantoa ja kasvattaa tuotantovälineet omistavan luokan voittoja. Koska huomattava määrä tuotantorresurseista oli ollut feodaalisella ajalla kirkon ja ylimystön hallinnassa, porvariluokka oli uuden ajan kynnyksellä ajautunut kiistoihin sekä kirkon että feodaalisen aristokratian kanssa. Feodalismien valta-aseman murtuminen oli seurausta nousevan porvariston valta-aseman murtumisesta ja näkyi porvariston ja feodaalisten maanomistajien välisenä luokkataisteluna. Euroopassa tämä porvariston ja feodaalisen hallinnon välinen juopa ja ensin mainitun nousu valta-asemaan näkyi kolmessa keskeisessä vallankumouksellisessa liikehdinnässä eli Saksan reformaatioissa sekä Englannin ja Ranskan vallankumouksissa. (Hessen 1931/1971, 177.)

Kehitys heijasteli yhteiskunnan taloudellisessa perustassa tapahtuneita muutoksia, jotka olivat osaltaan ehto Newtonin tieteen läpimurrolle. Englannissa feodalismi oli alkanut heikentyä jo Ruusujen sodan aikana (1455–1485), mutta murros

6 Hessenin oman ajan fysiikka kielsi newtonilaisen fysiikan mukaisen absoluuttisen inertian ja katsoi aineen ja voiman muodostavan itsessään yhtenäisen kokonaisuuden. Käsitys aineen ja voiman välisestä yhteydestä yhdistettynä energian säilyvyyden ja muuntuvuuden ongelmiin voitiin löytää helposti muun muassa Engelsin kirjoituksista (Joravsky 1961/2009, 285).

7 Hessenin väitettä on tosin pidetty tältä osin anakronistisena (Chilvers 2003, 429; Gorelik & Frenkel 1994, 50).

voimistui 1600-luvulla taloudellisten ja teollisten uudistusvaatimusten saatua porvariston nousemaan vapaiden talonpoikien ja uuden aristokratian kanssa taisteluun monarkiaa, feodaalista aatelistoa ja kirkon ylivaltaa vastaan. Hessen uskoi, että vuosien 1688–1689 Mainiossa vallankumouksessa (*Glorious Revolution*) – samoin kuin myöhemmin Ranskan vallankumouksessa – ei ollut kysymys pelkääntään yhtä valtiota koskevasta kehityksestä, vaan pikemminkin yleiseurooppalaisesta liikehdinnästä, joka toimi mallina muille ja romutti osaltaan vanhoja feodaalisia valtarakenteita kaikkialla. Porvarien valta vahvistui Englannin ja Ranskan vallankumousten myötä Euroopan eri maissa ja tuloksena oli lopulta uusi yhteiskunnallinen järjestys. Muutos edisti välittömästi vapaata kauppaa ja kilpailua keskiaikaisen kiltajärjestelmän sijaan ja salli samalla yksityisen maanomistuksen leviämisen maaorjuuden sijaan. (Hessen 1931/1971, 178–179.)

Hessenin teesin ja Clarkin tieteenhistorian yhteentörmäys

Edellä on selvitelty Hessenin käsityksiä tieteen ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. Hessenin mukaan tieteen kehityksen edellytyksenä olivat siis yhteiskunnassa tahtuneet taloudelliset ja teknologiset edistysaskeleet. Clark puolestaan väittää kriittikissään Hessenin tehneen perustavanlaatuisia virheitä pyrkiessään yhdistämään *Principian* osaksi kapitalistisen tuotannon kehitystä, tutkiessaan Newtonin aikakauden luokkasuhteita ja pohtiessaan *Principian* asemaa 1680-luvun mekaniikan perusteoksena (Clark 1937/1949, 61–62).

Tieteen sisäisten tekijöiden osalta Clarkin vakavin syytös koski termodynamiikan pääsääntöjen historiallista kehitystä. Hän katsoi Hessenin yhdistäneen Newtonin teoksen väärin perustein termodynamiikan historiaan (Clark 1937/1949, 62). Tässä kohdin Clark kuitenkin ymmärtää Hessenin argumentaation väärin. On toki niin, että Hessenin mukaan *Principiaa* voitiin lukea materialistisen historiakäsityksen yhtenä kehitysvaiheena niiltä osin kuin se keskittyi kuvaamaan fysikaalisten kappaleiden todellisia liikkeitä ja voimasuhteita fysikaalisessa tilassa. Newton oli löytänyt voiman mekaaniset syyt ja vaikutukset, mutta vastustanut ajatusta, jonka mukaan luonto oli itsessään lakkaamatta kehittyvä dynaaminen kokonaisuus. Hessenin mukaan hänen edustamansa dialektinen materialismi piti luonnossa alituisen tapahtuvia erilaisia sähkömagneettisia, mekaanisia ja lämpöväreilyyn liittyviä muutoksia selvinä ja katsoi luonnontieteen tehtäväksi tutkia näiden muutosten välisiä suhteita ja kehitystä, ilman että kaikki liike palautettaisiin Newtonin tavoin mekaaniseen liikkeeseen (Hessen 1931/1971, 191–193, 204).

Nämä väitteet eivät kuitenkaan tee Newtonin tieteestä termodynamiikan esivaihetta. Hessenin mukaan 1600-luvulla syntynyt talousjärjestelmä oli asettanut

mekanistiselle tieteelle vaateen parantaa teollista tuotantoa erilaisten koneiden avulla. Kyseisen aikakauden tieteelle ei kuitenkaan vielä ollut asettunut kysymystä energian ja lämmön hyödyntämisestä teollisessa tuotannossa (Freudenthal & McLaughlin 2009, 21). Hessen katsoi, että ensimmäiset vaatimattomat yritykset höyryvoiman hyödyntämiseksi teollisuudessa oli tehnyt skotlantilainen David Ramsay (k. 1653) kehitellessään vuonna 1630 laitetta veden nostamiseksi ylös kairoksista puun polttamiseen perustuvan voiman avulla (Hessen 1931/1971, 198). Termodynamiikan pääsääntöjen löytämiseen ja höyryvoiman keksimiseen johtaneen kehityskulun perusteet oli tästä huolimatta vaikea asettaa Newtonin aikakauden, jolloin mekaaninen liikevoima oli tuotannossa keskeinen tekijä.

Vasta englantilaisen keksijän Thomas Newcomenin (1664–1729) ja ranskalaisen insinöörin Nicolas Léonard Sadi Carnot'n (1796–1832) termodynamiikan alalla tekemät kokeet avasivat mahdollisuuksia löytää perusteet höyryvoiman käytölle teollisessa tuotannossa. Uuden, 1700-luvun lopulta lähtien kehittyneen dynamiikan liikelait, käsitykset lämmöstä, sähköän luonteesta ja mekaanisesta energiasta olivat jalostuneempia kuin 1600-luvun lopun tiede. Hessenin mukaan Newtonin työllä oli ollut perustava asema luonnonmekaniikan mutta ei termodynamiikan kehityksessä (Hessen 1931/1971, 197–199). Hessen ei siis pyrkinyt osoittamaan aukontonta yhteyttä Newtonin ajan tieteen ja myöhemmän termo- ja sähködynamiikan välille, vaan korosti pikemminkin teorioiden ja käytännön sovellusten välistä eroa uskoen tämän eron tuottaneen Newtonille vaikeuksia kehittää energian säilyvyyden ja muuntuvuuden lait (Freudenthal 2005, 171). Vasta Newtonin jälkeinen teknologian kehitys teki tieteen kehityksen tässä suhteessa mahdolliseksi.⁸ Hessenin artikkeli sisälsi siis yksityiskohtaisen selostuksen Newtonin mekaniikan ja 1800-luvun mekaniikan välisistä eroista.

Lisäongelmia Clarkin mukaan tuotti se, että Hessen oli muka väittänyt *Principian* tarjonnan välttämättömän ratkaisun aikakauden kaikkiin hydrostaattisiin, hydrodynamiisiin ja aerostaattisiin ongelmiin. Ennen tutkimuksen julkaisua ei ollut syntynyt täyttä varmuutta nesteiden ja kaasujen virtausdynamiikasta, mutta Newtonin ideat selittivät turbulenssin ja muut kaasujen ja nesteiden virtauksiin liittyvät ilmiöt tyhjentävästi ja paransivat siten muun muassa kanavien suunnittelua ja laivanrakennusteollisuutta. Clark piti uskomattomana, että Newtonin elämäntyö

8 Hessen selosti tältä osin Newtonin tieteen jälkeistä kehitystä ja antoi tunnustusta erityisesti Engelsin energian säilyvyydestä esittämille ideoille, mutta nämä tekijät ovat jääneet tutkimuskirjallisuudessa lähes täysin vaille huomiota (Cohen 1990, 56; Freudenthal & McLaughlin 2009, 20–21; ks. myös Engels 1886/1986, 224–226).

olisi näin täsmällisesti syntynyt kaikkien 1600-luvulla kehittyneiden teknisten ongelmien ratkaisuksi (Clark 1937/1949, 63–65; ks. myös Hall 1975, 267).

Tämän poleemisen väitteen ongelmana on se, että Clark kääntää Hessenin ajatuksen vastakkaiseksi joko tietämättään tai tarkoituksellisesti. Tosiasiassa Hessen ei ollut väittänyt Newtonin tutkimuksen syntyneen aikakauden teknisten ongelmien ratkaisuksi, vaan pikemminkin päinvastoin, hän väitti sen saaneen ideansa aikakauden teknologisesta kehitystasosta. Vastaavanlainen virhepäätelmä on toistunut monien länsimaisten tieteen tutkijoiden selvityksissä. Myöhemmin Hessenin teesi ymmärsi samalla tavalla virheellisesti muun muassa yhdysvaltalainen tieteen sosiologi Richard W. Hadden väittäessään, että Hessenin artikkeli oli ongelmallinen pitäessään fyysikaalisten kysymysten ja *Principian* välistä ideologista yhteyttä ainoastaan Hessenin yrityksenä selittää Newtonin arvo marxilaisen käsitteistön ja viitekehyksen avulla. Haddenin mukaan Hessenin selitys oli historiaton jättäessään Newtonin kohtaamat teoreettiset ja tutkimukselliset ongelmat huomiotta ja väittäessään tämän tutkimuksen olleen suoraviivainen ratkaisu aikakauden kaikkiin teknisiin ongelmiin (Hadden 1994, 13). Käsitys on vähintään yhtä ongelmallinen kuin Clarkin esittämä arvio. Hessen nimenomaan ei jättänyt Newtonin kohtamia teoreettisia ongelmia huomiotta, vaan pyrki purkamaan tämän tieteelliset ja teoreettiset kysymykset osiin ja asettamaan ne 1600-luvun yhteiskunnalliseen kontekstiin. Hessenin teksti sisälsi perustellun selityksen Newtonin historiallisesta arvosta ja osoitti *Principiaan* sisältyneet ongelmat sekä yhteiskunnallisen kehityksen että tieteen sisäisten kysymysten osalta.

Edellä esitettyjen tieteen sisäisten tekijöiden lisäksi Clark arvosteli Hessenin teesiä yhteiskunnallisin perustein. Hän pyrki osoittamaan Hessenin tehneen kolme talous- ja sosiaalishistoriallista virhettä. Ensimmäinen koski Hessenin oletettua pyrkimystä liioitella 1600-luvun taloudellisen kehityksen nopeutta ja suoraviivaisuutta (Clark 1937/1949, 69–70). Tällaisesta virheestä ei kuitenkaan ole Hessenin tekstissä merkkejä. Hän ei ottanut kantaa aikakauden taloudellisen kehityksen nopeuteen (tai hitauteen), vaan kuvasi pikemminkin 1600-luvun yhteiskunnan taloudellisia, sosiaalisia ja poliittisia rakenteita. Clarkin oman käsityksen mukaan kehitys oli ollut varhaisen uuden ajan aikana paikoin huomattavan hidasta siksi, että varhainen talousjärjestelmä oli joutunut olosuhteiden pakosta luomaan taloudellisen sääntelyn mekanismeja muun muassa 1500-luvun lopulla koetun kansainvälisen finanssikriisin synnyttämän hätätilan takia (Barber 1952, 55). Lisäksi lukuisat sodat olivat koetelleet monien eurooppalaisten valtioiden kansallisia talouksia. Nämä tekijät olivat yhtenä syynä johtaneet talousjärjestelmän kriisiytymiseen ja lopulta protektionismiin, jonka tavoitteena oli ollut ylijäämäisen kauppataseen saavuttaminen erilaisten tullien, monopolien ja kauppakieltojen avulla (Clark

1937/1949, 49–53). Väitteen ongelmana on se, ettei se arvioi Hessenin teesin perusteita kovin uskottavasti eikä sano juuri mitään hänen yrityksistään kontekstualisoida Newtonin tiede varhaisen uuden ajan yhteiskuntaan. Hessen puhui omassa työssään Mainion vallankumouksen ja Ranskan vallankumouksen kaltaisista laajoista käännteistä ja kontekstualisoi nämä yhteiskunnan sosiaaliin, poliittisiin ja taloudellisiin muutoksiin. Clarkin argumentti jää ulkokohtaiseksi kykenemättä saavuttamaan Hessenin teesin todellista ydintä.

Vastaavanlaisia ongelmia sisältyi Clarkin toiseen sosiaalhistorialliseen kritiikkiin eli kysymykseen Hessenin yrityksistä asemoida Newtonin hahmo varhaisen uuden ajan yhteiskuntaan. Clarkin mukaan Newton ei ollut niinkään tyyppillinen nousevan porvariston vaan pikemminkin vapaan talonpoikaisen kansanosan edustaja. Hän väitti Hessenin yrittäneen sovittaa omalle ajalleen ominaisen marxilaisen teorian 1600-luvun yhteiskunnan kuvaukseen kykenemättä huomioimaan, etteivät luokkien rajat olleet 1600-luvun Englannissa kovin selvät (Clark 1937/1949, 62–63).⁹ Tämän argumentin uskottavuutta vähentää kuitenkin se, ettei Hessen juuri puhunut tekstissään luokkien muotoutumisesta 1600-luvun osalta. Hän katsoi porvariston nousun alkaneen 1600-luvun lopulla, mutta piti Newtonia leimallisesti pienviljelijän poikana ja katsoi tämän yhteiskunnallisen aseman olleen siksi verrattain vaatimaton (Hessen 1931/1971, 182–183).

Clarkin tieteen ulkoisia seikkoja koskevan kritiikin kolmannen väitteen muodosti kysymys Newtonista käytännön teknisiin ongelmiin paneutuneena teknikonä. Clarkin (1949, 65) oli vaikea hyväksyä Hessenin ajatusta, jonka mukaan Newton olisi toiminut insinööritaidon ja teknisten kysymysten piirissä. Hessenin lähtökohtana oli Engelsin käsitys siitä, että yhteiskunnasta lähtevät teknologiset tarpeet kehittivät tiedettä huomattavan paljon paremmin kuin tuon ajan skolastisissa yliopistoissa tehdyt tutkimukset (Joravsky 1955, 5). Hessen väitti, että Newtonin opit eivät olleet keskiajan tieteen tavoin irrallaan yhteiskunnan ongelmista, vaan nousivat aikakauden fyysikaalisista ja teknologisista vaatimuksista sekä hänen oman aikansa käytännöllisistä tutkimuskysymyksistä. Tämä voitiin nähdä sekä Newtonin englantilaiselle fyysikolle Francis Astonille (1645–1715) vuonna 1669 laatimasta kirjeestä että hänen lukuisista tekniikan parissa suorittamistaan toimista (Freudenthal 2005, 190). Hessenin mukaan Newton oli opiskellut nuoruudessaan laa-

9 Clarkin mukaan luokat eivät olleet 1600-luvulla selkiytyneet samalla tavalla kuin 1800-luvulla siksi, että luokkayhteiskunnan muotoutuminen oli vasta aluillaan eivätkä vanhan ajan säätyrajat olleet täysin murtuneet. Hänen mukaansa Newton edusti pikemminkin yhteiskunnallisesta hierarkiasta vähitellen poistuvaa vapaiden talonpoikien luokkaa kuin kauppiaiden ja käsityöläisten muodostamaa nousevaa porvaristoa (Clark 1937/1949, 63).

jasti metallurgiaa ja alkemiaa ja soveltanut oppejaan myöhemmin laajasti työskennellessään muun muassa Kuninkaallisessa rahapajassa (Royal Mint) vuodesta 1696 lähtien aina kuolemaansa saakka. Rahapajan palveluksessa toimiessaan hän oli käyttänyt huomattavan määrän ajastaan kehittämiseen erilaisia kemiallisia prosesseja metallien käsittelemiseksi ja suunnitellut lisäksi Boylen kanssa menetelmän malmien erottamiseksi kiviaineksesta (Hessen 1931/1971, 172–173).

Huomiot perustuivat täsmällisiin historiallisiin lähteisiin eikä Hesseniä voinut niiden perusteella syyttää historian vääristelystä. Clarkin vastaväitteen mukaan Newtonin rooli Kuninkaallisessa rahapajassa oli rajoittunut lähinnä hallinnon ylläpitämiseen (Clark 1937/1949, 65–66).¹⁰ Peruste on erityisen heikko, sillä kuuluisa skotlantilainen tieteilijä Sir David Brewster (1781–1868) osoitti tutkimuksessaan *Memoirs of the Life, Writings, and Discoveries of Sir Isaac Newton* (2 osaa, 1855) Newtonin työskennelleen määrätietoisesti Kuninkaallisessa rahapajassa käytännöllisten ongelmien parissa ja edistäneen siten kaivostoiminnan menetelmiä ja tekniikoita laajasti (Brewster 1855, 187–198, 385–397). On oletettavaa, että Clark oli ollut englantilaisena Newtonin tieteestä kiinnostuneena henkilönä tietoinen Brewsterin laatumasta kuuluisasta ja omana aikanaan vaikutusvaltaisesta tutkimuksesta. Brewsterin työtä luettiin laajasti vielä 1930-luvulla ennen uudempien Newton-elämäkertojen julkaisua.

Clarkin kritiikin ongelmaksi muodostui se, että hän hyökkäsi kauttaaltaan turhan jyrkästi ja yksipuolisesti Hessenin teesiä kohtaan. Mertonin mukaan vaikeutena oli se, että Clark oli jättänyt Hessenin käsitykset *Principian* todellisesta sisällöstä jokseenkin kokonaan huomiotta ja väittänyt sen sijaan tämän tehneen huomattavia virheitä Newtonin tieteen historiallisissa yksityiskohdissa kiinnittämällä huomiota ainoastaan tieteen hyötynäkökohtiin ja Newtonin asemaan varhaisen uuden ajan yhteiskunnassa (Merton 1938, 565). Kritiikki tarjosi Hessenin teesistä turhan yksipuolisen ja karkean kuvan, joka ei pitänyt sellaisenaan paikkaansa. Tosiasiassa Hessen oli kiinnittänyt merkittävällä tavalla huomiota kolmeen keskeiseen teki- jään Newtonin tieteessä ja yhteiskunnallisessa asemassa. Hän oli esittänyt (a) positiivisen tulkinnan Newtonin tieteestä huomauttamalla, että klassinen mekaniikka

¹⁰ Lisäksi Clark väitti Newtonin edistäneen merenkulkua lähinnä tarjoamalla navigaatio-ohjeita West Sussexin kreivikunnassa sijaitsevalle (vuonna 1552 perustetulle) Christ's Hospital -sisäoppilaitokselle syyskuussa 1697. Mitä puolestaan tuli kaivostoiminnan edistämiseen, piti Clark varmana, että Newton oli toiminut vuonna 1709 ainoastaan hetken aikaa kaivostoimintaa harjoittaneen Mineral and Battery Works Societyn johtajan sijaisena. Clarkin mukaan tämä oli kaukana siitä, mitä Hessen oli väittänyt Newtonin tehneen merenkulun, sotalaitoksen ja kaivosteollisuuden parissa. (Clark 1937/1949, 66–67.)

kehittyi teknologian ja konetekniikan perustalle; (b) negatiivisen tulkinnan painottamalla sitä, etteivät termodynamiikan pääsäännöt tai sähkömekaniikan ongelmat olleet päässeet kehittymään 1600-luvun kontekstissa, koska niiltä oli puuttunut olemassa oleva teknologinen perusta; ja (c) ideologisen tulkinnan esittämällä, että Newtonin käsitys materiaasta heijasteli suoraan varhaisen uuden ajan Englannin ideologisia ja teologisia rakenteita (Freudenthal & McLaughlin 2009, 2–3; Jenna & Rispoli 2019, 38).

Aikalaisista Clarkin kritiikin ongelmat ymmärsi ehkä parhaiten Grossmann (1938/2009, 235–236) julkaistessaan arvion Clarkin tutkimuksesta vuoden 1938 *Zeitschrift für Sozialforschungissa*. Hänen mukaansa Clarkin tutkimuksen heikoin osa oli luku kolme, jossa tämä arvosteli Hessenin teesiä huomattavan voimakkain sanakääntein ymmärtämättä tämän perimmäisiä tarkoituksia oikein. Ongelmana oli se, että Clark oli tunnustanut talouden ja teknisten keksintöjen (teknologian) välisen riippuvuuden jollain tavoin, mutta pitänyt tiedettä samalla suhteellisen autonomisena tekijänä yhteiskunnassa. Grossmannin mukaan kyseinen käsitys johti siihen, että Clark jätti Hessenin teesin pääkohdat huomiotta ja vähätteli samalla tieteen ja yhteiskunnan välistä suhdetta. Mikäli tiede oli riippumaton yhteiskunnan taloudellisista ja sosiaalisista vaikutuksista ja pyrki kohti totuutta sellaisenaan, kuten Clark väitti, oli vaikea ymmärtää, miksi klassinen mekaniikka oli kehittynyt juuri Galilein ja Newtonin aikana eikä esimerkiksi antiikin Kreikassa.

Grossmannin mukaan Clarkin arvostelun keskeisenä heikkoutena oli se, ettei tämä tuntunut välittävän Hessenin yrityksistä ymmärtää klassisen mekaniikan todellista luonnetta tai perustavanlaatuisia eroja suhteessa sen enempää aikaisempaan kuin myöhempään kehitykseen. Tosiasia oli se, että Newtonin jälkeen kehittyneet termodynamiikan pääsäännöt nostivat esiin uusia ongelmia ja mahdollistivat aikaisemmin tuntemattomien höyryvoimaan perustuneiden koneiden käyttöön oton teollisuudessa. Tämä todisti tieteen olevan keskeisellä tavalla kytköksissä talouteen, teollisuuteen ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin. (Grossmann 1938/2009, 235–236.)

Kohti internalismin ja eksternalismin välistä kiistaa

Hessenin teesin keskeisenä lähtökohtana oli pyrkimys osoittaa tieteen, teknologian ja talouden välinen korrelaatio varhaisen uuden ajan osalta. Tämän asian selvittämiseksi hän tarkasteli artikkelissaan ensin myöhäiskeskiajan taloudellis-yhteiskunnallista tilannetta ja siirtyi sen jälkeen tutkimaan tarkemmin kapitalistisen tuotantotavan nousua ja sen myötä syntyneiden uudenlaisten teknologisten ongelmien ratkaisuja. Tämän selitystavan mukaan taloudellinen kehitys synnytti uuden-

laisia vaatimuksia ja johti aikaisemmin tuntemattomiin teknologisiin ongelmiin, jotka tuottivat puolestaan uusia tieteellisiä kysymyksiä. Hessenin mukaan jokainen näistä askelmista täytyi pystyä selittämään täsmällisesti. Tieteen kehitys näkyi erityisesti teollisen tuotannon, laivaliikenteen ja sotateollisuuden piirissä tapahtuneissa muutoksissa. Tällöin taloudellinen kehitys asetti esimerkiksi laivaliikenteelle uudenlaisia teknologisia vaatimuksia laivojen tonnistojen, navigaatiolaitteiden ja liikkuvuuden (kanaalit, satama-altaat) osalta. Tieteen tuli pystyä ratkaisemaan nämä ongelmat. (Freudenthal & McLaughlin 2009, 3–4.) Kysymys ei siis ollut yksinkertaisesta yrityksestä siirtää tieteen kehityksen kysymyksiä yhteiskunnalliselle tasolle, vaan pikemminkin päinvastoin, yrityksestä löytää perustavanlaatuisen yhteiskunnallinen selitys tieteen kehitykselle.

Tämä painotus herätti mielenkiintoa heti tuoreeltaan muutamissa Lontoon seminaariin osaa ottaneissa länsimaisissa tutkijoissa. Erityisen myönteisesti Hessenin teesiin suhtautuivat irlantilainen fyysikko John Desmond Bernal (1901–1971) ja englantilainen embryologi Joseph Needham (1900–1995). Ensin mainittu piti Hessenin artikkelia merkittävänä ja katsoi sen avanneen menetelmällisessä mielessä täysin uudenlaisen tavan tarkastella tieteenhistoriaa varsinkin sosiaalisen kehityksen näkökulmasta (Bernal 1931/1949). Jälkimmäinen puolestaan katsoi, että yhteiskunnallinen ja talousopillinen käsitteistö riittivät hyvin tieteen historiallisen ja yhteiskunnallisen vaikuttavuuden analysoimiseen (Ravetz 1981, 393; Mayer 2004, 46). Needhamin mukaan marxilaisen tutkimustavan etuna oli se, että sen menetelmällisiä perusteita voitiin laajentaa länsimaiden historian ulkopuolelle ja tutkia tieteen ajallista kehitystä vertailemalla Euroopan tilannetta Kiinan, Intian ja arabimaiden tieteellis-taloudelliseen kehitykseen (Needham 1971, vii–ix).

Hessenin lähestymistapa jakoi länsimaiset tieteenhistorioitsijat kahteen leiriin. Siinä missä monet vasemmistolaisesti suuntautuneet Bernalin ja Needhamin kaltaiset tutkijat suhtautuivat Hessenin artikkeliin myönteisesti, epäilivät monet seminaarin puhemiehenä toimineen Charles Singerin (1876–1960) tavoin marxilaisen tieteenhistorian kykyä selittää tieteen historiallisen kehityksen mekanismeja oikein (ks. Singer 1931). Äärimmäisyyksiin tässä meni Clark, jonka tuntui olleen vaikea ymmärtää Hessenin perimmäistä tarkoitusta oikein. Clarkin vakavin virhe perustui oletukseen, jonka mukaan tieteellistä ajattelua määrittävät sosiaaliset tekijät olisi ollut mahdollista palauttaa sellaisenaan yksittäisten tieteenharjoittajien ajattelutapoihin. Marxilainen tieteenhistoria kuitenkin eksplisiittisesti vastusti tällaista yksilöllistä tendenssiä ja pyrki sen sijaan näkemään tieteen kehityksen yhteiskunnan historiallisiin rakenteisiin palautuvana kehityksenä. (Ienna & Rispoli 2019, 41.)

Hessenin artikkeli liittyi ennen kaikkea 1930-luvulla nousussa olleeseen interna-
lismiin ja eksternalismiin väliseen kiistaan ja aiheutti voimakkaan kritiikkiaallon eri-
tyisesti perinteisen internalistisen tieteenhistorian edustajien keskuudessa. Clarkin
ja Hallin lisäksi tieteesosiologisesti painottunutta tutkimusta arvosteli näkyvästi
venäläissyntyinen, pääosin Ranskassa työskennellyt tieteenhistorioitsija Alexandre
Koyré (1892–1964). Koyré ei pitänyt mahdollisena selittää tieteen kehitystä ta-
louden kehityksellä eikä soveltaa tieteen historiallisen kasvun kuvaukseen marxi-
laista yhteiskunnan perustan ja päällysrakenteen välistä jakoa (Koyré 1948/1968,
6; Mayer 2004, 61). Tästä syystä hän arvosteli erityisesti Franz Borkenaun
ja Hessenin kaltaisia marxilaisesti orientoituneita tutkijoita. Siinä missä nämä oli-
vat oletaneet tieteen kehittyneen suhteessa teknologiaan ja teolliseen tuotantoon,
väitti Koyré tieteen olleen pääosin aina teoreettista ja kehittyneen siksi omalakisena
kokonaisuutena vailla todellista kosketuspintaa yhteiskuntaan. (Ienna & Rispoli
2019, 44.) Hall puolestaan väitti myöhemmin, että *Science at the Cross Roads*
(Bukharin ym. 1931/1971) arvo perustui ainoastaan sen yritykseen oikeuttaa marxi-
laiset argumentit tieteenhistoriassa. Hänen mukaansa tällä oikeutuksella oli ollut
jonkinlainen merkitys tutkimuksen julkaisun aikoihin mutta ei enää sen jälkeen.
(Hall 1975, 266.)

Tieteen sisäisten ja ulkoisten tekijöiden ensisijaisuutta koskenut kiista alkoi
Hessenin artikkelin julkaisun myötä, mutta sen kiivain vaihe ajoittui vasta 1950-
ja 1960-luvuille. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei Hessenin teesillä olisi ollut
merkitystä tieteenhistorian myöhemmän kehityksen suhteen. Hessenin teesi ni-
mittäin tarjosi mahdollisuuden tarttua laajasti tieteen yhteiskunnallista kehitys-
tä tutkivan perinteen ongelmiin. Tässä mielessä erityisen kiistanalaiseksi tieteen-
tutkijoiden keskuudessa nousi Hallin vuonna 1963 esittämä arvostelu Hessenin
ja Mertonin tutkimuksista. Hallin mukaan eksternalistisella tieteenhistorialla oli
ollut hyvät mahdollisuudet kehittyä Mertonin väitöskirjan julkaisemisen jälkeen
tieteen ja yhteiskunnan välisiä suhteita perustavalla tavalla punnitseväksi tutki-
musperinteeksi, mutta sen ongelmaksi muodostui se, että pyrkiessään siirtymään
tieteen todellisten tulosten alueelle se kadotti helposti ”tulkinnallisen kapasiteet-
tinsa”. Tämä tarkoitti sitä, etteivät sen esittämät tulokset kertoneet juuri mitään
tieteestä itsestään. Sosiaaliset ja taloudelliset suhteet kuvastivat tieteen yhteiskun-
nallista suuntautumista, mutta eivät luonnontieteellisen tiedon järjestelmällisiä
teorioita tai sisältöjä sellaisenaan. Hallin mukaan tieteesosiologisen tiedon avul-
la ei ollut mahdollista ymmärtää esimerkiksi Newtonin optisten tai hydromekaa-
nisten keksintöjen sisältöä tai Galilein mekaniikan todellista tieteenhistoriallista
arvoa. Sosiologinen lähestymistapa saattoi puuttua syvällisesti ainoastaan tieteen

julkisuuskuvaan, vastaanottoon ja yleisiin sosiaalisiin reaktioihin, mutta ei tieteen teorioiden ja menetelmien muodostukseen. (Hall 1963, 7–8; Hall 1963/1990, 231.)

Keskustelun toista puoliskoa edustivat Hessenin artikkeliin myönteisesti suhtautuneet vasemmistolaiset ajattelijat, joilla oli yleensä marxilainen tausta tai ainakin jonkinlaista mielenkiintoa sekä marxilaista ajattelua että tieteen ja yhteiskunnan välisiä ongelmia kohtaan. Esimerkiksi englantilainen tiedetoimittaja James Gerald Crowther (1899–1983) raportoi marxilaisten tutkijoiden taholta hyvän vastaanoton saaneessa tutkimuksessaan *The Social Relations of Science* (1941), että Hessenin artikkeli tarjosi ensimmäisen konkreettisen esimerkin yrityksestä nähdä tiede osana yhteiskunnan tuotantovoimia ja sosiaalisia pyrkimyksiä. Hessen oli pystynyt osoittamaan kriittisesti Newtonin tieteen riippuvuuden oman aikansa kehityksestä ja tämä parannus oli omiaan tuottamaan uudenlaista tieteenhistoriaa. Aikaisemmat tutkijat olivat menneet harhaan käsitellessään tieteen kehitystä ainoastaan tieteen itsensä sisäisiin ominaisuuksiin nojaavana kehityskulkuna. (Crowther 1941, 616–617; Sheehan 1985/1993, 306.)

The Social Relations of Science lisäsi marxilaisen tieteenhistorian arvovaltaa tutkimuskentällä, mutta aikalaiskeskustelun suhteen ehkä merkittävimmän vaikutuksen Hessenin teesi teki lopulta kuitenkin Mertonin tutkimuksiin. Sosiologisesti painottunut tutkimus saavutti jonkinlainen kypsyyden asteen 1930-luvun lopulla Mertonin julkaistua väitöskirjansa *Science, Technology and Society in Seventeenth-Century England* (1938). Alan tutkimusta laaja-alaisesti linjanneessa työssään hän myönsi Hessenin artikkelin paikottaisen poleemisuuden, mutta puolusteli samalla artikkelia ja huomautti sen tarjoavan kaikesta kiistanalaisuudesta huolimatta hyvän perusteen tutkia tieteen taloudellisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia (Merton 1938, 501–502). Hessenin artikkeli toimi tältä osin esikuvana varsinkin Mertonin tutkimuksen luvuille seitsemän, kahdeksan ja yhdeksän, joissa tämä käsitteli tieteen, teknologian ja talouden välisiä suhteita (Merton 1938, 565). Merton ei pitänyt itseään marxilaisena tutkijana, mutta hän piti tiedettä yhteiskunnallisena voimana ja uskoi talouden vaikuttavan perustavalla tavalla tieteellisten ongelmien ja tutkimusteemojen valintaan (Zuckerman 1989, 254–255).

Hessenin artikkelia on syytä arvioida suhteessa tieteesosiologian kehitykseen. Tällöin täytyy muistaa tekstin varhainen ajankohta länsimaisen tieteen tutkimuksen historiassa. Hessenin artikkeli kuuluu eksternalistisen tieteenhistorian perustaviin menetelmällisiin ja sisällöllisiin avauksiin. Laajempaa näkyvyyttä lähestymistapa alkoi saada tieteen tutkimuksen kentällä vasta Mertonin väitöskirjan julkaisemisen myötä. Hessenin käsityksiä on helppo arvostella nykyajan tieteesosiologian näkökulmasta, mutta tekstin asemoiminen tieteenhistorian historiaan on vaikeampaa. Tieteesosiologinen tutkimus ei ollut vielä 1930-luvun alussa ko-

vin kehittyntä eikä sillä ollut mahdollisuutta tarkastella tieteellisten lakien ja yhteiskunnallisten olosuhteiden välisiä yhteyksiä samanlaisina symmetrisinä kokonaisuuksina kuin nykyisellä tutkimuksella.

Tämä tarkoittaa nykyisten tieteentutkijoiden pyrkimystä yhdistää tieteen sisäiset ja ulkoiset tekijät toisiinsa ja osoittaa tieteellisten tulosten muodostus suhteessa tutkimuksen rahoitukseen, tutkimusvälineiden ja aineistojen valintaan, tieteen yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen sekä muihin materiaaliin ja sosiaalisiin tekijöihin. (Ks. esim. Lynch & Cole 2005, 298.) Näiden tekijöiden tarkastelu on vaatinut ymmärrystä ennen kaikkea tieteeseen vaikuttavien yhteiskunnallisten suhteiden olemassaolosta, ja tässä mielessä Hessenin artikkelilla on ollut perustavanlaatuisen menetelmällinen asema tieteentutkimuksen kentällä. Teesi on ollut merkittävä osoittaessaan, että tieteentutkimus saattoi ja saattaa perustua tieteen sisällöllisten tekijöiden lisäksi tutkimuksen sosiaalisten vaikutusten tarkasteluun. Näin ajatellen se tarjoaa merkittävän historiallisen esimerkin siitä, miten marxilaista historiakäsitystä on ollut mielekästä ja mahdollista soveltaa tieteenhistorialliseen tutkimukseen.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.127545>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- BARBER, BERNARD (1952). *Science and the Social Order*. Lontoo: George Allen & Unwin.
- BERNAL, JOHN DESMOND (1931/1949). Science and society. Teoksessa *The Freedom of Necessity*, 334–339. Lontoo: Routledge ja Kegan Paul.
- BORKENAU, FRANZ (1934): *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*. Pariisi: Felix Alcan.
- BREWSTER, DAVID (1855). *Memoirs of the Life, Writings, and Discoveries of Sir Isaac Newton. Vol. II*. Edinburgh: Thomas Constable and Co.
- BUKHARIN, NIKOLAI (1931/1971). Theory and practice from the standpoint of dialectical materialism. Teoksessa N. I. Bukharin ym. (toim.), *Science at the Cross Roads: Papers Presented to the International Congress of the History of Science and Technology. Held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the U.S.S.R.*, 9–33. Lontoo: Frank Cass & Co.
- BUKHARIN, N. I., ym. (toim.) (1931/1971). *Science at the Cross Roads: Papers Presented to the International Congress of the History of Science and Technology. Held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the U.S.S.R.* Lontoo: Frank Cass & Co.

- CHILVERS, CHRISTOPHER (2003). The dilemmas of seditious men: The Crowther–Hessen correspondence in the 1930s. *British Journal for the History of Science*, 36(4), 417–435. <https://doi.org/10.1017/S0007087403005156>
- CLARK, G. N. (1937). Social and economic aspects of science in the age of Newton. *Economic Journal*, 47(1), 362–379.
- CLARK, GEORGE N. (1937/1949). *Science and Social Welfare in the Age of Newton*. Toinen painos. Oxford: Clarendon Press.
- COHEN, I. BERNARD (1990). The Impact of the Merton Thesis. Teoksessa I. Bernard Cohen, K. E. Duffin ja Stuart Strickland (toim.), *Puritanism and the Rise of Modern Science. The Merton Thesis*, I–III. New Brunswick ja Lontoo: Rutgers University Press.
- CROWTHER, JAMES GERALD (1941). *The Social Relations of Science*. New York: The Macmillan Company.
- DEAR, PETER (2005). What is the history of science the history of? Early modern roots of the ideology of modern science. *Isis*, 96(3), 390–406. <https://doi.org/10.1086/447747>
- DEAR, PETER & JASANOFF, SHEILA (2010). Dismantling boundaries in science and technology studies. *Isis*, 101(4), 759–774. <https://doi.org/10.1086/657475>
- ENGELS, FRIEDRICH (1886/1986). *Dialectics of Nature*. Moskova: Progress.
- FORMAN, PAUL (1991). Independence, not transcendence, for the history of science. *Isis*, 82(1), 71–86. <https://doi.org/10.1086/355638>
- FREUDENTHAL, GIDEON (2005). The Hessen–Grossmann thesis: An attempt at rehabilitation. *Perspectives on Science*, 13(2), 166–193. <https://doi.org/10.1162/106361405774270575>
- FREUDENTHAL, GIDEON & MCLAUGHLIN, PETER (2009). Classical Marxist historiography of science: The Hessen–Grossmann thesis. Teoksessa Gideon Freudenthal & Peter McLaughlin (toim.), *The Social and Economic Roots of the Scientific Revolution: Texts by Boris Hessen and Henryk Grossmann*, 1–40. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9604-4_1
- GORELIK, GENNADY E. & FRENKEL, VICTOR YA. (1994). *Matvei Petrovich Bronstein and Soviet Theoretical Physics in the Thirties* (engl. Valentina M. Levina). Basel: Birkhäuser.
- GRAHAM, LOREN R. (1985). The socio-political roots of Boris Hessen: Soviet Marxism and the history of science. *Social Studies of Science*, 15(4), 705–722. <https://doi.org/10.1177/030631285015004005>
- GRAHAM, LOREN R. (1993). *Science in Russia and the Soviet Union. A Short History*. Cambridge ja New York: Cambridge University Press.
- GROSSMANN, HENRYK (1935). Die gesellschaftlichen Grundlagen der mechanistischen Philosophie und die Manufaktur. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 4, 161–231.
- GROSSMANN, HENRYK (1935/2009). The social foundations of the mechanistic philosophy and manufacture. Teoksessa Gideon Freudenthal & Peter McLaughlin (toim.), *The Social and Economic Roots of the Scientific Revolution: Texts by Boris Hessen and Henryk Grossmann*, 103–156. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9604-4_3
- GROSSMANN, HENRYK (1938/2009): Review of G. N. Clark, *Science and Social Welfare in the Age of Newton* (1937) and George Sarton, *The History of Science and the New Humanism* (1931). Teoksessa Gideon Freudenthal & Peter McLaughlin (toim.), *The Social and Economic Roots of the Scientific Revolution: Texts by Boris Hessen and Henryk Grossmann*, 233–237. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9604-4_5
- HADDEN, RICHARD W. (1994). *On the Shoulders of Merchants. Exchange and the Mathematical Conception of Nature in Early Modern Europe*. Albany: State University of New York Press.
- HALL, A. RUPERT (1952). *Ballistics in the Seventeenth Century. A Study in the Relations of Science and War with Reference Principally to England*. Cambridge: Cambridge University Press.

- HALL, A. RUPERT (1963). Merton revisited. *History of Science*, 2, 1–16.
- HALL, A. RUPERT (1963/1990). Merton revisited, or science and society in the seventeenth century. Teoksessa I. Bernard Cohen, K. E. Duffin ja Stuart Strickland (toim.), *Puritanism and the Rise of Modern Science: The Merton Thesis*, 224–232. New Brunswick ja Lontoo: Rutgers University Press.
- HALL, A. RUPERT (1975). Science at the cross roads by the delegates of the USSR. *British Journal for the Philosophy of Science*, 26(3), 265–267.
- HENRY, JOHN (1997). *The Scientific Revolution and the Origins of Modern Science*. Hampshire ja Lontoo: Macmillan Press.
- HESSEN, BORIS (1931/1971). The social and economic roots of Newton's "Principia". Teoksessa N. I. Bukharin ym. (toim.), *Science at the Cross Roads. Papers Presented to the International Congress of the History of Science and Technology. Held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the U.S.S.R.*, 147–212. Lontoo: Frank Cass & Co.
- IENNA, GERARDO & RISPOLI, GIULIA (2019). Boris Hessen at the crossroads of science and ideology from international circulation to the Soviet context. *Society and Politics*, 13(1), 37–63.
- IENNA, GERARDO & RISPOLI, GIULIA (2021). The 1931 London congress: The rise of British Marxism and the interdependencies of society, nature and technology. *Journal of History of Science and Technology*, 15(1), 107–130. <https://doi.org/10.2478/host-2021-0005>
- JORAVSKY, DAVID (1955). Soviet views on the history of science. *Isis*, 46(1), 3–13. <https://doi.org/10.1086/348378>
- JORAVSKY, DAVID (1961/2009). *Soviet Marxism and Natural Science, 1917–1932*. Lontoo ja New York: Routledge.
- KOYRÉ, ALEXANDRE (1948/1968). The significance of the Newtonian synthesis. Teoksessa *Newtonian Studies*, 3–24. Chicago ja Lontoo: The University of Chicago Press.
- KUHN, RICK (2006). *Henryk Grossmann and the Recovery of Marxism*. Urbana ja Chicago: University of Illinois Press.
- LYNCH, MICHAEL & COLE, SIMON (2005). Science and technology studies on trial: Dilemmas of expertise. *Social Studies of Science*, 35(2), 269–311. <https://doi.org/10.1177/0306312705048715>
- MARX, KARL & ENGELS, FRIEDRICH (1845/1970). Die deutsche Ideologie. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) I/18. Berliini: Dietz Verlag
- MAYER, ANNA K. (2004). Setting up a discipline, II: British history of science and "the end of ideology", 1931–1948. *Studies in History and Philosophy of Science*, 35(1), 41–72. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2003.12.010>
- MERTON, ROBERT K. (1938). Science, technology and society in seventeenth-century England. *Osiris*, 4, 360–632.
- MERTON, ROBERT K. (1939). Science and the economy of seventeenth century England. *Science and Society*, 3(1), 3–27.
- MERTON, ROBERT K. (1945/1973). Paradigm for the sociology of knowledge. Teoksessa Norman W. Storer (toim.), *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, 7–40. Chicago ja Lontoo: The University of Chicago Press.
- NEEDHAM, JOSEPH (1971). New foreword. Teoksessa N. I. Bukharin ym. (toim.), *Science at the Cross Roads: Papers Presented to the International Congress of the History of Science and Technology. Held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the U.S.S.R.*, vii–x. Lontoo: Frank Cass & Co.
- RAVETZ, JEROME R. (1981). Marxism and the history of science: Bernal's Marxist vision of history. *Isis*, 72(3), 393–402.

- SHAPIN, STEVEN (1981). Hessen thesis. Teoksessa W. F. Bynum, E. J. Browne & Roy Porter (toim.), *Dictionary of the History of Science*, 185–186. Basingstoke ja Lontoo: Macmillan.
- SHAPIN, STEVEN (1992). Discipline and bounding: The history and sociology of science as seen through the externalism–internalism debate. *History of Science*, 30(4), 333–369.
<https://doi.org/10.1177/007327539203000401>
- SHEEHAN, HELENA (1985/1993). *Marxism and the Philosophy of Science: A Critical History*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press International.
- SINGER, CHARLES (1931). Science and history: The congress and its work. False perspectives. *The Observer*, 5.7.1931, 13.
- TALBOT, CHRIS (2021). Introduction. Teoksessa Chris Talbot ja Olga Pattison (toim.), *Boris Hessen: Physics and Philosophy in the Soviet Union, 1927–1931. Neglected Debates on Emergence and Reduction*, 1–14. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70045-4_1
- WERSKEY, GARY (1971). New introduction. Teoksessa N. I. Bukharin ym. (toim.), *Science at the Cross Roads. Papers Presented to the International Congress of the History of Science and Technology. Held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the U.S.S.R.*, xi–xxix. London: Frank Cass & Co.
- YOUNG, ROBERT M. (1990/1996). Marxism and the history of science. Teoksessa R. C. Olby, G. N. Cantor, J. R. R. Christie & M. J. S. Hodge (toim.), *Companion to the History of Modern Science.*, 77–86. Lontoo ja New York: Routledge.
- ZUCKERMAN, HARRIET (1989). The other Merton thesis. *Science in Context*, 3(1), 239–267.
<https://doi.org/10.1017/S026988970000079X>

”Marx kuuluu meille!”

Marxin Pääoman suomennoshistoria ja kamppailu Marxin perinnöstä lyhyellä 1900-luvulla

PAULA RAUHALA

Karl Marxin (1818–1883) pääteoksen *Pääoma: Poliittisen taloustieteen arvostelua* saksankielisen alkuteoksen editiohistoria lyhyen 1900-luvun kuluessa tiivistyi kamppailuksi siitä, kelle Marx klassikkona kuului: sosiaalidemokraateille, neuvostomarxisteille vai radikaalille, antistalinistiselle vasemmistolle. Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miten tämä kilpailu heijastuu *Pääoman* suomennoshistoriassa ja erityisesti kustantajien suomennoksiin liittämistä kynnysteksteissä eli esimerkiksi esipuheissa sekä henkilö- ja asiasanahakemistoissa. Siinä missä *Pääoman* ensimmäisen osan suomennos (1913–1918) on vanhan, kautskylaisen sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen ja kansallismielisen porvariston yhteistyön tulos, kytkeytyi *Pääoman* suomennoshistoria sisällissodan jälkeen tiiviisti neuvostoliittolaiseen käännös- ja kustannusinfrastruktuuriin. *Pääoman* suomenkielisiin painoksiin liitettyissä kynnysteksteissä Marxin pääteoksesta rakennettiin näin ollen Neuvostoliiton virallisen valtioideologian, marxismi-leninismien klassikkoa. Alkuteoksesta oli kuitenkin läpi koko 1900-luvun tarjolla myös muita kuin marxismi-leninismien mukaisia painoksia.

Asiasanat: Marx, *Pääoma*, klassikkojen suomentaminen, kylmä sota, Marx-Engels-Lenin-instituutti, *Marx-Engels-Werke*, kääntämisen politiikka

Kenen klassikko? Kaksi maailmansotaa ja kolme kilpailevaa kansanpainosta

Karl Marxin (1818–1883) pääteos *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie* on järkälemäinen teoriakriittinen ja teoriahistoriallinen teos, mutta samalla se on poliittisesti latautunut kirja. Se ei ole manifesti, mutta usein sen kustantajana on toiminut jonkin vasemmistopuolueen kustantamo. Nuo eri kustantajat eivät ole aina suhtautuneet toisiinsa ystävällismielisesti.

Näin on myös teoksen kolmen osan suomennosten tapauksessa. *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen kustansi vuosien 1913 ja 1918 välillä sosiaalidemokraattinen Työväen sanomalehti Oy. Kun erillisinä vihkoina ilmestyneen suomennoksen painastustyöt olivat vuonna 1917 vielä kesken, hajosi kansainvälinen työväenliike keskenään vihamielisiin sosiaalidemokraattiseen ja kommunistiseen leiriin, jotka molemmat tuottivat Marxin pääteoksesta omat edulliset kansanpainoksensa. Nimitys 'kansanpainos' juontuu mahdollisimman edullisen hinnan lisäksi myös siitä, että niissä teoksesta oli muokattu maallikkolukijalle helpommin lähestyttävä esimerkiksi niihin liitetyn henkilö- ja asiansahakemistoin.

Heti kun Karl Kautskyn (1854–1938) toimittama vuonna 1914 julkaistu sosiaalidemokraattinen kansanpainos ilmestyi, *Pääoman* ensimmäinen – kokonaisuudessaan vielä ilmestymätön – suomennos muokattiin vastaamaan sitä (Silvonen 2013a; Silvonen 2013b). Sisällissodan jälkeen *Pääoman* suomennoshistoria kiinnittyi kuitenkin yksinomaan neuvostoliittolaiseen kustannus- ja käännösinfrastruktuuriin. Moskovassa Neuvostoliiton kommunistisen puolueen alaisuudessa toiminut Marx-Engels-Lenin-instituutti (MELI) toimitti *Pääoman* toisen suomenkielisen painoksen, joka julkaistiin vuonna 1933 Leningradissa. Painos perustui samaisen instituutin vuonna Wienissä 1932 julkaisemaan alkuteoksen kansanpainokseen, jonka toimittajat julistivat suoranaisten sodan Kautskya ja hänen kansanpainostaan vastaan teokseen laatimassaan esipuheessa. *Pääoman* ensimmäisen osan kolmannen suomenkielisen painoksen kustansi toisen maailmansodan jälkeen, vuonna 1948 kansandemokraattinen Kansankulttuuri Oy, ja myös se perustui samaiseen MELI:n toimittamaan kansanpainokseen. Neljännen painoksen vuodelta 1974 kustansi puolestaan neuvostokirjallisuuden vientiin suuntautuneen jättiläiskustantamon Progressin suomenkielinen osasto Edistys. Myös tämä painos seurasi Neuvostoliiton ja sen liittolaisten virallista kustannuspolitiikkaa. Kuten tässä artikkelissa osoitan, *Pääoma* on siis enimmäkseen suodattanut suomalaiselle yleisölle Neuvostoliiton virallisen ideologian, marxismi-leninismiin lävitse.

Marxilainen historioitsija Eric Hobsbawm (1995) kutsui lokakuun vallankumouksen (1917) ja Neuvostoliiton hajoamisen (1991) välistä aikaa lyhyeksi 1900-luvuk-

si. Tämä aikakausi muodostaa erityisen vaiheen myös *Pääoman* editiohistoriassa. Työväenliike hajosi ensimmäisen maailmansodan ja lokakuun vallankumouksen jälkeen Neuvostoliittoa tukeneeseen kommunistiseen liikkeeseen sekä tätä vastustaneisiin sosiaalidemokratiaan ja Neuvostoliitosta riippumattomaan, sirpaleiseen radikaalivasemmistoon. Näihin eri suuntauksiin kiinnittyneet toimittajat, tutkimusinstituutit ja kustantamot kappailivat läpi lyhyen 1900-luvun siitä, kenelle Marx klassikkona kuului. Kolme kilpailevaa *Pääoman* ensimmäisen osan kansanpainosta ilmestyi Saksassa maailmansotien välisenä myrskyisenä aikana. Näistä ensimmäinen, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) tunnetuimman teoretikon Kautskyn toimittama ”sosiaalidemokraattinen” painos ilmestyi Stuttgartissa ensimmäisen maailmansodan alkamisvuonna 1914. Henkilö- ja asiansaluettelon lisäksi sen erotti *Pääoman* aikaisemmista, Marxin itsensä tai hänen työtoverinsa Engelsin painokuntoon saattamista painoksista muun muassa se, että Marxin vieraskieliset sitaattit oli saksannettu. Kaksi muuta kansanpainosta ilmestyivät Wienissä ja Berliinissä vuonna 1932, eli vain vuotta ennen natsipuolueen valtaannousua. Näistä ensimmäisenä ilmestyi Wienissä Moskovan Marx-Engels-Lenin-instituutin toimittama marxistis-leninistinen, oikeastaan stalinistinen kansanpainos. Kuukautta myöhemmin Berliinissä ilmestynyt Karl Korschin (1886–1961) toimittama kansanpainos edustaa puolestaan yhtä antistalinistisen radikaalivasemmiston suuntauksista. Vaikka maailmansotien välisen ajan myllerrys haittasi suuresti kaikkien kolmen kansanpainoksen välitöntä vastaanottoa, on kaikista otettu uusia painoksia ja ne ovat toimineet lähötökesteinä useille käännöksille – kaksi niistä myös suomennoksille.

Eryteisesti alkuteoksen mutta myös *Pääoman* suomennoksen lukijalle on siis edelleen tarjolla monia erilaisia painoksia, joissa Marxin teksti tarjoillaan sangen erilaisilla tavoilla. Yksi keskeinen areena, jolla *Pääomasta* rakennettiin milloin sosiaalidemokratian, milloin neuvostomarxismen ja milloin radikaalin, antistalinistisen vasemmiston klassikkoa, ovat Marxin tekstiä *Pääoman* eri kansanpainoksissa kehystävät kynnystekstit. Kirjallisuustieteilijä Gérard Genette kutsuu kynnysteksteiksi sellaisia varsinaista tekstiä ympäröiviä tekstejä kuin tekijän nimi, otsikot, takakansitekstit, hakemistot ja esipuheet. Kynnystekstit voivat olla tekijän itsensä, kustantajan, tai jonkin muun tahon laatimia, mutta Genetten (1987/1997, 3) määritelmän mukaan niillä täytyy olla joko tekijän tai kustantajan hyväksyntä.

Pääoman kolmen kansanpainoksen kynnystekstit (samoin kuin niihin perustuvat *Pääoman* suomenkielisten painosten kynnystekstit), ennen kaikkea toimittajien kirjoittamat esipuheet ja hakemistot, kehystävät Marxin 1860-luvun Englannissa kirjoittaman tekstin sangen erilaisilla tavoilla. Eryteisesti MELI:n kansanpainoksen johdanto valjastaa Marxin tekstin 1900-luvun poliittisten kamp-

pailujen osapuoleksi. Kun Marxin teksti kytketään myöhempisiin poliittisiin konflikteihin, siihen, samoin kuin sen suomennokseen, liitetään myös sellaisia merkityksiä, joita alkutekstissä ei tietenkään edes voisi olla. Siksi ei ole yhdentekevää, mihin suomen- tai saksankieliseen painokseen *Pääoman* lukija tarttuu.

Aikaisemmin Jussi Silvonen (2013a; 2013b) on tutkinut *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen syntyä ja erityisesti marraskuun sosialistina tunnetun Edvard Gyllingin (1881–1938) roolia projektissa. Olen yhdessä Silvosen kanssa tutkinut *Pääoman* kaikkien kolmen osan suomennoshistoriaa. Tutkimuksen tuloksia ilmestyy muun muassa Marcello Muston ja Babak Aminin toimittamassa teoksessa *Routledge Handbook of Marx's Capital: A Global History of Translation, Reception and Dissemination* (tulossa), joka kartoittaa *Pääoman* globaalia käännös- ja editiohistoriaa. Olen kirjoittanut teokseen myös luvun alkuteoksen editiohistoriasta yhdessä Thomas Kuczynskin (1944–2023) kanssa. Alkuteoksen editiohistoriaa ovat aiemmin tutkineet myös erityisesti *Marx-Engels-Gesamtausgaben* toimittajat (esim. Kuczynski 2014; Sperl 2006 & 2016; Vollgraf 1999).

Erotuksena aikaisempaan tutkimukseen kysyn tässä artikkelissa, miten *Pääoman* suomennoshistoria kytkeytyy alkuteoksen editiohistoriaan ja kansainvälisen työväenliikkeen historiaan. Avaan siis niitä laajempia kansainvälisiä poliittisia kamppailuja, jotka vaikuttavat *Pääoman* kolmen osan suomennosten eri painosten erilaisten kuvitusten, selitysten, hakemistojen ja liitteiden sävyyn. *Pääoman* eri editioiden analysointi on tarpeellista siksi, että Marx mielletään vaistonvaraisesti toisinaan jopa neuvostoliittolaiseksi ajattelijaksi. *Pääomasta* ryhdyttiin muovaamaan neuvostoideologian klassikkoa kuitenkin vasta vuosikymmeniä tekijän kuoleman jälkeen. Avaan tässä artikkelissa tarkemmin sitä, miten tämä tapahtui. Tarkoitukseni on siten antaa eväitä *Pääoman* kriittiseen ja historiallisesti tiedostavaan lukemiseen.

Vaikka lyhyen 1900-luvun poliittinen historia ja kansainvälisen työväenliikkeen sisäiset kamppailut epäilemättä lyövät leimansa myös *Pääoman* kolmen osan suomennosratkaisuihin, olen rajannut tarkastelun tässä artikkelissa siihen, miten lokakuun vallankumouksen jälkeen sirpaloituneen työväenliikkeen kamppailu Marxin perinnöstä heijastuu *Pääoman* suomennosten kynnysteksteissä. *Pääoman* kolmen osan suomennokset ansaitsevat oman tutkimuksensa niin valittujen käännösstrategioiden, termistön, kieliasun kuin esimerkiksi tyylinkin osalta. Olen aloittanut tämän laajan ja tämän artikkelin tutkimuskysymyksen tuolle puolen ulottuvan urakan toisaalla tarkastelemalla sitä, miten esimerkiksi neuvostoideolo-

gia tai suomalaisen yhteiskunnan seksismi heijastuu *Pääoman* termistön suomenosvastaineissa.¹

Tämän artikkelin ensimmäisessä osiossa käsittelen alkuteoksen editio- ja käännöshistoriaa Marxin ja Engelsin elinaikana. Toisessa osiossa esitän *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen (1913–1918) historian, ja kolmannessa osiossa esittelen sen lähtötekstinä toimineen Kautskyn sosiaalidemokraattisen kansanpainoksen vuodelta 1914. Neljännessä osiossa tarkastelen *Pääoman* ensimmäisen osan toisen suomenkielisen painoksen (1933) syntyprosessia ja viidennessä osiossa sen lähtötekstinä toimineen Marx-Engels-Lenin-instituutin (MELI) marxistis-leninistisen kansanpainoksen (1932) taustaa ja merkitystä. Kuudennessa osiossa esittelen sen samaan aikaan ilmestyneen haastajan, Korschin kansanpainoksen (1932). Seitsemäs osio on omistettu MELI:n editioon perustuville *Pääoman* ensimmäisen osan kolmannelle suomenkieliselle editiolle (1948) ja toisen osan ensimmäiselle suomennokselle (1950). Kahdeksannessa osiossa tarkastelen *Marx-Engels-Werkeä*, jonka niteet 23–25 vuosilta 1962–64 toimivat lähtöteksteinä *Pääoman* kolmen osan viimeisimmille suomenkielisille painoksille vuosilta 1974–1976, joista on otettu useampi näköispainos vielä 2000-luvulla.

Alkuteoksen editio- ja käännöshistoria Marxin ja Engelsin elinaikana

Klassikkoteosten kansanpainokset – siis lukevalle maallikkoyleisölle suunnatut painokset – tapaavat perustua tekijän viimekätiseen painokseen (Kuczynski 2014, 198). *Pääoman* kohdalla ei kuitenkaan ole laisinkaan selvää, mikä Marxin ja Engelsin elinaikana ilmestyneistä painoksista täyttäisi tämän kriteerin, ja kiista siitä, mihin painokseen eri kansanpainosten tulisi perustua, politisoitui 1900-luvun kuluessa voimakkaasti. Siksi 1900-luvun kolmen kilpailevan kansanpainoksen historiaa ei voi ymmärtää ilman lyhyttä katsausta *Pääoman* 1800-luvun editiohistoriaan.

Pääoman ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1867 kustantajanaan hampurilainen Otto Meißner (1819–1902). Hieman ennen teoksen julkaisua Marxin ystävä ja työtoveri Friedrich Engels (1820–1895) oli kehottanut tätä muokkaamaan teoksen avauslukua sen filosofisen raskassoutuisuuden vuoksi. Marx jätti ensimmäisen luvun entiselleen, mutta kirjoitti sen sijaan vähemmän koulutetulle lukijakunnalle liitteen, jossa selitti asiansa hieman yleistajuisemmin. Kun osa ensimmäisen lu-

1 Rauhala, Paula. ”Ylitunnit – varmasti tuovat mukanaan sen vaaran, että työmiesten työvoima ehtyy ennen aikaan”: Työläisiin viittaavien tekijännimien sukupuolittuneista suomennoksista Marxin *Pääomassa* (julkaisematon käsikirjoitus).

vun asiasta oli näin ollen esitetty *Pääoman* ensipainoksessa kahteen kertaan, Marx yhdisti nämä kaksi tekstiä toiseen saksankieliseen painokseen, joka ilmestyi ajalle tyyppilliseen tapaan erillisinä vihkoina vuonna 1872. Marx teki toiseen painokseen muitakin parannuksia.

Pääoman ensimmäinen käännös ilmestyi jo samana vuonna, eli vuonna 1872 Venäjällä. Seuraavaksi tuli ranskankielinen käännös, joka ilmestyi vihkoina vuosina 1872–5. Kevin B. Andersonin (1983, 72) sanoin kyseessä oli kuitenkin enemmän kuin käännös, sillä ranskantaitoinen Marx muokkasi käännöstä merkittävästi tyytymättömänä ranskantaja Joseph Royn työhön. Marx neuvoikin, että saksankielisten lukijoiden tulisi perehtyä myös ranskankieliseen painokseen, jolla on alkuteoksesta riippumaton tieteellinen merkityksensä (Marx 1974a, 28). Samoin hän neuvoi *Pääoman* myöhemmin venäjäksi kääntänyttä Nikolai Danielsonia (1844–1918) vertaamaan ”aina huolellisesti toista saksankielistä painosta ranskankieliseen painokseen, sillä viimeksi mainittuun on tehty useita merkittäviä muutoksia ja lisäyksiä” (MEW 34, 358; suom. P.R.). Teoksen ensimmäinen luku olisi kuitenkin Marxin mukaan käännettävä yksinomaan filosofisesti täsmällisemmästä saksankielisestä painoksesta (MEW 34, 362).

Vaikka Marxin työtoveri Engels suhtautui ranskankieliseen painokseen jokseenkin torjuvasti, hän otti kuitenkin Marxin tekemiä muutoksia huomioon tämän kuoleman jälkeen toimittamissaan kolmannessa (1883) ja neljännessä (1890) painoksessa. Näin ollen myös alkuteos *Das Kapital* sellaisena kuin sen ensi sijassa tunnemme, on käännösprosessien tuote. Nykyään standardieditiona käytettyyn Engelsin neljänteen saksankieliseen painokseen (1890) vaikutti myös englanninos, joka ilmestyi nelisen vuotta Marxin kuoleman jälkeen vuonna 1887. Käännöksen teki Marxin vävy Edvard Aveling (1849–1898) yhdessä Samuel Mooren (1838–1911) kanssa. Ensin mainitun kumppani ja Marxin tytär Eleanor Aveling (1855–1898) tarkisti ja korjasi Marxin sitaatit ja tämän käyttämät lähteet. Engels otti Eleanorin korjaukset huomioon neljännessä saksankielisessä painoksessa, joka ilmestyi vuonna 1890 ja joka on toiminut muun muassa nykyään alkukielisenä standardieditiona käytetyn *Marx-Engels Werke* (MEW) niteen 23 pohjana.

Näin ollen Marxin viimekätisenä editiona voidaan Kuczynskin (2014) mukaan perustellusti pitää joko Marxin elinaikana ilmestynyttä toista saksankielistä painosta vuodelta 1872 tai Engelsin postuumisti toimittamaa neljättä painosta vuodelta 1890. Huomioon on joka tapauksessa otettava myös Marxin ranskankieliseen editioon tekemiä muutoksia. Kaikkien kolmen kansanpainoksen toimittajat päätyivät erilaisiin ratkaisuihin, ja kiista siitä, mikä ratkaisusta on perustelluin, politisoitui 1900-luvun kuluessa voimakkaasti.

Pääoman ensimmäisen osan suomennos (1913–1918)

Pääoman ensimmäisen osan ensimmäinen suomenkielinen painos perustuu suurelta osin Kautskyn ”sosiaalidemokraattiselle” kansanpainokselle vuodelta 1914. Suomennos ilmestyi yhdeksänä vihkona vuosien 1913 ja 1918 välillä, eikä vuonna 1913 ilmestynyttä ensimmäistä vihkoa luonnollisesti käännetty Kautskyn kansanpainoksesta.

Jussi Silvonen (2013a; 2013b) on tutkinut suomennoshankkeen vaiheita ja selvittänyt tilastotieteilijä, kansanedustaja Gyllingin roolia suomennosprojektissa. Marraskuun sosialistina tunnetun Gyllingin tarmokkuuden ja vaikutusvallan ansiosta *Pääoma* suomennettiin verrattain varhain. Niinpä Silvonen (2013b, 34) on myös kysynyt, olisiko työväenliikkeellä ollut resursseja tuottaa suomennosta, jollei se olisi tehnyt yhteistyötä porvarillisten oppineiden kanssa. Suomen Työväenpuolue oli nimittäin perustettu vasta vuonna 1899, eli alle vuosikymmenen ennen suomennosprojektin alkua. Sen harvalukuiset oppineet tunsivat Marxin ajattelua lähinnä Kautskyn tuotannon välityksellä. Niinpä Silvonen arvelee, että hanke toteutui sen ansiosta, että useampi porvarillinen oppinut osallistui teoksen suomentamiseen. Sen lisäksi projektin rahoittivat veronmaksajat. Kuten Silvonen on esittänyt, hankkeelle saatiin rahoitus ja porvariston tuki luultavasti vuoden 1905 suurlakosta pontta saaneen vasemmistoa suosineen poliittisen suhdanteen ansiosta. Vain noin vuosikymmen perustamisensa jälkeen Suomen sosialidemokraattiseksi puolueeksi (SDP) vuonna 1903 nimensä muuttanut puolue oli nimittäin kasvanut väkilukuun suhteutettuna Euroopan suurimmaksi työväenpuolueeksi (Soikkanen 1961, 392). Suomalaiset olivat saaneet suurlakon ansiosta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden eduskuntavaaleissa, ja maan ensimmäisissä eduskuntavaaleissa vuonna 1907 SDP sai peräti 40 % paikoista. Tämän ensimmäisen eduskunnan valvonnassa toiminut Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahasto (SKE) rahoitti *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen. Projektia esittänyt Gylling edusti rahaston K.J. Ståhlbergin (1865–1952) johtamassa yhteiskunta-taloudellisen osaston johtokunnassa Suomalaisen kirjallisuuden seuraa (Silvonen 2013a, 17).

SKE oli yksi niistä hankkeista, joiden avulla suomen kielestä rakennettiin myös tieteen ja sivistyksen kieltä. Kuten tunnettua, suomalaiset oppineet kirjoittivat 1800-luvulla lähtökohtaisesti muilla eurooppalaisilla kielillä, kuten ruotsiksi, latinaksi tai saksaksi. Fennomaanit ryhtyivät kuitenkin tietoisesti kehittämään suomen kieltä ja sille eri tieteenaloilla tarvittavaa termistöä. Tässä työssä maailmankirjallisuuden suomentamisella oli keskeinen rooli. *Pääoma* suomennettiin siis osana laajempaa klassikkoteosten suomennuttamishanketta.

Silvonen (2013b, 32) selittää, että hiljattain kansanedustajaksi valitun Otto Wille Kuusisen (1881–1964) kieltäytyttyä suomentajaksi saatiin Kuusisen ehdotuksesta kansantaloustieteilijä Oskari Wilho Louhivuori (1884–1953), joka ei tullut työväenliikkeen piiristä. Ennen kuin *Pääoman* suomennos oli kokonaisuudessaan ehtinyt ilmestyä, vuonna 1917, Louhivuori valittiin Suomalaisen Puolueen edustajana eduskuntaan ja myöhemmin Kansallisen Kokoomuspuolueen edustajana Svinhufvudin itsenäisyssenaatin senaattoriksi.

Suomennoshankkeen asiantuntijoina toimi muitakin sellaisia suomalaisen tieteen ja politiikan eturivin asiantuntijoita, joilla oli vähän, jos laisinkaan tekemistä työväenliikkeen kanssa. *Pääoman* saaminen suomen kielelle näinkin varhain selittyikin Silvosen (2013b, 34) mukaan kahden eri intellektuelliryhmän, toisaalta sosialistien ja toisaalta porvarillisten sosiaalireformistien yhteisillä ponnistuksilla. Silvosen mukaan ”olennaista on se, että SKE:n yhteiskuntataloudellisessa osastossa oli vahva edustus konkreettisen sosiaalitutkimuksen traditiolla ja sosiaalireformistisella ajattelulla” (sama).

Silvonen (2013b, 18) on selvittänyt myös sitä, miksei *Pääoman* ensimmäisen osan suomennos ilmestynyt suunnitellussa aikataulussa. Louhivuori oli kääntänyt teoksen vuoteen 1914 mennessä, ja se oli jo alkanut ilmestyä alkuteoksen toisen saksankielisen painoksen tapaan vihkoina, joista ensimmäinen, esipuheet ja ensimmäisen luvun sisältävä vihko oli ilmestynyt vuonna 1913.² Seuraavia vihkoja saatiin odottaa vuosikausia, sillä juuri samana vuonna *Pääoman* kustantajan Otto Meißnerin yksinoikeus ensimmäisen osan painamiseen raukesi, kun kirjoittajan kuolemasta oli tullut kuluneeksi 30 vuotta. Seuraavana vuonna, eli 1914 Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) johtava teoreetikko Kautsky julkaisi sosiaalidemokraattisella J.H.W. Dietz Nachfolger -kustantamolla *Pääomasta* edullisen kansanpainoksen. Kautskyn, samoin kuin kustantajankin toiveissa oli lukevan työväestön tavoittaminen entistä helpommin saavutettavalla ja käytettävällä editiolla. Tätä päämäärää palveli myös se, että David Borisovitš Rjazanov (1870–1938) oli laatinut teokseen henkilö- ja asiasanahakemiston. Kautskyn työtä tarkkaan seurannut Gylling vaati, että suomennos, jonka lähtötekstinä Louhivuori oli käyttänyt Engelsin vuonna 1890 julkaisemaa neljättä saksankielistä painosta, muokattaisiin Kautskyn kansanpainok-

2 Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämismääräykset. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946; Työväen arkisto. 07 Työväen sanomalehti Oy C2. Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 3.5.1909 ja Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 19.4.1913.

sen mukaiseksi. Gylling samoin kuin hänen puolueensa SDP ja sen intellektuellit seurasivat nimittäin venäläisten vallankumouksellisten sijaan Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen linjaa, ja erityisen tarkasti he seurasivat Kautskyn julkaisuja (Soikkanen 1961, 112).

Louhivuori kieltäytyi kuitenkin tekemästä muutoksia jo valmistuneeseen suomennokseensa. Niinpä työhön palkattiin Louhivuoren kertoman mukaan Elli Tavastähti (1883–1951).³ *Pääoman* suomennoksen julkaiseminen keskeytettiin vuonna 1914 siksi ajaksi, kun Tavastähti muokkasi käsikirjoituksen vastaamaan Kautskyn sosiaalidemokraattista kansanpainosta.⁴ Rjazanovin teokseen toimittaman liitteen suomennosprosessin vaikeudet lykkäsivät muuten jo valmiin suomennoksen ilmestymistä useammalla vuodella. Liitteen suomensi Paavo Warén (1872–1933).⁵

Alkuteoksen sosiaalidemokraattinen kansanpainos (1914) suomennoksen lähtötekstinä

Eurooppalaisen sosiaalidemokratian epäilemättä tunnetuin teoreetikko, Kautsky, toimi vuodesta 1883 vuoteen 1923 Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen teoreettisen pää-äänenkannattajan *Die Neue Zeitung* päätoimittajana. Kautsky luonnosteli SPD:lle useita puolueohjelmia – ennen kaikkea kansainvälisesti vaikutusvaltaisen vuoden 1891 Erfurtin ohjelman yhdessä toisen merkittävän SPD:n ja Toisen internationaalin (1889–1914) teoreetikon ja poliitikon, Eduard Bernsteinin (1850–1932) kanssa. Myös Suomen sosialidemokraattinen puolue seurasi ohjelmatyössään Kautskya.

Kautskyn kirjallista toimeliaisuutta ja hänen kansainvälistä vaikutusvaltaansa kuvaa se, että Werner Blumenberg (1960, 8) listaa kokoamassaan Kautskyn bibliografiassa 1800 nimekkeen lisäksi 200 uusintapainosta ja 900 käännöstä. Kautskya voidaan myös pitää Engelsin manttelinperijänä Marxin tekstien toimittajana. Hän julkaisi tunnetusti Marxin vuosien 1862–3 käsikirjoitukset vuosien 1905 ja 1910 välillä otsikolla *Lisäarvoteorioita*. Niinpä ei ole yllättävää, että Saksan sosiaalidemokraattinen puolue tilasi juuri Kautskylta *Pääoman* kansanpainoksen (Vollgraf 1998, 62), jonka oli määrä ilmestyä Marxin kuoleman kolmikymmenvuotispäivän kunniaksi (Langkau 1983, 105).

3 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946. Tavastähti oli vuoteen 1906 asti sukunimeltään Tawaststjerna ja vuodesta 1929 alkaen Hiidenheimo.

4 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946.

5 Suomalaisen kirjallisuuden seura 1920, 608; Työväen arkisto. 07. Työväen Sanomalehti Oy. Dt. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosi- ja tilikertomus 23 tilivuodelta. V. 1917: Työväen kirjapaino 1918, 25.

Samaa juhlavuotta silmällä pitäen Wienissä luonnosteltiin ensimmäistä Marxin ja Engelsin koottujen teosten laitosta. Asialla olivat itävaltalaisen sosiaalidemokratian merkittävimpiin teoreetikoihin lukeutuneet Karl Renner (1870–1950), Max Adler (1873–1937), Otto Bauer (1881–1938) ja Rudolf Hilferding (1877–1941), sekä heidän lisäksi Wienissä oleskellut venäläisemigrantti Rjazanov. (Langkau 1983.) Nämä niin kutsutut austromarxistit olivat Michael Krätken (2015, 31) sanoin ensimmäisiä, jotka kehittivät marxismia kriittisen yhteiskuntatieteen suuntaan ja sovelsivat Marxin teoriaa aikansa empiiriisiin kysymyksiin. Moni tämän suuntauksen tunnetuimmista teoreetikoista kohosi Itävallan sosiaalidemokraattisen puolueen johtopaikoille ja aina valtionjohtoon saakka.

Joukon emigranttijäsen Rjazanov (syntyjään Goldendach) oli venäläinen valankumouksellinen, joka oli viettänyt vuosien 1900 ja 1917 välillä suurimman osan ajastaan Keski-Euroopassa. Hän oli opiskellut Wienissä taloustieteilijä Carl Grünbergin (1861–1940) oppilaana, ja kirjoittanut tämän toimittamaan lehteen *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* (Hecker 2010, 132). Rjazanov, joka oli tuottelias kirjoittaja, oli myös kirjoittanut Kautskyn toimittamaan *Die Neue Zeit*in, eivätkä hänen saavutuksensa Marxin tekstien toimittajana kalpene Kautskyn saavutuksille.

Wienissä suunniteltu Marxin ja Engelsin koottujen teosten laitos ei toteutunut, mutta Rjazanov päätyi toimittamaan Kautskyn kansanpainokseen liitteen, joka sisälsi henkilö- ja asiahakemiston, teoksessa mainittujen teosten ja sanomalehtien, vieraskielisten sanojen ja käytettyjen mittayksiköiden luettelot. Kansanpainoksen kustantajaksi oli lupautunut *Die Neue Zeit* -lehden kustantaja, sosiaalidemokratien kansanedustajan Johann Heinrich Wilhelm Dietzin (1843–1922) kustantamo J.H.W. Dietz Nachfolger (ks. Langkau 1983; Vollgraf 1998, 62). Kustantamon ajatuksena oli saattaa *Pääoma* laajemmin lukevan (työläis)yleisön saataville. Alkuperäisen kustantajan Meißnerin julkaisemana teos ei nimittäin ollut ainoastaan loppuunmyyty ja kallis hankkia, vaan maallikolle hankalasti lähestyttävä muun muassa siksi, että Marx siteerasi muiden kirjoittajien teoksia alkukielillä – ja vieläpä useista eri kielistä (Kautsky 1914, XIII).

Pian kansanpainoksen ilmestymisen jälkeen Kautskylle tuli muita kiireitä. Kun SPD:n kansanedustajien enemmistö oli liittovaltiopäivillä kääntynyt puoltamaan ensimmäisen maailmansodan sotalainoja, Kautsky erosi SPD:stä ja liittyi sotaa vastustaneita sosiaalidemokraatteja leiriinsä koonneeseen USDP:hen [Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands].

Lokakuun vallankumous aiheutti puolestaan välien katkeamisen Vladimir Leninin (1870–1924) kanssa, sillä Kautsky ei hyväksynyt bolševikkien poliittista strategiaa eikä uskonut työväestön johtaman demokratian rakentamisen mahdollisuuteen

autokraattisesti johdetussa, vielä teollistumattomassa maassa (ks. esim. Van der Linden 2007, 12–13). Kun USPD sitten omaksui myönteisen kannan Kautskyn arvostelemaan Neuvostoliittoon ja bolševikkien poliittiseen strategiaan, tämä jätti puolueen ja palasi SPD:hen. Lenin puolestaan vastasi Kautskyn arvosteluun kirjoituksellaan *Proletaarinen vallankumous ja luopio Kautsky* (1918). Viimeistään stalinismi teki Kautskysta Neuvostoliiton kommunistisen puolueen NKP:n ja sen johtaman Kominternin verivihollisen.

Leninin teksti ilmestyi samana vuonna kuin *Pääoman* suomennoksen viimeinen vihko, eli vuonna 1918. Leninin hyökkäys ennakoï myös *Pääoman* suomenkielisessä vastaanotossa täyskäännöstä kautskylaisesta sosiaalidemokratiasta kohti Neuvostoliiton viralliseksi valtioideologiaksi 1920-luvun kuluessa muotoiltua marxismi-leninismii. Helmikuun ja lokakuun vallankumouksilla oli kaiken kaikkiaan syvälliset vaikutukset Suomen työväenliikkeeseen ja sen hankkeisiin. *Pääoman* suomennoshanke oli käynnistynyt vuonna 1908. Vajaa kymmenen vuotta hankkeen alkamisesta, alkuvuodesta 1917 suomennoksesta oli ilmestynyt vain yksi vihko. Suurin osa *Pääoman* suomennoksesta ilmestyi vasta helmikuun vallankumouksen jälkeen, kevään 1917 aikana. Samaan aikaan, toukokuussa 1917 Suomen pankki valitsi Gyllingin pankkivaltuuston puheenjohtajaksi. Heinäkuussa eduskunta säätï valtalain, jonka mukaan se käytti Suomessa korkeinta valtaa. Aleksandr Kerenskin (1881–1970) hallitus ei hyväksynyt valtalakia ja hajotti eduskunnan. Viimeinen vihko ei vielääkään ollut ilmestynyt, kun lokakuussa järjestetyissä eduskuntavaaleissa SDP menetti enemmistönsä ja eduskuntaan valittu Louhivuori nousi Pehr Evind Svinhufvudin (1861–1944) porvarillisen senaatin senaattoriksi.

Jo ennen yhteisen julkaisuprojektin valmistumista, tammikuussa 1918 *Pääoman* suomentanut Louhivuori ja käännöstä hänen kanssaan yhdessä ”pitkissä istunnoissa”⁶ ennen vuotta 1914 tarkistaneet Gylling ja Kuusinen joutuivat vastakkaisille puolille verisessä sisällissodassa. Gylling ja Kuusinen nimitettiin jäseniksi punaisen Suomen kansanvaltuuskuntaan, mutta Louhivuori piiloutui Helsinkiin eikä liittynyt Vaasan valkoiseen senaattiin. Piilotellessaan hän kirjoitti sisällissotaan johtaneista tapahtumista analyysin, jossa hän tapahtumia suhteellisen rauhallisesti puntaroivan tekstinsä lomassa myös kutsui yhteistyökumppaneitaan marraskuun sosialisteja ”henkisesti rappeutuneiksi olioiksi” (Louhivuori 1920, 31).

6 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12. 1946.

Sosiaalidemokraattinen Työväen Sanomalehti Oy sai *Pääoman* ensimmäisen osan viimeisen vihkon julkaistuksi vasta vuoden 1918 lopulla.⁷ Lähes 38 000 kuolonuhria – näistä 85 % punaisia (Tepora ja Roselius 2014, 2) – vaatineen sisällissodan jälkeen kustantamon toiminta oli lamaantunut.⁸ Kuten Silvonen (2013b, 34) on huomauttanut, porvarillisten ja sosialististen oppineiden yhteistyönä toteutettu suomennoshanke valmistui siis kreivin aikaan. Sodan jälkeen moinen yhteistyö tuskin olisi tullut kyseeseen, kuten Louhivuoren kommentti yhteistyökumppaneistaan osoittaa.

Toinen suomenkielinen painos (1933)

Silvonen on tuonut esille Gyllingin osuutta myös *Pääoman* toisen suomenkielisen laitoksen julkaisussa. Tämä painos, joka tosin harvoin sattuu suomalaisen lukijan käsiin, ilmestyi vuonna 1933 Suomen itärajan takana, Karjalan autonomisessa sosialistisessa neuvostotasavallassa (Karjalan ASNT). Sisällissodan jälkeen Neuvosto-Venäjälle kutsuttu Gylling toimi vuodesta 1920 Karjalan työkansan kommuunin johtajana. Vuonna 1923 kommuunin korvanneen Karjalan ASNT:n päämiehenä hän toimi aina vuoteen 1935 saakka. Gyllingin toiveen mukaisesti suomen kielestä tuli tasavallan hallintokieli (Kangaspuro 2000, 76). Ajatuksena oli, että suomenkielinen tasavalta toimisi näin vallankumouksen kehtona pohjolassa (emt., 76). Karjalan ASNT:n suomalaistaminen eteni aluksi vauhdikkaasti, ja Kustannusosuuskunta Kirja julkaisi suomenkielisiä sanomalehtiä ja suuret määrät suomenkielistä kirjallisuutta, muiden muassa Marxia ja Engelsiä (Kruhse & Uitto 2008, 26). Gyllingin hanke joutui pian kuitenkin vastatuuleen.

Kun *Pääoman* toinen suomenkielinen laitos ilmestyi Valtion Kustannusliike Kirjaksi nimensä muuttaneen, osuuskunnasta valtionyhtiöksi muutetun kustantamon kustantamana vuonna 1933, Josif Stalin (1878–1953) oli jo päässyt tukevasti kiinni vallankahvaan. Ilmapiiri sekä Neuvostoliiton sisä- että sen ulkopoliitikassa oli kiristynyt (Kangaspuro 2000, 32). Myös Neuvostoliiton suhteet Suomeen olivat muuttuneet. Jos Gyllingin johtama autonominen suomenkielinen tasavalta Suomen rajan kupeessa oli aiemmin näyttänyt Neuvostoliiton näkökulmasta mahdollisuudelta – olisihan vallankumous saattanut levitä Karjalan ASNT:stä länteen päin – oli suomenkielinen väestö oikeiston käsissä olevan ja Saksan mahdolliseksi

7 Työväen arkisto. 07. Työväen Sanomalehti Oy. D1. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosija tilikertomus 24 tilivuodelta. V. 1918. Työväen kirjapaino 1919, 21.

8 Työväen arkisto. 07. Työväen Sanomalehti Oy. C4. Työväen sanomalehti Oy:n johtokunnan pöytäkirja 20.4. 1918.

liittolaiseksi määritellyn Suomen rajalla alkanut vaikuttaa mahdollisuuden sijaan uhalta (Kangaspuro 2000, 287–288). Suomenkielinen autonominen tasavalta rajan pinnassa houkutteli Neuvostoliiton länsirajan takana oikeistolaisen suur-Suomi-ideologian kannattajia. Suomi alkoi vaikuttaa potentiaaliselta vihollismaalta, ja kielipolitiikka Karjalassa muuttui radikaalisti (ks. Kruhse ja Uitto 2008, 32). Vaikka suomen kieli oli alun perin hyväksytty Karjalan ASNT:n hallintokieleksi, stalinistinen hallinto leimasi Gyllingin suomalaisen kielipolitiikan nyt vastavallankumouksellisuudeksi ja suursuomalaiseksi sovinismiksi (Kangaspuro 2000, 288).

Marx-Engels-Lenin-instituutin alkukielinen kansanpainos (1932)

Pääoman toinen suomenkielinen painos, joka ilmestyi keskellä kiristyvää ilmapii-riä vuonna 1933, ei ymmärtääkseni kuitenkaan ensi sijassa liittynyt Gyllingin kielipoliittisiin tavoitteisiin Neuvosto-Karjalassa. Pikemminkin suomennos ilmestyi osana Marx-Engels-Lenin-instituutin hanketta, jossa Kautskyn kansanpainokselle tuotettiin virallinen marxistis-leninististä ideologiaa propagoiva vastine. Kautskyn kansanpainoksesta oli nimittäin ilmestynyt vuonna 1920 myös venäjänkielinen käännös, josta oli otettu useampi uusintapainos. Kautskyn yhdessä poikansa Benedikt Kautskyn (1894–1960) kanssa toimittamat *Pääoman* toisen ja kolmannen osan alkukieliset kansanpainokset ilmestyivät puolestaan vuosina 1926 ja 1929 Berliinissä. Koska Kautsky oli arvostellut bolševikkien vallankumousta, NKP:n johto kohteli häntä Neuvostoliiton vihollisena. Niinpä Kautskyn kansanpainoksen suosio muodostui puolueen ideologeille ongelmaksi.

Kun neuvostomarxilainen vastine Kautskyn kansanpainokselle vihdoinkin vuonna 1932 ilmestyi, heti sen esipuheen ensi riveillä hyökättiin Kautskya vastaan. Kirjoitus tietenkin sivuutti täydellisesti kahden kansanpainoksen yhteisen historian, joka liittyy ennen kaikkea Rjazanovin elämäntyöhön.

Rjazanov oli palannut monen muun maanpaossa oleskelleen sosiaalidemokraatin tapaan Venäjälle vuonna 1917. Vuonna 1920 hän perusti Moskovaan Marx-Engels-instituutin (MEI), jonka yhdeksi tehtäväksi hän asetti Marxin ja Engelsin kirjoitusten toimittamisen ja julkaisemisen (Rokitjanskij 2001). Kommunistinen internationaali päätti vuonna 1924 Marxin ja Engelsin koottujen teosten julkaisemisesta saksan ja venäjän kielillä (Vollgraf 1999, 78). Työhön palkattiin Rjazanovin MEI (Hecker 2010, 134). Samana vuonna instituutti sai valtiollisen aseman ja se asetettiin NKP:n keskuskomitean alaisuuteen. Vaikka Saksan sosiaalidemokraatit ja Neuvostoliiton kommunistinen puolue suhtautuivat toisiinsa vihamielisesti, oli Rjazanov Heckerin (2010, 134–35) mukaan kuitenkin jo ehtinyt solmimaan sopimuksen SPD:n kanssa siitä, että Marxin ja Engelsin kirjallinen jäämistö toimitet-

taisiin Moskovaan. Rjazanovia auttoi myös häntä Wienissä opettanut Grünberg, joka toimi vuodesta 1924 alkaen Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin johtajana. Tässä roolissaan Grünberg vastasi Marxin ja Engelsin kirjallisten jäämistöjen kopioimisesta Rjazanovin toimittamaa Marxin ja Engelsin teosten kokonaiseditiona *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) varten (Hecker 2010, 134). MEGA, jonka ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1927, oli siis alkuvaiheessaan vielä riippuvainen kommunistisen internationaalien, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen ja Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin yhteistyöstä. SPD piti hallussaan suurta osaa Marxin ja Engelsin kirjallisesta jäämistöstä, Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutti tarjosi projektin käyttöön ammattitaitoista henkilökuntaa ja neuvostohallinto puolestaan rahoitti projektia muun muassa palkkaamalla sille ulkomaankirjeenvaihtajia. (Hecker, Sperl & Vollgraf 2000; Hecker 2010, 134.)

Työväenliikkeen hajoaminen keskenään vihamielisiin leireihin, neuvostomieliiseen kommunismiin ja sosiaalidemokratiaan, mutkisti hyvin alkanutta Marxin ja Engelsin teosten julkaisuprojektia. MEI:n ongelmaksi muodostui se, ettei instituutti ollut olemassa marxismi-leninismien propagointia varten, kuten Hecker (2010, 135) muistuttaa. Stalin ei arvostanut MEI:tä tutkimusinstituuttina, jonka tehtävänä oli Marxin ja Engelsin tekstien toimittaminen ja niiden aatehistorian tutkimus. Rjazanov onnistui kuitenkin jonkin aikaa puolustamaan instituuttia Staliniä ja muita puoluebyrokraatteja vastaan (emt, 135). MEI:n oli tarkoitus tuottaa *Pääomasta* uusi kansanpainos, jota instituutissa valmistelivat vuonna 1930 Kurt Nixdorf (1903–1937) ja Valerie Kropp sekä luultavasti myös Fritz Sauer (Kuczynski 2014). Projekti kuitenkin keskeytettiin jo seuraavana vuonna. MEI yhdistettiin Lenin-instituuttiin ja sen tehtäväksi tuli marxismi-leninismien propagointi (emt., 202). Toista sataa instituutin työntekijää erotettiin menševikkien kannattamisesta syytettynä (Vollgraf 1999, 79). Rjazanov erotettiin ja vangittiin syytettynä ”vastavallankumouksellisesta toiminnasta”. Näin muodostetun MELI:n johtajaksi valittiin Vladimir Adoratski (1878–1945).

NKP tilasi MEI:n ”puhdistuksen” lykkäämän kolmiosaisen kansanpainoksen stalinisoidulta MELI:ltä. Teoksen oli määrä ilmestyä kokonaisuudessaan vuonna 1933, jolloin tulisi kuluneeksi puoli vuosisataa Marxin kuolemasta. Päävastuu toimitustyöstä annettiin saksalaisemigrantti Karl Schmidille (1887–1938), joka toimitti teosta maanmiestensä Horst Fröhlichin (1891–1943) ja Walter Haenischin (1906–1938) kanssa (Vollgraf 1999, 79–80). Keväällä 1932 Berliinissä ilmestyneen kansanpainoksen ensimmäisen niteen teksti perustuu Engelsin vuoden 1890 neljänteen saksankieliseen painokseen. Kautsky oli puolestaan käyttänyt Marxin itsensä julkaisukuntoon saattamaa toista painosta vuodelta 1872, ottaen enemmän huomioon Marxin ranskannokseen (1872–1875) tekemiä muutoksia kuin mitä

Engels oli tehnyt. Kysymys siitä, mitä Marxin ja Engelsin elinaikana toimitettua editiota tulisi käyttää, politisoituikin yllättävän voimakkaasti tulevien vuosikymmenten kuluessa. Neuvostoliitossa tai sen johtamassa Kominternissa MELI:n toimitusperiaatteita ei kuitenkaan koskaan kyseenalaistettu, sillä MELI toimi suoraan NKP:n keskuskomitean alaisuudessa, ja kansanpainoksen katsottiin kommunistileirissä kantavan puolueen virallista leimaa (Kuczynski 2014, 304). MELI:n kansanpainos toimi myös useiden käännösten pohjana – puhuttiinhan Neuvostoliitossa lukuisia eri kieliä. Seuraavana vuonna se julkaistiin myös Karjalan ASNT:n hallintokielellä eli suomeksi. Kyseessä ei kuitenkaan ollut uusi suomennos, vaan Louhivuoren suomennoksen uudelleenjulkaisu muokattuna.

Kuten muiden muassa Richard Sperl (2016, 20) on aiemmin alleviivannut, MELI:n kansanpainoksen esipuheen kärkenä on hyökkäys Kautskyn kansanpainosta vastaan. Kautskysta käytetään tekstissä sellaisia pejoratiivisia nimityksiä kuin ”sosiaalisfasismien teoretikko” (Adoratskij 1932, 8), ”harmonia-apostoli” (emt., 16), ”opportunisti” (emt., 20), tai ”marxismien vääristelijä” (emt., 20). Kuten Sperl (2016, 20) toteaa, sen lisäksi, että Adoratskin allekirjoittama esipuhe leimaa Kautskyn Marxin vääristelijäksi, se korostaa Marxin, Engelsin ja Leninin ajattelun yhdenmukaisuutta ja peräänkuuluttaa kommunistisen puolueen ehdotonta tulkintamonopolia *Pääomaan*. MELI:n kansanpainoksen kynnystekstit kehystävät Marxin tekstin näin ollen sangen eri tavalla kuin Kautskyn vuonna 1914 ilmestynyt, säilyttään asiallinen kansanpainos, johon myös vuosina 1913–1918 ilmestynyt *Pääoman* ensimmäisen osan ensimmäinen suomenkielinen laitos suurimmaksi osaksi perustuu. Rjzanov oli kirjoittanut Kautskyn kansanpainoksen liitteeseen laatimassaan allografsessa⁹ esipuheessa, että ”K. Kautskyn ’Marxin taloudelliset opit’ on lukuisissa painoksissa levinnyt työväen keskuuteen. Sitä mukaa on myöskin vuosi vuodelta kasvanut niiden ’kansaan’ kuuluvien lukijain joukko, jotka ovat uskaltaneet ryhtyä itse ’Pääömaa’ lukemaan” (Rjzanoff 1918, 5.) Gylling kirjoittaa puolestaan Marx-Engels-Lenin-instituutin kansanpainokseen perustuvan suomenkielisen edition esipuheessa, että: ”suosittelemme työläislukijoille”, että he aluksi lukevat ”Leninin kirjoittaman Marx’in elämäkerran ja yleiskatsauksen hänen oppeihinsa” (Gylling 1933, 8). Lenin puolestaan kirjoittaa kyseisessä tekstissä, joka on ilmestynyt suomeksi *Pääoman* ensimmäisen osan vuoden 1933 painoksen lisäksi myös vuonna 1948 ilmestyneessä kolmannessa suomenkielisessä painoksessa, että ”nykyiseen

9 Genette (1987, 9) kutsuu jonkun muun kuin tekijän itsensä laatimia esipuheita allografsiksi. Tässä tapauksessa kyse on myös tekijään nähden postuumista esipuheesta, johon tekijä, eli Marx, ei ole voinut vaikuttaa.

opportunismiin sen pääedustajan, entisen marxilaisen K. Kautskyn hahmoon sopii täydelleen Marxin antama porvarillisen asenteen luonnekuva” (Lenin 1948, 32).

Kautsky nitistettiin MELI-kansanpainoksen kynnysteksteissä sanoin, mutta hänen kanssaeditorinsa Rjazanov – kuten hänen instituutinsakin – tuhottiin sen sijaan tulevien vuosien kuluessa teoin. Yksi Rjazanovia vastaan esitetyistä syytöksistä oli vastavallankumouksellisen toiminnan lisäksi Marxin tyttarelleen Jennylle osoittaman kirjeen piilottaminen (Hecker 2010, 139). Kirjeessä Marx nimittäin esitti tyttarelleen tympeän arvion nuoren Kautskyn ”keskinkertaisesta” ja ”poroporvarillisesta” persoonallisuudesta (MEW 35, 178). Saattaa arvata, että kirje kuului stalinistisen propagandakoneiston kalleimpiin aarteisiin.

Stalinisoitu MELI ei ainoastaan katkaissut suhteitansa Saksan sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, vaan se myös irtisanoi ulkomaankirjeenvaihtajansa. MEGA-projekti, joka ei olisi voinut käynnistyä ilman MELI:n yhteistyötä SPD:n ja Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin kanssa, keskeytettiin toiseen maailmansotaan mennessä. Vaikka myös MELI:n kansanpainoksella on siis esihistoriansa Rjazanovin aiemmin Itävallan ja Saksan sosiaalidemokraattipiireissä hankkimassa osaamisessa, näyttäytyi Kautskyn ja Rjazanovin yhteistyö mahdottomuutena – puhumattakaan Rjazanovin yhteistyöstä SPD:n tai Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin kanssa. ”Karl Marx -vuoden” 1933 motto kuuluikin ”Marx kuuluu meille!” (Hecker 2003, 228; Hecker 2010, 140).

Pääoman toisen suomenkielisen painoksen taustalla on siis neuvostoliittolainen suurhanke. MELI:n kansanpainoksen suomennoksesta vastasi Karjalan ASNT:ssä Kuusisen lanko, kommunistisen maatalouskorkeakoulun johtaja Väinö Kangas (1903–1937) (Kangaspuro 2000, 327). Kangas tarkisti Louhivuoren suomennoksen ja teki siihen joitakin muutoksia. Hän ymmärtääkseni myös suomensi MELI:n laatimat asia- ja henkilöhakemistot, sekä muut teokseen sisältyvät liitteet. Liitteiksi oli MELI:n kansanpainokseen valittu Marxin, Engelsin ja Leninin ajattelun ykseyttä alleviivaten Marxin ja Engelsin *Pääomaan* liittyvää kirjeenvaihtoa sekä Leninin teksti ”Karl Marx”, jonka suomennoksen pohjana näyttää olevan Fitchburgissa Massachusettsissa vuonna 1918 julkaistu käännös.

Gylling (1933) kirjoitti laitokseen Adoratskin esipuheen pohjalta lyhyen suomenkielisen esipuheen. Samoin kuin Adoratskin esipuhe, on Gyllinginkin teksti ennen kaikkea hyökkäys Kautskya, tämän kansanpainosta ja sosialidemokraatteja vastaan. Gyllingin aiemmin, vuonna 1914, päähänsä saama ajatus, että *Pääoman* suomennos olisi sittenkin tehtävä Kautskyn toimittaman vuonna 1914 ilmestyneen painoksen pohjalta oli epäilemättä muodostunut Gyllingille ongelmaksi (Silvonen 2013a, 20; Kangaspuro 2000, 294). Stalinismin ajan kiristyvän ilmapiirin huomioon ottaen on helppo ymmärtää, miksi Gylling (1933, 8) moitti esipuhees-

saan Louhivuoren suomennosta ”useista pahoista ja harhaanjohtavista virheistä”. Gylling väitti, että ”kokonaisia sivuja” oli ”ollut uusittava”, sillä ensimmäisessä painoksessa oli noudatettu ”Kautskyn omavaltaista kansantajuistuttamista” (emt., 8). Alun perin Engelsin neljännen edition (1890) pohjalta suomennetun tekstin muokkaaminen Kautskyn kansanpainoksen mukaiseksi kesken kirjan kustannusprosessin oli kuitenkin ollut Gyllingin itsensä idea (Silvonen 2013a, 19). Muokkaushanke oli vieläpä viety läpi, vaikkei Louhivuori ollut suostunut enää muokkaamaan valmiiksi saamaansa suomennosta.¹⁰ Gylling mitä ilmeisimmin myös suurenteli Kankaan suomennokseen tekemiä ”korjauksia”, sillä Louhivuori vertasi myöhemmin omaa suomennostaan vuoden 1933 uusintapainokseen, ja totesi Kankaan siihen tekemät muutokset pieniksi.¹¹

Gylling erotettiin kaksi vuotta teoksen ilmestymisen jälkeen. Kangas vangittiin ja teloitettiin vuonna 1937, Gylling seuraavana vuonna (Lahti-Argentina 2001, 191). *Pääoman* toisen suomenkielisen laitoksen 5000 kappaleen painos tuhottiin. Samoin kävi Pauli Kruhsen ja Antero Uiton (2008, 54) arvion mukaan 1,5 miljoonalle muulle Neuvosto-Karjalassa julkaistulle suomenkieliselle niteelle. Samoin kuin *Pääoman* ensimmäinen suomennos, myös Karjalan editio näyttää siis ilmestyneen viimeisellä mahdollisella hetkellä ennen katastrofia.

Suomen kommunistinen puolue vaikeni siitä tosiasiaista, että suuri osa suomalaisista punaisista, jotka olivat paenneet sisällissodan jälkeen itärajan taakse, kuoli Stalinin vainoissa. Kuten Silvonen (2013a, 20) huomauttaa, Gyllingin esipuhe on leikattu pois Helsingin Työväenliikkeen kirjaston kokoelmasta löytyvästä SKP:n leimalla varustetusta niteestä. Sisällysluettelosta hänen nimensä on vedetty yli mustalla tussilla. Uskoisin, että syy esipuheen sensuroimiseen lienee kuitenkin asian häpeällisyyden sijaan pikemminkin NKP:n ja sen johtaman Kominternin politiikan jyrkkä käänne vuonna 1934. MELI:n vuoden 1932 esipuheessa Kautsky nimittäin leimattiin Kominternin politiikan mukaisesti ”sosiaalifasistiksi” (Adoratskij 1932). Gylling (1933, 7) toisti tuomion esipuheessaan, jossa kutsui Suomen SDP:tä ”sosiali-fasistiseksi”. Kuten tunnettua, työväenliikkeen riitaisuus edesauttoi natsien valtakirkimykseen. Vuonna 1929, muutamaa vuotta ennen natsipuolueen valtaannousua, myös Saksan kommunistinen puolue oli julistanut ”sosiaalifasistit” pääviholliseksi (Faulenbach 2004, 104). Wienissä ja Berliinissä vuonna 1932 ilmestyneen MELI:n kansanpainoksen kolmas osa ei voinut enää vuonna 1933 ilmestyä Berliinissä, sillä natsipuolue tuhosi teoksen kustantaneen kustantamon sa-

¹⁰ Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12. 1946.

¹¹ Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12. 1946.

moin kuin sen painaneen kirjapainon (Hecker 2003). Kahtena niteenä painetun kolmannen osan ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1933 Oslossa ja Leningradissa ja sen toinen nide Oslossa. Teoksen tekijänoikeudet siirtyivät Wienissä sijaitsevalta Verlag für Literatur und Politik:ilta sveitsiläiselle Ring Verlagille (Vollgraf 1999, 94). Vasta seuraavana vuonna, vuonna 1934 NKP käänsi kelkkansa ja luopui katastrofaaliseksi osoittautuneesta, työväenliikettä entisestään pirstoneesta poliitikastaan. Se teki kurssissaan täyskäännöksen, ja ryhtyi suosittelemaan kommunistisille puolueille kansanrintamapolitiikkaa. Näiden olisi siis pyrittävä yhteistyöhön sosiaali- ja liberaalidemokraattisten puolueiden kanssa fasistien valtapyrkimyksiä pysäyttämiseksi. Niin Gyllingin kuin Adoratsinkin allekirjoittamat, voimakkaasti päivänpolitiikkaan kantaa ottavat esipuheet vanhenivat siis nopeasti.

Pääoman suomennoshistoriassa heijastuu siis kansainvälisen työväenliikkeen piirissä käyty kilpailu siitä, kenelle Marx klassikkona kuului, neuvostomarxisteille vai sosiaalidemokraateille. Siinä missä Louhivuoren suomennos mukautettiin Kautskyn kansanpainokseen, seurasivat toinen ja kolmas suomenkielinen laitos neuvostoideologian mukaista MELI-editiota. *Pääoman* suomenkielinen vastaanotto siirtyi Gyllingin vanavedessä kautskylaisuudesta marxismi-leninismiin suuntaan. Palaan tähän kolmatta suomenkielistä painosta käsittelevässä osiossa. Sitä ennen teen kuitenkin lyhyen katsauksen kilpailuun vuonna 1932 liittyneeseen osapuoleen, jota nimitän antistalinistiseksi radikaalivasemmistoksi. Lähes samanaikaisesti MELI:n kansanpainoksen kanssa ilmestyi nimittäin saksalaisen filosofin ja oikeustieteen professorin, bolševikkien ja stalinismin varhaisen kriitikon Karl Korschin kansanpainos.

Korschin kansanpainos (1932)

Vain kuukautta MELI:n kansanpainoksen jälkeen ilmestyi Kautskyn kansanpainokselle vaihtoehto myös yhdeltä Neuvostoliitosta riippumattoman radikaalivasemmiston johtavalta saksalaiselta teoreetikolta, vuodesta 1923 Jenan yliopistossa oikeustieteen professorina työskennelleeltä Korschilta.

Ennen Marxin tuotantoon tutustumista nuori Korsch oli vaikuttanut fabianilaisesta sosialismista ja saksalaisesta vuoden 1918 vallankumousyritystä edeltäneestä vasemmistososialismista. Erityisesti jälkimmäinen teki häneen pysyvän vaikutuksen, ja koko uransa ajan hän piti työläisneuvostoja sosialistisen demokratian perustana (Kellner 1974). Vuonna 1919 Korsch oli Kautskyn tapaan liittynyt USPD:hen, mutta vuosina 1921–1926 Korschin uralla oli Douglas Kellnerin (1974, 51) sanoin "ortodoksikommunistinen välinäytös". Näinä vuosina Korsch nimittäin kuului Saksan kommunistiseen puolueeseen (*Kommunistische Partei Deutschlands*,

KPD), jossa hän Kellnerin arvion mukaan noudatti jonkin aikaa Moskovalle sangen myötäsukaista linjaa. Arvosteltuaan sitten kuitenkin NKP:n sanelupolitiikkaa Kommunistisessa internationaalissa eli Kominternissa, Korsch sai kimppuunsa Kominternin puheenjohtajan Grigori Zinovievin (1883–1936) ja muita NKP:n johtohahmoja. Yhteenoton jälkeen Korschista tuli Kellnerin sanoin ”yksi stalinististen lokakampanjoiden ja puhdistuksien ensimmäisistä uhreista” (emt., 62). Korsch erotettiin Saksan kommunistisesta puolueesta vuonna 1926 ja hänet leimattiin yhdeksi KPD:n ja kommunistileirin vihollisista. Korsch puolestaan katsoi, että leninismistä oli stalinistisen puoluejohdon käsissä tullut maan työväestöä alistavan poliittisen eliitin yksinvaltaa legitimoivaa ideologiaa (emt., 62).

Korschin kansanpainoksen kustansi berliiniläinen Gustav Kiepenheuer Verlag, sellaisten vasemmistoälykköjen kuin Bertolt Brecht (1898–1956), George Bernard Shaw (1856–1950) tai Anna Seghers (1900–1983) kustantaja.¹² Korsch valitsi kansanpainoksensa pohjaksi Marxin itsensä toimittaman toisen saksankielisen edition. Toisin kuin Engels ja Kautsky, hän otti Marxin ranskankieliseen painokseen tekemiä muutoksia huomioon vain hyvin vähän. Korsch (1932, 13) nimittäin piti ohjenuoranaan Marxin ajatusta *Pääomasta* ”taiteellisena kokonaisuutena” (MECW 42, 173), ja hän katsoi, että tällaiset muutokset rikkoisivat tuon kokonaisuuden.

Kommunistileirille Korschin kansanpainos oli luonnollisesti kauhistus. MELI:n kansanpainoksen esipuheessa Korschin vielä ilmestymätöntä painosta ei ollut mahdollista tyrmätä, mutta se tuomittiin nopeasti toisaalla (ks. Duncker 1932). Jos Kautskyn kansanpainoksen reseptio jäi ensimmäisen maailmansodan puhkeamisen vuoksi vaisummaksi kuin se olisi toisenlaisissa olosuhteissa voinut olla, myös Korschin editio kärsi vastaavanlaisen kohtalon. Samoin kuin MELI:n kansanpainos, se nimittäin ilmestyi Berliinissä vain vuotta ennen natsien kirjarovioita. Molemmat *Pääoman* kansanpainokset joutuivat lähes suoraan painosta saavuttuaan kiellettyjen kirjojen listalle. Kaikki Marxin ja Engelsin kirjoitukset hävitettiin kirjakaupoista ja kirjastoista ja niiden hallussapito saattoi olla hengenvaarallista (Sperl 2016, 22). Kautskyn kustantaja J.H.W. Dietz Nachfolger lakautettiin juridisesti vuonna 1934 ja sen omaisuus, esimerkiksi arkistot, tuhoettiin (Heidermann 2006, 79). Suuri osa Korschin kansanpainoksen kustantajan Kiepenheuer Verlagin kustannusohjelmasta kiellettiin. Korsch pakeni valtiopäivätalon tulipalon yönä Tanskan ja Englannin kautta Yhdysvaltoihin, jossa hän työskenteli muun muassa maanpakoon joutuneessa Frankfurtin sosiaalitutkimuksen

12 Näistä Korschin ystävä Brecht puolusti Neuvostoliiton stalinistista valtiokehitystä Korschia edustaneen henkilöahmon ”Ko’n” arvostelua vastaan teoksessaan *Me-ti: käännteiden kirja* (Brecht 1998, 59–60).

instituutissa (*Institute for Social Research*). Korsch kuoli maanpaossa vuonna 1961. Wienissä elänyt Kautsky pakeni Saksan miehitettyä Itävallan vuonna 1938 Hollantiin, jossa hän kuoli samana vuonna.

Moskovassa MELI ”puhdistettiin” uudelleen vuonna 1936 (Sperl 2016, 23). Suurin osa sen ulkomaalaisista työntekijöistä teloitettiin ”vakoojina” (Hecker 2010, 140). Teloitettujen joukossa oli Rjazanovin lisäksi myös MELI:n kansanpainoksen vastaava toimittaja Schmidt ja hänen maanmiehensä Haenisch. Fröhlich luovutettiin Saksaan, jossa hänet murhattiin Golleschaun keskitysleirillä (Vollgraf 1999).¹³

Korschin kansanpainoksella on merkittävä paikkansa Kautskyn ja MELI:n kansanpainosten rinnalla alkuteoksen editiohistoriassa lyhyellä 1900-luvulla. *Pääoman* suomennoshistoriaan Korschin kansanpainos ei kuitenkaan ole vaikuttanut, sillä sisällissodan jälkeen suomeksi on ilmestynyt vain Neuvostoliiton ja sen liittolaismaiden virallisen kustannuspolitiikan mukaisia painoksia Marxin pääteoksesta.

Toinen maailmansota, *Pääoman* ensimmäisen osan kolmas suomenkielinen editio (1948) ja toisen osan ensimmäinen suomennos (1950)

Silloin tällöin *Pääoman* lukijan käteen saattaa edelleen sattua MELI:n kansanpainoksen nide. Tällöin lukija aloittaa Marxin pääteoksen lukemisen Adoratskin sanoista ”*Pääoman* saksankielinen kansanpainos ilmestyy lähes puoli vuosisataa tekijän kuoleman jälkeen” (Adoratskij 1932, 7). Aivan kuin Kautskyn kansanpainosta ei koskaan olisi ollutkaan. Aina lukija ei tule pohtineeksi esipuheen kirjoittajan ja teoksen toimittajan suhdetta ja ajallista etäisyyttä Marxiin. Myös suomenoksen lukijan käsiin sattuu melko usein stalinistisen MELI-edition suomennos. Kyse ei yleensä ole kuitenkaan tässä esitellystä vuoden 1933 Karjalan editiosta, vaan Suomen rajojen sisäpuolella vuonna 1948 ilmestyneestä kolmannesta suomenkielisestä painoksesta.

Pääoman ensimmäisen osan kolmannen suomenkielisen laitoksen toimittivat julkaisukuntoon heti toisen maailmansodan jälkeen SKP:n taustavaikuttaja Tuure Lehén (1893–1976) ja SDP:n vasemman laidan kansanedustajana 1930-luvulla toiminut Mauri Ryömä (1911–1958) (ks. Hanski 2001; Hanski 2006). Akateemisen

¹³ Ks. myös: <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/karl-schmidt>; <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/horst-froehlich>.

socialistiseuran, sen julkaiseman *Soihdun* sekä kirjailija- ja taiteilijayhdistys Kiilan piirissä ennen sotaa toiminut Ryömä oli kääntänyt *Pääoman* toisen osan Vaasan lääninvankilassa, jonne hänet oli Suomen-Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran (SNS) ja sen järjestämien sodanvastaisten mielenosoitusten johtohahmona teljetty jatkosodan ajaksi. Heti vankilasta vapauduttuaan Ryömä ryhtyi yhdessä Kansankulttuuri Oy:n kirjallisen johtajan Lehénin kanssa valmistelemaan toisen osan julkaisua. Lehén oli toiminut sisällissodan aikana punaisten kansanvaltuuskunnan sihteerinä ja talvisodan aikana Terijoen hallituksen ministerinä. Vuonna 1918 hän oli ollut Moskovassa perustamassa Suomen kommunistista puoluetta. Lehén oli puna-armeijan upseeri, ja hän oli osallistunut myös Espanjan sisällissotaan. (Hanski 2001.)

Vuonna 1944 perustettu Suomen kansan demokraattinen liitto (SKDL) sai seuraavana vuonna järjestetyissä eduskuntavaaleissa lähes neljänneksen annetuista äänistä. Lähes suoraan vankilasta eduskuntaan ponnistanut Ryömä lähetti nimensä muuttaneelle Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvaroille (SKEV) anomuskirjeen, jolla hän anoi suomennospalkkion lisäksi myös avustusta *Pääoman* toisen osan painatuskuluihin.¹⁴ Hän ehdotti samalla uusintapainosta ensimmäisestä osasta, olihan sen ensimmäisestä julkaisusta tullut kuluneeksi jo pitkälle kolmetakymmenettä vuotta, eikä *Pääomaa* ollut enää saatavilla suomeksi, kuten myös SKDL:n itäsuomalainen äänenkannattaja *Karjalan kansa* kirjoitti uuden painoksen ilmestyttyä 12.3.1949. SKEV suhtautui hankkeeseen myönteisesti ja kehotti Ryömää tiedustelemaan suomennoksen tekijänoikeuden haltijalta Louhivuorelta, millaista korvausta tämä vaatisi käännöksensä uudelleenjulkaisusta.¹⁵

Asiaa tiedusteltiin suomentajalta kirjeitse, ja kirjeen saatuaan tuohon aikaan Helsingin Kauppakorkeakoulussa professorina (1938–1952) ja rehtorina (1945–1952) (ks. Kulla 2001) toiminut Louhivuori kävi läpi Kankaan vuonna 1933 muokkaaman version käännöksestään ja katsoi joulukuussa 1946 kirjoittamassaan vastauskirjeessä sen hyvin tehdyksi.¹⁶ Louhivuori piti Neuvostoliitossa tehtyjä muokkauksia ”erittäin varovasti ja keveällä kädellä” tehtyinä. Hän katsoi, että tieteellinen ”terminologia on pidetty jotensakin kauttaaltaan minun käännökseni

14 Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Liite 2. Pöytäkirja 18.12.1945. Mauri Ryömän kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskunnalle 10.9.1945.

15 Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Pöytäkirja 29.10.1946. Sihteerin kirje Ryömälle 30.10.1946.

16 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946.

mukaisena” ja sen vuoksi ihmetteli Gyllingin väitettä ”useiden pahojen ja harhaanjohtavien virheiden” korjaamisesta.¹⁷

Louhivuori antoi luvan suomennoksensa uudelleenjulkaisuun, mutta vaati tästä itselleen korvausta. Samalla hän pidätti itsellään tekijänoikeuden seuraaviin painoksiin ja asetti käännöksen muokkauksen ehdoksi sen, että muutoksiin olisi kyttävä lupa häneltä tai hänen edustajaltaan. Louhivuori nimittäin selitti, että hän ei tuntenut ”tri Ryömän perehtyneisyyttä kansantaloustieteelliseen kielenkäyttöön, mitä Marx’in teoksen kääntäminen ehdottomasti vaatii”.¹⁸ Louhivuori kertoi myös tiedustelleensa Ryömän *Pääoman* toisen osan suomennoksen tarkistaneelta Lauri Olavi af Heurlinilta (1913–1977) mielipidettä tämän ammattitaidosta. Viimeksi mainittu oli todennut, ”ettei hra Ryömä ollut kaikissa kohdin pysynyt tarkoin Marx’in tekstissä, vaan käyttänyt osittain vapaita lausetapoja ja kansanomaisia ilmaisuja käsitteille”.¹⁹

Mitä ensimmäisen osan suomennokseen tulee, Ryömä ja Lehén muokkasivat hieman Louhivuoren käyttämää termistöä (ks. Lehén 1947). Jouluksi 1948 (*Karjalan kansa* 12.3. 1949) ilmestyneessä *Pääoman* ensimmäisen osan MELI:n kansanpainosta seuraavassa niteessä ei mainita Kangasta, vaikka Neuvosto-Karjalan vuoden 1933 editio on selvästi toiminut tämän painoksen pohjana. Kolmanteen suomenkieliseen *Pääoma*-editioon on nimittäin otettu Kankaan kääntämät liitteet – lähes sata sivua kaiken kaikkiaan – lähes sellaisenaan. Kankaan nimen lisääminen Finnan tietueeseen on tapa tehdä oikeutta hänen käännöstyölleen.²⁰

Gyllingin vuoden 1933 esipuhe jätettiin kuitenkin kommunistipuolueiden virallisen politiikan mukaisesti tästä painoksesta pois. Kolmen kansanpainoksen tarina oli nimittäin jatkunut toisen maailmansodan jälkeen jaetussa Saksassa. Lähes suoraan painosta kiellettyjen kirjojen listalle joutuneen MELI:n kansanpainoksen uusintapainos ilmestyi Neuvostoliiton miehittämässä Itä-Saksassa vuonna 1947, joskin tällä kertaa ilman vuoden 1932 painoksen sotaisan päivänpoliittista – ja Kominternin muuttuneen politiikan vuoksi nopeasti vanhentunutta – esipuhetta. Tässä suhteessa sitä seurasi myös seuraavana vuonna ilmestynyt suomenkielinen painos, joka muutoin oli päivitetty versio vuoden 1933 Karjalan ASNT:n laitoksesta. Vuoden 1947 MELI-editio toimitti vuoteen 1962 saakka virallisen *Pääoman* edition

17 Emt.

18 Emt.

19 Emt.

20 Olen ilmoittanut Kansallisbibliografiaan, että Väinö Kangas tulisi lisätä teoksen suomentajien joukkoon.

virkaa Neuvostoliitossa, vuonna 1949 perustetussa Saksan demokraattisessa tasavallassa (DDR) sekä näiden liittolaismaissa.

Tässä *Pääoman* editiossa silmään pistää se, että kustantajana mainitaan Kautskyn kansanpainoksen kustantanut sosiaalidemokraattinen J.H.W. Dietz Nachfolger. Kustansiko sosiaalidemokraattinen kustantamo, jota MELI piti vihollisenaan, tosiaan sen kansanpainoksen? Ei, sillä natsit olivat vuonna 1934 lakkauttaneet ja fyysisesti tuhonneet tämän perinteikkään sosiaalidemokraattien kustantamon (Heidermann 2006, 79). Toisen maailmansodan jälkeen DDR:ää hallinnut Saksan sosialistisen yhtenäispuolue (SED) otti kustantamon nimen käyttöönsä, mutta oikeuden päätöksellä se joutui kuitenkin pian luopumaan nimen käyttämisestä (Heidermann 2006, 80–81). Niinpä se perusti samalta kuulostavan kustantamon nimeltä Dietz Verlag, jonka se nimesi Dietzin sukunimikaiman, toisen vasemmistolaisen kustantajan, Karl Dietzin (1890–1964) mukaan. *Pääoman* vuoden 1947 kansanpainos ehti kuitenkin ilmestymään J.H.W. Dietz Nachfolgerin nimellä.

Pääoman toisen osan suomennos, lähtötekstinään MELI:n vuonna 1932 Berliinissä ilmestynyt editio, ilmestyi ensimmäistä kertaa seuraavana vuonna, vuonna 1950. Ryömä kommentoi suomennoksensa ilmestymistä seuraavasti:

Vaikka tannerilaiset oikeistososiaalidemokraatit ovatkin [...] hyljänneet Marxin opetukset [...] niin olisi väärin kieltää heiltä määrättyä ansiota ”Pääoman” II kirjan suomalaisen laitoksen ilmestymiseen nähden. – Suomennostyö nimittäin tapahtui suurimmaksi osaksi syksyllä 1940 ja talvella 1941 Katajanokan lääninvankilassa, mihin tannerilaisten johtajien hyväntahtoisella myötävaikutuksella olin joutunut ”hallituksen halventamisesta” ja ”oman turvallisuuteni takia”. Koska tällöin nautin vankeusvangin huomattavia etuja ja sain ulkopuolisen työnantajan kustannuksella tehdä tämän antamaa työtä, saatiin tällaiseksi työksi järjestettyä juuri ”Pääoman” toisen kirjan suomentaminen. Tämä työ vaatikin tarkkaan ne noin 6 kk, jotka minulla oli ilo majaillla Katajanokan vankilan pohjakerroksessa, vankilan johtajan silloin tällöin pistäytyessä ihmettelemässä kuinka aikuinen mies viitsii tehdä noin hyödytöntä työtä! (*Vapaa sana*, 3.12.1950.)

Toisen maailmansodan jälkeen *Pääomaa* luettiin siis pitkälti Neuvostoliiton ja sen liittolaismaiden virallisen valtioideologian, marxismi-leninismien lipun alla. SKP:n puoluetoimikunta järjesti 18.2.1949 tilaisuuden Helsingin työväenyhdistyksen talon juhlasalissa *Pääoman* ensimmäisen osan kolmannen suomenkielisen painoksen julkaisemisen johdosta (Työkansan Sanomat 19.2.1949), ja Ryömä esitelmöi *Pääoman* toisesta osasta 15.12.1950 SKP:n puoluetoimikunnan tilaisuudessa Helsin-

gin yliopistolla (*Vapaa sana* 14.12.1950). Kansankulttuuri tilasi Ryömän ja Lehénin toimittamasta *Pääoman* ensimmäisestä osasta uusintapainoksen Petroskoista vielä vuonna 1957.²¹ Suunniteltu kolmannen osan suomennos ei kuitenkaan koskaan ilmestynyt Kansankulttuurin kustantamana.

Marx-Engels-Werke, Pääoman ensimmäisen osan neljäs suomenkielinen laitos (1974) ja kolmannen osan käännös (1976)

Pääoman suomalainen reseptio oli toisen maailmansodan jälkeen pitkälti kommunististen järjestöjen varassa. Moni tunsikin Marxin teoriaa SKDL:n ja SKP:n Sirolaopiston kursseilta tai opiskeltuaan joko sen opettajan Eino Nevalaisen *Marxilaisen taloustieteen oppikirjaa* (1950) tai Matti Peltosen teoksesta laajentamaa versiota vuodelta 1966. Kirja noudattaa neuvostoliittolaisten ja DDR:läisten sosialismin poliittisen taloustieteen oppikirjojen jäsenystä ja sisältöä. Se ei siis ole varsinaisesti johdatus Marxin teokseen *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelua* vaan pikemminkin neuvostoliittolaisen talusteorian oppikirja. *Pääoman* kolmatta osaa ei edelleenkään ollut suomennettu, kun Kansan sivistystyön liitto ja Työväen sivistystyön liitto järjestivät syyskuussa 1967 Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa teoksen ensimmäisen osan satavuotisjuhlaseminaarin.²²

Vaikka *Pääoman* reseptio oli pitkälti marxistis-leninististen instituutioiden varassa, teoksesta kiinnostuttiin opiskelijaliikkeen ja globaalin vasemmistolaisen liikehdinnän myötä myös yliopistoilla. Tämän pani merkille myös Neuvostoliittolainen jättiläiskustantamo Progress.²³ Progressin tehtävänä oli julkaista neuvostokirjallisuutta eri kielillä ja tehdä neuvostoajattelua näin tunnetuksi maailmalla. Aluksi kustantamon suomenkielisen osaston Edistyksen tarkoituksena oli ilmeisesti suomennuttaa *Pääoman* kolmas osa Neuvostoliitossa.²⁴ Kustantaja päätyi kuitenkin palkkaamaan työhön suomalaisen ammattikäntäjän Antero Tiusanen.²⁵

Lähtötekstin valinnassa noudatettiin tälläkin kertaa Neuvostoliitossa ja sen liittolaismaissa harjoitettua kustannuspolitiikkaa. Vuonna 1962 Moskovan ja Itä-Berliinin marxismi-leninismien instituuttien toimittaman *Marx-Engels-Werken*

21 Kansan arkisto. 2. Kansankulttuuri C. Hallituksen pöytäkirjoja 1941–69. Pöytäkirja Kansankulttuuri Oy:n hallituksen työvaliokunnan kokouksesta 5.1.1957.

22 Kansan arkisto. 2 Karl Marx. *Kansan uutiset* 16.9.1967; *Hämeen yhteistyö* 15.9.1967.

23 Näin arvioi Antero Tiusanen puhelinkeskustelussa Paula Rauhalan kanssa syksyllä 2017.

24 Antero Tiusanen puhelinkeskustelussa Paula Rauhalan kanssa syksyllä 2017.

25 Kansan arkisto. 2 KKI Progress 69. Progressin kirje 12.8.1971.

(MEW) nide 23 oli nimittäin korvannut MELI:n kansanpainoksen kommunistisen liikkeen virallisena standardieditiona. *Pääoman* toisen osan standardilaitokseksi tuli MEW:n nide 24 vuodelta 1963 ja kolmannen osan standardilaitokseksi MEW:n nide 25 vuodelta 1964, jota myös Tiusanen käytti suomennoksensa lähötötekstinä.

Edistys kustansi *Pääoman* kolmannen osan (1976) lisäksi myös teoksen ensimmäisen (1974a) ja toisen (1974b) osan uusintapainokset. Olemassa olevat suomennokset muokattiin MEW:n osien 23 ja 24 mukaisiksi ilmeisesti Neuvostoliitossa. Sitä, ketkä työn ovat tehneet, ei mainita. Tietoa voi myös olla mahdotonta löytää, sillä *Pääoman* venäläisen editiohistorian kirjoittaneen Ljudmila Vasinan tietojen mukaan Edistysksen aineistot olisi hävitetty 1990-luvun alussa.²⁶ Ensimmäisen osan suomennos perustui edelleen muokattuun Louhivuoren suomennokseen ja toisen osan suomennos puolestaan Ryömän suomennokseen. MELI-editiosta vuosien 1933, 1948, 1950 ja 1957 painoksiin suomennetut stalinistista ideologiaa heijastavat hakemistot korvattiin MEW:n asiallisemmilla, joskin edelleen *Pääoman* marxistis-leninististä tulkintaa heijastavilla hakemistoilla. Osa Marxin mainitsemista henkilöistä esitellään nimihakemistossa suhteellisen asiallisesti. Kuitenkin esimerkiksi Aristoteles (384–322 eaa.) esitellään (Marxin itsensä ajattelulle vieraan) marxistis-leninistisen ”filosofian peruskysymyksen” valossa ajattelijana, joka ”horjuu materialismin ja idealismin välillä” sekä ”orjanomistajien luokan” ideologina (Neuvostoliiton kommunistisen puolueen Keskuskomitean marxismi-leninismien instituutti ja Saksan sosialistisen yhtenäisyyspuolueen Keskuskomitean marxismi-leninismien instituutti 1974, 718). Sävyltään vielä aggressiivisemmässä MELI-edition henkilöhakemistossa puolestaan neuvostoideologian vihollisikseen leimaamat ajattelijat esiteltiin mahdollisuuksien mukaan joko Marxin itse tai Leninin heistä lausumin herjauksin. Esimerkiksi Mihail Bakunin (1814–1876) esitellään venäläisenä vallankumouksellisenä ja anarkistina, jonka ohjelma oli ”oikealta ja vasemmalta pintapuolisesti” kokoon haalittua ”moskaa” (MELI 1933, 694).

Neuvostovaltion valtioideologinen *Pääoman* tulkinta heijastuu myös MEW:n osan 23 sekä sen vuoden 1974 suomennoksen loppuviitteisiin sijoitetuissa toimittajien selityksissä. Näistä ensimmäinen alkaa sanoin: ”’Pääoma’ on marxilaisuuden nerokas teos”, jonka jälkeen viitataan Leniniin ja marxismi-leninismille tyypilliseen tapaan perusta-päällysrakenne -metaforaan (Neuvostoliiton kommunistisen puolueen Keskuskomitean marxismi-leninismien instituutti ja Saksan sosialistisen yhtenäisyyspuolueen Keskuskomitean marxismi-leninismien instituutti 1974, 695).

²⁶ Vasinan sähköposti Paula Rauhalalle 14.10.2024.

Jo pintapuolinen vertailu Warénin Kautskyn kansanpainoksesta suomentamaan huomattavasti asiallisempaan henkilöiden luetteloon (ks. Rjasanoff 1918, 28–50) osoittaa, että *Pääoma* esitellään vuoden 1974 painoksessa suomalaisille lukijoille nimenomaan marxismi-leninismillä ”klassikkona”. Myös *Pääoman* viimeisimmässä suomenkielisessä painoksessa, nimittäin TA-tiedon 2010-luvulla tuottamassa näköispainoksessa Edistyneen vuosina 1974 ja 1976 julkaisemista teoksen kolmesta osasta, Marxin teksti kehystetään marxistis-leninistisesti. MEW-edition toimitukselliset alkusanat, sen enempiä kuin suomennoksiin toimittajien laatimat alkusanatkaan eivät kuitenkaan alkuperäisen MELI-edition tapaan puutu päivänpolitiikkaan.

Pääoman viimeisin suomenkielinen laitos vuosilta 1974 ja 1976 ei siis ole erityisen suomalaislähtöinen projekti. Vastaavia MEW:in mukaisiksi muokattuja käännöksiä ilmestyi 1970-luvulla useilla muillakin kielillä, muiden muassa ruotsiksi ja tanskaksi, sekä lyhennettynä myös norjaksi. MEW perustuu venäjänkieliseen Marxin ja Engelsin koottujen teosten laitokseen (*Sočinenija*). Se on suunnattu opiskelukäyttöön. Toisin kuin MEGA, se ei täytä historiallis-kriittisen edition kriteereitä. (Sperl 2006.) Vaikka Richard Spertl (2016, 28) pitää MEW:iä tekstin osalta luotettavana, sen politisoitunut selitysosa ei vastaa tieteellisen tekstin toimitustyölle nykyään asetettuja laatuvaatimuksia. Kuitenkin myös monet tutkijat siteeraavat tänäkin päivänä lähinnä opiskelijoiden ja tavallisten lukijoiden käyttöön tarkoitettua, mutta jokseenkin luotettavaa MEW:iä tutkijoille suunnatun MEGA:n sijasta. Moni ajattelee MEW:iä Marxin ja Engelsin tekstien alkukielisenä standardieditiona, vaikka suuri osa siinä ilmestyneistä teksteistä on itse asiassa käännöksiä (Sperl 2016, 27) – Marx ja Engels kirjoittivat teoksensa, journalisminsa ja kirjeensä useilla eri kielillä.

MEW:n niteiden 23–25 kanssa samaan aikaan *Pääoman* kolme osaa ilmestyivät ensimmäistä kertaa myös virallista antikommunistista politiikkaa noudattaneessa Länsi-Saksassa. Cotta-Verlagin kustantamat *Pääoman* kolme osaa perustuivat pääasiassa Kautskyn kansanpainoseen. Vaikka SPD oli vuoden 1959 puolueohjelmassaan luopunut marxismista, ei Kautskyn kansanpainoksen taru siis kuitenkaan päättynyt. On kuvaavaa, että kun *Pääoma* ensimmäistä kertaa ilmestyi Länsi-Saksassa vuosina 1962–1964, sitä oli painettu DDR:ssä jo yli puoli miljoonaa kappaletta. Siinä missä idässä painettiin vain MELI-editiota, joka korvattiin vuoden 1962 jälkeen MEW:llä, Länsi-Saksassa puolestaan painettiin lähinnä Kautskyn ja Korschin editioita, joiden kaupallisin ehdoin toimivien kustantajien painosmääriä ei voida verrata valtiollisesti subventoidun Dietzin painosmääriin.

Kilpailussa siitä, kenelle *Pääoma* klassikkona kuului, sosiaalidemokraateille, radikaalivasemmistolle vai neuvostomarxismille, viimeksi mainittu sai siis suun-

nattomasti etumatkaa siksi, että Neuvostoliitossa ja sen liittolaismaissa projekti kustannettiin niin sanotusti verovaroin. DDR:läinen Dietz Verlag on julkaissut saksan kielellä yli 2,5 miljoonaa nidettä *Pääomaa*, kun kaikki muut kustantajat yhteensä vain noin 700 000 nidettä (Kuczynski & Rauhala [tulossa]). Valtavia painosmääriä selittää se, että *Pääoma* toimi paitsi Neuvostoliiton ja DDR:n valtioiden virallisena propagandamateriaalina myös niiden yliopistollisena oppiaineena opetetun ”sosialismin poliittisen taloustieteen” perusteoksena. Progressin kautta neuvostoliittolaiset veronmaksajat myös rahoittivat *Pääoman* käännöksiä ja editioita lukuisissa eri maissa, myös Suomessa. Toisin kuin suomeksi, alkukielellä oli kuitenkin läpi koko lyhyen 1900-luvun tarjolla myös muita kuin Neuvostoliiton valtioideologian mukaisia painoksia *Pääomasta*.

Johtopäätökset: Suomen ja sen kielen asema Neuvostoliiton ja lännen välissä

Niin *Pääoman* suomenkielisten painosten kuin suomennosten lähtötekstienkin taustalla on lyhyen 1900-luvun jännitteinen historia. Minkä suomenkielisen laitoksen *Pääoman* lukija sattuukin käsiinsä saamaan – vuosien 1913–1918 edition, 1933 Karjalan edition, 1948 Kansankulttuurin painoksen tai Edistyksen vuoden 1974 painoksen – taustalla on sosiaalidemokraattisissa tai marxistis-leninistisissä instituutioissa (ja usein päivänpolitiikasta kumpuavien vaatimusten puristuksissa) tehty toimitus- ja käännösura. Suomen varhainen työväenliike seurasi tarkkaan Kautskya, ja *Pääoman* ensimmäisen osan suomennos (1913–1918) muokattiinkin Kautskyn kansanpainoksen mukaiseksi. Sisällissodan jälkeen *Pääoman* suomennoshistoria kiinnittyy sen sijaan tiukasti neuvostoliittolaiseen kustannuspolitiikkaan ja -infrastruktuuriin. Taustalla on laajempi kansainvälinen kilpailu siitä, kenelle *Pääoma* klassikkona kuuluu: neuvostomarxisteille, sosiaalidemokraateille vai molemmista riippumattomille vasemmistosuuntauksille. Marxin teksti kehystetään eri kansanpainoksiin ja niiden suomennoksiin liitetyissä kynnysteksteissä, kuten esipuheissa, toimittajan ja kääntäjän kommenteissa, hakemistoissa ja muissa liitteissä sangen eri tavoilla. Marx itse oli kuitenkin 1800-luvun eurooppalainen ajattelija. Hänen ajattelunsa kytkettiin 1900-luvun poliittisiin ristiriitoihin vasta jälkikäteen.

Loppuviite

Kiitokset kahdelle anonyymille vertaisarvioitsijalle, Antero Tiusaselle, Ljudmila Vasinalle, Babak Aminille, Marcello Mustolle, Asko Helmiselle, Jussi Silvoselle, Vesa Oittiselle, Miikka Palokankaalle, Tanja Juurelle, Risto Turuselle, sekä tietten-

kin Tampereen kollegoille, ennen kaikkea Sauli Havulle, Petro Leinoselle, Juha Koivistolle, Santeri Sorsalle, Juho Rekolalle ja Matti Kortesojalle. Kiitos myös Marx-seuran kesäkoulun porukalle, ennen muuta Sami Torssoselle, Miika Kabballe, Antti Ronkaiselle ja kaikille muillekin. Virheet ja puutteet ovat luonnollisesti minun vastuullani.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.147892>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

Arkistolähteet

SKS

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämismisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Mauri Ryömän kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskunnalle 10.9.1945.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämismisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Liite 2. Pöytäkirja 18.12.1945.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämismisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Pöytäkirja 29.10.1946. Sihteerin kirje Ryömälle 30.10.1946.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämismisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946.

Työväen arkisto

TYÖVÄEN ARKISTO. 07 Työväen sanomalehti Oy C2. Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 3.5.1909.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07 Työväen sanomalehti Oy C2. Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 19.4.1913.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07. Työväen Sanomalehti Oy. D1. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosija tilikertomus 23 tilivuodelta. V. 1917. Työväen kirjapaino 1918.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07. Työväen Sanomalehti Oy. C4. Työväen sanomalehti Oy:n johtokunnan pöytäkirja 20.4.1918.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07. Työväen Sanomalehti Oy. D1. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosija tilikertomus 24 tilivuodelta. V. 1918. Työväen kirjapaino 1919.

Kansan arkisto

KANSAN ARKISTO. 2. Kansankulttuuri C. Hallituksen pöytäkirjoja 1941–69. Pöytäkirja Kansankulttuuri Oy:n hallituksen työvaliokunnan kokouksesta 5.1.1957.

KANSAN ARKISTO. 2 Karl Marx.

KANSAN ARKISTO. 2 KKI Progress 69. Progressin kirje 12.8.1971.

Kansalliskirjaston digitoidut aineistot

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA (1920). Kertomus ”Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahaston” toimikunnan toiminnasta. helmik. 1. p:stä 1918–tammik. 31:nteen 1919. Teoksessa Valtioapäivät 1919. Asiakirjat, Neljäs ja viides osa. Valtioneuvoston kirjapaino 1920. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1357399?page=608>. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Viitattu:24.04.2025.

Sanomalehdet

Työkansan Sanomat. 19.2.1949.

Opiskelijoille tärkeä tiedonlähde Marxin Pääoma jälleen saatavilla. *Karjalan kansa*, 12.3.1949.

”Pääoman” II osalla ajankohtainen merkitys. Suomentaja kertoo käännoistyöstä. *Vapaa sana*, 3.12.1950.

Karl Marxin Pääoman II osa. *Vapaa sana* 14.12.1950.

Marxin jättäjästä 100 vuotta. *Hämeen yhteistyö* 15.9.1967.

Oiva Björkbacka. Karl Marxin Pääoman historiallista tarkastelua. *Kansan uutiset* 16.9.1967.

Haastattelut

Paula Rauhalan puhelinkeskustelu Antero Tiusasen kanssa syksyllä 2017.

Pääoman painokset ja niihin liitetyt kynnystekstit

ADORATSKIJ, VLADIMIR (1932). Vorrede des Marx-Engels-Lenin-Instituts. Teoksessa Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Volksausgabe* (toim. Marx-Engels-Lenin-Institut), 7–26. Wien: Verlag für Literatur und Politik.

GYLLING, EDVARD (1933). Alkulause ”Pääoman” toiseen suomenkieliseen painokseen. Teoksessa Karl Marx, *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelu. Ensimmäinen nide, ensimmäinen kirja. Pääoman tuotantoprosessi*, 6–9. Leningrad: Kirja.

KAUTSKY, KARL (1914). Vorwort des Herausgebers. Teoksessa Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (toim. Karl Kautsky), xiii–xxxv. Stuttgart: J.H.W. Dietz Nachfolger.

LENIN, V. I. (1948). Karl Marx. Teoksessa Karl Marx, *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. I. osa, I. kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. Suom. tark. Tuure Lehén ja Mauri Ryömä), 6–32. Helsinki: Kansankulttuuri.

MARX, KARL (1913–1918). *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen kirja. Kapitalistien tuotanto* (suom. O.W. Louhivuori). Helsinki: Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö.

MARX, KARL (1914). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Von Karl Marx. Erster Band. Buch I. Der Produktionsprozess des Kapitals. Volksausgabe* (toim. Karl Kautsky). Stuttgart: J.H.W. Dietz Nachfolger.

- MARX, KARL (1926). *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Zweiter Band Buch II. Der Zirkulationsprozess des Kapitals* (toim. Friedrich Engels, Karl & Benedikt Kautsky). Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.
- MARX, KARL (1929). *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Dritter Band. Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion* (toim. Friedrich Engels, Karl Kautsky & Benedikt Kautsky). Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.
- MARX, KARL (1932). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. 1. Band. Buch I. Der Produktionsprozess des Kapitals. Volksausgabe* (toim. Marx-Engels-Lenin-Institut Moskau). Wien: Verlag für Literatur und Politik.
- MARX, KARL (1932). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (toim. Karl Korsch). Berliini: Gustav Kiepenhauer Verlag.
- MARX, KARL (1933). *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelu. Ensimmäinen nide, ensimmäinen kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. Käännöksen tarkastanut ja korjannut V. Kangas. Esipuhe Edvard Gylling). Leningrad: Kirja.
- MARX, KARL (1947). *Das Kapital. Volksausgabe* (toim. Marx-Engels-Lenin-Institut Moskau). Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.
- MARX, KARL (1948). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 1. osa, 1. kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. suom. tark. Tuure Lehén ja Mauri Ryömä). Helsinki: Kansankulttuuri.
- MARX, KARL (1950). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 2. osa: 2. kirja, Pääoman kiertokulku-prosessi* (suom. Mauri Ryömä). Helsinki: Kansankulttuuri.
- MARX, KARL (1974a). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 1, Ensimmäinen kirja: pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori). Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1974b). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 2, Toinen kirja: Pääoman kiertokulku-prosessi* (suom. Mauri Ryömä). Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1976). *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 3, Kolmas kirja: kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi* (suom. Antero Tiusanen). Moskova: Edistys.
- MELI (1933). Henkilöluettelo. Teoksessa Karl Marx, *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelu. Ensimmäinen nide, ensimmäinen kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. Käännöksen tarkastanut ja korjannut V. Kangas. Esipuhe Edvard Gylling), 693–721. Leningrad: Kirja.
- NEUVOSTOLIITON KOMMUNISTISEN PUOLUEEN KESKUSKOMITEAN MARXISMI-LENINISMIN INSTITUUTTI JA SAKSAN SOSIALISTISEN YHTENÄISYSPUOLUEEN KESKUSKOMITEAN MARXISMI-LENINISMIN INSTITUUTTI (1974). Selityksiä. Teoksessa Karl Marx. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 1, Ensimmäinen kirja. Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O. W. Louhivuori), 695–797. Moskova: Edistys.
- RJASANOFF, N. (1918). Hakemisto jonka Karl Kautskyn v. 1914 julkaisemaa ”Pääoman” saksankielistä painosta varten laati N. Rjasanoff (suom. Paavo Warén). Teoksessa Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen kirja. Kapitalistinen tuotanto* (suom. O.W. Louhivuori), 5–79. Helsinki: Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö.

Kirjallisuus

- ANDERSON, KEVIN (1983). The ‘Unknown’ Marx’s *Capital*, Volume I: The French Edition of 1872–75, 100 Years Later. *Review of Radical Political Economics*, 15(4), 71–80.
<https://doi.org/10.1177/0486661348301500404>
- BLUMENBERG, WERNER (1960). *Karl Kautskys Literarisches Werk: Eine Bibliographische Übersicht*. Gravenhage: Mouton & co.

- BRECHT, BERTOLT (1998). *Me-ti: käänneiden kirja* (suom. Vesa Oittinen). Helsinki: Otava.
- DUNCKER, HERMANN (1932). Karl Korschs 'Kapital'-Ausgabe. *Internationale Presse-Korrespondenz* 12(45), 1413–14.
- FAULENBACH, BERND (2004). Zur Rolle von Totalitarismus- und Sozialfaschismus-"Theorien" im Verhältnis von Sozialdemokraten und Kommunisten in der Weimarer Republik, *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 2004, 98–110.
- GENETTE, GÉRARD (1987/1997). *Paratexts. Thresholds of Interpretation* (engl. Jane E. Lewin). Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.
- HANSKI, JARI (2001). Lehén, Tuure. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Noudettu 4.10.2023 osoitteesta <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skbg-005246>.
- HANSKI, JARI (2006). Ryömä, Mauri. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Noudettu 30.8.2024 osoitteesta <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skbg-005254>.
- HECKER, ROLF (1997). Rjazanovs Editionsprinzipien der ersten MEGA. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl ja Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 1*, 7–27. Berliini: Argument.
- HECKER, ROLF (2003). Fortsetzung und Ende der ersten MEGA (1931–1941). Teoksessa Carl-Erich Vollgraf, Richard Sperl & Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 3: Stalinismus und das Ende der ersten Marx-Engels-Gesamtausgabe (1931–1941)*, 181–269. Berliini: Argument.
- HECKER, ROLF (2006). Die Herausgabe von Marx/Engels Schriften zwischen erster MEGA und MEW (1945–1953). Teoksessa Carl Vollgraf, Richard Sperl, ja Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 5. Die Marx-Engels Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968)*, 13–55. Hampuri: Argument.
- HECKER, ROLF (2010). Rjazanovs Herausgabe der MEGA und oder vs. Marxismus-Leninismus. Teoksessa Helmut Lethen, Birte Löschenkohl & Falko Schmieder (toim.), *Der sich selbst entfremdete und wiedergefundene Marx*, 131–141. München: Wilhelm Fink.
- HECKER, ROLF; SPERL, RICHARD & VOLLGRAF, CARL-ERICH (toim.) (2000). *Erfolgreiche Kooperation: Das Frankfurter Institut für Sozialforschung und das Moskauer Marx-Engels-Institut (1924–1928): Korrespondenz von Felix Weil, Carl Grünberg u. a. mit David Borisovič Rjazanov, Ernst Czobel u. a. aus dem Russischen Staatlichen Archiv für Sozial- und Politikgeschichte Moskau*. Hampuri: Argument.
- HEIDERMAN, HORST (2006). Wiederauferstehung und Wiederaufstieg – J.H.W. Dietz von 1945 bis heute. Teoksessa Angela Graf, Horst Heidermann & Rüdiger Zimmermann (toim.), *Empor zum Licht! 125 Jahre Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger. Seine Geschichte und seine Bücher 1881–2006*, 79–102. Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.
- HOBBSAWM, ERIC (1995). *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. Lontoo: Abacus.
- KANGASPURO, MARKKU (2000). *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta: nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä vuosina 1920–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KELLNER, DOUGLAS (1974). Korsch's Revolutionary Marxism. Teoksessa Douglas Kellner (toim.), *Karl Korsch: Revolutionary Theory*. Austin & Lontoo: University of Texas Press.
- KRUHSE, PAULI & UITTO, ANTERO (2008). *Suomea rajan takana 1918–1944: suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. Helsinki: BTJ.
- KRÄTKE, MICHAEL (2015). Austromarxismus und politische Ökonomie. Die Austromarxisten in ihrer Epoche. *Austriaca: Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche*, 80, 31–52. <https://doi.org/10.3406/austr.2015.5049>

- KUCZYNSKI, THOMAS (2014). Die historisch-kritischen Editionen von Kapital Band I in der MEGA – unabdingbarer Ausgangspunkt einer neuen Textausgabe. *Z. Zeitschrift für Marxistische Theorie*, 100, 197–214.
- KUCZYNSKI, THOMAS & RAUHALA, PAULA (tulossa). Germany and Austria. Teoksessa Marcello Musto & Babak Amini (toim.), *Routledge Handbook of Marx's Capital: A Global History of Translation, Reception and Dissemination*. Routledge.
- KULLA, PAULIINA (2001). Louhivuori, Oskari Wilho. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Noudettu 31.8.2024 osoitteesta <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-000907>.
- LAHTI-ARGUTINA, EILA (2001). *Me olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. [Turku:] Siirtolaisuusinstituutti. <https://urn.fi/URN:ISBN:951-9266-72-0>
- LANGKAU, GÖTZ (1983). Marx-Gesamtausgabe – dringendes Parteiinteresse oder dekorativer Zweck? Ein Wiener Editionsplan zum 30. Todestag, Briefe und Briefauszüge. *International Review of Social History*, 28(1), 105–142. <https://doi.org/10.1017/S0020859000007562>
- LEHÉN, TUURE (1947). Pääoman suomennoksesta. *Kommunisti*, 1947(18), 438–439.
- LOUHIUORI, O. W. (1920). *Punakaartin kapinan syyt. Ajatuksia kapinan aikana*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.
- MARX, KARL (1966a). Marx an Nikolai Franzewitsch Danielson in Petersburg. Teoksessa *MEW* 34, 358–360. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1966b). Marx an Nikolai Franzewitsch Danielson in Petersburg. Teoksessa *MEW* 34, 362–363. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1967). Marx an Jenny Longuet. Teoksessa *MEW* 35, 177–181. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1985). Marx to Engels 31. July 1865. Teoksessa *MECW* 42, 172–173. Lontoo: Lawrence & Wishart.
- RAUHALA, PAULA & JUSSI SILVONEN (tulossa). ”Finland”. Teoksessa Marcello Musto & Babak Amini (toim.). *Routledge Handbook of Marx's Capital: A Global History of Translation, Reception and Dissemination*. Routledge.
- ROKITJANSKIJ, JAKOV (2001). Die ”Säuberung” – Übernahme des Rjazanov-Institutus durch Adoratskij. Teoksessa Carl-Erich Vollgraf, Richard Sperl & Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 3. Stalinismus und das Ende der ersten Marx-Engels-Gesamtausgabe (1931–1941)*, 13–120. Berliini: Argument.
- SILVONEN, JUSSI (2013a). Edward Gylling ja Pääoman ensimmäiset suomennokset. *Työväentutkimus vuosikirja 2013*, 16–21.
- SILVONEN, JUSSI (2013b). Sata vuotta ”Pääomaa” suomeksi. *Tieteessä tapahtuu*, 31(5), 31–34.
- SOIKKANEN, HANNU (1961). *Sosialismin tulo Suomeen: ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Porvoo: WSOY.
- SPEL, RICHARD (2006). Die Marx-Engels-Werkausgabe in deutscher Sprache (MEW). Teoksessa Carl Vollgraf, Richard Sperl & Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 5. Die Marx-Engels Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968)*, 207–258. Hampuri: Argument.
- SPEL, RICHARD (2016). Zur Editions-geschichte des literarischen Nachlasses von Karl Marx und Friedrich Engels. [Rosa Luxemburg Stiftungin Marx 200-sivusto.] Noudettu 1.1.2025 osoitteesta https://marx200.org/sites/default/files/vorworte/Sperl_editions-geschichte_o/index.pdf.
- TEPORA, TUOMAS & ROSELIUS, AAPO (2014). Introduction: The Finnish Civil War, Revolution, and Scholarship. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *The Finnish Civil War 1918*, 1–19. Leiden: Brill.
- VAN DER LINDEN, MARCEL (2007). *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917* (engl. Jurriaan Bendien). Leiden: Brill.

VOLLGRAF, CARL-ERICH (1999). Editionen im Wind ihrer Zeit: Die Volksausgaben von Band III des Kapital durch die Kautskys 1929 und das IMEL 1933/34. *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge* 1998, 61–96.

Johdanto käänösartikkeliin ”Historiallis-kriittinen”

SAULI HAVU

Marxismen historiallis-kriittisen sanakirjan – alkukielellä *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus* – tavoitteena on säilyttää, välittää eteenpäin ja arvioida historiallis-kriittisesti marxismia – sekä poliittisena että intellektuaalisena liikkeenä. Temaattisesti sanakirjan hakusanojen spektri on poikkeuksellisen laaja. Hakusanat eivät rajoitu ainoastaan Marxin itsensä keskeisiin käsitteisiin, kuten työvoimaan (HKWM 1) tai lisäarvoon (HKWM 9/1). Tarkoitus on tuoda esiin marxilaisen perinteen rikkaus myös Marxin ja Engelsin jälkeen: marxilaisuus ei todellakaan rajoitu vain sen ”perustajiin”. Hakusanat eivät myöskään rajoitu pelkästään akateemisiin tai poliittisiin teemoihin – mukana on myös artikkeleita aiheista kuten farkut (HKWM 6/II) tai Mikki Hiiri (HKWM 9/1). Tähän mennessä sanakirjaa on julkaistu yhdeksän osaa, jotka koostuvat 14 niteestä. Eri puolilta maailmaa kotoisin olevia kirjoittajia on ollut yli 800. Hakusanoja on tähän mennessä jo noin 1600. Tuoreimmassa niteessä 9/II hakusanat ulottuvat sanasta *Mitleid* (myötätunto) sanaan *Nazismus* (natsismi).

Sanakirjaa julkaisee Berliner Institut für kritische Theorie (Inkrit), jota johtaa Berliinin Freie Universitätissä filosofian professorina toiminut Wolfgang Fritz Haug (s. 1936). Haug on vuosikymmeniä päätoimittanut vuonna 1959 perustettua *Das Argument*-lehteä, jolla on ollut keskeinen rooli saksalaisissa marxilaisissa keskusteluissa. Toinen keskeinen hahmo sekä *Das Argument* -lehdessä että sanakirjassa on ollut Haugin puoliso, Hampurissa sosiologian professorina toiminut Frigga Haug (s. 1937), joka on ollut saksalaisen marxismen johtavia feministisiä teoreetikkoita. Haugien lisäksi sanakirjan viimeisimpänä ilmestyneen niteen päätoimitta-

jina ovat toimineet romanisti Peter Jehle (s. 1954), nyt jo edesmennyt historioitsija Wolfgang Küttler (1936–2024) sekä tuoreimmasta niteestä 9/II lähtien pitkään projektin koordinaattorina toiminut Oliver Walkenhorst (s. 1973).

Sanakirjalla on aivan erityinen yhteys Suomeen. Sanakirjan suomalaisiin kirjoittajiin kuuluvat kontribuutioiden määrän mukaisessa järjestyksessä Juha Koivisto, Veikko Pietilä, Jan Otto Andersson, Lauri Mehtonen, Vesa Oittinen, Mikko Lahtinen, Marko Ampuja, Kaarle Nordenstreng, Pertti Honkanen sekä Sauli Havu. *Tutkimus & kritiikin* toimituksen jäseniä on osallistunut säännöllisesti sanakirjan vuosittaisiin kokouksiin Berliinissä ja toimituksen jäsen Juha Koivisto on sanakirjan toimituskunnan jäsen. Lehteämme julkaiseva Suomen Karl Marx -seura on sanakirjaprojektin pitkäaikainen sponsori. Siksi onkin hienoa, että voimme tässä numerossa julkaista Paula Rauhalan käännöksen Wolfgang Fritz Haugin kirjoittamasta hakusanasta ”Historiallis-kriittinen”, joka toimii mainiona johdatuksena sanakirjan taustalla olevaan intellektuaaliseen eetokseen.

Sanakirjaa julkaistaan saksaksi, mikä tuottaa nykyajan englannin hallitsemassa maailmassa haasteita. Vuonna 2023 ilmestyi kuitenkin laaja englanninkielinen käännösvalikoima hakusanoja Brillin *Historical Materialism* -kirjasarjassa (Baehrens, Koivisto & Strazzeri 2023), ja kyseinen kirja on internetissä avoimesti saatavilla. Lehtemme toimituksen jäsen Juha Koivisto oli mukana toimittamassa tätä kokoelmaa. Tänä vuonna Brilliltä pitäisi ilmestyä toinen vastaava kokoelma. Lisäksi useampi kokoelma hakusanoja on ilmestynyt espanjaksi ja koko sanakirjaa ollaan parhailaan kääntämässä kiinaksi. Kielen lisäksi sanakirjan tulevaisuuden haasteet liittyvät sukupolvenvaihdokseen sekä resurssien vähyyteen. Tämän vuoksi projektille onkin elintärkeää houkutella lisää uusia, nuoria ja myös ei-saksalaisia kirjoittajia.

Mainion katsauksen paitsi sanakirjan historiaan ja sen yleiseen eetokseen myös sen kohtaamiin haasteisiin tarjoaa Wolfgang Fritz Haugin (2014) *niin & näin* -lehdessä suomennettu kirjoitus. Syvemmän kurkistuksen sanakirjan taustaan saa, kun lukee Victor Strazzerin (2023) jälkisanat yllä mainitussa englanninkielisessä käännöskokoelmassa.

Sanakirjan artikkeleita voi ostaa yksittäin projektin kotisivuilta (<https://inkrit.de/neuinkrit/index.php/de/hkwm>). Liittymällä Inkrit-Fellowiksi ja maksamalla jäsenmaksun saa pääsyn koko sanakirjaan.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.160776>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- BAEHRENS, KONSTANTIN; KOIVISTO, JUHA & STRAZZERI, VICTOR (2023). *Historical-Critical Dictionary of Marxism. A Selection*. Leiden: Brill. <https://brill.com/edcollbook-0a/title/62316>
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (2014). 30-vuotias HKWM (suom. Asko Helminen). *niin & näin* 3/2014, 57–60. <https://netn.fi/artikkelit/30-vuotias-hkwm/>
- STRAZZERI, VICTOR (2023). An Open-Ended Project in Global Marxism. Teoksessa Konstantin Baehrens, Juha Koivisto & Victor Strazzeri (toim.), *Historical-Critical Dictionary of Marxism. A Selection*, 664–676. Leiden: Brill.

Historiallis-kriittinen

WOLFGANG FRITZ HAUG

Kuten Thukydideen ja Aristoteleen teokset osoittavat, historiaa on pyritty kytkemään kritiikkiin askeleittain jo ”kreikkalaisen valistuksen” ajoista saakka. Lähtökohtana oli toisaalta kansan kertomusperinteen ja toisaalta hallitsevia luokkia palvelle ylistysrunouden työstäminen. Se sai aineksia antiikin filologian ja renessanssinajan humanistien kriittisen toimitustyön periaatteista. Koko perinteen lähestyminen historiallis-kriittisesti on kuitenkin vasta varhaisporvarillisten intellektuellien saavutus, ja se muotoutui jatkuvassa konfliktissa sensuurin ja ennen kaikkea uskonnollisten apparaattien harjoittaman vainon kanssa. Pierre Baylen *Dictionnaire historique et critique* (1696) yhdisti historian ja kritiikin ensimmäistä kertaa systemaattisesti ja avasi valistuksen ”varsinaisena kritiikin aikakautena” (Kant). Baylelle historia (*Geschichte*) merkitsi edelleen perinnettä välittäviä suullisia tai kirjoitettuja tarinoita (*Historie*). Kritiikissä oli puolestaan kyse niiden koettelusta ”järjen luonnollisessa valossa”. Baylen rationalismi tasoitti tietä historismille sekä tieteelliselle (”lähdekriittiselle”) historian tutkimukselle. Marx ja hänen jäljijänsä myös marxilainen historiallinen materialismi pyrki selittämään historiaa yhteiskunnallisen elämän tuotanto- ja uusintamistavasta käsin.

Valtaan päässeelle kommunistiselle marxismille kävi kuten aikanaan (”konsantinolaisessa käänteessä”) kristinuskolle: kristinuskon nielaisi valtiollistumisprosessissaan ideologinen valtioapparaatti, jossa ”auktoriteettisuhteet tarjosivat rautaiset rakenteet ja keskuksen aatteiden ja perinteiden tulkinnaalle” (Labica 1983, 6). Kommunistisen marxismin ideologiset apparaatit toimivat vastaavasti Stalinin alaisuudessa luodun ”keskusjohtoisen komentotalouden” aikaan ”ylhäältä alas suun-

tautuvassa vaikenevassa määräilyssään” (emt.) kuin ”ikuisten totuuksien keskusvirasto” (Havemann 1971). Oli jälleen kamppailtava sen puolesta, että jokaisen marxistin itsestään selvä oikeus, ja jopa velvollisuus, olisi suhtautua omaan historiaansa kriittisesti ja omaan teoriaansa historiallisesti. Tässä suhteessa yksilöt vapautti 1900-luvun eurooppalaisessa valtiososialismissa viisi perestroikan eli Gorbatšovin demokratisointiyrityksen vuotta. Eurooppalaisen valtiososialismin romahdus joudutti ”epistemologista katkosta’ ja historiallistamispyrkimystä”, joka teki historiallis-kriittisestä marxisteille ”äärimmäisen ajankohtaisen”: ”siinä on kyse toisaalta historiallisten kokemusten kriittisestä (ja itsekriittisestä) arvioinnista ja toisaalta valtaisan laajojen ajatteluperinteiden tieteellisestä läpikäymisestä, avaamisesta ja kriittisestä työstämisestä” (Haug 1994b).

1. Thomas Hobbesin aloitettua ”*Raamatun* historiallis-kriittisen tarkastelun” (Lange 1905, 329) *Leviathanissa*, jonka neljäs kirja – otsikoltaan ”Pimeyden valtakunnasta” – käsittelee uskonnollisten instituutioiden vehkeilyä, ei mikään teos rasoittanut tietä Pierre Baylen sanakirjalle niin kuin Spinozan vuonna 1670 ilmestynyt anonyymi raamattukritiikki. *Tractatus theologico-politicus* on sanan varsinaisessa merkityksessä ”vallankumouksellinen teksti” (Giancotti Boscherini 1985, 23), suoranainen ”poliittinen kiistakirjoitus” (Gadamer 1976, 19). Teoksen tarkoitus on sen alaotsikon mukaisesti osoittaa, että historiallis-kriittisen ”filosofoinnin vapaus voidaan sallia loukkaamatta tasavallan hurskautta ja rauhaa, eikä sitä vieläpä voida kieltää ilman, että samalla tuhotaan tasavallan rauha ja hurskaus.”

Baylen historiallis-kriittisen sanakirjan avainkategorioita ovat ”*erreurs*” (erehdykset) ja ”*fautes*” (virheet). Aluksi hän suunnitteli kirjoittavansa ”virheiden sanakirjan”, ”*un Dictionnaire de Fautes*”. Suuri määrä merkityksettömiä virheitä olisi kuitenkin tehnyt työstä ”pedanttisen”, mikä johti hänet ”uudenlaiseen ekonomiaan” (”*nouvelle Oeconomie*”): hänen lähtökohtanaan oli se, minkä voi dokumentoida historiallisesti, ja hän liitti siihen (typografisesti selvästi pienemmällä kirjoitetuin alaviittein) kommentteja, oikaisuja, perinteisten näkemysten kritiikkiä ja toisinaan filosofisia pohdintoja. Esimerkillinen on 19 sivun mittainen artikkeli Spinozasta, jota tuon ajan kaikkien uskonsuuntausten papilliset ideologit vihasivat ja pannelivat enemmän kuin ketään muuta. *Muodollisesti* artikkelin historiallinen osuus sisältää usein vain pari riviä sivua kohden, ja loppu muodostuu, *in petit*, ”kriittisistä” huomautuksista. *Sisällöllisesti*: vaikka Bayle nimitti aikansa viralliseen puheenparteen mukautuen Spinozan *Tractatusta* ”turmiolliseksi” ”pahanthahtoiseksi ja halveksittavaksi kirjaksi, johon tämä on sisällyttänyt kaikki ateismin siemenet” (”*un livre pernicieux et détestable où il fit glisser toutes les sémences de l’Athéisme*”), hän kuitenkin sitäkin enemmän ylisti Spinozan yksityiselämän nuhteettomuutta, ”kyseessä on ihminen, joka ei pitänyt omantunnon ra-

joittamisesta ja oli vääristelyn suuri vihollinen” (“c’etoit un homme qui n’aimoit pas la contrainte de la conscience, & grand ennemi de la dissimulation”). Hän päätteli Spinozan eettisesti esikuvallisesta elämäntavasta, että ateistien yhteisö voisi mahdollisesti elää kristittyjä rauhanomaisemmin. ”Niin outoa kuin se onkin, pohjimmillaan siitä ei pitäisi olla sen yllättyneempi kuin siitä, että näkee ihmisten, jotka ovat täysin vakuuttuneita evankeliumista, elävän hyvin huonosti” (“Cela est étrange; mais au fond il ne s’en faut pas plus étonner, que de voir des gens qui vivent très-mal, quoiqu’ils aient une pleine persuasion de l’Evangile”).

Leibniz vastusti tällaista moraalien irrottamista uskonnosta *Teodikeassaan*. Hän arvosteli Baylen historiallis-kriittistä sanakirjaa, ”jossa uskonto ja järki näyttävät toistensa vastustajina (*en combattantes*), ja jossa herra Bayle haluaa vaihtaa järjen sen jälkeen, kun hän on antanut sen puhua liikaa” (Leibniz 1710/1986, 39–40). Sen jälkeen kun ”eräät uskonnolliset kiihkoilijat” olivat haukkuneet hänen kirjoituksensa manikealaisista ja skeptisistä kannoista, Bayle lisäsi sanakirjansa toiseen painokseen selvityksen, jossa pyrittiin ”esimerkkien, auktoriteettien ja perustelujen avulla osoittamaan hänen menettelynsä vaarattomuus (l’innocence) ja hyödyllisyys” (Leibniz 1710/1986, §39). Leibnizin mielestä tällainen järjen oikeuksien vaatiminen merkitsi uskollen lopun alkua. Hän ei hyväksynyt järjen ja uskon vastakkainasettelua, sillä järki oli ”Jumalan lahja siinä missä uskokin”; näiden kahden kamppailu merkitsisi sen vuoksi ”Jumalan taistelua Jumalaa vastaan” (emt.). Leibniz näyttää vaistonneen, että uskonnon puolustaja liikkuu heikoilla jaeilla. Ei voida missään nimessä olettaa, ettei se, mitä uskoo, ”pitäisi paikkaansa: sillä silloin järjen sallittaisiin voittaa tavalla, joka tuhoaisi uskon” (Leibniz 1710/1986, §41).

Siinä missä Descartes oli yrittänyt osoittaa tieteen ja erityisesti oman filosofiansa yhteensopivuuden uskonnon kanssa, ei Bayle puolestaan ”rivilläkään hyökännyt avoimesti kristinuskoa vastaan, kuten Voltaire huomasi, muttei myöskään kirjoittanut riviäkään, jonka tarkoituksena ei olisi ollut epäilyksen herättäminen” (Lange 1905, 398). Vaikka hän antoi ymmärtää, että järjen ja ilmestyksen välinen ristiriita ratkeaisi jälkimmäisen voitoksi, ”oli tekstin tarkoitus vaikuttaa niin, että lukija päätyisi päinvastaiseen johtopäätökseen” (emt., 398–399). ”Mikään kirja voi tuskin vaikuttaa voimakkaammin” oppineisiin (emt., 399). ”Hänen tyyliinsä”, Hermann Hettner sanoo, ”on mitä dramaattisimman elävistä, raikasta, välitöntä, röyhkeää, haastavaa ja kuitenkin aina selkeää sekä suoraan asiaan menevää; vaikka vaikuttaa siltä, että hän vain leikittelee materiaalillaan henkevästi, hän koettelee ja analysoi sitä pohjamutiaan myöten” (Hettner 1894, 48). ”Voltairen ja ranskalaisten ensyklopedistien taistelutapa juontaa juurensa” tänne, ja vaikutus näkyy edelleen Lessingin ajattelu- ja kirjoitustyyliin (emt., siteerattu Langen 1905, 399 mukaan). Sen jälkeä näkyy Lessingin arvioissa Alexander Popesta:

Hän on lukenut tämän ja tuon kirjoittajan kirjoituksia aiheestaan, ja sen sijaan, että olisi tutkinut niitä niiden omista lähtökohdista, hän on säilyttänyt itse kultakin sellaista, mitä on voinut riimitellä hyvältä kuulostaviksi säikeiksi. Uskon, että olen hänen lähteidensä kautta päässyt hänen jäljilleen siinä määrin, että olen tehnyt muutamia muitakin historiallis-kriittisiä huomioita. (Lessing 1996, 663.)

Baylen historiallis-kriittinen sanakirja aloitti uuden aikakauden merkiten peruuttamatonta epistemologista katkosta. Kant esimerkiksi toivoi arviossaan eräästä Herderin kirjasta, että ”historiallis-kriittinen mieli [...] olisi tehnyt tarvittavat esityöt”. Historiallis-kriittisen kompetenssin kriteerinä on tässä se, että ”rajattomista [...] aineistoista valittaisiin ennen kaikkea keskenään ristiriitaiset, ja ne asetettaisiin rinnakkain (täydennettynä kommentein niiden kirjoittajien uskottavuudesta)”, ja siten välttyttäisiin ”nojaamasta yksipuolisiin näkemyksiin ilman, että on ensin punnittu huolellisesti toisenlaisia kantoja” (Kant 1785/1968, 801). Tässä on kuvattu, mistä historiallis-kriittisessä menettelyssä oli kyse valistuksen aikakaudella. Jos tiedon objektiivinen sisältö jätetään huomioon ottamatta, on tieto Kantin mukaan ”subjektiivisesti joko historiallista [historisch] tai rationaalista”, jossa ”historiallinen” ei tarkoita ”historiaa” [Geschichte] vaan tietoa, jonka tiedon subjekti on omaksunut ”muualta”, joko ”välittömästi kokemuksesta tai jonkun kertomana tai vieläpä (yleistiedon) opetuksesta” (Kant 1787/2013, 472; B863–864, suomennosta muokattu). Tämän määritelmän arkhimedinen vastakohta on *cognitio ex principiis*, jossa tiedon subjekti ei ainoastaan vastaanota tietoa järjestelmällisesti, vaan ammentaa sen omasta järjestään. Sellainen, joka nojaa ”historialliseen” (näin toimii Kantin mielestä kuka tahansa myös silloin, kun hän opiskelee jo olemassa olevaa filosofiaa sen sijaan, että filosofoi omasta järjestään löytyvistä periaatteista käsin), ”on sivistänyt itseään vieraalla järjellä [...] ja vaikka kyseessä todellakin objektiivisesti oli järjestellinen tieto, niin subjektiivisesti se on kuitenkin pelkästään historiallista [historisch]”. Sellainen, joka on ”ymmärtänyt ja omaksunut” näin vastaanotetun, on kuitenkin vain ”kipsivalos elävästä ihmisestä” (Kant 1978/2013, 473; B864). Objektiivisesti järjestellinen tieto on myös subjektiivisesti järjestellistä, ”kun se on ammennettu yleisistä järjen lähteistä [...] josta myös kritiikki tai aiemmin opitun kiistäminen pulppuaa” (Kant 1787/2013, 473; B864–865; suomennosta muokattu). Historiallisen [das Historische] ongelma oli siinä, että se on lähinnä vain ”uskottava”, niin kuin kaikki ”josta voimme oppia vain toisten kertomusten kautta”. Kuitenkaan se ei ”itsesään ole uskonasia”, sillä se on jollekulle todistajalle ”kokemus tai tosiasia, tai oletetaan sellaiseksi”. ”[T]äytyy olla mahdollista päätyä tätä (historiallisen uskon)

tietä tietoon, ja kuten kaikki muu, mikä on [...] mahdollista tietää, historian ja maantieteen kohteet [...] kuuluvat tosiasioihin” (Kant 1790/2018, 419–420; §91). Historiallisesti periytyneiden tosiasioiden kriittisenä läpikäymisenä Kantin teos *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* on tässä mielessä historiallis-kriittinen työ.

2. Ensimmäisten huomiota herättäneiden sensuuria ja lehdistönvapautta koskeneiden kirjoitustensa jälkeen 24-vuotias Marx hyökkäsi ”oikeustieteen historiallisen koulukunnan” kirjoituksissa tapahtuvaa historiallis-kriittisen metodin konservatiivista ja reaktionääristä käyttöä vastaan. Niissä ”rakkaus lähteisiin on viety niin pitkälle, että kipparin vaaditaan purjehtivan virran sijaan sen lähteellä” (Marx 1842/1981, 78). Koulukunnan perustaja Gustav Hugo käänsi Kantin ”historiallisen” tiedon suhteellistamisen päälaelleen, lähtemällä siitä, kuten Marx ilkkui, ”että koska emme voi tietää *totuutta*, on meidän *otettava todesta epätosi*, jos se vain on *olemassa*” (Marx 1842/1981, 79). Muutosta oli vaadittu sen perusteella, että olemassa oleva oli järjetöntä ja siksi kelvotonta. Kun vastavalistuksen yritys esittää *ancien régime* järjellisenä oli epäonnistunut, se tuomitsi kaiken olemassa olevan ehdottoman järjettömäksi. Kun Hegel oli pitänyt järjellistä [vernünftig] todellisena [wirklich], piti Hugo puolestaan positiivis-todellista järjettömänä, ja sen vuoksi järkea epä-todellisena. ”Itsetyytyväisellä ahkeruudella hän raahaa todistusaineistoa maailman joka kolkasta todistaakseen, ettei olemassa olevia instituutioita, kuten esimerkiksi omaisuutta, perustuslakia, avioliittoa ja muita vastaavia elävöitä minkäänlainen järjellinen välttämättömyys, vaan että ne ovat jopa *ristiriidassa järjen kanssa*” (emt.). Riistääkseen vasemmistolta järkeen vetoavat argumentit Hugo ”*häpäisee* kaiken, mikä on oikeudelliselle, siveelliselle, poliittiselle ihmiselle pyhää, mutta hän tipauttaa nämä pyhät jalustoiltaan vain *palvoakseen niitä pyhänjäänönsinä*” (emt.). Hänen kritiikkinsä ”tasapäistä”: ”hän pitää *jokaista olemassa olevaa auktoriteettina*, jokaista auktoriteettia *perusteluna*” (emt.). Radikaali relativismi mitätöi erot sivilisaatioiden kehityksessä. ”*1700-luvun epäily olemassa olevan järjellisyystä* kohtaan näyttäytyy hänellä *epäilyksenä järjen olemassaoloa kohtaan*. Hän omaksuu *valistuksen* [...]; hän uskoo, että *valheen kukat* on raastettu kahleista, jotta voitaisiin kantaa *aitoja, kukattomia kahleita*” (Marx 1842/1981, 80). Näin hän kääntää väkivaltaisten hallitusten historiallis-kriittisen oikeutuksen kiistämisen ”*mielivaltaisen väkivallan oikeuttamiseksi*” (85). Tämän jälkeen Marx sovelsi historiallis-kriittistä metodia Hugon seuraajien vähemmän suorasukaisiin ”oikeustieteellisiin ja historiallisiin teorioihin”, jotka ”muutamien *kriittisen erottelutaidon toimenpiteiden* jälkeen mahdollistavat *alkutekstin* tekemisen jälleen luettavaksi” (emt.).

Myöhemmin Marx ja Engels veivät historiallis-kriittisen lähestymistavan mukanaan historian mantereelle ja tarkastelivat tätä maaperää uudella tavalla yhteiskunta-teoreettisesti ja luokkataisteluja painottaen. Feuerbach oli ”ateistisessa” uskonnon

kritiikissään säilyttäen kumonnut raamattukritiikin. Muuttaessaan taivaan kritiikin maanpäälliseksi kritiikiksi ja uskontokritiikin yleiseksi ideologikritiikiksi, praksis-materialistinen historiankäsitelmä etsii historian viimekätisiä vaikuttimia ja ”panoksia” [Einsätze] yhteiskunnallisen elämän tuotannosta ja uusintamisesta. Marxin poliittisen taloustieteen kritiikki paljastaa arkitietoisuudessa ja talusteoriassa luonnollisina näyttäytyvien kapitalististen arvomuotojen historiallisuuden. Kapitalististen tuotantosuhteiden historiallisen ja ohimenevän luonteen paljastamisen tarkoituksena on tukea proletariaatin kykyä tehdä historiaa. Historiallinen [das Historische] ei Gramscin (Benedetto Crocen kouliman) näkemyksen mukaan välttämättä käy yksiin historiankirjoituksen [geschichtlich] kanssa (vrt. Haug 1994a, 1214), vaan ”kaikkien kuolleiden sukupolvien perinteet” voivat painaa ”vuorenraskaina elävien aivoja” (Marx 1852/1978, 201). Se, että Marx löytää ”historian mantereen” (Althusser 1973, 7), perustuu käytännöllis-teoreettiseen yllykkeeseen etsiä historiallisesti jähmettyneen yhteiskunnallisia juuria, jotta toisenlainen maailma voitaisiin kättilöidä todellisuudeksi. Objektiviisiin lakeihin mieltyneet diskurssit ovat kuitenkin usein hämärtäneet Marxin menettelyn emansipatorisen merkityksen.

3. Reaktiona sosialistiseen työväenliikkeeseen Friedrich Nietzsche julisti ”kriittis-historiallisen” rappion perikuvaksi (1872/2008, 166). Jos kansakunta ”alkaa käsittää itsensä historiallisesti ja lyö raunioiksi itseään ympäröivät myyttiset” vallitukset, se maallistuu. Se luopuu siitä tiedostamattomasta metafysiikasta, josta sen ”arvo riippuu”, sillä sen avulla ”se pystyy painamaan elämyksiinsä ikuisuuden leiman” (emt., 169). Tämä on se, jonka Nietzsche näki ”sivistyksemme [Bildung] kriittis-historiallisen hengen” rapauttaneen (emt., 166). *Hyvän ja pahan tuolla puolen*-teoksessaan hän ylisti historiallis-kriittisen skepsiksen sijaan ”uskaliaan miehekyyden” epäileväisyyttä, ”joka on sotaan ja valloitukseen kuuluvan nerokkuuden lähin sukulainen”, ja jonka hän katsoi saapuneen ”Saksaan ensimmäisen kerran suuren Fredrikin hahmossa” (Nietzsche 1886/1984, 114). Hän ylisti sen paradoksaalista yli-ihmisyyttä, joka

halveksuu ja tempaa siitä huolimatta puoleensa [...]. [S]e suo hengelle vaarallisen vapauden, mutta pitää sydämen kurissa; se on *saksalainen* epäileväisyyden muoto, joka [...] pakotti Euroopan pitkäksi ajaksi tottelemaan saksalaista henkeä ja sen kriittistä ja historiallista epäluuloisuutta (emt.).

Nietzschen parhaana ”sivistyksemme kriittis-historiallinen henki” muotoiltiin anti-positivistisesti Wilhelm Diltheyn oleellisesti leimaamassa ”aatehistorian” perinteessä. Tämä vaati, että ”kehittelään historiallis-kriittisesti niiden yksittäisten me-

nettelytapojen arvoa, joilla ajattelu ratkaisee tehtäviään, että selvennetään tiedon ja ymmärryksen luonne tällä alueella tarkastelemalla sitä suurta prosessia, jonka subjekti ihmiskunta itse on” (Dilthey 1914, 5). Dilthey selitti (Baylen vanavedessä) keskiaikaista ”taikauskon herruutta” sillä, että ty pistettyä ja vääristeltyä antiikin perintöä oli pidetty auktoriteettina. Vastustaen Humboldtin ”historiallisen koulukunnan tietoteoreettisten oletusten ja idealismin kritiikitöntä” yhdistämistä Dilthey perusti ”historiallisen maailman konstruoinnin yhteiskuntatieteissä” ”historiallisen järjen kritiikille” (emt., 136). Hän lähti siitä oletuksesta, että psykologisesti kuvattavat sisäiset rakenteet ilmaistaan maailmankuvissa ja muissa vastaavissa. Myös tässä ”poliittista kamppailua jatkettiin tieteen rintamalla” (Krauss 1950/1984, 30), sillä Dilthey oletti ”ihmistieteiden itsenäisyyden lisäämisen” ”vahvistavan ylempiä luokkia” (Dilthey & Yorck von Wartenburg 1923, 139).

4. Diderot’n ja d’Alembertin toimittamalle *Encyclopédie*lle tietä tasoittanut Baylen ”Historiallis-kriittinen sanakirja” jäi myöhemmin ensin mainitun varjoon. Käsite ”historiallis-kriittinen” vakiintui viittaamaan ainoastaan toimitustyön käytäntöihin. Erich Auerbachin (1965, 9) ”kriittisen edition” kuvaus pätee erityisesti tekstien ”historiallis-kriittiseen” toimitustyöhön: oppineet pitävät sitä ”kaikkein ylhäisimpänä ja autenttisimpana” (”la plus noble et la plus authentique”) filologisen työn tuotteena. Se

tutkii ennen kaikkea kirjallisten töiden ikää, aitoutta ja luotettavuutta ja ottaa kantaa niiden alkuperäiseen paikkansapitävyyteen, tai toisinaan niiden sisällön vahingossa tai tarkoituksella tapahtuneeseen vääristymiseen. Se osoittaa usein todistettavasti, mitä tekijä todella kirjoitti, tai esittää näyttöä siitä, mitä oletettu kirjoittaja ei kirjoittanut. (Wolf 1807/1985, 39).

Jotta tämä voitaisiin tehdä läpinäkyvällä (tarkistettavissa olevalla) tavalla, on jäljitettävä perinteen historia ja sen toteuttajat (”tekstuaaliset todistajat”). On jäljitettävä tekstin eri variantit, jotka on mahdollisuuksien mukaan liitettävä tekstin syntyhistoriaan ja kontekstiin. Vastaanottohistoria on otettava huomioon sikäli kuin tekstin vaikutus ja traditio ovat vuorovaikutuksessa keskenään (vrt. Arnold & Detering 1996, 179). Karl Lachmann kehitti kriittisten editioiden toimitustyön periaatteet ”vanhojen” kirjailijoiden teoksille (joiden kohdalla usein pyritään rekonstruoidaan osin aukkoinen tai vain osittain säilynyt teksti), ja hän sovelsi niitä myöhemmin modernien kirjoittajien, kuten Lessingin, teosten toimittamiseen (1838–1840). Karl Goedecken ”tämän mallin mukaan toimittama historiallis-kriittinen editio Schillerin kirjoituksista (1867–)” muodostui ”mittapuuksi myöhemmille editioille” (Kohlschmidt & Mohr 1958, 318). Alkuperäisen tekstin palauttamiseen

tähtäävää historiallis-kriittistä rekonstruktiota ei tietenkään voida erottaa tekstin merkityksen välittämisestä: ”elää klassisesti ja elää antiikkia todeksi” oli Friedrich Schlegelin (1798/1972) mukaan ”filologian päämääränä”, vaikka hän epäilikin sen mahdollisuutta ”ilman kyynisyyttä”.

Historiallis-kriittisen käsite viittaa yhteiskunnallisten liikkeiden ja niiden kamppailujen vielä historiallisesti avoimeen luonteeseen silloin, kun puhutaan sellaisista kirjoittajista, jotka on julistettu pannaan vallankäytön ja ideologian kritiikkinsä vuoksi, joita on vainottu tai sensuroitu demokraattisen perusasenteensa vuoksi, tai riistettyjen ja sorrettujen puolesta toimimisen vuoksi, kirjoittajista, joiden kirjoja on sensuroitu tai poltettu – siis kirjoittajista, jotka ovat marxismin historiallis-kriittisen sanakirjan mielenkiinnon kohteena. Historiallis-kriittinen metodi toimii vihdoinkin nimensä mukaisesti – toisin kuin edeltäjänsä varhaisporvarillisella aikakaudella – muodon lisäksi myös sisällöllisesti. Käsitellessään alistettuja ja kolonisoituja historiallis-kriittinen metodi saa uuden merkityksen. Se sillittää historiaa vastakarvaan alistettujen näkökulmasta, alkaen patriarkaalisesta alistamisen ja miesten historian jyräämän naisten ”toisen historian” jäljittämisestä. Myös hallitsijoiden harjoittama perinteen ”historiallis-kriittinen” sensuuri on alistettava tälle menettelylle. Karl Barth viittasi tähän todetessaan, että ”minusta historiallis-kriittisten [kirjoittajien] pitäisi olla kriittisempiä” (Barth 1922/1999, xviii). Barth viittasi tuolloin hallinneeseen historiallis-kriittiseen raamatuntulkintaan, jolle se, mistä *Raamatussa* on kyse: vapautuminen orjuuttavista olosuhteista, palautui kysymykseen siitä, ”millaista se oikeasti oli”. Vastustaen tällaista menettelyä, jossa Messias typistetään ”historialliseksi Jeesukseksi”, porvarillisen mielikuvituksen mukaiseksi ”hyväksi ihmiseksi”, Barth kirjoitti: ”mielestäni *κρίνειν* [*krinein*] tarkoittaa historialliseen dokumenttiin sovellettuna sitä, että punnitaan jokaista sanaa ja sanajoukkoa suhteessa siihen, mistä ne ilmeisestikin – jollei kaikki johda harhaan – kertovat” (Barth 1922/1999, xviii).

Filosofian ja teorian historiassa historiallis-kriittinen sähköisty, kun puhutaan radikaalista herruuden ja ideologian kritiikistä, alkaen materialisti Demokritoksesta, joka oli luultavasti ainoa demokraatti klassisten filosofien joukossa (vrt. perinteen kuvaavasti ”Demokrateksen” nimiin laittama fragmentti 241). Aristoksenoksen (*Oppineita muistiinpanoja*) mukaan antidemokraatti ja antimaterialisti Platon ”aikoi polttaa kaikki Demokritoksen kirjoitukset, jotka onnistui keräämään kokoon” (Epikuros 2003, 342 [9.40]). Perinnettä jatkoi Epikuros, jota vuosisatoja haukuttiin ’siaksi’ (vrt. emt., 368 [10.3]; Kimmich 1993), koska hänelle kuolemanpelko ja etenkin (Platonin filosofiaan esittelemien ja Ciceron vahvistamien) tuonpuoleisten rangaistusten ja palkintojen pelko oli vailla kohdetta. (”Se, mikä on hajonnut, ei havaitse. Se, mikä ei havaitse, ei ole meille mitään” (Epikuros 2003, 413).

Perinnettä jatkoi juutalaisten rabbien kiroama Spinoza, jonka kirjoitukset kristilliset instituutiot kielsivät, ja lopulta stalinismin ja fasismin väliin loukkuun jääneet radikaalidemokraattiset ja marxilaiset kirjoittajat. Kaikissa niissä tapauksissa, joissa vallanpitäjien näkökulmaa edustavat sensorit ovat estäneet pääsyn perinteeseen vaientamalla, tuhoamalla ja panettelemalla, historiallistis-kriittinen sulautuu itse asiaan. Peter Weiss havainnollistaa *Vastarinnan estetiikassaan* tällaista historiallistis-kriittisen menettelyn laajentamista, kun se asettuu omille jaloilleen muodon lisäksi myös sisältönsä puolesta. Siinä Pergamonin alttaria katsellaan natsiajan alkuvuosien nuorten antifasistien silmin vuosituhantisen luokkasorron ja niin taloudellisen kuin ruumiinesteettisen riiston historian valossa. Näin pyritään palauttamaan alistetuilta luokilta vallitsevan herruusjärjestelmän symbolisen uusintamisen palvelukseen kaapattu valta.

5. Filologian käsite ilmenee yllättävässä yhteydessä Gramscin *Vankilavihkoissa*, joista löytyvä ”filologisen kritiikin teoria ja käytäntö [...] on itsessään tärkein väline antidogmaattisen praksiksen filosofian kehittämiseksi” (Buttigieg 1991, 64). Gramsci ei viitannut filologialla vain tekstien työstämiseen sanan teknisessä merkityksessä, vaan käytti sitä kuvaamaan mitä hyvänsä menetelmää, joka käsittelee konkreettis-yksittäistä, mukaan luettuna jopa massapuolueen toimintatavat. Innoituksensa hän on saattanut saada Giambattista Vicolta. Kun filosofian tehtävänä on Vicon mukaan totuuden (*verum*) määrittäminen järjen avulla, on filologia puolestaan ”uusi kriittinen taito” sen selvittämiseksi, mikä on varmaa (*certum*), koska se, mikä on varmaa, ”riippuu inhimillisestä tahdosta” (Vico 1744/2000, 48–49).

Ensiksikin: filologia oli Gramscille ”arvoltaan puhtaan välineellistä, yhdesä oppineisuuden kanssa” (1999, 1452; H. 11, §42). Jos halutaan tutkia Marxin ”maailmankatsomusta”, jota ”sen perustaja ei ole milloinkaan esittänyt järjestelmällisesti (ja jonka olennaista johdonmukaisuutta ei tule etsiä yhdestäkään erillisestä kirjoituksesta tai kirjoitusten sarjasta, vaan koko tuon moninaisen älyllisen työn kehityksestä [...]), täytyy ensin tehdä yksityiskohtainen filologinen työ. Se on suoritettava mitä suurimmalla huolellisuudella, tieteellisellä tunnontarkkuudella ja älyllisellä rehellisyydellä, ilman minkäänlaisia ennakkoluuloja [...]” (Gramsci 1998, 1794; H. 16, §2). Seuraavaksi Gramsci luonnosteli historiallistis-kriittisen lähestymistavan Marxiin, sekä hänen kirjoitustensa laitoksen, joka tarjoaisi ”lähdekriittisen tekstin” (emt., 1795). Samalla ”on asetettava kysymys, onko kaksi käytännön filosofian perustajaa veistetty samasta puusta”; ei pidä ”samastaa jälkimmäistä edelliseen eikä ajatella, että kaikki mitä jälkimmäinen on esittänyt edellisen sanoneen olisi ehdottoman autenttista ja suodattumatonta” (emt., 1796). Tällainen filologia oli poliittisesti välittömän räjähdysherkkää dogmatisoituvassa Kommunistisessa internationaalissa.

Toiseksi: vastustaakseen tendenssiä tehdä historiallisesta materialismista 'tiedettä' historian ja yhteiskunnan 'laeista', Gramsci teki filologiasta välineen historiallisuuden logiikan tutkimiseen. Se teki hänen mukaansa oikeutta yksilöille, erityisesti silloin, kun subjekti on objektin oleellinen osa, nimittäin silloin, kun kyse on inhimillisestä toiminnasta. ”Kokemusta, johon käytännön filosofia perustuu, ei voida esittää kaavamaisesti; se on historia itse äärettömässä moninaisuudessaan” (Gramsci 1998, 1423; H II, §25). Historiantutkimuksesta hän kuitenkin toteaa, että se ”voi synnyttää 'filologian' oppineena menetelmänä yksittäisten tosiasioiden määrittämiseksi”, jonka vuoksi filologian ”aluetta on laajennettava siitä, miten se on perinteisesti ymmärretty” (emt.). Näin ollen säännönmukaisuudet voidaan muotoilla ”tendenssilaeiksi”, joita ”politiikassa vastaavat tilastolliset lait tai suurten lukujen lait” (emt.). Laajennetun filologian paradigmaa ei muotoiltu ainoastaan tieteellisiin lakeihin mieltynyttä objektivismia vastaan, vaan myös spekulatiivista historiantulkintaa vastaan, tavoitteena vapautua ”transsendenssin ja teologian viimeisistäkin jäänteistä mukaan luettuna niiden viimeisimmät spekulatiiviset ilmentymät” (Gramsci 1998, 1242; H. 10. I, §8). ”Jos rakennekäsite ymmärretään 'spekulatiivisesti', siitä tulee eräänlainen 'kätkeyty jumala'; sitä ei kuitenkaan tarvitse ymmärtää spekulatiivisesti, vaan sen voi ymmärtää historiallisesti, sellaisena yhteiskunnallisten suhteiden *ensemblena*, jossa todelliset ihmiset elävät ja toimivat, objektiivisten olosuhteiden *ensemblena*, jota [...] voidaan ja jota tulee tutkia 'filologis' menetelmin” (emt., 1241). – ”Vihkojen hajanainen luonne” johtuu Joseph A. Buttigiegien näkemyksen mukaan ”vähintäänkin osittain niiden jäsenystä ohjaavan 'filologisen' menetelmän käytöstä” (1991, 25).

Kolmanneksi: Gramsci sovelsi filologian käsitettä joukkopuolueiden toimintatapoihin ja niiden elimelliseen yhteyteen joukkojen (tuotannollis-taloudellisen) elämän kanssa – ja tässä voidaan nähdä hänen interventionensa käytännöllis-poliittinen ydin. Siinä ei ole kyse vain kansan parissa leviävien tunteiden ”havainnoinnista ja niiden merkitysten arvioimisesta”. Kyse on myös siitä, että ”kollektiivinen elimistö vaikuttaa niihin 'aktiivisen ja tietoisin osallistumisen', 'myötätuntoisuuden' [con-passionalität], välittömien yksityiskohtien kokemisen, sellaisen järjestelmän kautta, jota voitaisiin kutua 'eläväksi filologiaksi'. Näin muodostuu tiivis side massojen, puolueen ja sen johdon välille, ja koko hyvin artikuloitunut kokonaisuus ryhtyy liikkumaan kuin 'kollektiivinen ihminen’” (H. II, § 25, 1424).

6. Mitä Marxin kirjoitusten julkaisemiseen tulee, historiallis-kriittisen laitoksen teknis-filologiset ongelmat limittyvät tekstien historiallis-kriittisesti informoidun tulkinnan ongelmien kanssa. *Saksalaisen ideologian* lopullista versiota lukuun ottamatta lähes kaikki on säilynyt osallisten ja heidän seuraajiensa hallinnollisten kykyjen ansiosta. Käsikirjoitusten julkaiseminen olisi ollut mutkatonta – jos ei

puhuta Marxin käsialasta, jota vain asiantuntijat pystyvät lukemaan – jolleivat ne olisi vaikuttaneet maailmanhistoriaan ennennäkemättömällä tavalla kaikkine kerrannaisvaikutuksineen. Ongelmana eivät olleet vain viholliset, joista kammottavin ilmaantui natsien ”vasta-bolševismien” muodossa (Haug 1980, 59–63). Lisäksi ystävät ja seuraajat lähes aina vain taktisesti hyödynsivät käsikirjoitusten röykkiöstä julkaisemiaan käsikirjoituksia. Friedrich Engels teki kiistatta niin suuren palveluksen saattaessaan *Pääoman* toisen ja kolmannen osan painokuntoon, että häntä voitaisiin kutsua marxismien isäksi ja tätä puolestaan ”engelsismiksi” (Künzli, siteerattu Hirschlin (1968, 95) mukaan). Hän kuitenkin julkaisi *Teesejä Feuerbachista* vuonna 1888 merkittävien muokkauksin, jotka osittain kertovat ymmärtämättömyydestä, ovat lähellä tekstin vääristelyä, ja jotka ovat tarjonneet aineksia vulgarisoiville tulkinnoille. Se, kuinka hän jäseni Marxin käsikirjoitukset valmiiden teosten muotoon, *Pääoman* toiseksi ja kolmanneksi osaksi, tähtäsi poliittiseen vaikuttavuuteen historiallis-kriittisen läpinäkyvyyden sijaan (vrt. Vollgraf, Sperl & Hecker 2002). Karl Kautsky toimitti *Lisäarvoteorioita*, joihin hän teki merkittäviä muutoksia järjestäen tekstiä uudelleen, silotellen sitä, ja rikkoen kaikkia kriittisen toimitustyön periaatteita. Käsikirjoitukset, joihin julkaisu perustuu, ovat tietenkin enemmän tai vähemmän luonnosmaisia.

Kattavan analyysin lomassa on lyhyitä, irrallisia lauseita, usein vain lyhyitä viheitä myöhempiä kehittäjiä varten. Lisäksi Marx käyttää sekaisin kolmea eri kieltä [...] – saksaa, ranskaa ja englantia. Näiden ja muiden ongelmien vuoksi teksti on usein monitulkintaista [...]. Ei olisi sopivaa silotella tekstiä, saati muokata sitä ”sujuvaksi”, ellei tavoitteemme olisi täysin uuden, ei Marxin, teoksen tuottaminen. (Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED 1965, xiv-xv; vrt. Sander 1983).

Lisää vaikeuksia aiheuttaa väite, joka absolutisoi sinänsä perusteltavissa olevan näkemyksen, että kukin teksti olisi ”hengentuotteena olemassa vain [...] tulkinnoisinaan” (Heinrich 1991, 22). Näkemykset, jotka piilottavat alkutekstin kollektiivisten ennakkoluulojen alle, saivat Brechtin kirjoittamaan (kirjeessään Karl Korschille 1939; GA 29, 131), ettei marxismia enää tunneta ”pääasiassa siitä syystä, että siitä on kirjoitettu niin paljon”. Sen vuoksi NKP:n päätös julkaista pelkkien valikoimien sijaan ”Marxin ja Engelsin teokset kokonaisuudessaan” historiallis-kriittisenä tekstilaitoksena oli mitä merkittävin. Ensimmäisen MEGA:n toimittaja David Rjasanov teki mittamattoman arvokkaan työn (ks. Vollgraf, Sperl & Hecker 1997). Oma lukunsa on se, kuinka ovelasti hän sai Marxin käsikirjoitukset käyttöönsä sosiaalidemokraateilta, samoin kuin niiden myöhempi pelastaminen natsien kynsistä.

Stalin kuitenkin murhautti Rjasanovin. Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon MEGA lakkautettiin. Stalinin hallinnolle tämän ratkaisun tekemistä helpotti se, että autenttista Marxia, joka oli alkanut tulla päivänvaloon, ei voitu sovittaa yhteen sen harjoittaman vallankäytön menetelmien tai sen oman toimintansa oikeutukseksi kodifioiman marxismi-leninismien kanssa.

Toinen MEGA käynnistettiin 1970-luvulla Moskovan ja Berliinin marxismi-leninismien instituuttien (IML) johtamana kansainvälisenä projektina. Yksi stalinismien jälkeisen ajan politiikan ristiriidoista on siinä, että valtaviin kustannusten lisäksi hyväksyttiin myös ”ideologinen” riski, kun julkaistiin valtiojohtoisen komentotalouden vallankäytön muotojen kanssa yhteensopimatonta materiaalia. Kun tekstin eri versiot yhdessä kriittisen selitysosien kanssa täyttivät suunnattoman saavutuksena mitä korkeinta ”käsityötaitoa” edellyttävän työn mittapuut, niin esipuheet telkeävät Marxin usein historiattoman ja kritiikittömän bysanttisen ylistyksen saattamana mausoleumiin (ks. Haug 1985). Tämä seremoniallisen juhallinen vankila ei suo Marxille oikeutta ongelmiin, kriisien siivittämiin oppimisprosesseihin, eikä minkäänlaisiin epäselvyyksiin tai kirjalliseen monitulkintaisuuteen. MEGA:ssa historiallist-kriittisen edition sääntöjen mukaan julkaistujen käsikirjoitusten joukko puhuu kuitenkin puolestaan. Se on kuin Marx olisi muuttanut verstaansa yhä uudelleen, jättäen jälkeensä jättiläismäisiä katkelmia, luonnoksia ja teosten torsoja. Jopa se *Pääoman* ainoa, ensimmäinen osa, jonka Marx sai valmiiksi, koostuu niin monesta Marxin uudelleen työstämästä julkilausumattomiin paradigmanmuutoksiin liittyvästä kerroksesta, että sitä voidaan verrata ’palimpsestiin’, eli yhä uudelleen päälle maalattuun, kerros kerrokselta uudelleen kirjoitettuun pergamenttiin (Scaron 1975, viii; Lefebvre 1983, xxx). Historiallist-kriittisen edition tulisi ottaa lähtökohdakseen viimeisin painos (tässä tapauksessa Engelsin toimittama), ja selvittää historiallisesti eri aikoina tehdyt muokkaukset, sekä mahdollisuuksien mukaan kontekstualisoida ne. Pedro Scaronin *Siglo XXI* -kustantamolle tuottama latinalaisamerikkalainen editio tähtää ”ensimmäiseen likiarvoon kriittisestä painoksesta” (”una primera aproximación a una edición crítica”) (Scaron 1975, xi). Se dokumentoi kaikki Marxin elinaikana julkaistut versiot, sekä Engelsin neljänteen saksankieliseen painokseen tekemät muutokset ”yhdessä paketissa” (”en conjunto”), joskin epätäydellisenä. Sen suunnattomana etuna on se, että se näyttää Marxin oppimisprosessin, jonka suuntaa ja rationaliteettia on tutkittu vähän ja vielä vähemmän ymmärretty tai otettu huomioon tekstien tulkinnassa. Monien tulkitsijoiden (kuten Fetcher, Reichelt, Backhaus ja Heinrich) hegelmarxilaisesta näkökulmasta nämä muokkaukset ovat näyttäneet jopa osoituksena Marxin ajattelun alamäestä. Marxin käsitteiden kehittelyyn on kuitenkin syytä kiinnittää erityistä huomiota, sillä poliittisen taloustieteen kritiikissä on miel-

tä vain, jos se auttaa lähestymään todellisuutta, joka on jatkuvassa muutoksessa ja on ollut jatkuvassa muutoksessa Marxin kuoleman jälkeen. MEGA:n toimittajat päättivät julkaista äärimmäisen monimutkaisen tekstien kokonaisuuden mieluummin yksittäin kuin ”en conjunto”, ”yhtenä kokonaisuutena”. *Pääoman* ensimmäisen osan saksankielisten painosten lisäksi tuli huomioida myös Marxin itsensä muokkaama ranskankielinen käännös, sekä (vaikkapa vain Marxin ja Engelsin erilaisten metodikäsitteiden osoittamiseksi) englanninkielinen käännös, jonka tekstistä Engels (1894/1964, 7) on sanonut olevansa ”viime kädessä vastuussa”. Muutosten ja käännösratkaisujen arviointi olisi kuitenkin edellyttänyt sisällöllistä asiantuntemusta, ja arviointi olisi liikkunut sensuurin heikoilla jäillä, sensuurin, joka jäädettiin koulukunta- ja tulkintaerot sen sijaan, että ne oltaisiin altistettu avoimelle keskustelulle.

Pääoman ensimmäisen osan *Marx-Engels Werkeen* toimittaneet seurasivat puolestaan neljännen painoksen Engelsin sanojen mukaan ”mahdollisimman lopullista versiota tekstistä”, ja pidättäytyivät (muutamien poikkeuksien) tuomasta tekstin eri kerrostumista julki. Engelsin ranskalaisesta painoksesta mukaan valikoimien muutosten täydellisyyttä ei tarkistettu eikä puuttuvia muutoksia lisätty. Niinpä saksankielisestä standardilaitoksesta puuttuvat muutokset, jotka sisältävät ratkaisevia vihjeitä siitä, että Marxin dialektiikkakäsitys kehittyi. Dialektiikan ”rajat” olivat Marxille niin tärkeitä, että hän neuvoi venäjänkielisiä lukijoita lukemaan ranskankielistä käännöstä, vaikka myös venäjännös oli jo kauan aikaa ollut olemassa (Marx 1877/1987, 108). Tekstiä suojeltiin niin tarkkaan, että jopa ilmisenä painovirhe, jota Marx ei ollut huomannut tehdessään muutoksia toiseen painokseen, on säilynyt kaiken terveen järjen vastaisesti aina MEW:in 23. niteen 12. painokseen saakka (1977) (Skambraks 1979). Toinen virhe livahti Engelsin postuumisti toimittamaan kolmanteen painokseen, ja sitä toistettiin uskollisen ajattelomattomasti aina 33. painokseen (1989) saakka (MEW 23, 53, virheellisesti ’Ware’ eikä ’Waren’). Virheellä on oikeutettu hegeliläis-dialektisia tulkintoja, vaikka Marx oli pauhannut sellaisia tulkintoja vastaan *Reunamuistutuksia Adolph Wagnerin ”Poliittisen taloustieteen oppikirjaan”* -tekstissään (1882), viitaten toisen saksankielisen painoksen (vielä) virheettömään versioon (vrt. Haug 1992/2001).

Samoin kuin MEW:in asiasanahakemisto, myös MEGA:n vastaava osoittaa sen, ettei tulkintaa ja puhtaan muodollista historiallist-kriittistä toimituskäytäntöä voida siististi erottaa toisistaan. Hakemistosta, jonka toimitustyötä johti vuoteen 1989 saakka Marxismi-leninismien instituutti, puuttuu Marxin käsitteitä, jotka ovat muodostuneet tärkeiksi marxismi-leninismien valtapiirin ulkopuolella, samalla kun mukana on käsitteitä, joita Marxin tekstissä ei esiinny (”lisäarvolaki”), ja jotka ovat lisäksi ristiriidassa Marxin ajattelun kanssa: niinpä Marxin ’poliitti-

sen taloustieteen kritiikki' on väännetty osan II.5 asiasanahakemistoon muotoon 'marxilainen poliittinen taloustiede', ja Marxin avainkäsite 'kritiikki' puuttuu kokonaan (Haug 1985, 216).

MEGA:n historiallis-kriittinen luonne kiteytyy vaatimuksessa tehdä toimituksellisista ratkaisuista läpinäkyviä 'diakriittisten' symbolien sekä korjaukset ja tekstivariantit dokumentoivan 'kriittisen selitysoosan' avulla. Johdannossa selitetään kommunismin luhistumisen jälkeen vuonna 1993 uudelleenmuotoiltujen sääntöjen mukaisesti: "niteen sisältö, sen rajaus suhteessa muihin niteisiin ja sen suhde niihin; – perustelut sille, miksi tiettyjä dokumentteja on sisällytetty ja toisia jätetty pois; – aineistojen jäsenys, niiden tekstikriittinen analyysi perustuen niiden erityiseen luonteeseen; – tekstikritiikkiin perustuvat toimitukselliset ratkaisut (kuten tekijyyden määrittely, kirjoitusajankohdan määrittely, tekstin esittäminen, muokaus, eri versioiden esittäminen ja muut toimitustyöhön liittyvät erityiset seikat)" (Internationale Marx-Engels-Stiftung 1993, 30).

7. Eurooppalaisen valtiososialismin romahdus sinkautti Marxin ja marxilaisen universumin valtiollisen vallan ja sen legitimaation ympärillä pyörineen ideologian "iäisyydestä", ja heitti sen historian armoille "isännättömänä" ja vapaana kuin taivaan linnun. Käsillä olevan Marxisin historiallis-kriittisen sanakirjan tehtävä on määritetty suhteessa tähän maailmanhistorialliseen käänteeseen. Se voidaan ilmaista parhaiten Walter Benjaminin "pelastavan kritiikin" ("*rettende Kritik*") käsitteellä, yhdessä kriittisen tiedon "Nooan arkin" ajatuksen kanssa (Haug 1994b, iii). Sisällöllisesti historiallis-kriittinen metodi reagoi tässä "vaaroihin, jotka [...] uhkaavat niin perinnettä kuin sen vastaanottajaakin" (Benjamin 1982, 594–595). Pyrkimys pelastaa ei tylsytä "materialistisen historiankirjoituksen kriittisen tai tuhoavan momentin" terää, josta Benjamin puhuu (emt., 594). Sitä ei tule sekoittaa apologiaan.

Marxia käsiteltäessä tärkeintä on eräänlainen analyttinen filologia, joka laajentaa "sanojen rakkauden" "käsitteen rakkaudeksi". Platonin ideaopin tai minkään sen uudelleenmuotoilun ei tule ohjata tällaista lukutapaa, vaan pikemminkin Ludwig Wittgensteinin ohjenuoran, jonka mukaan ilmauksen merkitys on sen käyttö (Wittgenstein 2001). Ennen kuin Marxin käsitettä voidaan seurata läpi historiallisten kamppailujen ja nykyisten selkkausten, on filologisen tekstityön avulla varmistettava sen käytöstä Marxilla. Tuloksena on säännönmukaisesti sellaista monitulkintaisuutta, ettei tekstiä voida ottaa kirjaimellisesti. Kun hyväksytään, ettei "kyse ole monumentin ennallistamisesta, vaan että kyseessä on jatkuvasti edistettävä 'work in progress', ja että tuo edistys perustuu työn historiallis-kriittiseen jatkamiseen" (Knepler 1996, 53), tullaan kysyneeksi, millä Marxin "spektrin aavemaisista sävyistä" [Spektralfarben] (soveltaaksemme Derridan metaforaa "aave-

analyysistä”) maalataan ja millä ei. Niin merkittävänä kuin HKWM marxismien perustajien töitä pitääkin, se ei seuraa konservatiivisen hermeneutiikan ohjenuoraa. Viimeksi mainitun auktoriteettiuskoinen olemus perustuu menneisyyteen ankkuroitumiseen, ja se pyrkii ”auktoiteetin ja perinteen elvyttämiseen” ja eteenpäin siirtämiseen. Sen paradigma on nimittäin muodostunut tulkittaessa lakeja, pyhiä kirjoituksia ja kanonisoituja taideteoksia (vrt. Gadamer 1972, 261). Vielä vähemmän tulee kysymykseen pseudohistoriallinen legendojen muovailu (vrt. Bertram 1918, 1), jonka Werner Krauss on tiivistänyt toteamukseen: ”sankarit tekevät historiaa, ja siksi vain heidän vertaisensa, profeetat, voivat sitä tulkita” (1950/1984, 42). Marxisteille ei kriitikkömmän Marxiin nojaamisen pitäisi tulla kuulonkaan. Eriaisista ajattelun luutumista, joiden purkamiseen HKWM:n on jatkuvasti pyrittävä (Knepler 1996, 54), ei dogmaattisuus ole vähäpätöisin. ”Jokaista ilmausta”, Georges Labica kirjoitti *Marxismien kriittisen sanakirjan* alkusanoissa, ”kohdeltiin kuin syytettyä, jota ei uskottu pelkästään tämän oman todistuksen perusteella. [...] Aina kun oli tarpeen, [sanottua] koeltiin vetoamalla eri todistajien lausuntoihin, läheisiin ja kaukaisiin suhteisiin, ja kaikki väitteet alistettiin ristikuulusteluille ja tarkastuksille” (Labica 1983, 13–14).

Marxismien historiallist-kriittinen sanakirja tarjoaa tehokkaimman mahdollisen aseensa aina uudelleen esiin pulpahtavia epähistoriallisia ja epäkriittisiä marxismeja vastaan uudelleenlukemalla klassisia tekstejä ja niiden reseptiohistorian merkittävimpiä edustajia historiallisesti ja kriittisesti. Vaikka se ei voi tietää millaisia historiallisia kamppailuja tulevaisuudessa käydään, se voi valmistautua niihin. ”Mitkä yksilöt tai ryhmät, organisaatiot tai instituutiot voisivat edes yrittää arvioida menneisyyden ja nykyisyyden tutkimuksia ja diskursseja, tutustua niihin ja hyödyntää niitä, jollei edes osaa niistä esitellä missään ja tuoda saataville”, kysyi Peter Von Oertzen (1996, 68) viitaten HKWM:ään.

Nuori Hans Magnus Enzensberger (1963, 9) asetti ”historiallisen kritiikin tehtäväksi menneisyyden säilyttämisen tulevaa käyttöä varten” sen ”muumioinnin sijaan”. Eikä pelkkä menneisyyden museointikaan antaisi jälkipolville mitään. Marxin teoriat ovat ”osa historiallista prosessia, siis itsekkin liikkeessä” (Luxemburg 1903/1970, 377). Kun Rudi Dutschke pyrki kytkemään opiskelijaliikkeen historiallist-kriittiseen yhteyteen sosialismin ja työväenliikkeen kanssa, hän tiesi, ettei pelkkä historiallinen tieto – niin välttämätöntä kuin se onkin – riittänyt tavoitteen saavuttamiseen. ”Sosialismin vanhat käsitteet pitää kumota säilyttäen ja kriittisesti, ei tuhota sen enempää kuin keinotekoisesti säilyttääkään. Uusia käsitteitä ei ole tarjolla valmiina, niitä on työstettävä jatkuvassa reflektoinnin ja toiminnan, käytännön ja teorian välisessä prosessissa” (1968, 90–91). Historiallist-kriittisen ei-dogmaattinen luonne perustuu reflektoinnin ja kamppailuihin liittyvän

toiminnan loputtomaan vuorovaikutukseen. Tämän takia historiallis-kriittisellä menettelyllä on erityinen tehtävänsä marxismin sanakirjassa. Kriittisen muistamisen käsikirjana ja avoimena ajatustyöpajana (Behrend 1996) se ei historisoi, vaan filosofoi vasaralla ja nakuttelee historiasta [das Historische] esille siihen sisältyvät historialliset [geschichtlich] mahdollisuudet. Historiallis-kriittinen sanakirja eroaa näin ollen ensyklopediasta, joka pyrkii esittämään joukon tietoja itseensä sulkeutuvana kehänä. Samalla HKWM:n parissa tehtävän työn ”jännittävä [unheimlich] piirre” on siinä, ettei ”se itse ole kohteensa *yläpuolella*, vaan se asettuu *itsekin omaksi kohteekseen*”. ”Se ei vain kuvaa itsensä ulkopuolella ja itsestään riippumatta olemassa olevaa, vaan pitää kohdettaan esillä, ja usein tietyllä tavalla tuo sen olemassa olevaksi, tai vaikuttaa sen muodostumiseen” (Haug 1999, 95).

Marxismia koskeva historiallis-kriittinen kysymys, jonka näkökulmasta tämä sanakirja lähestyy historiaa, on hedelmällinen myös laajemmin. Se mahdollistaa ja itse asiassa tekee välttämättömäksi aatehistorian, ja ennen kaikkea maailmanlaajuisesti hegemoniseen asemaan nousseen eurooppalaisen aatehistorian, vastakarvaan lukemisen. Siihen ei ole tallennettu vain yhteiskunnallisten liikkeiden tuottamaa tietoa, vaan myös ’porvarilliselta’ alueelta ’Marx-luotaimen’ avulla löydettyjä näkökulmia toisenlaiseen maailmaan. Muodollisesti esikuvallisen oppineelle, mutta sisällöllisesti suurelta osin epäkriittiselle *Filosofian historialliselle sanakirjalle* (*Historisches Wörterbuch der Philosophie*) näyttää sen sijaan edelleen ”jokainen olemassa oleva [...] käyvän auktoriteetista, jokainen auktoriteetti [...] perustelusta” (Marx 1842/1981, 79). Historiallisesti ja materialistisesti perusteltu historiallis-kriittinen menetelmä voi sitä vastoin onnistuessaan johtaa ”todellisuuden lisääntyvään tiivistymiseen (integraatioon)”, niin kuin Benjamin hahmotteli, ”tehdessä menneestä ajankohtaisempaa, kuin mitä se oli olemassaolonsa aikana” (Benjamin 1982, 594). Se, mikä näyttäytyi Marxin *Louis Bonaparten brumairekuun kahdeksannesta päivästä* antihistoriallisena, vapautumisena ”kaikkien kuolleiden sukupolvien” (Marx 1852/1978, 201) perinteestä, merkitsee tässä, kuten Gramscilla, historiaa luovien impulssien sysäämistä liikkeelle.

Suomentanut Paula Rauhala

Käännöksen lähdeteksti:

Haug, Wolfgang Fritz (2004). Historisch-kritisch. Teoksessa Wolfgang Fritz Haug (toim.): *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus* 6/1, 375–394. Hampuri: Argument.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.153329>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisensillä.

LÄHTEET

- ALTHUSSER, LOUIS (1969/1973). Avertissement aux lecteurs du Capital. Teoksessa *Marxismus und Ideologie. Probleme der Marx-Interpretation*, 75–110. Länsi-Berliini: VSA.
- ARNOLD, HEINZ LUDVIG & DETERING, HEINRICH (toim.) (1996). *Grundzüge der Literaturwissenschaft*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- AUERBACH, ERICH (1965). *Introduction aux études de philologie romane*. Frankfurt am Main: Klostermann.
- BARTH, KARL (1922/1999). *Der Römerbrief*. Zürich: TVZ.
- BEHREND, H. (1996). ”Kompendium kritischer Erinnerung und offene Denkwerkstatt”. Teoksessa Frigga Haug & Michael Krätke (toim.), *Materialien zum Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus: Für Wolfgang Fritz Haug zum 60. Geburtstag*. Hampuri: Argument.
- BENJAMIN, WALTER (1982). *Gesammelte Schriften. Band V*. Rolf Tiedemann & Hermann Schwepenhäuser (toim.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BERTRAM, ERNST (1918). *Nietzsche. Versuch einer Mythologie*. Berliini: Helmut Küpper Verlag.
- BRECHT, BERTOLT (1938–1955). *Werke. Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe*. Werner Hecht, Jan Knopf, Werner Mittenzwei & Klaus-Detlef Müller (toim.). Berliini ja Weimar: Aufbau-Verlag. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. (GA)
- BUTTIGIEG, JOSEPH (1991). Gramscis Methode. *Argument*, 33(1), 9–26.
- DILTHEY, WILHELM (1914). Einleitung in die Geisteswissenschaften. Teoksessa *Gesammelte Schriften. Band I*. Leipzig: Teubner.
- DILTHEY, WILHELM & VON WARTENBURG, PAUL YORCK (1923). *Briefwechsel zwischen Wilhelm Dilthey und dem Grafen Paul Yorck von Wartenburg*. Sigrid von der Schulenburg (toim.). Halle (Saale): M. Niemeyer.
- DUTSCHKE, RUDI (1968). Die geschichtlichen Bedingungen für den internationalen Emanzipationskampf. Teoksessa U. Bergmann (toim.), *Rebellion der Studenten oder Die neue Opposition*, 33–93. Reinbek: Rowohlt.
- ENGELS, FRIEDRICH (1894/1964). Vorwort. Teoksessa *MEW 25 (Das Kapital. Dritter Band)*, 7–30. Berliini: Dietz.
- ENZENSBERGER, HANS MAGNUS (1963). Weltsprache der modernen Poesie. Teoksessa *Einzelheiten II*, 7–28. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- EPIKUROKOS (2003). Epikuroksen mietelmiä Vatikaanin käsikirjoituksesta. Teoksessa Diogenes Laertios, *Merkitävien filosofien elämät ja opit* (suom. Marke Ahonen), 413–420. Helsinki: Summa.
- GADAMER, HANS-GEORG (1960/1972). *Wahrheit und Methode*. 3. laajennettu painos. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- GADAMER, HANS-GEORG (1976). Einführung. Teoksessa *Seminar: Philosophische Hermeneutik*, 7–40. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- GIANCOTTI BOSCHERINI, Emilia (1985). *Baruch Spinoza: 1632–1677*. Roma: Editori Riuniti.
- GRAMSCI, ANTONIO (1998). *Gefängnishefte. Kritische Gesamtausgabe. Band 8*. Klaus Bochmann, Wolfgang Fritz Haug & Peter Jehle (toim.). Hampuri: Argument.
- GRAMSCI, ANTONIO (1999). *Gefängnishefte. Kritische Gesamtausgabe. Band 6*. Klaus Bochmann, Wolfgang Fritz Haug & Peter Jehle (toim.). Hampuri: Argument.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1980). Annäherung an die faschistische Modifikation des Ideologischen. Teoksessa *Projekt Ideologie-Theorie, Faschismus und Ideologie. Band 1*, 44–80. Länsi-Berliini: Argument.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1985). Rez. v. MEGA, Bd. II.5. *Argument*, 27, 212–16.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1992/2001). Der verlorene Buchstabe. Über eine symptomale Fehllektüre des Kapitals. Teoksessa Wolfgang Fritz Haug, *Dreizehn Versuche marxistisches Denken zu erneuern*, 81–85. Hampuri: Argument.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1994a). Einleitung. Teoksessa Antonio Gramsci, *Gefängnishefte. Band 6*, 1195–1221. Hampuri: Argument.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1994b). Vorwort. Teoksessa Wolfgang Fritz Haug (toim.), *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus. Band 1. Abbau des Staates bis Avantgarde*, i–vi. Hampuri ja Berliini: Argument.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (1999). Der unheimliche Doppelsinn eines Historisch-kritischen Wörterbuchs des Marxismus. *Argument*, 41(1), 91–96.
- HAVEMANN, ROBERT (1971). *Rückantworten an die Hauptverwaltung "Ewige Wahrheiten"*. München: R. Piper & Co.
- HEINRICH, MICHAEL (1991). *Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*. Hampuri: VSA-Verlag.
- HETTNER, HERMANN (1894). *Geschichte der französischen Literatur im 18. Jahrhundert*. Braunschweig: Vieweg.
- HIRSCH, HELMUT (1968). *Engels in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Reinbek: Rowohlt.
- INSTITUT FÜR MARXISMUS-LENINISMUS BEIM ZK DER SED (1965). Vorwort. Teoksessa *MEW 26.1*, v–xxiv. Berliini: Dietz.
- INTERNATIONALE MARX-ENGELS-STIFTUNG (1993). Editionsrichtlinien der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA). Teoksessa *Beiband Editionsrichtlinien der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA)*, 15–42. Berliini ja Boston: De Gruyter Akademie Forschung.
<https://doi.org/10.1515/9783050075952-003>
- KANT, IMMANUEL (1785/1968). Rezensionen zu Johann Gottfried Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Zweiter Teil. Teoksessa Immanuel Kant, *Werkausgabe. Band XII*, 781–806. Wilhelm Weischedel (toim.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KANT, IMMANUEL (1787/2013). *Puhtaan järjen kritiikki* (suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki). Helsinki: Gaudeamus.
- KANT, IMMANUEL (1790/2018). *Arvostelukyvyyn kritiikki* (suom. Risto Pitkänen). Helsinki: Gaudeamus.
- KIMMICH, DOROTHEE (1993). *Epikureische Aufklärungen. Philosophische und poetische Konzepte der Selbstsorge*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- KNEPLER, GEORG (1996). Ein Gruß an den Herausgeber. Teoksessa Frigga Haug & Michael Krätke (toim.), *Materialien zum Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus: Für Wolfgang Fritz Haug zum 60. Geburtstag*. Hampuri: Argument.
- KOHLSCHEIDT, WERNER & MOHR, WOLFGANG (toim.) (1958). *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Erster Band. A–K. 2. painos*. Berliini: Walter de Gruyter & Co.
- KRAUSS, WERNER (1950/1984). Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag. Teoksessa Werner Krauss, *Das wissenschaftliche Werk 1*. Manfred Naumann (toim.), 7–61. Itä-Berliini ja Weimar: Verlag Walter de Gruyter.

- LABICA, GEORGES (1983). *Kritisches Wörterbuch des Marxismus Bd. 1., Abhängigkeit – Bund.* Hampuri: Argument.
- LANGE, FRIEDRICH ALBERT (1905). *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart. Band 1.* O. A. Ellissen (toim.). Leipzig: Reclam.
- LEFEBVRE, JEAN-PIERRE (1983). Einleitung. Teoksessa *Karl Marx, Le Capital. Critique de l'économie politique*, vii–li. Pariisi: Presses Universitaires de France.
- LEIBNIZ, GOTTFRIED WILHELM (1710/1986). *Die Theodizee.* Teoksessa *Philosophische Schriften. Band II.* Herbert Herring (toim. & saks.). Frankfurt am Main: Insel Verlag.
- LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM (1996). Pope, ein Metaphysiker! Teoksessa *Werke, Bd. 3.* München: De Gruyter.
- LUXEBURG, ROSA (1903/1970). Karl Marx. Teoksessa *Gesammelte Werke. Band 1.2*, 369–377. Itä-Berliini: Karl Dietz.
- MARX, KARL (1842/1981). Das philosophische Manifest der historischen Rechtsschule. Teoksessa *MEW 1*, 78–85. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1852/1978). Louis Bonaparten Brumairekuun kahdeksastoista. Teoksessa *MEW 6* 3, 141–259. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1877/1987). Brief ein die Redaktion der ”Otetschestwenyije Sapiski”. Teoksessa *MEW 19*, 107–112. Berliini: Dietz.
- MARX, KARL (1867/1989). Das Kapital. Band I. Teoksessa *MEW 23*. Berliini: Dietz.
- NIETZSCHE, FRIEDRICH (1872/2008). *Tragedian synty* (suom. Jarkko S. Tuusvuori). Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.
- NIETZSCHE, FRIEDRICH (1886/1984). *Hyvän ja pahan tuolla puolen* (suom. J. A. Hollo). Helsinki: Otava.
- VON OERTZEN, P. (1996). Theorie und Praxis brauchen neue Formen der Kooperation. Teoksessa Frigga Haug & Michael Krätke (toim.), *Materialien zum Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus: Für Wolfgang Fritz Haug zum 60. Geburtstag*, 63–68. Hampuri: Argument.
- SANDER, CHRISTOPH (1983). Die Edition der ”Theorien über den Mehrwert”. Teoksessa Wolfgang Jahn & Manfred Müller (toim.), *Der zweite Entwurf des ”Kapitals”. Analysen, Aspekte, Argumente*, 310–32. Itä-Berliini: Dietz.
- SARON, PEDRO (1975). *Einleitung zu: Karl Marx, El capital. Tomo I.* México: Siglo XXI.
- SCHLEGEL, FRIEDRICH (1798/1972). *Schriften zur Literatur.* Wolfdiétrich Rasch (toim.). München: dtv.
- SKAMBRACKS, HANNES (1979). Ein historischer Druckfehler. *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung* 5, 143–47.
- VICO, GIAMBATTISTA (1744/2000). *Die neue Wissenschaft über die gemeinschaftliche Natur der Völker* (saks. Erich Auerbach). Berliini ja New York: de Gruyter.
- VOLLGRAF, CARL-ERICH; SPERL, RICHARD & HECKER, ROLF (toim.) (1997). *David Borisovič Rjazanov und die erste MEGA. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung, Neue Folge, Sonderband 1.* Hampuri: Argument.
- VOLLGRAF, CARL-ERICH; SPERL, RICHARD & HECKER, ROLF (toim.) (2002). *Neue Texte, neue Fragen. Zur Kapital-Edition in der MEGA. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 2001.* Hampuri: Argument.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG (2001). *Filosofisia tutkimuksia* (suom. Heikki Nyman). Helsinki: WSOY.
- WOLF, FRIEDRICH AUGUST (1807/1985). *Darstellung der Altertumswissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck und Wert.* Itä-Berliini: De Gruyter.

LIITE

Aiheeseen liittyvät hakusanat HKWM:ssä:

aatehistoria [Geistesgeschichte], auktoriteetti [Autorität], dialektiikan rajat [Grenzen der Dialektik], dialektiikka [Dialektik], dogmatismi [Dogmatismus], engelsismi [Engelsismus], ensyklopedia [Enzyklopädie], epistemologia [Epistemologie], erehdys [Irrtum], Feuerbach-teesit [Feuerbach-Thesen], hermeneutiikka [Hermeneutik], historia [Geschichte], historiallinen/looginen [Historisches/Logisches], historiallistaminen [Historisierung], historismi [Historismus], humanistiset tieteet [Geisteswissenschaft], ideologiakritiikki [Ideologiekritik], ideologiateoria [Ideologietheorie], ikuisuus [Ewigkeit], irrationaalisuus [Irrationalität], järki [Vernunft], komentotalous [befehlsadministratives System], kritiikki [Kritik], kuolema [Tod], lukeminen [Lesen], marxismi-leninismi [Marxismus-Leninismus], materialistinen Raamatun tulkinta [materialistische Bibellektüre], MEGA [MEGA], oikeustieteen historiallinen koulukunta [Historische Rechtsschule], pelastava kritiikki [Rettende Kritik], perinne [Tradition], rationalismi [Rationalismus], rekonstruktio [Rekonstruktion], sensuuri [Zensur], stalinismi [Stalinismus], teksti [Text], tulkinta [Interpretation], tuonpuoleinen [Jenseits], unohtaminen/muistaminen [Vergessen/Erinnern], uskontokritiikki [Religionskritik], valistus [Aufklärung], virhe [Fehler].

Uusi englanninos Marxin *Pääomasta*

Karl Marx: *Capital. Critique of Political Economy, Volume 1*. Toim. Paul North ja Paul Reitter. Engl. Paul Reitter. Princeton ja Oxford: Princeton University Press 2024. 857 s.

Miten kääntää Marxin monisyisiä, kullikkaita uudissanoja viliseviä töitä saksasta muille kielille? Kysymys on vaivannut Marx-kääntäjiä alusta asti. Se vaivasi myös oman teoksensa käännöstyöhön osallistunutta Marxia itseään sekä hänen lähintä työtoveriaan Friedrich Engelsiä. Ohion osavaltioyliopiston (Ohio State University) germaanisten kielten professori Paul Reitterin englannintama *Pääoman* 1. osa on hyvä esimerkki tämän käännöstyön vaikeudesta. Käännös kertoo kiehtovalla tavalla myös alkutekstin ja käännöksen vuorovaikutuksesta eli siitä, miten käännös voi vaikuttaa alkutekstin myöhempään laitokseen.

Reitterin *Pääoma*-käännös perustuu Marxin itsensä muokkaamaan, vuonna 1872 julkaistuun toiseen saksankieliseen, aiemmin englanniksi kääntämättömään laitokseen. Tämän laitoksen ilmestyminen osui ajallisesti yksiin *Pääoman* ranskantamisen kanssa (1872–1875). Kuten filosofi William Claire Roberts kirjoittaa ranskannosta käsittelevissä jälkisanoin-

saan, oli Marxin itsensä suhtautuminen ranskannokseen kaksijakoinen. Yhtäältä hän näki ”latistaneensa” alkutekstiä ranskan kielen konventioiden nimissä, toisaalta hän piti käännöstä osittaisena parannuksena alkutekstiin (716, 717–718). Nämä parannukset ovat jättäneet jälkensä Marxin *Pääoman* tulevia laitoksia koskeviin muistiinpanoihin, jotka Engels peri Marxin kuoltua vuonna 1883.¹

Toisin kuin *Pääoman* ranskannoksen kohdalla, ei saatavilla ole Marxin itsensä näkemystä teoksen englanninnoksista. Niistä ensimmäinen ilmestyi vuonna 1887 Samuel Mooren (1838–1911) ja Edward Avelingin (1849–1898) kääntämänä *Pääoman* kolmannen saksankielisen laitoksen pohjalta. Tiedossamme on kuitenkin hyvin, että käännöstyötä valvonut Engels suhtautui siihen kriittisesti varsinkin kohdissa, joissa kääntäjät olivat hänen mukaansa hävittäneet Marxille ominaisia uudissanoja (lxvii–lxviii).²

Yhtenä Reitterin esimerkkinä tästä on käsite *Werthgegenständlichkeit*, jonka Moore ja Aveling ovat kääntäneet usealla eri vastineella, kuten ’arvo’ (*value*) tai ’todellisuus’ (*reality*). Kuten *Pääoman* neljännen saksankielisen laitoksen pohjalta englannintanut Ben Fowkes (Marx 1867/1976)³, pyrkii Reitter tavoittamaan käännöksessään Marxin saksalle ominai-

1 Journal of the History of Ideas blog 2024.

2 *Pääoman* neljännen saksankielisen laitoksen pohjalta on julkaistu vuonna 1906 Ernest Untermannin laatima englanninos, joka muokkaa Mooren ja Avelingin vuoden 1887 käännöksen vastaamaan tähän neljänteen laitokseen tehtyjä muutoksia (Marx 1867/1906).

3 Mooren ja Avelingin, Fowkesin sekä Reitterin englanninnosten ohella voidaan vielä lyhyesti mainita tuntemattomampi Eden ja Cedar Paulin englanninos vuodelta 1928 (Marx 1867/1928).

sen, uudissanoille perustuvan kulkimkkuden. Reitter kääntää edellä mainitun esimerkin käsitteet ilmaisuiksi 'value-thing' ja 'value-objecthood', joiden hän katsoo olevan uskollisempia Marxin alkutekstille kuin Mooren ja Avelingin englannin konventioihin sujuvammin mukautuvat, mutta lause- ja virkerakenteita monimutkaistavat tai Fowkesin alkutekstin elävyyttä (*vividness*) ja resonoivuutta heikentävät valinnat (lxix–lxx).⁴

Reitter katsoo Fowkesin kääntäneen *Pääoman* subjekteja ja objekteja pääläeläen. Kun Fowkesin käännöksessä ensimmäisen kirjan otsikkona on *The Process of Production of Capital* eli prosessi, jossa tuotetaan pääomaa, on otsikko nyt muotoa *Capital's Process of Production*, prosessi, jossa pääoma on tuottaja (O. W. Louhivuoren suomennoksen alaotsikko *Pääoman tuotantoprosessi* ei sinänsä vielä kerro, onko pääoma tekijä vai teon kohde⁵). Niin sanottua alkuperäistä kasautumista käsittelevän 24. luvun otsikossa on nyt ilmaus 'original accumulation', suomeksi 'alkuperäinen kasautuminen' Avelingin & Mooren ja Fowkesin osan VIII otsikoinnin 'primitive', alkukantainen, sijaan.⁶

Reitterin käännöksen keskeinen an-

sio ovat muutokset, joiden avulla hän on pyrkinyt tekemään käännöksestä aiempia käännöksiä uskollisemman sen saksankieliselle alkutekstille. Muutokset liittyvät muun muassa aikamuotoihin sekä siihen, miten historiallisena jokin ilmiö, esimerkiksi työläisten ja koneiden välinen kamppailu, näyttäytyy. Fowkesin käännöksessä

The struggle between the capitalist and the wage-labourer starts with the existence of the capital-relation itself. It rages throughout the period of manufacture. But only since the introduction of machinery has the worker fought against the instrument of labour itself, capital's material mode of existence.⁷

Reitter kääntää samaisen kohdan taas seuraavasti:

The struggle between capitalists and wage laborers began when the capital relation took shape, and it raged on throughout the era of the manufacturing workshop. But the worker started to battle the actual means of labor, or capital's material mode of existence, only once machinery was introduced (394).

Tämä *Pääoman* englanninnos perustuu Untermannin tavoin sen neljänteen saksankieliseen laitokseen.

4 O. W. Louhivuoren suomennoksessa käsitteestä *Werthgegenständlichkeit* käytetään vastinetta 'arvoesineellisyys' ja käsitteestä *Werthding* vastinetta 'arvo-olio'. Alkukieliset termit esitetään käännösten perässä hakasulkeissa (Marx 1867/2013, 56).

5 *Pääoman* tekijyydestä, ks. esim. Bonefeld (1995).

6 Ks. Perelman (2000, 2) käsitteen *primitive*, alkukantainen, konnotaatioista.

7 Marx 1867/1976, 553–554.

Vaikka itse ilmiö, työläisten ja koneiden välinen kamppailu, saa kummassakin käännöksessä saman selityksen, näyttäytyy se Reitterin käännöksessä historiallisena, kun taas Fowkesin käännös antaa ymmärtää, että kyse olisi säännönmukaisesta ilmiöstä, kun manufaktuureista siirrytään koneellisuuteen. Vaikka tämä onkin vain yksi, suppea esimerkki näiden kahden englanninnoksen eroista, ohjaa Reitterin käännös lukijaa osin erilaisiin tulkintoihin kuin Fowkes.⁸

Uuden englanninkielisen käännöksen toimituksellinen ansio on Marxin alaja lähdeviitteiden tarkistaminen. Reitter ja North ovat koettaneet löytää Marxin lainaamien teosten englanninnokset tai kääntää hänen viittauksensa alkutekstien pohjalta. Niissä harvoissa tapauksissa, joissa lähteitä ei ole löytynyt, sitaattit on englanninnettu suoraan Marxin saksankielisen alkutekstin pohjalta. Joissakin kohdin sitaattit on käännetty takaisin englanniksi Marxin saksannosten pohjalta. Reitter ja North kiinnittävät kriittistä huomiota Marxin tapaan muokata suoria sitaattejaan omiin tarkoituksiinsa. Vaikka kyse ei olekaan suoranaisesta vääristelystä, on Marx monessa kohdin poistanut tai lisännyt yksittäisiä sanoja sitaatteihinsa ilman asianmukaisia merkintöjä siitä, missä kohdin sitaatteja on muokattu. Joissakin kohdin Marx on myös kirjannut sitaattejaan väärin ilmeisesti inhimillisestä erehdyksestä johtuen (lxxxvi).

Reitterin uusi *Pääoma*-englanninnos puolustaa paikkaansa Mooren & Avelingin sekä Fowkesin käännösten rinnalla. Reitter on pyrkinyt tekemään tekstistä soljuvampaa ja tavoittamaan Marxin kielellisen rytmin. Hänen virkerakenteensa ovat paikoin yksinkertaisempia kuin aiemmissa englanninnoksissa, jonka ohella käännöksen kieli on aiempia käännöksiä epämuodollisempaa.

Käännöksen ansiokkuutta lisäävät sen toimitukselliset ja käännösprosessiin keskittyvät esipuheet, jo mainitut William Claire Robertsin vuoden 1875 ranskanosta koskevat jälkisanat sekä liitteet, joissa saksankielistä vuoden 1872 laitosta verrataan alkuperäiseen vuoden 1867 laitokseen, ranskankieliseen laitokseen sekä kolmanteen saksankieliseen laitokseen. Näiden ohella liitteet sisältävät taulukon, joka vertaa eri laitosten sisällysluetteloita. Professori Wendy Brownin esipuhe sijoittaa *Pääoman* asiayhteyteensä, kapitalistisen tuotantotavan kehitykseen ja vaikutuksiin elämän eri osa-alueilla. Lisäksi Brown käsittelee *Pääomaa* poliittisen talouden kritiikkinä, jonka on paljastettava kohteensa, itse tuotantotavan, sisäiset lainalaisuudet ja sitä liikuttavat tekijät arvioidakseen poliittista taloutta kriittisesti (xvii). Näin ollen Reitterin käännös toimii samalla johdatuksena *Pääomaan*, ja antaa lisäksi mahdollisuuden vertailuun sen kolmen ensimmäisen saksankielisen laitoksen, ranskannoksen ja kahden

⁸ Mooren ja Avelingin englanninnos viittaa Reitterin tavoin historiallisempaan ilmiöön (Marx 1867/1889, 427).

keskeisen englanninnoksen välillä. Näiltä osin se ylittää aiemmin laajasti käytetyn Fowkesin käännöksen. Reitterin kääntämä *Pääoma* on saatavissa ajankuvaan sopivasti myös äänikirjana (Marx 1867/2024).

Reitterin ja Northin työ jatkuu parhaillaan *Pääoman* toisen ja kolmannen osan käännösten parissa. Onkin kiinnostavaa nähdä, mitä tekstejä he käyttävät käännöstensä lähtöteksteinä, kun käytävissä ei ole Marxin itsensä loppuun saatamia laitoksia. Erityisen kiinnostavaa on, minkälaisia valintoja he tekevät suhteessa

Engelsin toimitustyöhön Marxin käsikirjoitusten parissa.

Saska Heino

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.156752>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- BONEFELD, WERNER (1995). Capital as subject and the existence of labour. Teoksessa Werner Bonefeld, Richard Gunn, John Holloway & Kosmas Psychopedis (toim.), *Open Marxism 3: Emancipating Marx*, 182–212. Lontoo: Pluto Press.
- MARX, KARL (1867/1889). *Capital: A Critical Analysis of Capitalist Production, Volume 1* (engl. Samuel Moore & Edward Aveling). Friedrich Engels (toim.). New York: Appleton & Co ja Lontoo: Swan Sonnenschein & Co.
- MARX, KARL (1867/1906). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume 1* (engl. Samuel Moore, Edward Aveling & Ernest Untermann). Friedrich Engels (toim.). Chicago: C. H. Kerr & Company.
- MARX, KARL (1867/1929). *Capital: A Critique of Political Economy. The Process of Capitalist Production* (engl. Eden & Cedar Paul). Friedrich Engels (toim.). Lontoo: George Allen & Unwin.
- MARX, KARL (1867/1976). *Capital: Volume 1* (engl. Ben Fowkes). Friedrich Engels (toim.). Harmondsworth: Penguin Books.
- MARX, KARL (1867/2013). *Pääoma: Poliittisen taloustieteen arvostelua, 1. osa* (suom. O. W. Louhivuori). Friedrich Engels (toim.). Helsinki: TA-tieto.
- MARX, KARL (1867/2024). *Capital: Critique of Political Economy, Volume 1* (engl. Paul Reitter). Paul North (toim.). Äänikirjan lukenut Simon Vance. Princeton ja Oxford: Princeton University Press. Noudettu 7.4.2025 osoitteesta <https://press.princeton.edu/books/audio/9780691267562/capital>.
- JOURNAL OF THE HISTORY OF IDEAS BLOG (2024). The Regime of Capital: An Interview with Paul North and Paul Reitter on their new edition of Karl Marx's Capital, Vol. 1. Noudettu 3.2.2025 osoitteesta <https://www.jhiblog.org/2024/09/10/the-regime-of-capital-an-interview-with-paul-north-and-paul-reitter-on-their-new-edition-of-karl-marxs-capital-vol-1/>.
- PERELMAN, MICHAEL (2000). *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*. Durham ja Lontoo: Duke University Press.

Geneettinen lähestymistapa alustatutkimukseen ja finanssiteknologiaan

EDEMILSON PARANÁ

Historiallisesta poliittisen talouden näkökulmasta digitaalisten alustojen kehitys on suoraa seurausta kapitalistisen tuotannon rakenteen muutoksesta. Tämä kehitys juontuu uusliberalismin ja globalisaation myötä käynnistyneestä tieto- ja viestintäteknologian vallankumouksesta. Myös finansialisaatio, joka on pääoman kasautumista keskeisesti ohjaava voima, vaikuttaa merkittävästi digitaalisiin alustoihin (Saad-Filho & Fine 2017). Digitaalisten alustojen ja finansialisaation väliseen yhteyteen on kiinnitetty huomiota kuitenkin vasta viime aikoina (Jia ym. 2022; Jia & Nieborg 2022). Niiden yhteistä alkuperää ja toisiinsa kietoutunutta historiallista kehitystä ei ole tutkittu vielä riittävästi.

Digitaalisten alustojen ja rahoituksen välistä suhdetta on alettu tutkia alustatutkimuksessa poliittisen talouden näkökulmasta vasta hiljattain. Erityisesti tieteen- ja teknologiantutkimus sekä marxilainen lähestymistapa tarjoavat arvokkaita näkökulmia tähän aiheeseen. Ensimmäinen lähestymistapa tarkastelee, kuinka erilaiset kohteet, kuten data, muunnetaan omaisuudeksi nykyisessä teknotieteellisessä kapitalismissa digitaalisten alustojen, sisältöjen ja sovellusten välityksellä (Birch & Muniesa 2020; Birch ym. 2021; Van Doorn & Badger 2020). Jälkimmäinen lähestymistapa keskittyy arvonluontiin ja varallisuudensiirtoon alustakapitalismissa pyrkimällä ymmärtämään kapitalismin keskeisiä muutoksia ja jatkuvuuksia digitaalisella aikakaudella (Srnicke 2017; Törnberg 2023).

Huolimatta merkittävistä tutkimuksellisista kontribuutioista, digitalisaation ja finansialisaation yhteisestä historiallisesta alkuperästä tarvitaan edelleen lisätutkimusta. On selvítettävä, miten nämä ilmiöt liittyvät toisiinsa ja millaiselle käsitteelliselle logiikalle ne rakentuvat erityisesti digitaalisten alustojen kontekstissa. Ymmärtämällä näiden prosessien alkuperän voimme syventää käsitystämme alustoista osoittamalla teknisiä yhteyksiä ja ”sukulaisuuksia” digitalisaation ja finansialisaation välillä. Esitän puheenvuorossani uudenlaisen, niin kutsutun ”geneettisen” näkökulman siihen, miten digitalisaatio ja finansialisaatio ovat kehittyneet rinnakkain.

Geneettisellä lähestymistavalla tarkoitan toisaalta alustojen kehityksen genealogista tarkastelua suhteessa rahoitusalaan. Toisaalta se viittaa näiden ”jaettuun perimään” (DNA), mikä korostaa sitä, kuinka alustat ja rahoitusala ovat kehittyneet rinnakkain, läheisesti toisiinsa kytkeytyneinä ja jopa peilaten toisiaan niin toimintalogiikaltaan kuin tavoitteiltaan. Alustojen kehitys ei ole siten erillään rahoitus-alasta, vaan alustat perustuvat aiempiin käytäntöihin ja rakenteisiin, jotka juontavat juurensa finanssiteollisuudesta. Alustojen ja rahoitusalan historiallinen kehitys ja jaettu perimä valaisevat sitä, kuinka ne ovat kietoutuneet yhteen ja auttavat ymmärtämään ”alustakapitalismia”.

Rahoitusalan ja teknologian rooli pääoman kasautumisessa

Kuten Sadowski (2019, 5) toteaa, ”tietotekniikan ja rahoituksen innovaatioiden välinen historia on pitkä.” Rahoitusala ja digitaaliteknologia ovat olleet tiiviisti sidoksissa toisiinsa jo pitkään (Aji 2020; Paraná 2019). Teknologia ei ole vain ulkoinen infrastruktuuri, vaan se on keskeinen osa nykyaikaisten rahoitusmarkkinoiden dynamiikkaa (Knorr-Cetina & Bruegger 2002; Pardo-Guerra 2013). Alustatutkimuksessa on kuitenkin jäänyt huomaamatta, että matemaattisten mallien ja algoritmien käyttöönotto rahoitusmarkkinoilla tapahtui vuosikymmeniä ennen niiden yleistymistä internetin hakukoneissa ja sosiaalisessa mediassa. Toisin kuin usein ajatellaan, algoritmien hallinta (Katzenbach & Ulbricht 2019) sai alkunsa Wall Streetillä, ei Piilaaksossa.¹

Rahoitusala on ollut digitaaliteknologian varhainen omaksuja, ja se omaksuu yhä uusia teknologisia käytäntöjä (Paraná 2019). Esimerkiksi tekoälyn osalta neuroverkkojen bayesiläinen ja induktiivinen logiikka ovat erityisen hyödyllisiä olosuhteissa, joissa spekulointi ja ennakointi ovat tärkeitä (Joque 2022). Teknologi-

¹ Viimeaikaiset tieteenfilosofiset ja -historialliset tutkimukset (Lepore 2020; Pasquinelli 2023) ovat kyseenalaistaneet vallitsevan käsityksen teknokapitalismin synnystä.

nen kehitys puolestaan seuraa rahoitusalan toimintamalleja, kuten velkavivutusta, spekulointia, lyhytjänteisyyttä, irtautumista paikasta ja sääntelyn purkamista, joiden tavoitteena on maksimoida pääoman tuotto. Tämän vuoksi ei ole sattumaa, että rahoitus- ja teknologiayritykset muistuttavat yhä enemmän toisiaan (Cooiman 2024; Hendrikse ym. 2024). Rahoitusulottuvuuden korostuminen ja digitalisaatio ovat kietoutuneet toisiinsa nykyaikaisessa teknotieteellisessä kapitalismissa.

Tarkemmin sanottuna rahoitusala ja teknologia tarjoavat keinoja tulevaisuuden ennakoimiseksi. Niiden turvin pääoman arvomuodostuksen esteitä pyritään muokkaamaan joustavammiksi, jotta pääoma voisi liikkua vapaammin ja tuottaa enemmän arvoa. Rahoituksen ja teknologian avulla myös tuotantovoimat voidaan järjestää uudella tavalla (Albuquerque 2023). Digitaalisia alustoja tulisi tarkastella näiden taloudellisten ja teknologisten linssien läpi. Tutkimuksessa on käsitelty muun muassa alustatyön korkotulojen ja arvonaluonnin merkitystä (Srnicek 2021; Van Doorn 2022). Rahoitusalan ja finanssiteknologian yhteisen alkuperän, niiden ”vaaliheimolaisuuden”² ja jaetun taloudellisen logiikan ymmärtäminen edistää todennäköisesti alustatalouden kontekstualisointia osaksi kapitalismin laajempaa historiallista kehitystä (Boyer 2022), mikä voi auttaa meitä ymmärtämään paremmin tulevia kehityssuuntia.

Koron ulosmittaaminen ja alustamallin taloudelliset seuraukset

Kuten aiemmin totesin, geneettisellä näkökulmalla viitataan siihen, että digitaalisten alustojen kehitystä ja finanssialisaatiota ei voida enää tarkastella erillisinä prosesseina. Tämä lähestymistapa kehottaa tutkimaan niiden yhteisiä juuria sekä pohtimaan, miksi ja miten ne ovat kietoutuneet toisiinsa ja kehittyneet rinnakkain. Digitaaliset alustat ovat syntyneet internetin leviämisen myötä. Tieto- ja viestintäteknologia muokkaa erityisesti tilan ja ajan käsityksiä, jotka ovat keskeisiä sosiaali-

2 Englanninkielisen termin *elective affinities* suomennos seuraa Goethe-suomentaja J. Hollon sanavalintaa. Goethen vuonna 1809 ilmestyneen romaanin *Vaaliheimolaiset* (saks. *Die Wahlverwandschaften*, engl. *Elective Affinities*) otsikko viittaa aikakauden kemialliseen teoriaan, joka perustuu ikivanhaan havaintoon, jonka mukaan tietyt nesteet sekoittuvat toisiinsa, kun taas toiset pysyvät erillään. Yhteensopivien nesteiden kyseistä ominaisuutta eli taipumusta reagoida tietyllä tavalla, kutsuttiin aikanaan ”kemialliseksi affiniteetiksi”. Goethen romaanissa vastaavanlaisia yhteensopivuuden taipumuksia ilmenee myös ihmisten välisissä suhteissa. Max Weber puolestaan sovelsi tätä käsitettä yhteiskuntatieteisiin. Hänen mukaansa protestantismien ideaalisten ja kapitalismin materiaalistien tekijöiden välillä vallitsi siis ”vaaliheimolaisuus”, jossa uskonnollinen ajatusmaailma edisti taloudellista toimintaa, toisin sanoen protestanttien etiikka, joka suosi ahkeruutta, säästeliäisyyttä ja rationaalista taloudellista toimintaa, loi suotuisan pohjan kapitalismin kehittymiselle. (Toim. huom.)

sille ja taloudellisille prosesseille (Harvey 1990). Nämä teknologiat myös tiivistävät ajan ja tilan, ja mahdollistavat uusia tapoja tieto- ja informaatiovirtojen nopeuttamiseksi ja niiden kulkeman matkan lyhentämiseksi, mikä puolestaan edistää digitaalisten verkostojen syntyä.

Inhimillisen vuorovaikutuksen koodaaminen binääridataksi ei ainoastaan mahdollista kohteiden hallintaa ja valvontaa, vaan se luo myös edellytykset taloudelliselle hyväksikäytölle ja riistolle, mikä on ominaista alustataloudelle. Tieto- ja viestintäteknologian sekä internetpohjaisen digitaalisen talouden kehitys on mahdollistanut lähes kaiken toiminnan teknisen hajauttamisen, mukaan lukien työn, tuotannon, kiertokulun, kulutuksen, rahoituksen ja viestinnän.³ Teknologinen hajauttaminen voi johtaa perinteisten välittäjien merkityksen vähenemiseen ja tukea autonomisia järjestelmiä,⁴ mutta tämä vaikutus on vain hetkellinen ja pinnallinen. Se ei johda pysyvään muutokseen, koska kapitalistiset suhteet ovat edelleen hallitsevia. Hajauttamisen seurauksena taloudellinen toiminta ja poliittinen valta saattavat sen sijaan keskittyä entistä enemmän suurille toimijoille.

Tieto- ja viestintäteknologian sekä alustatalouden mahdollistaman teknologisen hajauttamisen myötä työmarkkinat polarisoituvat, samalla kun suuri osa alustataloudesta muodostaa oligopolin. Verkostovaikutukset vahvistavat keskittymistä, sillä yhä suuremmat alustat houkuttelevat yhä enemmän käyttäjiä, mikä tekee niistä aiempaa voimakkaampia. Alustatutkimuksen poliittisen talouden lähestymistapa osoittaa kattavasti, että eri tietoinesten yhdistäminen mahdollistaa alustoille strategisen etulyöntiaseman, jonka avulla ne voivat kerätä taloudellista hyötyä muilta sektoreilta korkomuotoisina järjestelyinä käyttämällä alustojen käyttäjiä ja verkostoja hyväkseen (Sadowski 2020; Tan 2021).

Tavaramuoto ja arvon itsenäistyminen

Alustat edistävät rahoituksen suhteellista itsenäistymistä tuotannosta, mikä on finanssialisaation keskeinen piirre. Yhdistämällä eri paikoista ja yhteiskunnallisista kon-

-
- 3 Vaikka paikkasidonnaiset tilauspalvelut toimivat ”juuri-oikeaan-aikaan” (*just-in-time*) ja ”juuri-oikeaan-paikkaan” (*just-in-place*) -periaatteiden mukaisesti, tekoäly- ja pilviteknologiat ovat edelleen vahvasti sidoksissa maantieteellisiin sijainteihin, mikä tulee ottaa niiden tarkastelussa huomioon. Samalla kun näitä palveluja voidaan hallita ja ohjata reaaliajassa yli kansallisten rajojen, tarjoavat ne aiempaa suuremman toimintajoustavuuden verrattuna aikaan ennen internetin laajamittaista käyttöönottoa.
- 4 Autonomisilla järjestelmillä viitataan muun muassa hajautettuihin itsenäisiin organisaatioihin, jotka voivat pohjautua lohkoketjuteknologiaan, vertaisverkkoihin tai algoritmien ohjaamiin tekoälypohjaisiin järjestelmiin. (Suom. huom.)

teksteistä tulevaa dataa, nopeuttamalla prosesseja ja hyödyntämällä dataa taloudellisen hyödyn tavoittelussa, alustat muovaavat kaikkia sosioekonomisia prosesseja, joihin ne ovat kosketuksissa, ja vahvistavat niiden spekulatiivista dynamiikkaa.

Finansialisaatiossa on kyse rahan ja rahoituksen vallan vapauttamisesta ja niiden laajentumisesta markkinoiden kautta yhä uusille yhteiskunnallisen elämän alueille. Teoreettisemmassa mielessä se tarkoittaa talouden kiertokulun suhteellista itsenäistymistä tuotannosta, eli Marxin (1894/1976) määrittelemää ”fiktiivisen pääoman” laajenemista. Finansialisaatio ohjaa pääoman kasautumisen logiikkaa siten, että fiktiivisen pääoman arvon kasvattaminen asetetaan ensisijaiseksi tavoitteeksi. Tämä puolestaan johtaa siihen, että koko tuotantoprosessi alistetaan fiktiivisen pääoman tavoitteiden ja toimintatapojen mukaisiksi (Mollo ym. 2022).

Taloudellinen toiminta on muuttunut uusliberaalin sääntelynpurkamisen ja rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen myötä, ja voitontavoittelusta on tullut sen pääasiallinen tavoite. Tämä kehitys on nostanut ”koron ulosmittaamisen” (*rent extraction*) keskeiseen asemaan.⁵ Ei-valtavirtaisen taloustieteen edustajat ja poliittisen talouden tutkijat ovat jo pitkään kritisoineet tätä kehitystä.⁶ Heidän mukaansa sääntelyn vähentäminen ja markkinoiden vapauttaminen ovat luoneet uusia alueita, joilla tällaista toimintaa harjoitetaan (Chesnais 2016). Alustatalous tarjoaa sosioteknisen perustan tällaisille prosesseille ja jopa vahvistaa niitä. Alustojen toiminta ei muistuta edes pintapuolisesti (uus)feodalismia (vrt. Durand 2020; Varoufakis 2023), vaan se heijastaa kapitalistista dynamiikkaa, jota Marx kuvasi ”arvon itsenäistymiseksi”.⁷ Tämä tarkoittaa, että pääoman kasvu ei ole enää suoraan sidoksissa tuottavan työn riistoon, vaan vaurautta luodaan ikään kuin tyhjäs-tä tavoilla, jotka ovat yhä riippumattomampia tuottavan työn riistosta (Rotta &

5 Käsitteelle ”*rent extraction*” ei ole vakiintunutta suomennosta. Se ei tarkoita pelkästään vuokran perimistä esimerkiksi asuinhuoneiston käytöstä, vaan viittaa taloudelliseen toimintamalliin, jossa omistava luokka hyödyntää hallussaan olevia resursseja ja yksityisomaisuutta osallistumatta aktiivisesti lisäarvon tuotantoon. Tämä prosessi kasvattaa heidän vaurauttaan ilman suoraa osallistumista tuotantoon. Marxin sanoin (1894/1976, 601), ”tämä on toissijaista riistoa, joka toteutuu alkuperäisen, itse tuotantoprosessissa välittömästi tapahtuvan riiston rinnalla.” (Suom. huom.)

6 Alustojen ja rahoitussektorin kasvu tapahtuu maailmanlaajuisessa kontekstissa, jossa tuotanto on siirtynyt pääosin Aasiaan. Samaan aikaan ”teollistumattomissa” maissa pääoman kasvu ei perustu suoraan teolliseen tuotantoon vaan enemmän tuottamattomaan pääomaan (Paraná & Ribeiro 2024; Rotta & Kumar 2024). Kansallisvaltiot ovat tiiviisti sidoksissa näihin prosesseihin, mutta kytkökset vaihtelevat eri maiden ja alueiden välillä (Steinberg ym. 2024). Esimerkiksi Kiina, joka on erilainen kuin länsimaat, on osoitus erilaisten talusmallien ja alustatalouden muotojen keskinäisen kehityksen monimuotoisuudesta (Su & Flew 2020; Zhang 2020).

7 Ks. *Pääoman* 2. osa (Marx 1885/1974, 103). (Suom. huom.)

Teixeira 2018). Lyhyesti sanottuna: kapitalismi on saavuttanut vaiheen, jossa sen sisäinen logiikka on kehittynyt äärimilleen.

Alustat helpottavat aineettomien hyödykkeiden, kuten tiedon ja informaation, ottamista haltuun tavaramuodossa (Rotta & Paraná 2022). Aineettomien hyödykkeiden kohdalla on kuitenkin vaikea noudattaa vapaiden markkinoiden ja yksityisomistuksen logiikkaa. Tämä johtuu siitä, että kun tieto tai informaatio on kerran luotu, sen jakamisen ja kopioinnin kustannukset ovat hyvin pienet, lähes olemattomat. Digitaalisen liiketoiminnan edustajat ovat jo pitkään etsineet ratkaisuja tähän ongelmaan.

Yritykset ovat kääntyneet valtion puoleen ajaakseen lainsäädäntöä, joka tukisi intellektuaalisen omaisuuden suojaaja ja yksityisomistusta (Cohen 2004; Rikap 2021).⁸ Internetin alustoituminen (Helmond 2015) on lainsäädäntöä ajatellen uusi strateginen siirtymä kohti tiedon kaupallistamista ja yksityistämistä.⁹ Yritykset ovat ottaneet internetin haltuunsa, ja siitä on tullut yhä enemmän niiden hallitsema ympäristö, jossa taloudelliset ja kaupalliset intressit ohjaavat alustojen toimintaa. Tämä siirtymä vahvistaa pääoman logiikkaa, joka on laajentunut internetin digitaaliseen maailmaan.

Alustojen tarjoamat uudet tekniset mahdollisuudet laajentavat markkinoiden valtaa ja kaupallisia prosesseja uusille yhteiskunnallisen elämän alueille, jotka voidaan hyödykkeellistää voittojen ja palkkioiden tavoittelemiseksi. Alustojen toimintamalli muistuttaa riskipääomasijoittamista, jossa pyritään saamaan korkeita voittoja lyhyellä aikavälillä (Langley & Leyshon 2017). Tämä tarkoittaa sitä, että alustojen toimintaa ohjaa lyhyen tähtäimen voitontavoittelu, korkohyödyn tavoittelu, vallan keskittyminen harvoille sekä pyrkimys markkinoiden täydelliseen hallintaan. Finanssiteknologia (FinTech) on osuva esimerkki perinteisen rahoitussektorin ja teknologia-alan välisen rajan hämärtymisestä.

8 Valtion instituutioilla ja poliittisella toiminnalla on tärkeä rooli tekijänoikeuslainsäädännössä ja rahoitusmarkkinoiden sääntelyssä. Sääntelyn osalta valtion instituutioiden toiminta voi joko mahdollistaa tai rajoittaa alustojen ja finanssipalveluiden kietoutumista toisiinsa. Sääntely vaikuttaa yritysten ja valtioiden sekä julkisten ja yksityisten toimijoiden välisiin suhteisiin. Dataohjatussa taloudessa tämä johtaa usein konflikteihin ja epävarmuustekijöihin. Olen tutkinut aiemmin sääntelyn, markkinoiden rakentumisen ja teknologisten muutosten keskinäisiä vaikutuksia erityisesti rahoitussektorilla (Paraná 2019) sekä suurten tietoaaineistojen (*Big Data*) ja virallisten tilastojen kontekstissa (d'Alva & Paraná 2024).

9 Alustayhtiöt toimivat proaktiivisesti ja toisinaan myös aggressiivisesti edistääkseen lainsäädännön muutoksia, jotka suosivat niiden etuja (ks. Cohen 2019). Tällainen toiminta osoittaa, kuinka digitaaliset liiketoimintamallit kehittyvät jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa lainsäädännön kanssa, mikä kytkeytyy osaksi esittämäni geneettistä lähestymistapaa.

Miten tästä eteenpäin?

Olen esittänyt puheenvuorossani, että finanssiteknologian ja digitaalisten alustojen välisten suhteiden syvälinen ymmärtäminen on keskeistä nyky-yhteiskunnan asettamien haasteiden selvittämiseksi. Viestintä- ja informaatioteknologian sekä algoritmisten kaupankäyntijärjestelmien varhainen omaksuminen finanssimarkkinoilla ilmentää finanssiteknologian ja digitaalisten alustojen dynamiikkaa. Finanssialisaatio, jota uusliberaali sääntelyn purkaminen on edistänyt, on nostanut taloudellisen voiton keskeiseksi mittariksi monilla talouden aloilla, mikä on lisännyt koron ulosmittaamiseen perustuvia liiketoimintamalleja, joita digitaaliset alustat vahvistavat ja kiihdyttävät. Alustat toimivat sosioteknisenä infrastruktuurina, joka mahdollistaa pääoman laajenemisen digitaaliseen maailmaan tiedon ja informaation hallinnan ja niiden yksityistämisen kautta. Tästä huolimatta alustatutkimus ei ole vielä riittävästi käsitelty näitä prosesseja.

Geneettinen poliittisen talouden näkökulma tarjoaa lupaavan teoreettisen lähestymistavan alustakapitalismin tutkimukseen, kuten tuore tutkimukseni Latinalaisen Amerikan digitaalisesta taloudesta osoittaa (Paraná 2024). Geneettinen lähestymistapa voi avata uusia mahdollisuuksia myös vertailevaan tutkimukseen, jossa analysoidaan tapauskohtaisia erityispiirteitä ja monimuotoisuutta. Tällainen lähestymistapa ei rajoitu tarkastelemaan pelkästään alustojen taloudellisia näkökohtia tai niiden suhdetta rahoitusmarkkinoihin, vaan se sisältää seuraavat keskeiset ulottuvuudet:

- Teoreettisesti se yhdistää finanssialisaation makrotaloudellisia näkökulmia tieteen- ja teknologiantutkimukseen, taloussosiologiaan ja mediatutkimukseen. Tämä ”mesotason” näkökulma korostaa arvon itsenäistymistä, spekulatiota ja koron ulosmittaamista alustataloudessa.
- Empiirisesti se tutkii liiketoimintamalleja, käytäntöjä, instituutioita, infrastruktuureja, politiikkaa sekä yksilöllisiä kokemuksia ja ajatusmalleja historiallisesta näkökulmasta keskittymällä yhtäläisyyksiin ja samankaltaisuuksiin. Erityistä huomiota kiinnitetään konflikteihin ja ristiriitoihin, jotka syntyvät jatkuvuuden ja muutoksen sekä yksilöiden ja yhteiskunnan välisestä vuorovaikutuksesta.
- Metodologisesti se suosii makrotaloudellisen ja väestötason datan yhdistämistä kvalitatiiviseen aineistoon monimenetelmällisten lähestymistapojen avulla.
- Maantieteellisesti se edellyttää globaalia näkökulmaa, jossa tarkastellaan, miten nämä suhteet ilmenevät eri tavoin eri alueilla ottaen huomioon sekä paikalliset erityispiirteet että globaali konteksti.

Vaikka tämä lähestymistapa on vielä kehitysvaiheessa ja painottuu teoreettisen viitekehysten hahmotteluun, se tarjoaa merkittävän näkökulman alustatutkimukseen ja rakentuu aiempien tutkimusten pohjalle olemalla kuitenkin samalla avoin kriittiselle ja empiiriselle tarkastelulle.

Suomentanut Matti Kortesoja

Edemilson Paraná toimii apulaisprofessorina Lappeenrannan-Lahden teknillisen yliopiston (LUT) yhteiskuntatieteiden tiedekunnassa.

Puheenvuoro on julkaistu alun perin englanniksi *Platforms & Society* -lehdessä (15.10.2024).

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.147955>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- AJJI, KAMEL (2020). Cyborg finance mirrors cyborg social media. *Big Data & Society*, 7(1). <https://doi.org/10.1177/2053951720935139>
- ALBUQUERQUE, EDUARDO DA MOTTA E (2023). *Technological Revolutions and the Periphery: Understanding Global Development Through Regional Lenses*. Cham: Springer.
- BIRCH, KEAN; COCHRANE, D. T. & WARD, CALLUM (2021). Data as asset? The measurement, governance, and valuation of digital personal data by Big Tech. *Big Data & Society*, 8(1). <https://doi.org/10.1177/20539517211017308>
- BIRCH, KEAN & MUNIESA, FABIAN (toim.) (2020). *Assetization: Turning Things into Assets in Technoscientific Capitalism*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/12075.001.0001>
- BOYER, ROBERT (2022). Platform capitalism: A socio-economic analysis. *Socio-Economic Review*, 20(4), 1857–1879. <https://doi.org/10.1093/ser/mwaa055>
- CHESNAIS, FRANÇOIS (2016). *Finance Capital Today: Corporations and Banks in the Lasting Global Slump*. Leiden: Brill.
- COHEN, JULIE E. (2019). *Between Truth and Power. The Legal Constructions of Informational Capitalism*. New York, NY: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/os0/9780190246693.001.0001>
- COHEN, WESLEY M. (2004) Patents and Appropriation: Concerns and Evidence. *The Journal of Technology Transfer* 30, 57–71.

- COOIMAN, FRANZISKA (2024). Imprinting the economy: The structural power of venture capital. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 56(2), 586–602. <https://doi.org/10.1177/0308518X221136559>
- D'ALVA, OSCAR ARRUDA & PARANÁ, EDEMILSON (2024). Official statistics and big data in Latin America: Data enclosures and counter-movements. *Big Data & Society*, 11(1). <https://doi.org/10.1177/20539517241229696>
- DURAND, CÉDRIC (2020). *Technoféodalisme: Critique de l'économie numérique*. Pariisi: La Découverte.
- FINE, BEN & SAAD-FILHO, ALFREDO (2017). Thirteen things you need to know about neo-liberalism. *Critical Sociology*, 43(4–5), 685–706. <https://doi.org/10.1177/0896920516655387>
- HARVEY, DAVID (1990). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA: Blackwell.
- HELMOND, ANNE (2015). The Platformization of the Web: Making Web Data Platform Ready. *Social Media + Society*, 1(2). <https://doi.org/10.1177/2056305115603080>
- HENDRIKSE, REIJER; BASSENS, DAVID & ROSSITER, ALEX (2024). Rebooting Amsterdam for the age of Big Tech: Platform capitalism, reintermediation, and financial-center change. *Geoforum*, 148. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2023.103894>
- JIA, LIANRUI & NIEBORG, DAVID B. (2022). Analyzing Chinese platform power: Infrastructure, finance, and geopolitics. Teoksessa R. Hoyng & G. P. L. Chong (toim.), *Communication Innovation and Infrastructure: A Critique of the New in a Multipolar World*, 1–28. East Lansing, MI: Michigan State University Press. <https://doi.org/10.14321/j.ctv2cmf97c.5>
- JIA, LIANRUI; NIEBORG, DAVID B. & POELL, THOMAS (2022). On superapps and app stores: Digital media logics in China's app economy. *Media, Culture & Society*, 44(8), 1437–1453. <https://doi.org/10.14321/j.ctv2cmf97c.5>
- JOQUE, JUSTIN (2022). *Revolutionary Mathematics: Artificial Intelligence, Statistics, and the Logic of Capitalism*. Lontoo: Verso.
- KATZENBACH, CHRISTIAN & ULBRICHT, LENA (2019). Algorithmic governance. *Internet Policy Review*, 8(4). <https://doi.org/10.14763/2019.4.1424>
- KNORR CETINA, KARIN & BRUEGGER, URS (2002). Inhabiting technology: The global lifeform of financial markets. *Current Sociology*, 50(3), 389–405. <https://doi.org/10.1177/0011392102050003>
- LANGLEY, PAUL & LEYSHON, ANDREW (2017). Platform capitalism: The intermediation and capitalization of digital economic circulation. *Finance and Society*, 3(1), 11–31. <https://doi.org/10.2218/finsoc.v3i1.1936>
- LEPORE, JILL (2020). *If Then: How the Simulmatics Corporation Invented the Future*. New York, NY: Liveright.
- MARX, KARL (1885/1974). *Pääoma: Kansantaloustieteen arvostelua. 2. osa* (suom. Mauri Ryömä). Friedrich Engels (toim.). Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1894/1976). *Pääoma: Kansantaloustieteen arvostelua. 3. osa* (suom. Antero Tiusanen). Friedrich Engels (toim.). Moskova: Edistys.
- MOLLO, MARIA DE LOURDES ROLLEMBERG; DOURADO, FERNANDO FELLOWS & PARANÁ, EDEMILSON (2022). Financialisation as the development of fictitious capital in developing and developed economies. *Cambridge Journal of Economics*, 46(5), 955–976. <https://doi.org/10.1093/cje/beaco41>
- PARANÁ, EDEMILSON (2019). *Digitalized Finance: Financial Capital and Informational Revolution*. Leiden: Brill.
- PARANÁ, EDEMILSON (2024). Artificial intelligence and the digitalization of finance in Latin America: evidence from Brazil. *Globalizations*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/14747731.2024.2415257>

- PARANÁ, EDEMILSON & RIBEIRO, VALÉRIA LOPES (2024). The trajectory of Chinese developmentalist action and its contemporary challenges. Teoksessa Esther Majerowicz & Edemilson Paraná (toim.), *China in Contemporary Capitalism*, 46–76. Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004708525_004
- PARDO-GUERRA, JUAN PABLO (2013). Trillions Out of Ones and Zeros: The Sociology of Finance Encounters the Digital Age. Teoksessa Kate Orton-Johnson & Nick Prior (toim.), *Digital Sociology*, 161–176. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- PASQUINELLI, MATTEO (2023). *The Eye of the Master: A Social History of Artificial Intelligence*. Lontoo: Verso.
- RIKAP, CECILIA (2021). *Capitalism, Power and Innovation: Intellectual Monopoly Capitalism Uncovered*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429341489>
- ROTTA, TOMÁS NIELSEN & TEIXEIRA, RODRIGO ALVES (2016). The autonomisation of abstract wealth: new insights on the labour theory of value. *Cambridge Journal of Economics*, 40(4), 1185–1201. <https://doi.org/10.1093/cje/bev028>
- ROTTA, TOMÁS NIELSEN & KUMAR, RISHABH (2024). Was Marx right? Development and exploitation in 43 countries, 2000–2014. *Structural Change and Economic Dynamics*, 69, 213–223. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2023.12.001>
- ROTTA, TOMÁS NIELSEN & PARANÁ, EDEMILSON (2022). Bitcoin as a digital commodity. *New Political Economy*, 27(6), 1046–1061. <https://doi.org/10.1080/13563467.2022.2054966>
- SADOWSKI, JATHAN (2019). When data is capital: Datafication, accumulation, extraction. *Big Data & Society*, 6(1). <https://doi.org/10.1177/2053951718820549>
- SADOWSKI, JATHAN (2020). The Internet of Landlords: Digital Platforms and New Mechanisms of Rentier Capitalism. *Antipode*, 52(2), 562–580. <https://doi.org/10.1111/anti.12595>
- SRNICEK, NICK (2017). *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- SRNICEK, NICK (2021). Value, rent and platform capitalism. Teoksessa J. Haidar & M. Keune (toim.), *Work Labour Relations in Platform Capitalism*, 29–45. Cheltenham: Edgar Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781802205138.00009>
- STEINBERG, MARC; ZHANG, LIN & MUKHERJEE, RAHUL (2024). Platform capitalisms and platform cultures. *International Journal of Cultural Studies*, 28(1), 21–29.
- SU, CHUNMEIZI & FLEW, TERRY. (2020). The rise of Baidu, Alibaba and Tencent (BAT) and their role in China's Belt and Road Initiative (BRI). *Global Media and Communication*, 17(1), 67–86. <https://doi.org/10.1177/1742766520982324>
- TAN, GORDON KUO SIONG (2021). Democratizing finance with Robinhood: Financial infrastructure, interface design and platform capitalism. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 53(8), 1862–1878. <https://doi.org/10.1177/0308518X211042378>
- TÖRNBERG, PETTER (2023). How platforms govern: Social regulation in digital capitalism. *Big Data & Society*, 10(1). <https://doi.org/10.1177/20539517231153808>
- VAN DOORN, NIELS (2022). Platform capitalism's social contract. *Internet Policy Review*, 11(1). <https://doi.org/10.14763/2022.1.1625>
- VAN DOORN, NIELS & BADGER, ADAM (2020). Platform Capitalism's Hidden Abode: Producing Data Assets in the Gig Economy. *Antipode*, 52(5), 1475–1495. <https://doi.org/10.1111/anti.12641>
- VAROUFAKIS, YANIS (2023). *Technofeudalism: What Killed Capitalism*. New York, NY: Melville House.
- ZHANG, LIN (2020). When Platform Capitalism Meets Petty Capitalism in China: Alibaba and an Integrated Approach to Platformization. *International Journal of Communication*, 14, 114–134.

Kokonaisvaltaisesti kulttuurista ja kapitalismista

Fredric Jameson 1934–2024

SIMO PIENINIEMI

Marxilainen kirjallisuudentutkija ja kulttuuriteoreetikko Fredric Jameson menehtyi 90 vuoden iässä 22. syyskuuta 2024. Pitkän uran tehnyt Jameson tuli tunnetuksi hämmästyttävän monipuolisena kirjoittajana, tutkijana ja teoreetikkona. Kirjallisuuden eri lajityyppien ohella Jameson kirjoitti elokuvasta, televisiosta, kuvataiteista, arkkitehtuurista sekä lukuisista teoreetikoista ja filosofeista. Uransa aikana Jameson käsitteli myös tulkinnan problematiikkaa, kehitti metodologisia välineitä kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimukseen sekä pohitti utopia-ajattelun mahdollisuutta, ideologian luonnetta ja periodisoinnin väisämättömyyttä. Näitä ja muita teemoja käsitellessään hän myös kysyi toistuvasti, miten marxilainen ajattelu voi haastaa oman aikamme teorialtrendit ja voidaanko marxismi yhdistää jopa sellaisiin teoriavirtauksiin, jotka haluavat kiistää sen merkityksen.

Suurelle yleisölle Jameson on tuttu ennen muuta postmodernia kulttuuria ja yhteiskuntaa koskevista analyyseistään. Hänen vuonna 1984 julkaistu artikkelinsa ”Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism” (Jameson 1984) ja samanniminen kirja vuodelta 1991 (Jameson 1991/1992) nousivat nopeasti postmodernia käsittelevän keskustelun viitepisteiksi (ks. esim. Kotkavirta & Sironen 1986), vaikka Jameson haastoi hallitsevat aihetta koskevat tulkinnat. Niiden mukaan postmoderni aika ja siihen usein liitetty siirtymä jälkiteolliseen yhteiskun-

taan merkitsivät hyvästejä modernille ajalle ja sitä monin tavoin jäsentävän kapitalistisen talouden imperatiiveille. Jameson puolestaan korosti, että postmoderniksi kutsuttujen ilmiöiden ja kulttuurin nousu oli erottamaton osa tähänastisista kapitalismin muodoista puhtaamman, myöhäiskapitalismin, kehitystä.

Ilman Jamesonin monin tavoin urauurtavaa ja rajoja ylittävää tutkimustyötä englanninkielinen kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksen kenttä olisi todennäköisesti jokseenkin eri näköinen. Jameson vaikutti huomattavasti etenkin siihen, että marxilaiset teoriat ja näkökulmat pitivät pintansa ja kehittyivät myös niille vähemmän otollisina aikoina. Esimerkiksi 1980-luvulla, jolloin akateemisessa maailmassa ja sen ulkopuolella otettiin yhä enemmän etäisyyttä Marxiin, Jameson jatkoi työtään marxilaisen kulttuuriteorian parissa, kehitti marxilaisia kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä ja raivasi vähän kerrallaan tilaa marxilaiselle tutkimukselle. Marxilaisen teorian lisäksi Jameson esitteli englanninkieliselle akateemiselle maailmalle sille suhteellisen vieraaksi jääneen dialektisen ajattelun periaatteita sekä tarjosi kirjallisena taiturina esimerkin siitä, millaista dialektiikkaa vuosituhanen taitteen maailman ymmärtäminen vaatii (ks. Jameson 2009).

Oman tutkimustyönsä ohella Jameson ehti myös esitellä ja tehdä tunnetuksi joukon marxilaisia teoreetikoita ja tutkijoita. Muun muassa Frankfurtin koulukunnan tutkimukset ja teoriat alkoivat saada näkyvyyttä 1960- ja 1970-lukujen taitteessa Jamesonin, Martin Jayn (1973) sekä *Telos-* ja *New German Critique* -lehtien kirjoittajien ansiosta (Zwarg 2017, 24–25, 41, 49). Frankfurtilaisia käsittelevien kirjoitusten pohjalta syntyi myös Jamesonin ensimmäinen väitöskirjan jälkeinen monografia, vuonna 1971 julkaistu *Marxism and Form* (Jameson 1971/1974).

Marxilaisen tyhjiön täyttäjä

Vaikka Jamesonin marxilaisuutta ei voi kiistää, hänen matkansa marxilaisen teorian ja yhteiskunnallisesti valveutuneen kulttuurikritiikin pariin oli kaikkea muuta kuin itsestäänselvyys. Jameson kasvoi kylmän sodan ajan Yhdysvalloissa, jonka jännittyneessä ilmapiirissä marxilaisella ajattelulla ja varsinkin politiikalla ollut juuri sijaa. Vaikka yliopistomaailma oli jossain määrin oma tapuksensa, sekään ei ollut toisinajattelun kehto. Kun Jameson aloitti opintonsa Haverfordin yliopistossa ja jatkoi niitä Yalessa, josta hän valmistui tohtoriksi vuonna 1959 Sartrea käsittelevällä väitöskirjallaan (Jameson 1961), kirjallisuudentutkimusta ja sen opetusta hallitsi formalistisesti orientoitunut uuskritiikki. Tämä muun muassa I. A. Richardsin ajatteluun perustuva suuntaus oli erikoistunut kirjallisuuden lähilukuun ja painotti esimerkiksi filologiasta poiketen, ettei teks-

tiä tule suhteuttaa sille ulkoisiin tekijöihin, vaan tulkinnan tulee keskittyä yksinomaan teosten muotokieleen.

Näkökulma, jonka Jameson omaksui, poikkesi tästä merkittävästi – asiaan vaikuttivat muun muassa osallistuminen Wayne Boothin kursseille Haverfordissa, väitöskirjan tekeminen Erich Auerbachin ohjauksessa ja opintomatka Eurooppaan, jossa Jameson tutustui muun muassa Frankfurtin koulukunnan ja Georg Lukácsin kirjoituksiin. Jo varhain ja käytännössä läpi uransa Jameson painotti, etteivät kulttuuri ja kirjallisuus ole irrallaan muusta yhteiskunnasta ja että kulttuurituotteet on suhteutettava historialliseen kontekstiin, mikäli haluaa ymmärtää, mistä niissä on pohjimmiltaan kyse. Painotus ei sinänsä ole marxilainen, sillä esimerkiksi taiteensosiologian puitteissa on tutkittu kulttuurin suhteita muuhun yhteiskuntaan. Jamesonin mukaan marxilainen teoria oli kuitenkin hienostuneempi ja selitysvoimaisempi kuin muut tarjolla olevat vaihtoehdot. Kaikissa tapauksissa marxilainen näkökulma ei silti korvannut kilpailevia menetelmiä ja tulkintoja. Sen sijaan se muodosti ”ylittämättömän horisontin”, joka osoitti, missä määrin muut, lähtökohtaisesti oikeaan osuvat tulkinnat ovat puutteellisia ja riittämättömiä ja sellaisina täydennyksen tarpeessa (Jameson 1981/2009, x).

Yhteiskunnallisesta orientaatiostaan huolimatta Jamesonia on helppo pitää akateemisessa maailmassa viihtyvänä kulttuurintutkijana, joka ei juuri piitannut poliittiseen kamppailuun tai yhteiskunnan muuttamiseen liittyvistä marxilaisen teorian ydinkysymyksistä. Jamesonin roolin voi kuitenkin nähdä myös toisin. Jamesonia voi pitää yhtenä monista, jotka raivasivat tilaa marxilaiselle kulttuurilla ja yhteiskuntaa koskevalle ajattelulle valtavirtaisempien vaihtoehtojen rinnalla ja varmistivat näin, että kasvualusta on otollinen poliittisesti motivoituneille marxilaisille liikkeille. Jameson tiedosti roolinsa myös itse. Hän painotti, että jos marxilaisten liikkeiden halutaan menestyvän, marxilaisesta ajattelusta on tehtävä luonteva ja uskottava vaihtoehto (Jameson 1982/2007, 13).

Jameson osallistui marxilaisen ajattelun valtavirtaistamiseen ensisijaisesti kirjoituksillaan mutta myös toisella mielestään keskeisellä tavalla: tuottamalla marxilaisia intellektuelleja (Jameson 1982/2007, 13). Opettajana hän tutustutti useamman sukupolven verran opiskelijoita niin kirjallisuuteen, marxilaiseen tutkimukseen kuin uusimpiin teoriavirtauksiin. Jameson työskenteli myös sen eteen, että marxilaisen tutkimuksen tekemiselle oli olemassa institutionaaliset puitteet. Vuonna 1969 Jameson perusti opiskelijoidensa kanssa Marxist Literature Group -yhdistyksen, jonka koko ja painoarvoa kasvoivat nopeasti. Jo muutama vuosi perustamisensa jälkeen tämä yhä toimiva yhdistys oli kasvanut Modern Language Associationin suurimmaksi alajaostoksi ja sen järjestämät tapahtumat keskeiseksi marxilaisten intellektuellien kohtauspaikaksi. (Homer, ei päiväystä.) Jameson kuu-

lui myös Stanley Aronowitzin ja John Brenkmanin ohella vuodesta 1979 lähtien ilmestyneen *Social Text* -lehden perustajakolmikkoon. Lehti oli paitsi tervetullut lisä marxilaisille analyyseille myötämielisten julkaisujen joukkoon myös keino organisoida marxilaisia intellektuelleja – 1900-luvun loppupuolen Yhdysvalloissa marxilaiset intellektuellit organisoituivat yhä useammin lehtien kuin perinteisten puolueiden ympärille. (Edwards & McCarthy 2009, 2–4.)

Kulttuuriteoriaa Marxin hengessä

Marxismin lukuisista suuntauksista Jamesonin voi sanoa edustavan länsimarxismia. Tällä erityisesti Perry Andersonin (1976/1987) mutta myös Martin Jayn (1984) kirjoituksiin yhdistetyllä termillä viitataan yleensä marxilaisiin ajattelijoihin, kuten Lukácsiin, Frankfurtin koulukuntaan tai Lucien Goldmanniin, jotka kiinnittivät kapitalistisia yhteiskuntia analysoidessaan huomionsa talouden sijaan kulttuuriin ja estetiikkaan. Länsimarxilaisia, samoin kuin Jamesonia, on lähes poikkeuksetta kiinnostanut myös kysymys marxilaisesta menetelmästä ja erityisesti siitä, millaisten menetelmällisten aineiden ja teoreettisen periaatteiden varaan marxilainen kulttuurintutkimus tulee rakentaa.

Vaikka Jameson tukeutui omassa vastauksessaan marxilaiseen traditioon, hän suhtautui siihen myös osin varauksella. Esimerkiksi kulttuurin suhteet muuhun yhteiskuntaan oli käsitteellistetty marxilaisen perinteen puitteissa enemmän tai vähemmän epätydyttävästi (Jameson 2008, x). Yksinkertaisimmillaan oli ajateltu, että kulttuuri heijastaa taloudellista perustaa, on täysin sen määrittämä tai taloudellisen rakenteen funktio siinä mielessä, että se ylläpitää tai uusintaa valtaapitävien ideologiaa. Jokseenkin hienostuneempien vaihtoehtojen mukaan kulttuurissa oli kyse välityksestä tai homologiaista, jossa yhteiskunnan perustavimmat prosessit ilmenevät muuntuneessa muodossa. Edes tällä tavalla kysymykseen suhtautuneet eivät kuitenkaan onnistuneet irrottautumaan siitä Jamesonin mielestä pulmallisesta oletuksesta, jonka mukaan kulttuuri on tämän asetelman passiivinen osapuoli.

Omissa kirjoituksissaan Jameson näki paljon vaivaa kehittääkseen vaihtoehdon, jossa kulttuurilla on aktiivinen rooli. Tämän vaihtoehdon ensimmäisenä systemaattisena esityksenä voidaan pitää vuonna 1981 julkaistua *The Political Unconscious* -kirjaa, jota on usein pidetty Jamesonin päätteoksena. Kirjassaan Jameson linjaa, että kun kulttuuria tarkastellaan suhteessa kontekstiinsa, kulttuurituotteet, genret tai suuntauksot tulee ymmärtää reaktioksi tai vastaukseksi yhteiskunnalliseen tilanteeseen (Jameson 1981/2009, 29). Esimerkiksi kaunokirjallinen teos ei tästä näkökulmasta ole niinkään taloudellisen perustan heijastusta kuin ”symbolinen teko”, joka muun muassa kompensoi yhteiskunnallisia epäkohtia, tukahduttaa

kiellettyjä (ts. vallankumouksellisia) tuntemuksia tai tarjoaa symbolisia ratkaisuja todellisiin ristiriitoihin.

Jameson suhtautui myös huomattavasti avoimemmin ja vakavammin kulttuurin koko kirjoon kuin monet edeltäjänsä, jotka sivuuttivat 1900-luvulla kehittyneen populaarikulttuurin tai suhtautuivat siihen lähinnä epäillen ja kriittisesti. Jameson ei kuitenkaan hylännyt marxilaiselle kulttuuriteorialle ominaista kriittistä otetta. Silti hänen kirjoituksiaan luonnehtii ennen muuta halu todistaa, että nykyiset populaarikulttuurin tuotteet ovat esteettisesti arvokkaita ja asemansa vuoksi ohittamattoman tärkeitä tutkimuskohteita. Useissa analyyseissään Jameson myös osoitti, että ideologisten elementtien ohella populaarikulttuurilla on myös utooppinen ulottuvuutensa. Esimerkiksi *Kummitä*-elokuviissa (Jameson 1979/2007) tai televisiosarjassa *The Wire* (Jameson 2010/2015) Jameson näki lupauksen toisenlaisesta yhteiskunnasta. *Archeologies of the Future* -kirjan (Jameson 2005) mukaan tämä utooppinen vire ilmeni kaikkein vahvimmin tietesisfiktiossa eli scifissä, jonka intohimoinen ystävä Jameson oli.

Vaikka Jamesonin ajattelu pysyi suhteellisen muuttumattomana läpi vuosikymmenien, sen marxilaista ydintä ei ole helppo kiteyttää. *The Political Unconscious* -kirjan tunnetun aloituslauseen ”Historiallista aina!” (Jameson 1981/2009, ix) voi silti sanoa tarjoavan yhden mahdollisen oikopolun Jamesonin ajatteluun. Aloituslauseessa resonoi vahvasti se Marxin ajatus, että taloudelliset kategoriat ja niiden keskinäiset suhteet ilmentävät aina historiallisesti kehittyneiden yhteiskuntien määrittämiä ja että nämä määrittäykset muuttuvat yhteiskuntien muuttuessa. Se mikä on esimerkiksi rahan rooli ja merkitys eri yhteiskunnissa – tai mitkä ovat sen määrittämiä – on tämän vuoksi historiallisesti ehdollista: raha kapitalistisissa yhteiskunnissa ei ole täysin sama asia kuin raha esikapitalistisissa yhteiskunnissa. (Marx 1857–1858/1986, 55.)

Jamesonin teoksissa tämä marxilainen eetos ilmenee ennen kaikkea painotuksena, jonka mukaan kulttuurin eri muotoja selitettäessä on virhe vedota ylihistoriallisiin standardeihin ja arvostuksiin tai ikuisiin taiteen ideoihin. Sen sijaan tehtävänä on ymmärtää, millaisilla tavoilla esteettisen tuotannon muodot ja muodonmuutokset ovat kytköksissä omaan aikaansa ja viime kädessä kapitalistisen järjestelmän kehitykseen. Selvimmin tämä Jamesonin koko tuotannon läpäisevä pyrkimys historiallistamiseen näkyi ”yhteiskunnallisten muotojen poetiikka” (*The Poetics of Social Forms*) -nimisessä hankkeessa, joka ehti kasvaa kuuden kirjan mittaiseksi – seitsemäs sarjaan kuuluva teos (*Parts of Speech*) tullaan julkaisemaan postuumisti. Teossarjaan kuuluu esimerkiksi alussa mainittu postmodernismi-kirja, jonka mukaan postmodernin kulttuurin eri muodot ovat omanlaisiaan reaktioita globalisoituneen talouden ja kehittyneen teknologian määrittämään myöhäiskapi-

talismiin. Modernia taidetta ja erityisesti modernia kirjallisuutta Jameson (2007) käsittelee *Modernist Papers*-kirjassaan. Sen keskeisen ajatuksen mukaan modernismi on kapitalismin imperialistiselle vaiheelle ominainen kulttuurin muoto, yritys kehittää ratkaisuja sellaisen todellisuuden kuvaamiseen, joka monimutkaisuutensa vuoksi pakenee kuvausta. Lisäksi sarjaan kuuluu muun muassa realismia ja allegoriaa käsittelevät teokset. *Antinomies of Realism* käsittelee realismin sisäisiä jännitteitä, joiden vähittäinen kärjistyminen avasi ovet modernismin kehitykselle (Jameson 2013). *Allegory and Ideology* -kirja puolestaan kuvaa, miten allegorinen esitystapa ja sen merkitys ja tarkoitus ovat muuttuneet historian kuluessa (Jameson 2019).

Vaikka Jameson tunnetaan parhaiten analyyseistaan, joissa kulttuurin eri muotoja tarkastellaan suhteessa laajempiin kapitalistisen yhteiskunnan kehityskulttuihin, ne eivät muodosta ainoaa punaista lankaa hänen urallaan. Jamesonin tuotannon läpäisee myös vähemmän näkyvä pyrkimys valottaa ”kulttuurivallankumouksien” dynamiikkaa (mm. Jameson 1972/2024; 1981/2009, 84; 2019, x). Yleisimmin kulttuurivallankumouksen käsite yhdistetään Leninin kirjoituksiin ja Maon kokeiluun, mutta Jameson kuvasi käsitteellä yhteiskunnallisten muutosten yhteyttä kulttuurin, elämäntavan ja viime kädessä subjektiviteetin muutoksiin. Käyttämällä käsitettä tässä merkityksessä Jameson muistutti myös siitä toisinaan turhan helposti unohtuvasta asiasta, että myös länsimaissa yhteiskunnalliset mallitukset ovat edellyttäneet talousjärjestelmän tai poliittisten rakenteiden muuttamisen lisäksi muutoksia muun muassa ihmisten tavoissa elää arkeaan, heidän arvostuksissaan, tarpeissaan, itseymmärryksessään ja suhtautumisessaan muihin ihmisiin.

Jameson ei ymmärrettävistä syistä tarkastellut kulttuurivallankumouksien kulkua kaikessa laajuudessaan. Häntä kiinnosti se, miten nämä kulttuuria laajassa mielessä koskevat kamppailut ja muokausprosessit ilmenivät kirjallisuudessa, elokuvissa ja muissa vastaavissa kulttuurituotteissa. Esimerkiksi realistisessa kirjallisuudessa, kuten Balzacin romaaneissa, oli Jamesonin mukaan mahdollista havaita merkkejä porvarillisen kulttuurivallankumouksen alkuvaiheista. Niiden kerrotonnassa ja muotoratkaisuissa piirtyi esiin kollektiivisen elämäntavan vähittäinen hajoaminen ja omaan etuunsa keskittyneen yksilön nousu. (Jameson 1981/2009, 138–140.) Modernismissa ja varsinkin sen jälkeisissä kulttuurimuodoissa saattoi puolestaan tunnistaa porvarillisen kulttuurivallankumouksen myöhäisvaiheen, jossa itseidenttinen yksilö korvautui vähitellen fragmentoituneella tai hajakeskityneellä subjektilla (emt., 225; Jameson 2019, 310). Jamesonille tämä kehitys ei kuitenkaan ollut vain osoitus kapitalismin kyvystä muokata ihmisiä tuotannon

tarpeita vastaaviksi. Se oli myös merkki mahdollisuudesta siirtyä kapitalismin ja individualismin jälkeiseen kollektiivisen elämäntapaan (Jameson 2019, xvi–xvii).

Kulttuurin- ja kirjallisuudentutkimuksen jättiläinen

Jamesonin uraa ja ajattelua voidaan arvioida monesta näkökulmasta. Jos keskitytään kysymykseen, onnistuiko Jameson raivaamaan tilaa marxilaiselle ajattelulle, ei liene väärin väittää, että toisaalta onnistui ja toisaalta ei. 2020-luvulla ja Trumpin toisen kauden alettua on selvää, että marxilainen kulttuuri julkisine intellektuelleineen ei ole vahvoilla varsinkaan Jamesonin Yhdysvalloissa. Ei voida myöskään sanoa, että marxilainen diskurssi olisi ollut huomattavassa noususuhteessa ja onnistunut puhuttelemaan suurempia ihmisjoukkoja edes aiempina vuosikymmeninä. Tästä ei tietenkään voi moittia yksin Jamesonia. Ehkä Jamesonin voi kuitenkin laskea yhdeksi niistä, joiden ansiosta marxilainen ajattelu ei ole täysin hävinnyt vaan elää yhä yhteiskunnan huokosissa.

Kapeammasta akateemisen maailman näkökulmasta katsottuna Jamesonin hanketta voi puolestaan pitää miltei menestystarinana. Jamesonin saamia palkintoja ja tunnustuksia enemmän tästä kertovat kamppailut, joita on käyty kirjallisuudentutkimuksen kentällä viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana. Näissä kamppailuissa varsinkin niin sanotun ”post-kritiikin” edustajat ovat eri tavoin kyseenalaistaneet hallitsevassa asemassa olevan tutkimusotteen. Post-kritiikki on haastanut varsinkin painotuksen, jonka mukaan kirjallisuuden ja kulttuurin ymmärtäminen vaatii tulkintaa, joka pureutuu teosten kirjaimellisen tason läpi erilaisten kätkeytyjen merkitysten ulottuvuuteen. (Ks. Robson 2024, 116.) Tämän kritiikin yksityiskohtia kiinnostavampaa tässä yhteydessä on kuitenkin se, että post-kritiikojen mielestä kirjallisuudentutkimuksen nykypainotusten keskeinen määrittelijä on ollut – Fredric Jameson! Esimeriksi Rita Felski (2015, 56–57) kirjoittaa, että niin kirjallisuuden, kulttuuriin kuin elokuvan tutkimusta hallinnut tutkimusote henkilöityy Jamesoniin. Myös uudenlaista kriittisen kirjallisuudentutkimuksen paradigmaa hahmotelleen Joseph Northin lähtökohta on lähes sama. Hänen mukaansa kirjallisuudentutkimusta on 1900-luvun loppupuolelta lähtien hallinnut ”historiallis-kontekstualistinen” paradigma ja Jameson sen keskeisenä nimenä (North 2017, 100).

Täytyy tietenkin muistaa, että akateemisissa kamppailuissa vastustajista ja heidän teorioistaan tai asemastaan piirretty kuva ei vastaa aina täysin todellisuutta. Silti se, että moni uusia tutkimusotteita kehittävä on halunnut haastaa nimenomaan Jamesonin, on varsin kiistämätön merkki siitä, mitä Jameson on saanut aikaiseksi: Jameson onnistui rakentamaan marxilaisesti virittyneestä kulttuurin-

ja kirjallisuudentutkimuksesta vaihtoehdon, jota ei voi olla ottamatta huomioon. Saavutus ei ole lainkaan hassumpi, varsinkin kun kyseessä on vain yksi Jamesonin moniulotteisen elämäntyön tuloksista.

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.159932>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ANDERSON, PERRY (1976/1987). *Considerations on Western Marxism*. Lontoo: Verso.
- EDWARD, BRENT Hayes & MCCARTHY, ANNA (2009). Introduction. *Social Text*, 23(3), 1–24.
<https://doi.org/10.1215/01642472-2009-001>
- FELSKI, RITA (2015). *The Limits of Critique*. Chicago: The University of Chicago Press.
<http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226294179.001.0001>
- HOMER, SEAN (ei päivystä). A Brief History of the MLG. Noudettu 18.3.2025 osoitteesta
<https://www.marxistliterary.org/a-brief-history-of-the-mlg>
- JAMESON, FREDRIC (1961). *Sartre. The Origins of a Style*. New Haven: Yale University Press.
- JAMESON, FREDRIC (1971/1974). *Marxism and Form: Twentieth-century Dialectical Theories of Literature*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- JAMESON, FREDRIC (1972/2024). Allegories of the Hunter. Teoksessa Fredric Jameson, *Inventions of a Present. The Novel in its Crisis of Globalization*, 4–27. Lontoo: Verso.
- JAMESON, FREDRIC (1979/2007). Reification and Utopia in Mass Culture. Teoksessa Fredric Jameson, *Signatures of the Visible*, 11–46. New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203700150>
- JAMESON, FREDRIC (1981/2009). *The Political Unconscious: Narrative as Socially Symbolic Act*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203820292>
- JAMESON, FREDRIC (1984). Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review* 1/146, 53–92.
- JAMESON, FREDRIC (1991/1992). *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Lontoo: Verso.
- JAMESON, FREDRIC (1982/2007). Interview with Leonard Green, Jonathan Culler, and Richard Klein. Teoksessa Fredric Jameson, *Jameson on Jameson: Conversations on cultural Marxism*, 11–43. Toim. Ian Buchanan. Durham: Duke University Press.
<https://doi.org/10.1215/9780822390176>
- JAMESON, FREDRIC (2005). *Archeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Lontoo: Verso.
- JAMESON, FREDRIC (2007). *The Modernist Papers*. Lontoo: Verso.
- JAMESON, FREDRIC (2008). *Ideologies of Theory*. Lontoo: Verso.

- JAMESON, FREDRIC (2009). *Valences of the Dialectic*. Lontoo: Verso.
- JAMESON, FREDRIC (2010/2015). Realism and Utopia in *The Wire*. Teoksessa Fredric Jameson, *The Ancients and the Postmoderns: On The Historicity of Forms*, 239–254. Lontoo: Verso.
- JAMESON, FREDRIC (2013). *Antinomies of Realism*. Lontoo: Verso.
- JAMESON, FREDRIC (2019). *Allegory and Ideology*. Lontoo: Verso.
- JAY, MARTIN. (1973.) *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923–1950*. Berkeley: University of California Press.
<https://doi.org/10.1525/9780520917514>
- JAY, MARTIN (1984). *Marxism and Totality. The Adventures of a Concept from Lukács to Habermas*. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520352575>
- KOTKAVIRTA, JUSSI & SIRONEN, ESA (toim.) (1986). *Moderni/postmoderni: Lähtökohtia keskusteluun*. Tutkijaliiton julkaisusarja 44. Helsinki: Tutkijaliitto.
- MARX, KARL (1857–1858/1986). *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*: Osa 1 (suom. Antero Tiusanen). Moskova: Kustannusliike Progress.
- NORTH, JOSEPH (2017). *Literary Criticism: A Concise Political History*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674978522>
- ROBSON, LEO (2023). Jameson after Post-Critique. *New Left Review* II/144, III–132.
- ZWARG, ROBERT (2017). *Die Kritische Theorie in Amerika. Das Nachleben einer Tradition*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. <http://dx.doi.org/10.13109/9783666370489>

Klassikkoteoksen suomen- mennos opettaa etsimään toivoa pienistä asioista

Theodor W. Adorno: *Minima Moralia: ajatuksia särjetystä elämästä* (*Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, 1951). Suom. Raija Sironen & Erkki Vainikkala. Tampere: Vastapaino 2024. 348 s.

Kriittisen teorian tunnetuimpiin edustajiin lukeutuva Theodor Adorno (1903–1969) kirjoitti 1940-luvulla maanpakolaisvuosinaan kokoelman miniesseitä ja aforismeja, jotka julkaistiin 1951 otsikolla *Minima Moralia*. Hänen laaja-alaisen ajattelunsa eri puolia yhteen kokoava fragmenttisikermä nousi toisen maailmansodan jälkeisessä Länsi-Saksassa nopeasti yllättävään suosioon ja toimi lähtölaukauksena Adornon uralle yhtenä 1950- ja 1960-lukujen tärkeimmistä julkisista intellektuelleista kotimaassaan. Nyt tämä klassikkoteos on saatettu myös suomenkielisen yleisön ulottuville Raija Sironen ja Erkki Vainikkalan erinomaisena käännöksenä, joka asettuu osaksi kasvavaa Adorno-suomennosten joukkoa. Aikaisemmista käännöksistä maininnan arvoisia ovat erityisesti yhdessä Max Horkheimerin kanssa kirjoitettu *Valistuksen dialektiikka: filosofisia sirpaleita* (1944, suom. 2008) ja postuumisti julkaistu *Esteettinen teoria* (1970, suom. 2006). Näiden monografiamittaisten tekstien lisäksi Adornon tuotannosta on aiemmin käännetty suomeksi useita esseitä, artikkeleita ja puheita. Kuitenkin mahdollisuus lukea juuri *Minima Moraliaa* suomeksi tekee hänen jännitteeseen ajatteluunsa tutustumisen helpommaksi kuin koskaan ennen.

Vaikka *Minima Moralian* lyhyisiin irrallisiin osiin jaettu rakenne vastustaa tiivistämisyrityksiä, hajanaisista fragmenteista piirtyy vivahteikas kokonaiskuva kotimaansa menettäneestä intellektuellista keskellä vieraantunutta ja mielipuolista maailmaa. Adornon mukaan pääoman ehdoilla tapahtunut kehitys on johtanut ”täysin hallinnoituun yhteiskuntaan”, jossa perustavana ongelmana on kaiken yksilöllisen ja erityisen alistaminen puhtaan välineellistä hallintaa palveleville yleisyyksille. Tämä ilmenee niin esineellistyneiden taloudellisten lakien ylivalentana suhteessa yksilösubjekteihin kuin käsitteellisen ajattelun pyrkimyksenä ottaa kohteensa jännöksettä haltuunsa. Kaikkialle ulottuvan herruuden myötä myöhäiskapitalistiselle yhteiskunnalle ovat luonteenomaisia alati kärjistyvät ristiriidat muun muassa yksittäisen ja yleisen, ihmisen ja luonnon sekä päämäärien ja keinojen välillä. Tältä pohjalta yhteiskunnallinen emansipaatio sitä vastoin merkitsisi ristiriitojen sovittamista, minkä vuoksi Adornolla on tapana kutsua kritiikkinsä positiivista horisonttia sovitetuksi yhteiskunnaksi tai elämäksi. Koska keskeisenä huomioitavana ongelmana on juuri tasapäistävä yleisyys, emansipatorista teoriaa ei voi kirjoittaa keskittymättä siihen, mikä on yksittäistä ja hajanaista, kun taas suurista historiallisista kategorioista on tullut epäilyttäviä tai pilkanalaisia. *Minima Moralia* tarttuu juuri tähän vaatimukseen sekä rakenteensa että sisältönsä tasolla.

”Synkkä” ja ”pessimistinen” ovat usein toistuvia luonnehdintoja Adornon teksteistä, eivätkä ne tunnu usein sopimatto-

milta myöskään *Minima Moraliaa* lukies-
sa. Merkittävä osa teoksen 163 pykälästä
(sisältäen liitteen) esittää tarkkanäköisiä
analyyssejä yksittäisistä ja usein mitättö-
män oloisista sosiaalisista ilmiöistä, joissa
elämän vieraantuneet muodot tulevat ha-
vaittaviksi. Huomion kohteeksi nousevat
esimerkiksi kyvyttömyys antaa lahjoja,
eri luokkien tavat puhua ja käyttää kieltä,
avioerojen rumuus, asumisen muutokset
ja kävelytyylit (36, 45, 50, 124, 198). Ador-
no ei käsitä tällaisia ilmiöitä nominalisti-
sessa hengessä pelkkinä yksittäistapauksi-
na tai jauha niitä ulkopuolelta pakotetun
teoriamylyn läpi vaan johdattelee yksi-
tyiskohdista immanentisti esiin niihin
kuuluvan yleisyyden momentin. Varsin-
kin teoksen alkupuolella tällainen syvyys
on paikoin helppo ohittaa näennäisen
helppolukuisuuden vuoksi ja kokea esi-
merkiksi valitus autojen ovien paiskomi-
sesta (47) lähinnä huvittavaksi. Tässä esi-
merkissä jäisi kuitenkin huomiotta tärkeä
oivallus siitä, kuinka käyttämämme tek-
niikka asettaa ruumiillemme vaatimuksia,
joiden muovaamat skeemat ehdollistavat
koko subjektiviteettiamme.

Sosiaalisten mikroilmiöiden tarkaste-
lun yleisenä tavoitteena on osoittaa, kuin-
ka perustavasti kaikki elämämme osa-
alueet ovat muotoutuneet heijastuksiksi
yliyksilöllisistä rakenteista, jotka tuhoa-
vat mahdollisuuden ”oikeaan elämään”.
Lause ”Enää ei ole mitään harmitonta”
(28) tiivistää teoksen hengen ja samalla ne
haasteet, joiden keskellä näin tinkimät-
tömän ajattelun on luovittava. Kyseinen
lainaus muistuttaa, että myöhäiskapitalis-
tisen yhteiskunnan perustavaa vääryyttä

ei voi paeta millekään sen ulkopuolisel-
le alueelle, josta käsin totuuden ja hyvän
elämän positiiviset kriteerit voisi esteittä
sanella. Ainoa vaihtoehto on ikään kuin
ajatella ongelmallisen tilanteen läpi tut-
kimalla, mitä mahdollisuuksia jopa lä-
peensä vieraantuneen elämän kautta voi
avautua.

Synkkydestään huolimatta *Minima
Moraliaa* ei voisi miltään osin ymmärtää
huomioimatta koko teosta motivoivaa
toivoa jonkin paremman mahdollisuu-
desta. Jo omistuskirjoituksessa Adorno
torjuu pelkät sentimentaaliset surunvali-
tukset maailman menosta ja arvioi yksi-
löllisen alueen omaksuneen vapauttavaa
voimaa yhteiskunnan totalisoitumisen
myötä (16, 18). Toivo paikantuu odotetus-
ti pieniin asioihin, joissa se välähdyksen-
omaisesti ilmenee sirpaleina sovitetusta
elämästä, josta ei voi kuitenkaan rakentaa
vallitsevan järjestyksen puitteissa ehjää
positiivista mallia. Erityisesti lapsille omi-
naisten kokemusten rooli korostuu tässä
yhteydessä suorastaan hellyttävällä taval-
la. Esimerkiksi leikit näyttäytyvät oikean
elämän harjoitteluna, jossa keinojen ja
päämäärien suhde on sovitettu, ja lapsen
kokemus kaukaa saapuvista vierailijoista
tai lomalta palaamisesta luo kokemuksen
totunnaisen järjestyksen rikkovasta uto-
pistisesta onnesta (136, 219, 284). Myös
rakkaus nousee esiin tärkeänä vastavoima-
na (211–212).

Koko subjektiviteettimme perustaan
ulottuvasta mukauttamisesta huolimatta
ihmisissä siis säily ruumiillisesti kokevi-
na yksilösubjekteina jotain, mitä yhteis-
kunta ei kykene alistamaan. Valitettavasti

tästä ei voi Adornon mukaan johtaa kuin kaikkein karkeimpia malleja vapautuneelle yhteiskunnalle, ennen kaikkea vaatimuksen hävittää nälkä ja kärsimys (192). Vapaa ja rationaalinen yhteiskunta on hänelle kuin juutalaisen kuvakiellon suojelema Jumala, koska kummastakaan ei voi esittää juuri minkäänlaista mallia vääristämättä sitä puutteellisesta näkökulmastamme käsin. Ymmärrän, ettei ajatteluumme ehdollistavan yhteiskunnallisen kokonaisuuden ulkopuolelle voi loikata, mutta juuri siksi jäin odottamaan vielä suurempaa paneutumista siihen perusongelmaan, kuinka teoria tai toiminta voi olla aidosti kriittistä toimiessaan osana kritisoitua kokonaisuutta. Tämä kysymys vaatisi erityisen painokkaasti huomiota osiossa, jossa Adorno painottaa vallitsevan järjestelmän kykyä omaksua kaikki kohtaamansa vastustus osaksi itseään (256–258).

Yhteiskunnan mikroilmioiden havainnointi on lopulta vain osa *Minima Moralia*sta, jossa varsinkin jälkipuolella painottuu filosofiaa, yhteiskuntaa ja estetiikkaa koskevien kysymysten yleisluontoisempi käsittely. Abstraktit ja teoreettiset kehitteilyt ovat teoksen vaativimpia osioita, jotka edellyttävät melkoista ennakkotietämystä erityisesti klassisesta saksalaisesta filosofiasta, marxilaisuudesta ja psykoanalyysistä. Aiheiden kirjo on niin laaja, ettei oikeastaan mikään Adornon kirjallisen tuotannossa esiintyvä merkittävämpi aihealue jää täysin huomiotta. *Minima Moralia* onkin läpileikkaus koko hänen teoreettisesta projektistaan, jonka avoimuutta ja ristiriitaisuutta erityisesti tämän teoksen sirpaleinen rakenne opettaa lähes-

tymään. Adorno lienee ajatellut samoin, sillä hän useissa kohdin esittelee ja perustelee ajattelunsa ja kirjoitustapansa peruselementtejä siten, että niitä voi seurata koko hänen tuotantoaan koskevinä lukuohjeina. Teos on myös malliesimerkki hänen tavastaan kietoa filosofia ja sosiologia yhteen paljastamalla, mikä sosiaalisissa ilmiöissä on filosofista ja kuinka filosofiset kysymykset ovat erottamattomassa yhteydessä sosiaaliseen elämään. Näistä syistä pidän *Minima Moralia*a loistavana väylänä tutustua ensimmäistä kertaa Adornon ajatteluun, minkä jälkeen lukija voi jatkaa mihin tahansa muuhun alkuperäistekstiin sen mukaan, mitkä aiheet vaikuttavat kaikkein kiinnostavimmilta. Kirja on kuitenkin suositeltavaa luettavaa, vaikka kaikki muut Adornon teokset olisikin jo kolunnut läpi, koska se on pullollaan niin osuvia huomioita ja nasevia tiivistyksiä hänen filosofiansa ydinajatuksista.

Minima Moralia vaatii lukijaltaan aktiivista otetta, koska moniin teoksessa käsiteltäviin aiheisiin voi päästä käsiksi ainoastaan itsenäisellä pohdinnalla, joka ylittää sivuille painetut sanat. Useat pykälät ovat kuin pieniä ikkunoita paljon suurempiin ilmiöihin ja teemoihin, jotka ilmenevät painokoneen ikuistamisessa muotoiluissa vain välähdyksenomaisesti ja olisivat yksinään monografiamittaisen tutkimusten arvoisia. Lisäksi Adorno ei juurikaan tunnusta staattisten väitelauseiden kanssa saumattomasti yhteen asettuvia totuuksia vaan täyttää teoksensa taukoamattomassa kumoutumisen prosessissa olevilla jännitteillä ja keskeneräisillä fragmenteilla. Mitkään valmiiksi jä-

sennetyt formaalit suhteet tekstuaalisten elementtien välillä eivät yksinkertaisesti tavoittaisi niitä jännitteitä ja vuorovaikutussuhteita, joiden äärelle Adorno pyrkii lukijansa johdattelemaan. Siksi hän ei asetu omien dialektisten kehittelyjensä lopulliseksi auktoriteetiksi vaan kutsuu lukijan vastavuoroiseen suhteeseen tekstin kanssa.

Kyky paneutua aktiiviseen vuorovaikutussuhteeseen teoksen kanssa on erityisen tärkeää, kun sitä lukee yli 70 vuotta alkuperäisen julkaisun jälkeen, sillä harva asia on enää täsmälleen samoin kuin kirjoitushetkellä. Tämä ei kuitenkaan merkitse vanhentuneisuutta ainoastaan huonossa mielessä, sillä monet Adornon kuvailemia ilmiöitä koskevat muutokset innostavat erityisen ponnekkaasti miettimään, mikä tarkalleen on muuttunut, minkä vuoksi ja kuinka tähän pitäisi suhtautua. Esimerkiksi hänen kritisoimastaan työväenluokan kannattajien virallisesta optimismita ei ole tänä päivänä paljoa jäljellä, ja tämän muutoksen merkitystä voi peilata esitettyyn kritiikkiin (138). Hämmästyttävintä on kuitenkin, kuinka moni Adornon kuvailemista ilmiöistä on kehittynyt aidosti merkittävämmäksi vasta nykyisen vuosituhatosen aikana ja tehnyt hänen huomioistaan osuvampia kuin hän osasi aavistaakaan. Uusliberaalilla CV-yksilöiden aikakaudella tuntuu absurdilta lukea 1940-luvulla kirjoitettua valitusta työn ja vapaa-ajan rajojen hämärtymisestä kaikkialle ulottuvien hyötylaskelmien vuoksi (26). Vastaavasti älylaitteiden kurimukseen tarjoaa uudenlaista näkökulmaa, kun saa lukea pikaläheteistä ja lentopostista,

joiden myötä kaikki tulee tukahduttavalla tavalla näennäisen läsnä olevaksi (315).

Päällimmäiseksi vaikutelmaksi jää lopulta, että yhteiskunnan perustendenssit ovat muuttuneet yllättävän vähän. Ajallista kestävyyttä vahvistaa myös paikoin lähes intersektionaalinen ote, kun perimarxilaisten luokka-analyyysien ohella myös sukupuoli ja rotuja koskevat kysymykset saavat huomiota (109–110, 115–117, 124–125, 210–211, 213). Tänä päivänä *Minima Moralia* myös opettaa lukijaansa tarkkailemaan omaa ympäristöään uusin silmin ja kannustaa etsimään ajastamme kertovia yleisyyksiä kaikessa petollisen tutussa, mitä ei ollut olemassa vielä Adornon elinaihana. Vaikutusta voisi kutsua tervehtyttäväksi vieraannuttamiseksi, joka on välttämätön ehto totuuden saavuttamiseksi: ”Tosia ovat vain ajatukset, jotka eivät ymmärrä itseään” (238).

Lukiessa ei voi olla kiinnittämättä huomiota myöskään Adornon taitavaan ja tarkoituksenmukaiseen tapaan käyttää kieltä ihailtavan eläväisesti. Samanaikaisesti tiivis ja vivahteikas kieli tekee luku-kokemuksesta antoisan (varsinkin nykyiseen analyttiseen asiaproosaan tottuneelle lukijalle) ja antaa painoa argumenteille, joita ei voi irrottaa niiden huolitellusta esitystavasta. Sironen ja Vainikkala ovat tehneet erinomaista työtä kääntäessään Adornon paikoin haastavan ja omaperäisen proosan suomen kielelle kadottamatta alkuperäistekstin erityispiirteitä. Samalla teksti ei kuitenkaan tunnu ongelmallisessa mielessä käännösmäiseltä, kuten joissain tapauksissa, joissa alkukielelle on pyydytty liian yksioikoisesti uskollisena. Ny-

kyisen anglosaksisen hegemonian valossa on myös maininnan arvoista, että kääntäjät ovat anglismien sijaan selvästi valinneet linjakseen välttää vieraskielisiä ja -peräisiä sanoja aina, kun se on mahdollista, minkä soisi olevan saksankielisten klassikkoteosten suomentajille itsestään selvä tapa. Toki yksittäisiä käännösratkaisuja voi aina kyseenalaistaa. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista esittää mitään kattavaa listausta perusteluineen, mutta esimerkiksi teoksen alaotsikossa esiintyvä adjektiivi *beschädigt* olisi voinut olla tarkempaa kääntää vahingoittuneeksi tai vaurioituneeksi kuin särjetyksi. Adjektiivi ”särjety” nimittäin vaikuttaa implikoivan, että olisi jokin vastuussa oleva särkejä ja että elämä olisi hajonnut palasiksi tai lakannut toimimasta rikkinäisen esineen tai laitteen tavoin, mitä alkukielinen alaotsikko ei nähdäkseni pyri viestimään. Siksi yleisemmin vahingoittumiseen viittaava sana olisi osuvampi. Tärkeintä kuitenkin on, ettei teoksessa esiinny mitään systemaattisia käännösvirheitä.

Olisin silti kaivannut kääntäjiltä esipuhetta, jossa olisi esitelty ja perusteltu erinäisiä ratkaisuja, koska vaikeimmin kääntävien saksan kielen nyanssien suhteen ei ole vielä muotoutunut yhtä yhtenäistä linjaa, ja kaikki keskustelu käännösratkaisuista on aina tervetullutta. Alkukielisiä termejä on lisätty sulkeisiin hyvin harvoin, mikä palvelee tekstin sujuvaa luetavuutta, mutta voi vaatia edistyneempiä lukijoita tarkastelemaan välillä alkukielistä nidettä. Erityisen paljon tekstin omaksumista helpottavat Adornon moninaisia viittauksia selventävät englanninkielisestä

painoksesta lainatut alaviitteet, joita on lisäksi täydennetty joillain uusilla viitteillä.

Prekarisaatio, ympäristökatastrofin kiihtyminen, autoritääristen liikkeiden nousu ja hyvinvointivaltioiden alasajo asettavat tarpeen tinkimättömälle marxilaiselle teorialle, joka ei luota kestävien ratkaisujen löytymiseen kapitalismin puitteissa. Adornosta on tullut siksi 2020-luvulla valitettavan ajankohtainen ajattelija, joka vaatii problematisoimaan kaikki totunnaiset tavat jäsentää yhteiskunnallisesti määrittyntä todellisuuttamme. *Minima Moralian* julkaiseminen suomeksi johdattaa toivottavasti uuden ihmisjoukon tämän tehtävän pariin aikana, joka vaatii toivoa ilman ideologisia harhakuvitelmia. Kaiken Adornolle ominaisen synkistelyn keskellä täytyy muistaa, että historiallisen kehityksen vääristyminen ei oikeuta edistyksen hylkäämistä vaan vaatii sitoutumaan siihen yhä painokkaammin: ”Ajattelun edestään löytämistä tehtävistä tärkeimpiä on asettaa kaikki länsimaisia kulttuuria vastaan esitetyt taantumukselliset argumentit jatkuvan valistuksen, ajattelun kirkastamisen, palvelukseen” (237–238).

Eetu Föhr

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.159668>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

ADORNO, THEODOR (1970/2006). *Esteettinen teoria* (suom. Arto Kuorikoski). Gretel Adorno & Rolf Tiedemann (toim.). Tampere: Vastapaino.

HORKHEIMER, MAX & ADORNO, THEODOR (1944/2008). *Valistuksen dialektiikka: Filosofisia sirpaleita* (suom. Veikko Pietilä). Tampere: Vastapaino.

”Laajennettu käsitys kapitalismista”

Nancy Fraser: *Kannibaalikapitalismi. Miten päästä eroon järjestelmästä, joka syö demokratian, hyvinvoinnin ja maapallon* (*Cannibal Capitalism: How Our System is Devouring Democracy, Care, and the Planet and What We Can Do About It*, 2022). Suom. Sauli Havu & Danika Harju. Tampere: Vastapaino 2024. 235 s.

Nancy Fraser on yhdysvaltalainen filosofi, kriittinen teoreetikko ja feministi. Hän on politiikan ja yhteiskuntatieteiden sekä filosofian professori New Schoolissa New Yorkissa. Fraser on tunnettu erityisesti oikeudenmukaisuuden käsitteeseen liittyvästä filosofisesta työstään sekä identiteettipolitiikan kritiikistään. Hän on myös arvostellut nykyaikaista liberaalia feminismiä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kysymysten hylkäämisestä.

Fraserin suomeksi käännetty teos pyrkii luomaan hieman uudenlaisen, kokonaisvaltaisen kapitalismiteorian, jossa Marxin talousteoriaan yhdistetään uusin-tavan työn, kapitalismin luontosuhteen ja politiikan analyysi. Perusteeksi on, että kapitalismia ei tule arvioida vain taloudellisen riiston, tai tarkemmin sanottuna lisäarvon tuotannon kannalta, vaan huomioon tulee ottaa myös se, miten pääoma alistaa ja hyödyntää esimerkiksi palkatonta hoivatyötä, luontoa ja poliittista järjestelmää.

Fraserin mielestä kapitalismi ei tarkoita vain tietyn tyyppistä taloutta vaan tietyn tyyppistä yhteiskuntaa, jota hän nimittää ”kannibaalikapitalismiksi”. Hänen tavoitteenaan on esittää ”laajennettu käsitys kapitalismista” (79, III). Siinä liitetään yhteen monia kapitalismia luonnehtivia

”kriittisiä säikeitä” (42).

Yksi avainsana on ”pakkoluovuttaminen”, *expropriation*. Sen ohella, että Marxin teorian mukaisesti työvoiman käyttö kapitalistisessa tuotannossa tuottaa lisäarvoa, tapahtuu pakkoluovutusta, joka kohdistuu muun muassa hoivatyöhön, luontoon ja luonnonvaroihin sekä alistettuihin kansanryhmiin. Fraser arvostelee käsitystä, jonka mukaan tavaramuotoistuminen hallitsisi täydellisesti yhteiskuntaa. On siis otettava huomioon myös tavaramuodon ulkopuolelle jäävät yhteiskunnan prosessit ja osat (60).

Pääoman I osassa Marx käsittelee niin sanottua alkuperäistä kasautumista ja toteaa: ”Maalaistuottajan, talonpojan omaisuuden pakkoluovutus on koko prosessin perustuksena.” (Marx 1867/1974, 642). Pakkoluovuttaminen ei ole Fraserin mielestä kuitenkaan vain kapitalismin alkuvaiheeseen liittyvä asia, vaan ”kapitalistiseen yhteiskuntaan luonnostaan kuuluva piirre” (31). Se pitää hänen mielestään ymmärtää ”riiston välttämättömänä ehtona, siihen kietoutuneena mutta kuitenkin siitä erillisenä ilmiönä” (60).

Esimerkiksi ”rakenteellinen rasismi” on yksi osa tätä laajempaa kapitalismikäsitystä. Laajennettu riistokäsitys ei sisällä vain vapaiden palkkatyöläisten taloudellista riistoa, vaan Fraserin mukaan pääoma riistää myös ”pakkoluovuttamalla alistettuja ihmisryhmiä, joilta on riistetty poliittinen vaikutusvalta ja mahdollisuus vedota oikeuksiinsa” (201).

Tätä pakkoluovutusta Fraser kuvaa osittain värikkäästi. Pääoma ahmii, mäsäilee, kuppaa, hotkii, suolistaa, kanni-

balisoi tai jopa teurastaa erilaisia olioita, prosesseja tai resursseja. Esimerkiksi pääoma ”mässäilee hoivalla” (77) tai ”suolistaa julkista infrastruktuuria” yksityistäänsään erilaisia julkisia palveluja kuten terveydenhoitoa (199).

Paikoin näyttää siltä, että kirjoittaja on omaksunut regulaatioteorian käsitteistöä. Hän puhuu muun muassa kasautumisregiimeistä (36) ja määrittelee jopa ”sosioekologisen” kasautumisregiimin (38). Viimeksi mainitun käsitteen avulla voidaan Fraserin mukaan jäsentää erilaisia vaiheita kapitalismin luontosuhteessa ja siinä, miten kapitalismi on käyttänyt hyväksi luonnonvaroja tai tuhonnut ympäristöä (123, 124). Fraser jakaa kapitalismin elämänkaaren neljään eri regiimiin: kaupakapitalismiin 1500-luvulta 1700-luvulle, liberaaliin siirtomaakapitalismiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa sekä sen jälkeen valtio-ohjattuun (valtiokapitalistiseen) kapitalismiin ja nykyiseen finansialisoituneeseen kapitalismin regiimiin, jonka tärkeimpiä ilmiöitä ja pakkoluovutuksen välineitä on velka (62–67, 124, 125).

Teoksen loppuosassa on pohdintaa sosialismista, joka on kirjoittajan mielestä nykyisin ”tavoittelemisen arvoinen” projekti (177). ”Sosialismin täytyy keksiä uusi yhteiskunnallinen järjestys, joka ’pelkän’ luokkaherruuden lisäksi kumoaa poliittisen herruuden, rodullis-etnis-imperialistisen sarron ja sosiaalisen ja biologisen sukupuolen epäsymmetriat.” Fraserin sosialismia luonnehtivat mm. luonnonsuojelu ja demokraattinen itsehallinto. Kapitalismi on Fraserin mukaan luontaisen rakenteensa vuoksi perustavanlaatuisesti

epädemokraattista (157).

Fraserin teos on mielenkiitoinen yritys teoretisoida kapitalistista yhteiskuntaa uudella kokonaisvaltaisella tavalla täydentämällä Marxin talousteoriaa uusintavan työn, luontosuhteen ja politiikan analyysillä.

Teos on luonteeltaan hyvin teoreettinen – viittauksia empiriseen aineistoon tai empirisiin tutkimuksiin ei juuri ole. Teksti on kuitenkin tiivistä ja selkeää eikä koukeroista tai vaikeaselkoista. Käännös on huolellisesti tehty. Myös kääntäjien asiantuntevat jälkisanat auttavat tekstiin orientoitumisessa.

Voidaan tietenkin esittää kysymyksiä esimerkiksi siitä, miten Fraserin teoria suhteutuu aikaisempiin keskusteluihin esimerkiksi historiallisesta ja loogisesta Marxin *Pääoman* metodissa, miten se ottaa huomioon luokkasuhteiden moninaisuuden tai miten täsmällinen käsite ”pakkoluovutus” on niiden prosessien kuvaamiseen, joita Marxin teoria lisäarvosta ”riiston” olemuksena ei tavoita. Joka tapauksessa Fraserin teos on mielenkiitoinen avaus nykyajan keskusteluun kapitalismista ja vaihtoehdon luomisesta sille.

Pertti Honkanen

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.157030>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

MARX, KARL (1867/1974). *Pääoma: Kansantaloustieteen arvostelua. I. osa* (suom. O. W. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén). Moskova: Edistys.

Kiitettävän epäajan- mukainen marxilaisen teorian klassikko

Evald Iljenkov: *Abstraktin ja konkreettisen dialektiikka Marxin Pääomassa* (*Dialektika abstraktnogo i konkretnogo v "Kapitale" Marksa*, 1960). Suom. Jaakko Virkkunen & Juha Pihlaja. Tampere: Vastapaino 2024. 368 s.

Tamperelaisen Vastapainon julkaisema käännös neuvostofilosofi Evald Iljenkovin teoksesta *Abstraktin ja konkreettisen dialektiikka Marxin Pääomassa* on ilahduttavan epäajanmukainen teos. Neuvostoliittolainen filosofia ja tiede ei ole ollut – monista ehkäpä melko ymmärrettävistäkin syistä – kovin suuressa huudossa Suomessa reaaliosialismin romahtamisen jälkeen ylipäättään. Nyt käännetty teos ei myöskään edusta kaikkein helpointa Marx-kommentaarien lajia. Mikään myyntihitti se tuskin siis tulee olemaan. Jo pelkästään tämän vuoksi käännöksen olemassaolo on syytä pitää kunnioitettavana sivistystekona – siitäkin huolimatta, että käännöksen oikolukuun olisi voinut vielä jonkin verran panostaa. Nyt tekstiin on jäänyt melko paljon lyöntivirheitä, jotka häiritsevät lukukokemusta jonkin verran.

Vaikka Evald Iljenkov (1924–1979) ei ole kaikkein tunnetuimpia marxilaisen teorian nimiä, tulee hänen vaikutuksensa kuitenkin esille hieman yllättävissäkin yhteyksissä. Akateemisten neuvostofilosofian specialistien lisäksi myös Slavoj Žižekin kaltaiset mannermaisen filosofian rokkitähdet ovat osoittaneet kiinnostusta Iljenkovin ajattelua kohtaan. Žižekin mukaan Iljenkov on peräti ”ainoa neuvostomarxis-

ti, jonka voi ottaa tosissaan” (Žižek 2018). Suomessa Iljenkovin ajatteluun ovat pe-rehtyneet paitsi filosofi Vesa Oittinen, joka on myös nyt julkaistavaan käännökseen kirjoittanut Iljenkovin ajattelua ja sen kontekstia kiitettävästi avaavan esipuheen, myös esimerkiksi Yrjö Engeströmin kaltaiset kulttuurihistoriallista toiminnanteoriaa kehittäneet kasvatustieteilijät. Kiinnostavalla tavalla Iljenkovia ovat hyödyntäneet myös maataloussosiologiaa tutkinut Ilkka Alanen (1991) sekä marxilainen tutkija Paula Rauhala (2023, 72–82). Akateemikko Ilkka Niiniluoto (1990) on puolestaan verrannut Iljenkovin teoriaa ”ideaalisesta” tieteenfilosofi Karl Popperin emergenttiin materialismiin.

Iljenkovilta on aiemmin suomennettu yksittäisten lyhyempien tekstien lisäksi kaksi kokonaista teosta: psykologian ja kasvatustieteen ongelmia yleistajuisesti ruotiva *Opi ajattelemaan oikein* (1977/1984) sekä dialektista filosofiaa sen historiallisen kehityksen näkökulmasta tarkasteleva *Dialektinen logiikka* (1974/1984). Nyt julkaistua käännöstä ei sen sijaan ole koskaan julkaistu kokonaisuudessaan, vaikka lyhyt ote teoksesta onkin julkaistu 1970-luvulla (Iljenkov 1960/1975).

Abstraktin ja konkreettisen dialektiikka Marxin Pääomassa on ilmestynyt alkujaan vuonna 1960 ja sitä on usein pidetty Iljenkovin pääteoksena. Nimensä mukaisesti se käsittelee Marxin *Pääomassa* käyttämää menetelmää, jossa niin sanotusti ”noustaan” käsitteellisistä abstraktioista kohti todellisuuden konkreettista kokonaiskuvaa. Menetelmässä pidetään

suoraviivaisen empiiristä tiedonmuodostustapaa ”abstraktina”, koska se tarkastelee yksittäisiä ilmiöitä ja vertailee niitä ulkoisten samankaltaisuuksien perustalta irrallaan niitä määrittävästä historiallisesta kokonaisuhteydestä. Tähän viittaa myös latinan kielen sana ”abstrahere”, joka tarkoittaa ”pois vetämistä”. Kuten Hegel (1835/2003, 14) kirjoittaa, abstrakti ajattelu on sitä, ettei esimerkiksi murhaajassa nähdä muuta kuin se kaikesta muusta irrallinen ”abstrakti seikka, että hän on murhaaja, ja tämän yksinkertaisen laatumääreen annetaan sitten tukahduttaa koko hänen muu ihmisolemuksensa”.

Abstrakti ajattelu pystyy ilmaisemaan maailmaa koskevia *käsityksiä*, mutta Iljenkovin mukaan se ei kykene muodostamaan varsinaisia todellisuutta kaikessa rikkautessaan ja ristiriitaisuudessaan ilmaisevia *käsitteitä*. ”Käsitys” tai ”kuvaus” on Hegelille – ja Iljenkoville – vain ”yksi empiirisen tiedon, tietoisuuden aistillisen tason muoto” (58). Sen sijaan ”käsitteet” ilmaisevat ”sen yleisen, joka sisältää yhteenkuuluviksi ymmärrettyjen erityispiirteiden rikkauten” (sama). Käsite on Iljenkoville konkreettinen siinä mielessä, että sen merkitys voidaan tavoittaa ainoastaan suhteessa muihin käsitteisiin ja siten koko käsitejärjestelmään. ”Asian olemuksen paljastava käsite kehittyy vain järjestelmän kautta, määritelmien sarjassa, joka ilmaisee yksittäisen olion eri momentteja, puolia, ominaisuuksia, laatuja tai suhteita [...]” (59–60).

Kuten Marx *Grundrissen* johdannossa kirjoittaa, tieteen maailmasta tavoittama totuus onkin aina konkreettinen

juuri siksi että se ilmenee ”monien määrittysten ja suhteiden rikkaana totaliteettina” (Marx 1857–1858/1986, 51). Iljenkovin mukaan Marx ymmärtääkin konkreettisen synonyymiksi ”ilmiöiden välisille todellisille yhteyksille, ihmiselle tarkastelussa ja käsityksessä annetun olion kaikkien puolien ja momenttien ketjuuntumiselle tai vuorovaikutukselle” (65). Ilmiöiden konkreettinen tarkastelu tarkoittaa sitä, että jokainen tarkasteltava ilmiö asetetaan osaksi historiallisesti muodostuvaa kokonaisuhteyttä. Koska tätä kokonaisuhteyttä ei voida tavoittaa empiirisin havainnoin, tarvitsee jokainen totuuteen pyrkivä tutkija avukseen myös empiirisiä havaintoja työstäviä käsitteitä. Tutkija tarvitsee teoriaa, joka asettaa irralliset havainnot paikoilleen ja loogiseen järjestykseen. Tutkijan tulee ”työstää havaintoja ja käsityksiä loogisesti käsitteeksi” (78) ja juuri tähän hän tarvitsee käsitteellisiä abstraktioita – konkreettinen totuus on siten aina dialektisesti välittynyt tutkijan tekemien käsitteellistysten kautta.

Iljenkov havainnollistaa abstraktioiden roolia tutkimuksessa viittaamalla siihen tapaan, jolla Marx *Pääomassa* tarkastelee yksinkertaisen tavaravaihdon ilmiötä. Marx tavoittaa kapitalismissa tuotetun arvon objektiiviset piirteet – sen konkreettisuuden – tarkastelemalla sitä abstraktisti, ”[...] toisin sanoen sivuuttaen olosuhteet, jotka eivät johdu yksinkertaisen tavaroiden kiertokulun sisäisistä laeista [...]” (Marx 1867/2013, 151). Kun Marx tällä tavoin ”arvon” abstraktion avulla hiljentää kaiken sen kohinan, joka on arvon itsensä olemassaololle toissijaista ja irrelevanttia,

pääsee hän kiinni arvoon konkreettisesti. Tällaista abstraktiota Iljenkov kutsuukin ”konkreettiseksi abstraktioksi”, joka ”tallentaa” sen ”määräytyneisyyden, jota yksittäisellä ilmiöllä ei ole annetun konkreettisen järjestelmän ulkopuolella, mutta jonka se saa niin pian kuin se muodostaa osan tätä järjestelmää” (147). Iljenkovin mukaan Marxin menetelmässä onkin kyse siitä, että ilmiöiden välinen yleinen yhteys selvitetään abstraktioiden avulla (sama).

Marxin teoria on Iljenkovin mukaan tällaisten ”konkreettisten abstraktioiden” järjestelmä, joka muuttuu todellisuuden itsensä muutosten mukana ja joka siten on luonteeltaan perustavasti historiallinen. Tämä tarkoittaa Iljenkovin mukaan myös sitä, että todellisuuden itsensä ristiriitaisuudet ilmenevät myös käsitejärjestelmän ristiriitoina: ristiriita teoriassa ei siten ole välttämättä osoitus teorian heikkoudesta. Teoriaa ei ole tarpeen ”puhdistaa” ristiriidoista, vaan ne on tarkasti kirjattava ylös, jotta niille voitaisiin löytää järkipäiväinen ratkaisu, joka Iljenkovin mukaan ”voi perustua vain siihen, että löydetään tapa, jolla nämä ristiriidat ratkeavat *aineellisen, objektiivisen todellisuuden liikkeessä, asioiden maailman ’itsensä’ liikkeessä ja kehityksessä*” (310). Teoreettisten ristiriitojen ratkaisu ei siis toteudu muuttamalla teoriaa vaan itse maailmaa –

viime kädessä sosialistisen vallankumouksen avulla (337).

Positiivisessa mielessä epäajanmukaisesti Iljenkovin tekeekin juuri pyrkimys teoreettiseen kokonaisnäkemykseen yhteiskunnallisesta todellisuudesta. Akateemisen työn silppuuntuminen ja pirstaloituminen yhä tarkemmin rajattuihin erityiskysymyksiin tekee Iljenkovin kaltaisten laaja-alaisesti oppineiden teoreetikoiden kehittymisen lähes mahdottomaksi nykyisessä yliopistossa. Iljenkovista tekee tosin teoreetikona kiinnostavan sekin, että hän oli valmis oppimaan myös empiirisen tutkimuksen tuloksista. Etenkin vasemmistolainen teoriakirjoittelu voisi tästä(kin) oppia valtavasti.

Iljenkovin teos on älyllisesti palkitseva lukukokemus. Olen kiitollinen, että tämä marxilaisen teorian klassikko on saatu nyt kokonaan suomeksi.

Keijo Lakkala

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.157538>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- ALANEN, ILKKA (1991). *Miten teoretisoida maatalouden pientuotantoa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- HEGEL, G.W.F. (1835/2003). Kuka ajattelee abstraktisti? (suom. Vesa Oittinen). *niin & näin* 2/2003, 14–15.
- ILJENKOV, EVALD (1960/1975). Abstraktin ja konkreettisen dialektiikka Marxin ”Pääomassa” (suom. Jyrki Uusitalo). Teoksessa Raimo Tuomela & Ilkka Patoluoto (toim.), *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*. Osa I, 81–117. Helsinki: Gaudeamus.

- ILJENKOV, EVALD (1974/1984). *Dialektinen logiikka. Esseitä historian ja teorian alalta* (suom. Robert Kolomainen). Moskova: Kustannusliike Edistys.
- ILJENKOV, EVALD (1977/1984). *Opi ajattelemaan oikein* (suom. Jukka Heiskanen). Helsinki: Tutkijaliitto & Kansan Sivistystyön Liitto.
- MARX, KARL (1857–1858/1986). *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse"). Kaksi osaa. Osa 1* (suom. Antero Tiusanen). Moskova: Kustannusliike Progress.
- MARX, KARL (1867/2013). *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. I osa. Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén). Helsinki: TA-tieto.
- NIINILUOTO, ILKKA (1990). *Minä, maailma ja kulttuuri: Emergentin materialismin näkökulma*. Helsinki: Otava.
- RAUHALA, PAULA (2023). *Marx in the West and in the East. Reading Capital in Divided Germany*. Tampere: Tampere University.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2018). Evald Ilyenkov's Cosmology: The Point of Madness of Dialectical Materialism. *The Philosophical Salon*, 10.12.2018. Noudettu 2.3.2025 osoitteesta <https://thephilosophicalsalon.com/evald-ilyenkovs-cosmology-the-point-of-madness-of-dialectical-materialism/>.

Suomalaisen metsäkapitalismin historiaa

Markku Kuisma: *Kansallinen voitto ja kapitalismin henki. Luonnostelmia maailmantalouden reunalta*. Helsinki: Siltala 2024. 264 s.

Kansallinen voitto ja kapitalismin henki on yritys ymmärtää maailmaa muuttavia globaaleja ja paikallisia kehityskulkuja. Millaisella dynamiikalla, millaisin keinoin ja välityksin Suomi ja Euroopan pohjoiset periferiat kytkeytyivät ja kytkettiin oman maanosansa metropoleihin, niihin, jotka hallitsivat kansainvälisiä hankintaketjuja ja kohta koko maailmaa? Kirjoittajan mielestä tällaista kirjaa tarvitaan, koska ”maailma näyttää taas kerran astuneen myrskyisään ja sameaan aikakauteen” (12), mikä korostaa tarvetta arvioida tilannetta ja tulevia mahdollisuuksia muun muassa hahmottelemalla nykytilaan johtaneita kehityskulkuja.

Kirjan varsinainen teksti jakautuu kuuheen lukuun, joissa käsitellään maailmantalouden kehitystä ja sen vaikutusta Suomeen 1600-luvulta 1800-luvun alkuvuosi-kymmeneen. Parhaimmillaan Kuisma on kuvatessaan Amsterdamiin ja Lontooseen keskittyneiden maailmantalouden keskusten laajenemista ja vaikutusta Pohjolan periferiaan. Suomessa vaikutus syntyi ennen muuta tervataloutena, kustannusjärjestelmänä, jossa tervaporvarit rahtasivat talonpoikien polttamaa tervaa Tukholman kautta Hollannin ja Britannian laivastojen tarpeisiin

Toinen teoksen kiinnostava luonnostelma liittyy varhaiskapitalismin nousuun

Ruotsi-Suomessa. Uusi ajattelu ilmeni sekä kaupunki- ja maaseutuporvariston keskinäisissä nahinoissa että taloudellista vapautta vaativissa kirjoituksissa, joiden laatijana erityisesti Anders Chydenius kunnostautui. Tämä varhaiskapitalismin henki kypsyi vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen toteutetussa elinkeinolainsäädännössä, joka siirsi syrjään merkantilistisen politiikan ja loi juridiset edellytykset suomalaisen kapitalismin nousulle. Tematiikka on tärkeä, koska suomalaisesta ”kapitalismin hengestä” on varsin vähän empiiristä tutkimusta.

Yhteenvetoluvussa ”Paperitiikerin laulu eli mitä sitten tapahtui” annetaan selitys sille, miksi Suomi on noussut pohjoisen periferian kehittymättömästä maasta yhdeksi maailman hyvinvoivimmista yhteiskunnista: ”Kaiken kaikkiaan puunjalostuksen tarpeita täyttämään 1900-luvun mittaamun muodostunut ja kultakaudella kukoistukseen kohonnut metsäklusteri on ollut paitsi kansainvälinen kilpailuvaltti myös pitkään suomalaisten keskeinen aineellisen hyvinvoinnin luoja” (245).

Miksi sitten nimenomaan puunjalostusteollisuus oli ratkaisu Suomen taloudelliseen kehitykseen ja hyvinvoinnin kasvuun? Markku Kuisman mukaan kyseessä on jonkinlainen onnenkantamoinen. Maailmantalouden keskusten laajeneminen tarvitsi kasvavassa määrin puuta ja siitä jalostettuja tuotteita: tervaa, sahataravaa, selluloosaa ja paperia. Suomi oli saanut luonnonlahjana runsaat metsävarat. Tärkein yhtälö suomalaisen kehityspolun kannalta oli yksinkertainen:

maassa oli suuret havumetsävarat ja lähes olemattomat kotimarkkinat. Toki myös politiikalla ja kapitalistisilla yrittäjillä oli oma roolinsa, mutta maailmantalouden megatrendien pyörteissä ”oman tahdon tai kyvyn” rooli oli mitätön. ”Suomalainen puunjalostusteollisuus syntyi toisin sanoen pohjolan metsien sijasta pikemminkin Amsterdamissa ja Lontoossa, osana varhaista globalisaatioaaltoa” (239).

Kuisman teksti rakentuu wallersteini-laiselle maailmantalousteorialle, jonka mukaan taloudessa on vain yksi toimija, ja se on maailmantalous. Wallersteinin maailmantalous jakautuu keskukseen ja periferiaan, joiden välillä on semiperiferia, joka koostuu valtioista, jotka ovat nousussa periferiasta tai laskussa keskuksesta. Systeemiä pyörittävät maailmantalouden keskukset. Kuisma tarkastelee suomalaisen kapitalismin kehitystä siitä näkökulmasta, miten keskuksen muutokset ovat siihen vaikuttaneet.

Maailmantalouden näkökulma on perusteltu ja mielenkiintoinen, mutta Kuisma lukee Wallersteinia valikoiden; Kuisman tulkinta ei vastaa sitä, mitä Wallerstein on itse tarkoittanut. Kuisma kuvaa kapitalismia ”maailmanhistorian tehokkaimpana talouden kasvukoneena”. Wallerstein ei kuitenkaan ylistänyt kapitalismia, vaan tutki sitä järjestelmänä, jossa keskus riistää periferiaa. Kuismaa paremmin Wallersteinin maailmanjärjestelmäteorian hengessä ollaan Tero Toivasen väitöskirjassa *Pohjoinen polku kapitalismin ympäristöhistoriaan. Tervakapitalismi, yhteisvauraus ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun Kainuussa*. (Toivanen 2018; ks. myös Po-

ropudas 2019).

Kapitalismin määrittelyssään Kuisma on kuitenkin Wallersteinin kuuliainen oppilas, sillä molemmat tarkastelevat pitkän aikavälin taloushistoriaa kapitalismin kehityksenä. Tämä on asia, johon maailmanjärjestelmäteoriasta käyty kriittinen keskustelu on kiinnittänyt perustellusti huomiota. Maailmanjärjestelmäteoria ei nimittäin tee eroa kauppa-kapitalismin ja teollisen kapitalismin välille.

Kauppakapitalismin idea on ostaa halvalla ja myydä kalliilla. Kauppa ei kuitenkaan tee yhteiskunnasta kapitalistista, vaan tuotanto. Ja vaikka kauppa-kapitalismin ja varsinaisen kapitalismin yhteisiä piirteitä ovat pyrkimys voiton maksimointiin, pääoman kasaamiseen, markkinat ja kilpailu, kauppa-kapitalismista kuitenkin puuttuu varsinaiselle kapitalismille olennaiset palkkatyö ja teknologian kehittäminen (ks. esim. Araghi 1988 ja Wood 2002, 2-3).

Tähän liittyy se, että Kuisma ei tee selkeää eroa kapitalismin ja markkinatalouden välillä, vaan tarkastelee kapitalismia niiden muodostamana kokonaisuutena.

Ja mikäpä siinä, markkinatalous on ihan käypä termi, mutta käsitteenä ka-peampi. Missä päin maailmaa edes valitsee, pelkkä markkinatalous ilman kapitalismia. Teoriassa semmoisiakin ihmeitä voisi olla. Pientuottajien ja käsityöläisten paikalliset vaihtotalousmarkkinat olisivat kai markkinataloutta ilman kapitaalia ja kapitalismia, ja varmasti jotain sellaista on joskus jossain ollutkin. (14)

Määrittely tekee Kuismalle mahdolliseksi tarkastella taloudellista kehitystä kapitalismina ennen kuin se oli syntynytään.

Keskiajalta 1800-luvun alkuun Suomi oli maatalousyhteiskunta, jossa markkinoille tuotettiin vain marginaalinen osa tuotannosta, jossa ei ollut työmarkkinoita, jossa voiton tavoittelu ja pääoman kasaaminen eivät olleet tärkeimpiä taloutta eteenpäin vieviä motiiveja, jossa ei ollut kilpailua, ja jossa tuottavuutta kohottava teknologia oli alkutekijöissään. Kapitalismi alkoi kehittyä Suomessa vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen, kun jo 1700-luvun lopulla käynnistetty maan ja metsän usjako pakotti maaseudun tilattomat työvoimansa myymiseen.

Markkinat sinänsä – tavaroiden ostaminen ja myyminen – eivät saaneet Kuisman ”kasvukonetta” toimimaan, vaan se tapahtui vasta kun tuotannossa siirryttiin kapitalismiin. Euroopan vuotuinen talouskasvu henkeä kohti 1500-luvulta 1700-luvulle – siis ennen siirtymistä kapitalistiseen markkinatalouteen – oli korkeintaan prosentin murto-osia, ja vuosina 1820–1860 Suomen talouskasvu oli samaa luokkaa.

Kasvu alkoi kiihtyä vasta 1800-luvun lopulla: vuosina 1860–1890 päästiin runsaaseen prosenttiin, vuosina 1890–1913 liki kahteen ja vuosina 1920–1938 jo neljään prosenttiin. Pitkän ajanjakson kasvu on ollut kahden prosentin tuntumilla (Hjerppe 1988, 39–41).

Kuisma rajaa suomalaisen kapitalismin tarkastelun vain puunjalostukseen. Rajaus saa empiirisen aineiston istumaan hyvin

wallersteinilaiseen maailmanjärjestelmäteoriaan, sillä nimenomaan se on ollut riippuvainen viennistä ja maailmantalouden kehityksestä. Kuitenkaan puunjalostusteollisuuden viennin merkitys ei aina ole ollut niin suuri kuin Kuisma antaa ymmärtää. 1800-luvun puolivälissä vain kymmenesosa talouden tuotannosta vietiin. Toki viennistä suuri osa oli tervaa ja sahatavaraa, mutta sitä eivät vielä tehneet kapitalistit, vaan siitä 80–90 prosenttia oli ”talonpoikaistuotteita”. Tervanpoltto oli puhtaasti talonpoikainen elinkeino, ja sahatavarasta hyvin suuri osa oli käsin sahattua puuta (Schybergson 1980). 1800-luvun puolivälin jälkeen viennin osuus kyllä nousi ja oli noin neljäsos 1930-luvun loppuun asti (Hjerppe 1988, 134).

Maailmansotien välisenä aikana Suomen viennistä neljä viidesosaa oli puunjalostusteollisuuden tuotteita, enimmäkseen sahatavaraa. Vienti ei ole kuitenkaan sama asia kuin koko kansantalous. Vuonna 1860 puunjalostusteollisuuden bruttokansantuoteosuus oli yhden prosentin luokkaa, ennen ensimmäistä maailmansotaa seitsemisen prosenttia, millä tasolla se säilyi 1980-luvulle asti. Korkeimmillaankin puunjalostusteollisuus on edustanut vain yhtä kolmasosaa Suomen koko teollisuudesta (Hjerppe 1988, liitetaulukko 4). Suomen ensimmäinen kapitalistinen toimiala ei ollut saha- tai paperi-, vaan tekstiili- ja vaatetusteollisuus.

Muun teollisuuden kehitys ei taivu yhtä notkeasti maailmanjärjestelmäteoriaan kuin puunjalostusteollisuus. Sen moder-

nisoitumista periferiamaa Wallersteiniä paremmin selittää Akamatsun alun perin jo 1930-luvulla Japanin kokemusten perusteella kehittämä ”lentävän kurkiauran” teoria (Akamatsu 1962), sekä Lewisin teoria rajoittamattomasta työvoiman tarjonnasta (Lewis 1954). Suomen tekstiili-, metalli- ja elintarvike- jne. teollisuuksien kasvu perustui omavaraisen ja kotiteollisuustuotannon syrjäyttämiseen, tuontisubstituoitioon, maatalousväestön ostovoiman kohoamiseen sekä Venäjän 1880-luvun puoliväliin asti avoimina olleisiin markkinoihin sekä korkeaan tullisuojaan. Kapitalistisen teollisuuden kansainvälisen ja kotimaisen kilpailukyvyn edellytyksenä oli muita maita halvemmän palkkatyövoim

man tarjonta (Poropudas 2012, 170–175).

Kuisma kirjoittaa vetävästi ja hyvin, mutta hänen tarinansa ei kerro suomalaisen kapitalismin historiaa, vaan laventaa ja jatkaa hänen aikaisempaa tematiikkaansa suomalaisesta metsäteollisuudesta.

Olli Poropudas

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.154717>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- AKAMATSU, KANAME (1962). A Historical Pattern of Economic Growth in Developing Countries. *The Developing Economies*, 1(1), 3–25. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.1962.tb01020.x>
- ARAGHI, FASHAD A. (1988). The Concept of Development: Smith and Marx Revisited. *Sociological Spectrum*, 8(4), 371–389. <https://doi.org/10.1080/02732173.1988.9981866>
- HJERPPE, RIITTA (1988). *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- LEWIS, ARTHUR W. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*, 22(2), 139–191. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1954.tb00021.x>
- POROPUDAS, OLLI (2012). *Taloudellinen kehitys ja vahva valtio. Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1913, Tansania 1961–1986*. Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen julkaisuja 2012:2. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/37264>
- POROPUDAS, OLLI (2019). Tero Toivanen, Pohjoinen polku kapitalismin ympäristöhistoriaan. Tervakapitalismi, yhteisvauraus ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun Kainuussa [kirja-arvio]. *Politiikka*, 61(1), 92–98. <https://journal.fi/politiikka/article/view/77465>
- SCHYBERGSON, PER (1980). Ulkomaankaupan kehitys. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*, 451–458. Helsinki: Tammi.
- TOIVANEN, TERO T. (2018). *Pohjoinen polku kapitalismin ympäristöhistoriaan. Tervakapitalismi, yhteisvauraus ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun Kainuussa*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 99/2018. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/253843>
- WOOD, ELLEN MEIKSINS (2002). *The Origin of Capitalism. A Longer View*. Lontoo & New York: Verso.

Uutta saksankielistä tutkimusta Engelsistä

Eberhard Illner, Hans A. Frambach & Norbert Koubek (toim.): *Friedrich Engels. Das rot-schwarze Chamäleon*. Darmstadt: wbg 2020. 432 s.

Friedrich Engelsin syntymästä tuli vuonna 2020 kuluneeksi 200 vuotta. Engelsin syntymäkaupunkia Barmenia lukuun ottamatta tapahtumaa ei huomioitu Euroopassa kovinkaan laajasti. Suomessakin sen huomioi ainoastaan Karl Marx -seura julkaisemalla *Tutkimus & kritiikki* -lehden teemanumeron Engelsistä. Vaikka juhluvuosi osuikin keskelle koronakurimusta, niin hiljaisuus asian ympärillä ihmetyttää: elämätyön merkityksellä mitattuna Engels olisi ansainnut suuremman huomion niin meillä kuin muualla. Tämä kirja-arvio pyrkii osaltaan paikkaamaan tätä ilmeistä laiminlyöntiä.

Tässä esiteltävä teos on koottu Wuppertalin yliopistossa alkuvuonna 2020 pidettäväksi tarkoitettun kongressin Friedrich Engels: Die Aktualität eines Klassikers alustuksista. Koronan takia kongressi valitettavasti peruuntui, mutta sen alustukset saatiin onneksi koottua kirjaksi.

Kirjan ovat toimittaneet Wuppertalin Engels-talon ja varhaisteollistumisen historian museon entinen johtaja Eberhard Illner ja Wuppertalin yliopiston taloustieteen professorit Norbert Koubek ja Hans A. Frambach. Kirjan muut kymmenen kirjoittajaa ovat, kahta lukuun ottamatta, saksalaisia teollistumisen, marxismin ja taloustieteen kokeneita asiantuntijoita.¹

Saksalaisuuden ohella kirjoittajien taustoissa korostuu kirjoittajien ikä ja sukupuoli. Engels-tutkimuksen, marxilaisuuden ja laajemminkin eurooppalaisen työväen sekä työväenliikkeen tutkimuksen tulevaisuuden kannalta on huolestuttavaa, että kirjoittajista vain kaksi on naisia tai naisoletettuja ja nuorin kirjoittajista on syntynyt vuonna 1960.

Engelsin poliittisen taloustieteen kritiikki

Kongressin kutsukirjeen mukaan sen tavoitteena oli ajanmukaistaa ja monipuolistaa tutkimuksessa vallitsevaa Engels-kuvaa.² Parhaiten näihin tavoitteisiin yllätetään niissä kirjan artikkeleissa, joissa käsitellään Engelsin poliittisen taloustieteen kritiikkiä ja siitä käytyä keskustelua.

- 1 Kaksi muuta ovat yhdysvaltalainen Delawaren yliopiston historianprofessori J. M. Brophy, jonka alustusta myöhemmin tässä kirja-arvostelussa käsitellen, ja itävaltalainen sikkäläisessä valtionhallinnossa pitkän päivätyön tehnyt Günther Chaloupek, jonka näkemyksiä Engelsistä niin ikään myöhemmin käsitellen. Ehkä kuuluisin kirjan kirjoittajista on jälkisanat siihen kirjoittanut Berliinin vapaan yliopiston (Freie Universität) emeritusprofessori Jürgen Kocka, jota voidaan pitää yhtenä merkittävimmistä elossa olevista Saksan uudemman historian tutkijoista.
- 2 Bergischen Universität Wuppertal (2020). Friedrich Engels: Die Aktualität eines Klassikers. Noudettu 1.8.2024 osoitteesta <https://www.wuppertal.de/microsite/engels2020/veranstaltungen/content/buw-kongress-friedrich-engels-die-aktualitaet-eines-klassikers.php>.

Hans Frambach tarkastelee artikkelissaan ”Das ökonomische Denken seiner Zeit” Engelsin poliittisen taloustieteen kritiikkiä aikansa taloustieteellisen ajattelun ja yhteiskuntafilosofian näkökulmasta. Hän käyttää artikkelissaan Joseph Schumpeterin luovan tuhon käsitettä ja väittää, että Engelsin poliittisen taloustieteen kritiikki, sellaisena kuin se ilmenee esimerkiksi tämän nuoruuden kirjoituksessa *Die Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie* (Engels 1844/1985)³, oli aikakaudelle tyypillistä yhteiskuntakritiikkiä, jossa uuteen parempaan yhteiskuntajärjestykseen, sosialismiin, päästäisiin vain kumoamalla aikaisempi järjestys, kapitalismi. Tämän takia Engelsin poliittisen taloustieteen kritiikki oli Frambachin mukaan asenteellista ja yksipuolista: Engelsin mukaan klassinen poliittinen taloustiede esimerkiksi puolusteli yksityisomistusta ja kilpailua, vaikka sen voidaan katsoa tarkastelleen pelkästään talouden tosiasioita.

Heinz D. Kurz analysoi artikkelissaan ”Der Friedrich, Der Friedrich...” Engelsin edellä mainittua nuoruuden kirjoitusta *Die Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie* ja Engelsin vaikutusta laajemminkin Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin sisältöön. Kurzin mukaan Engelsin varhaisella poliittista taloustiedettä arvos-televalla kirjoituksella oli huomattava vaikutus Marxin ajatteluun. Kurzin mukaan Marx olisi todennäköisesti ennemmin tai myöhemmin joka tapauksessa löytänyt brittiläisen taloustieteen, mutta Engelsin

kirjoitus antoi sille ratkaisevan sysäyksen ja ennen kaikkea määritteli suunnan, johon Marx jatkossa tutkimuksissaan pyrki: kapitalismin historiallisuuden, sen laajentumisen rajojen, teoreettiseen todistamiseen.

Monet Marx-tutkijat voivat tämän Kurzin tulkinnan hyväksyä, mutta vaikeampaa heille on hyväksyä Kurzin jatkoväite, jonka mukaan Marxin oli vaikea tunnustaa rahoittajalleen Engelsille, että oli päätyntä tutkimuksissaan eräänlaiseen teoreettiseen umpikujaan: Marx oli kehittänyt Engelsin esiin nostamia teemoja eteenpäin, mutta poliittisen taloustieteen kokonaisuudistus oli jäänyt kesken-eräiseksi – kuten Engels Kurzin mukaan joutui Marxin kuoleman jälkeen huomaamaan. Kurzin pääväitteen mukaan Engelsillä ei ollut tarkkaa tietoa Marxin poliittista taloustiedettä koskevista pohdinnoista vuosina 1844–1867. Väitettään hän perustelee sillä, että sitä koskevat maininnat puuttuvat kumppanusten kirjeenvaihdosta tuolta ajalta. Toisaalta tiedämme muista yhteyksistä, että tuona aikana Marx ja Engels tapasivat usein, joten tältä osin mielipiteen vaihto on voitu käydä tapaamisten yhteydessä.

Regina Roth käsittelee artikkelissaan ”Reparaturfall Kapital?” Engelsin roolia *Pääoman* toisen ja kolmannen osan toimittamisessa painokuntoon (ks. Marx 1868–1881/2008; Marx 1863–1867/2012). Siitä lähtien, kun Marx-Engels Gesamt-ausgabe -hanke (MEGA) julkaisi *Pääoman*

3 Kirjoitus on julkaistu suomeksi nimellä *Ääriiviivoja kansantaloustieteen arvosteluksi* (Engels 1844/1978).

käsikirjoitukset vuosilta 1863–1867 (Marx 1863–1867/2011; Marx 1863–1867/2012), on tutkimus pohtinut sitä, missä määrin Engels poikkesi sen kolmannessa osassa Marxin alkuperäisestä käsikirjoituksesta, erityisesti voiton suhdeluvun laskutendenssin koskevan lain osalta. Kriittisimmät tutkijat ovat jopa väittäneet Engelsin poikenneen Marxin käsikirjoituksesta ja erityisesti edellä mainitussa kohdassa (ks. esim. Vollgraf 1996; Kabata 2022; Honkanen 2022). Roth ei kuitenkaan näihin Engelsin epäilijöihin kuulu. Muiden puolustajien tavoin hänen mukaansa Engelsin kädenjälki näkyy lähinnä kirjan rakenteessa, ot-sikoinnissa ja kielen viimeistelyssä; tosin joissakin kohtaa raja kirjan toimittajan ja kirjoittajan välillä hämärtyy, mutta kokonaisuutena ottaen Engelsin menettelyä voidaan pitää hyväksyttävänä.

Engels, tekniikka ja kapitalismin rajat

Toiseksi parhaiten kongressin tavoitteisiin ylletään artikkeleissa, joissa käsitellään Engelsin suhdetta aikakautensa tekniikkaan ja kapitalismin laajentumisen rajoihin.

Eberhard Illner vertailee artikkelissaan ”Mensch und Maschine” Engelsin, Marxin ja suuren yleisön huonommin tunteman

aikalaisen Ernst Kappin tekniikkakäsityksiä toisiinsa.⁴ Kumppanuksista Engels seurasi Illnerin mukaan tekniikan kehitystä tarkemmin kuin Marx, mikä sai ilmauksensa tämän luonnon dialektiikkaa (*Dialektik der Natur*) koskevassa, vuosina 1873–1882 laaditussa käsikirjoituksessa (Engels 1873–1882/1985).⁵ Oleellista Illnerin mukaan on kuitenkin se, että Marx ja Engels suhtautuivat tekniikkaan yksipuolisemmin kuin Kapp. Marxin ja Engelsin mukaan tekniikka orjuuttaa ihmistä, kun Kappin mukaan se voi olla ihmisen käden jatke ja vapauttava elementti jo kapitalismin oloissa.

Werner Plumpen artikkeli ”Die Verwandlung der Welt” käsittelee Engelsin kapitalismikritiikin ja teollistumisen historian keskinäistä suhdetta. Plumpen mukaan Engelsin käsitys kapitalismista ja teollisesta tekniikasta perustui teollistumisen ensimmäiseen vaiheeseen eli brittiläiseen tekstiiliteollisuuden sekä rauta- ja terästeollisuuden läpimurtoon. Hän oli tästä syystä Plumpen mukaan kykenemätön ymmärtämään teollistumisen toiseen vaiheen eli esimerkiksi sähkö- ja kemianteollisuuden, koneenrakennuksen ja hienomekaniikan merkitystä tekniikan ja kapitalismin kehitykselle.

James M. Brophy taas tutkii artikkelissaan ”Das ’Gelobte Land?’” Engelsin suhdetta Yhdysvaltoihin. Brophyn mukaan

4 Ernst Christian Kapp (1808–1896) oli saksalais-amerikkalainen vapaa-ajattelija, filosofi ja tekniikan tutkija, joka julkaisi vuonna 1877 kirjan *Grundlinien einer Philosophie der Technik*. Häntä voidaan pitää yhtenä modernin tekniikanfilosofian ensimmäisistä edustajista. Ks. tarkemmin: Maye & Scholz 2019.

5 Käsikirjoitus on julkaistu suomeksi nimellä *Luonnon dialektiikka* (Engels 1886/1971).

Yhdysvalloissa vuonna 1888 vierailut Engels oli kiinnostunut maan kehityksestä jo varhain, mutta alkoi systemaattisesti seurata sen taloudellista ja poliittista kehitystä vasta ensimmäisen maailmanlaajuisen talouskriisin (1857–1859) ja Yhdysvaltain sisällissodan (1861–1865) seurauksena. Maan kehitys näytti toisaalta vahvistavan Marxin ja Engelsin kapitalismin ja porvarillisen yhteiskunnan analyysia, mutta toisaalta puhuvan sitä vastaan: teollinen kapitalismi vahvistui maassa, mutta sen seurauksena ei syntynyt Iso-Britannian tavoin vahvaa sosiaalidemokraattista työväenliikettä.

Engels, naisten asema ja siirtolaisuus

Kirjan muista artikkeleista voi onnistumisena nostaa esiin Margit Schulte Beerbühlin ”Die revolutionierung der Arbeit”, jossa käsitellään työläisten työoloja Manchesterissa ja Lontoossa Engelsin elinajanaan. Beerbühlin mukaan Engelsin yhtenä tietolähteenä kirjassaan *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (Engels 1845/2022)⁶ oli tämän elinkumppani, irlantilainen Mary Burns, joka todennäköisesti työskenteli kutojana Engelsin isän omistamassa tekstiilitehtaassa Manchesterissa. Beerbühlin artikkeli osoittaa, että monet naisten ja vierastyöläisten nykypäivän ongelmista ovat tuttuja jo teollistumisen alkua ajoilta. Se, että naiset saivat pienempää palkkaa tehdastyöstä kuin mie-

het, ei yllätä. Yllättävämpää on sen sijaan se, että he saattoivat saada samaa palkkaa, jos tekivät samaa työtä kuin miehet. Vierastyöläiset hakeutuivat silloinkin aloille, joita valtaväestö kartteli työn heikon palkan, arvostuksen tai likaisuuden takia, ja eniten maahanmuuttajia pelkäsivät ne työläiset, joiden työpanos oli helpoiten korvattavissa. Työn perässä Englantiin muutti tuolloin saksalaisia, Itä-Euroopan juutalaisia ja ennen kaikkea irlantilaisia.

Kriittisiä huomioita

Kirjan kirjoittajat suhtautuvat positiivisesti Engelsiin, mutta tämän työn jatkajina heitä ei voi pitää. Selvimmin tämä näkyy artikkeleissa, joissa käsitellään Engelsin poliittisen taloustieteen kritiikkiä. Niissä kritiikki perustuu pääasiassa uusklassisen taloustieteen näkemyksiin, esimerkiksi niukkuuden ja markkinoiden tasapainon teorioihin. Kurzin mukaan Engels oli väärässä väittäessään, että Adam Smith olisi kannattanut tuotantovälineiden yksityisomistusta poliittista syistä, sillä tämä perusteli Kurzin mukaan kantaansa puhtaasti rationaalisilla ja taloudellisilla syillä: kun tuotannon tekijöitä oli niukasti, niin yksityisomistus turvasi niiden rationaalisen ja taloudellisen käytön. Myös Engelsin kritiikki Adam Smithin kysynnän ja tarjonnan lakia vastaan on Kurzin mukaan yksipuolista, koska se ei huomioi hintamekanismin tasapainottavaa vaikutusta: markkinat reagoivat hyödykkeiden hintojen

6 Teos on julkaistu suomeksi nimellä *Työväenluokan asema Englannissa* (Engels 1845/2015).

muutoksiin. Ajatus tunnetaan paremmin uusklassiseen koulukuntaan luettavan Léon Walras'n (1834–1910) markkinoiden tasapainon teoriana. Engelsin mukaan kysynnän ja tarjonnan laki ei kuitenkaan kyennyt selittämään hintojen vaihtelua talouskriisien aikana (Engels 1844).

Teoksen puutteena on, ettei yhdessäkään sen artikkelissa mainita Thomas Piketty'n viimeaikaisia tutkimuksia, vaikka ne selkeästi liittyvät Engelsistä ja Marxista lähtevään kapitalismikriittiseen tutkimustraditioon. On vaikea kuvitella, että artikkelien kirjoittajat olisivat olleet niistä tietämättömiä. Piketty itse viittaa kirjassaan *Pääoma 2000-luvulla* Engelsin kirjaan *Työväenluokan asema Englannissa* (Piketty 2018, 19).

Modernin globaalien kapitalismin ohella lukija olisi myös toivonut, että kirjan artikkeleissa olisi pohdittu laajemmin ja täsmällisemmin Engelsin ajattelua sukupuoli- ja ympäristöhistorian näkökulmista; varsinkin kun tätä kutsukirjeessä toivottiin.

Engels oli kirjeenvaihdossa Euroopan johtavien sosiaalidemokraattien kanssa ja hänen panoksensa sosiaalidemokraattisten puolueiden muotoutumiseen eri maissa oli merkittävä. Siksi tuntuu oudolta, että tätä hänen eurooppalaisen sosiaalidemokratian mentorin rooliaan käsitellään kirjassa vain yhdessä artikkelissa: Günther Chaloupekin artikkelissa ”Friedrich Engels, Victor Adler und der Austromarxismus”,

ja siinäkin pääasiassa Engelsin ja Victor Adlerin henkilöiden kautta. Miehet olivat kirjeenvaihdossa keskenään vuosina 1889–1895. Yhteyden osoittaminen Engelsin ja austromarxismien välillä on vaikeampaa, koska suuntaus syntyi vasta Engelsin kuoleman jälkeen. Chaloupek etsii tätä yhteyttä Itävallan sosiaalidemokratian 1920-luvulla noudattamasta poliittisesta strategiasta. Tunnetusti siinä etsittiin bolševistisen kommunismin ja revisionistisen sosiaalidemokratian rinnalle kolmatta tietä sosialismiin: sosialismi ymmärrettiin edelleen alkuperäisellä tavalla eli valtiollisen vallan valtaamisen jälkeen tuotantovälineet yhteiskunnallistettaisiin, mutta valtiolliseen valtaan pyrittäisiin parlamentaarisin keinoin; väkivalta oli hyväksyttävää vain sosiaalidemokraattisia organisaatioita ja parlamentarismia puolustettaessa.

Engelsin viimeisimmäksi julkaistuksi tekstiksi jäi johdanto Marxin teoksen *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* uuteen painokseen (Engels 1895/2010).⁷ Sen tulkinnasta kiisteltiin tunnetusti Saksan sosiaalidemokraattisessa puolueessa jo ennen ensimmäistä maailmansotaa, jonka jälkeen kiista jatkui sosiaalidemokraatteihin ja kommunisteihin jakaantuneessa eurooppalaisessa työväenliikkeessä (vrt. esim. Mayer 1932/1975 ja Gustafsson 1972). Siksi tuntuu oudolta ja tarpeettomalta, että eräissä kirjan artikkeleissa otetaan kiistaan kantaa toisen osapuolen hyväksi. Esimerkiksi Jürgen Herres näkee

7 Marxin teos on julkaistu suomeksi nimellä *Luokkataistelut Ranskassa vuosina 1848–1850* (Marx 1850/1978).

Engelsin julkaistua tuotantoa käsittelevässä artikkelissaan ”Meine unsterblichen Werke”, että mainittu johdanto on tulkittavissa eräänlaiseksi Engelsin poliittiseksi testamentiksi, jossa vallankumous vaihdetaan vaalilippuun eli hän väittää Engelsin suositelleen sosiaalidemokraateille vain demokraattista tietä valtiolliseen valtaan.

Lopuksi mainittakoon, että kirja on kuvitettu upeasti valokuvilla ja tietolaatikoilla, joissa syvennytään Engelsin elämään ja teollisen vallankumouksen keksijöihin ja keksintöihin. Tämän kirjan ohella suosittelen jatkolukemiseksi juhluvuoden kunniaksi julkaistuja uusia Engels-elämäkertoja, aikaisempia unoh-

tamatta (ks. esim. Ambrosi 2020; Krätke 2020; Hunt 2012; Mayer 1919/1975 ja 1932/1975).

Veli-Matti Rautio

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.148640>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

- AMBROSI, MARLENA (2020). *Friedrich Engels: Fabrikant – Gefährte – Sozialrevolutionär*. Trier: Verlag Weyand.
- ENGELS, FRIEDRICH (1844/1978). Ääri viivoja kansantaloustieteen arvosteluksi (suom. Timo Koste). Teoksessa *MEVT 6* 1, 139–170. Moskova: Edistys
- ENGELS, FRIEDRICH (1844/1985). Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) I/3, 467–494. Berliini: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- ENGELS, FRIEDRICH (1845/2015). *Työväenluokan asema Englannissa* (suom. Jorma Mäntylä). Helsinki: Into.
- ENGELS, FRIEDRICH (1845/2022). Die Lage der arbeitenden Klasse in England: Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) I/4, 5–286. Berliini: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- ENGELS, FRIEDRICH (1873–1882/1985). Dialektik der Natur. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) I/26. Berliini: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- ENGELS, FRIEDRICH (1886/1971). *Luonnon dialektiikka* (suom. Tuure Lehén & Timo Koste). Moskova: Edistys.
- ENGELS, FRIEDRICH (1895/2010). Einleitung (1895) zu Karl Marx’ ”Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850”. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) I/32, 330–351. Berliini: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- GUSTAFSSON, BO (1972). *Marxismus und Revisionismus: Eduard Bernsteins Kritik des Marxismus und ihre ideengeschichtliche Voraussetzungen*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.
- HONKANEN, PERTTI (2022). Engels Pääoman editoijana. *Tutkimus & kritiikki*, 2(1), 85–97.
- HUNT, TRISTRAM (2012). *Friedrich Engels: Der Mann der den Marxismus erfand* (saks. Klaus-Dieter

- Schmidt). Berliini: Propyläen Verlag.
- KABATA, MIKA (2022). *Pääoman alkulähteillä: Engelsin rooli marxilaisen poliittisen taloustieteen kritiikin muodostumisessa. Tutkimus & kritiikki*, 2(1), 59–84.
- KRÄTKE, MICHAEL (2020). *Wie ein Cotton-Lord den Marxismus erfand*. Berliini: Dietz Verlag.
- MARX, KARL (1850/1978). Luokkataistelut Ranskassa vuosina 1848–1850. *MEVT* 3, 84–196. Moskova: Edistys.
- MARX, KARL (1863–1867/2011). *Ökonomische Manuskripte 1863–1867, Teil 1*. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) II/4.1, 137–381. Berliini: Dietz Verlag.
- MARX, KARL (1863–1867/2012). *Ökonomische Manuskripte 1863–1867, Teil 3*. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) II/4.3, 32–56, 285–382. Berliini: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- MARX, KARL (1868–1881/2008). *Manuskripte zum Zweiten Buch des "Kapitals" 1868 bis 1881*. Teoksessa *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA) II/II. Berliini: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- MAYE, HARUN & Scholz, Leander (toim.) (2019). *Ernst Kapp und die Anthropologie der Medien*. Berliini: Kulturvelkag Katmos.
- MAYER, GUSTAV (1919/1975). *Friedrich Engels: Eine Biographie, Band I. Friedrich Engels in seiner Frühzeit*. Berliini: Ullstein Verlag.
- MAYER, GUSTAV (1932/1975). *Friedrich Engels: Eine Biographie, Band II. Friedrich Engels und der Aufstieg der Arbeiterbewegung in Europa*. Berliini: Ullstein Verlag.
- PIKETTY, THOMAS (2018). *Pääoma 2000-luvulla* (suom. Marja Ollila ja Maarit Tillman-Leino). Helsinki: Into.
- VOLLGRAF, CARL-ERICH (1996). Kontroversen zum Dritten Buch des Kapital: Folgen von und Herausforderungen für Edition. *MEGA-Studien*, 3(2), 86–108.

Fossiilikapitalismin jyrkän teellä

Antti Salminen & Tere Vadén: *Merkitys ja ala-aine*. Tampere: niin & näin 2024. 221 s.

Antti Salmisen ja Tere Vadénin keväällä 2024 julkaistu *Merkitys ja ala-aine* saattaa päätökseen kaksikon reilu vuosikymmen sitten alkaneen *energiatrilogian*. Sarjan avasi vuonna 2013 julkaistu *Energia ja kokemus*¹, toinen osa ilmestyi 2018 otsikolla *Elo ja anergia*². Trilogia sai päätöksensä hieman yllätyksellisesti ilman mainittavaa etukäteismainontaa.

Arvion pohjustamiseksi on tarpeen esittää muutamia huomioita koko energiatriologiasta, sillä sen merkitystä ja painoarvoa ei ole Suomessa ymmärretty. Näin on helppo väittää vetoamalla trilogian saamaan akateemiseen vastaanottoon: sitä ei pahemmin ole. Kotimainen akateeminen filosofia on pitkälti sivuuttanut koko sarjan, mikä on raskas muttei yllättävä virhe.

Avausosa *Energia ja kokemus* saavutti sarjan teoksista todennäköisesti laajimman vastaanoton, etupäässä kuitenkin taidepiireissä ja Taideyliopistolla. Esimerkiksi käy muun muassa Esa Leskisen teatteriteos *Yhdestoista hetki*: näytelmä nojasi monissa kohdin teoksen sisältöihin, oli pa lavalla jopa Vesa Vierikon näyttelemä

henkilöhahmo nimeltä Tere Vadén.³ Huomionarvoinen on myös avausteoksesta julkaistu englanninnos⁴, johon viitataan alan ulkomaisessa tutkimuksessa edelleen.⁵ Julkaisuhetkellään *Energia ja kokemus* oli jopa globaalisti poikkeuksellinen teos. Se oli vasta orastavan ja alkuteki-jöissään olevan *humanistisen energiätutkimuksen* (engl. *energy humanities*) pioneerityötä. Kuluneen vuosikymmenen aikana ala on kehittynyt ja laajentunut vauhdilla, mutta se kuuluu edelleen hajanaiseen marginaaliin.⁶

Energiatrilogian todellinen painoarvo hahmottuu vasta kansainvälisessä vertailussa: tiedossani ei ole toista vastaavaa sarjaa sen enempää englanniksi, saksaksi, ruotsiksi kuin ranskaksikaan. Salmisen ja Vadénin teossarja on siis merkittävä edistysaskel suomenkieliselle filosofiselle kulttuurille ja kansainvälisessä vertailussakin huomattava.

Jos kaksikon energiasarja sitten tosiaan on näin huomattava, miksi se ei näy eikä kuulu sen enempää yliopistoissa kuin muuallakaan? Epäilemättä yksi syy piilee sisällön uutuusarvossa. Energian teoria on yksinkertaisesti niin uutta, ettei siihen ole yliopistofilosofiassa mitään tarttumapintaa. Se ei solahda vakiintuneisiin suuntauksiin tai ajatustapoihin. Toinen, harmillisempi syy löytyy kuitenkin teorian *outoudesta*. Suopeasti sanottuna yksi-

1 Salminen & Vadén 2013.

2 Salminen & Vadén 2018.

3 Ks. näytelmästä esim. Viitaniemi 2019.

4 Salminen & Vadén 2015.

5 Yhtenä tuoreimmista esimerkeistä ks. esim. Crockett 2022, 142.

6 Ks. erityisesti Mišik & Kujundžic 2021.

kään energiatriologian osa ei päästä lukijaansa helpolla. Oikeastaan edes maisterintutkinto filosofian alalta ei takaa, että teoksia kykenee ymmärtämään. Kussakin osassa on laajoja ja vaikeaselkoisia katkelmia, joissa sekoittuvat hämmentävästi heideggerilainen jargon, yleisfilosofinen käsitteistö ja jonkinlainen lyriikka. Niiden lukeminen käy työstä, ymmärtämistä puhumattakaan. Ongelma on häiritsevin *Elossa ja anergiassa* mutta vaivaa sarjan päätösosaakin. *Merkityksessä ja ala-aineessa* hankaluuksien listan jatkeeksi tulee myös suomen kielen etymologiasta ammentava käsitekrobatia.

Paljonpuhuvaa on, ettei otsikon toista pääkäsitettä, ala-ainetta, ole mitenkään vaivatonta määritellä edes koko kirjan opiskeltuaan. Uusia käsitteitä vyörytetään usein hengästyttävää tahtia, pysähtymättä niitä määrittelemään ainakaan kuivaa akateemista filosofia tyydyttävällä tarkkuudella: periliike, synty tieto, elo, humismi ja muut vastaavat tulevat vastaan usein yllättäen. Lukijan taakkaa keventämään on *Merkityksen ja ala-aineen* loppuun lisätty ”Täydennetty naftologinen sanasto” (208), mutta tarjotut määritelmät herättävät enemmän kysymyksiä kuin antavat vastauksia.

Jos teoksen (ja koko trilogian) haastavuudesta ja paikoittaisesta käsittämättömyydestä kuitenkin pääsee yli, osoittautuu sen tuore ja oivaltava sisältö kaiken vaivan arvoiseksi. Teos on jaettu viiteen osioon ja osiot alalukuihin. Ensin vuorossa on koko teosta kehystävä tilannekatsaus, siis diagnoosi fossiilikapita-

lismen nykytilasta keskellä alati äityvää ekokatastrofia.

”Luotettavimman saatavilla olevan tieteellisen käsityksen mukaan maapallo [...] on siirtynyt pois tilasta, jonka aikana ihmislaji on syntynyt, kehittynyt ja elänyt.” Maapallojärjestelmän järkkäminen on ”ihmisyhteisöjen toiminnan oheisseuraus, tarkoittamaton, vahinko” (10). Kysymys kuuluukin, ”mitä tämä kertoo ihmisyhteisöjen luonteesta” (11). Kysymyksenasettelu syvenee, kun ensinnäkin huomioidaan tilanteen olevan fossiilikapitalismin aikaansaama, toisekseen todetaan fossiilikapitalismin olevan parhaan tieteellisen tiedon mukaan lähenemässä väistämättä loppuaan tulevina vuosikymmeninä. Tilannediagnoosi kehystää tietoteoreettisia, fenomenologisia, poliittisia ja ennen kaikkea *merkitykseen* liittyviä kysymyksiä läpi kirjan. Esittelen seuraavassa ensimmäistä ja viimeistä, tietoa ja merkitystä.

Fossiiliset ovat mahdollistaneet modernin maailman (eli ”fossiilimodernin”, s. 210) ja muotoilleet oleellisesti siihen liittyvää itsetuntemusta, kulttuuria, tiedon ja toiminnan muotoja, ylipäätään tapoja olla ja elää. Kun fossiilimodernin aikakausi kuitenkin tulee biofysisellä pakolla päätökseensä varsin pian, herää perustavanlaatuisia kysymyksiä kaikista mainituista – viime kädessä merkityksestä itsestään. Väite on kiistaton sekä trilogian aiempien osien että laajan olemassa olevan humanistisen energiaturkimuksen valossa, eikä sitä siksi sarjan päätösoosassa uudelleen alusta alkaen todisteta. *Merkityksen ja*

ala-aineen keskeisin uutuusarvo onkin siinä, ettei se aloita alusta, vaan kysyy, mitä jo tiedetystä seuraa.

Tarkastelen ensin epistemologisia kysymyksiä. Kirjoittajat analysoivat kiinnostavasti nykyaikaisen tieteellisen tiedon ristiriitaista luonnetta fossiilimodernissa. Toisaalta nykytiede on luotettavinta ja kehittyneintä tietoa koskaan (11). Se on elimellinen osa fossiilimodernia: fossiilimodernin edellyttämät (ja mahdollistamat) teknologiat ovat kyseisen tiedon riemuvoittoja, jotka ovat mahdollistaneet elintason, terveyden, koulutuksen ynnä muun ainutkertaisen kehittämisen. Toisaalta taas saman tiedon kanssa elävä ja sitä tuottava sivilisaatio (siis ”fossiilikäyttöinen sivilisaatio”)⁷ näyttää kykenevän selviämään vain noin 200 vuotta ennen itsetuhoaan (36). Ristiriita on raju, sillä ”fossiilikapitalismin aikaisissa ihmiskunnan historian yleisesityksissä 200 vuoden ikäisiä sivilisaatioita [...] ei yleensä edes mainita” (16). Kaiken kukkuraksi ekokatastrofi on monella tavalla paitsi tuon kehittyneimmän tiedon kuvaama myös sen kehittyneimpien sovellutuksien (teknologioiden) aikaansaannos.

Tätä dynamiikkaa kirjoittajat analysoivat terävästi *taitamattomuutena*, joka asettaa uudenlaiseen valoon muun muassa nykyaikaisen teknologian – sekä etenkin uskon sen pelastavaan voimaan. Kun käsissämme on jo kauan ollut tieto aikaansaadusta ekokatastrofista, voidaanko esi-

merkiksi äärimmäisen monimutkaisia, pari vuotta kestäviä (ja helposti hajoavia), uusiutumattomista materiaaleista valmistettuja ja täysin kierrätyskelvottomia älypuhelimia pitää taidonnäyteinä, vai pitäisikö niitä pikemminkin ajatella *taitamattomuudennäyteinä*? Viime vuosikymmenten teknologista kehitystä on leimannut ”laadullinen” laajentuminen: lähes koko jaksollinen järjestelmä harvinaisimpia alkuaineita myöten on valjastettu teknologiatuotantoon. Suorana seurauksena jo ennestään *lähes* mahdottomasta kierrättämisestä on tullut mahdotonta: mitä enemmän eri materiaaleja nanopiiirissä on, sitä mahdottomampaa sille on tehdä muuta kuin heittää ongelmajätekasaan.⁸

Kun käsissämme siis on ”kaikkien aikojen luotettavin tieto” tuotannon ja koulutuksen kaikinpuolisesta kestävämmästä, kuinka sen jatkamista ja loputonta kiihdyttämistä voisi pitää edistyskentä saati taidokkuutena? ”Fossiilikapitalismi ’tietää’, kuinka kobolttia ja tantaalia saadaan kaivettua alkuperäiskansojen ja köyhien ihmisten mailta. Mutta fossiilikapitalismi ei tiedä, miten noilla alueilla kaivos toiminnan jälkeen saadaan puhdasta vettä tai elantoa ylisummaan.” (178)

Kehittyneimmällä tiedolla luotu, läpitemnologisoitu fossiilikapitalismi ei kykene jatkuvuuteen. Omia tavoitteitaan varten ”fossiilikapitalismin osaamistaso oli liian heikko. Tuli lyhyt pyrähdys, ei jatkuvuutta. Ainutkertainen nousu ja tu-

⁷ Fossiilikäyttöisen sivilisaation käsitteestä ks. Smil 2017, 295–.

⁸ Ks. aiheesta esim. Haberl ym. 2019.

ho, ei jatkuvaa kehitystä.” (39) Avautuva näkökulma tiedon ja tieteen merkitykseen fossiilimodernissa on tärkeä, mutta sittenkin yksipuolinen. Kirjoittajat nimitään korostavat ekokatastrofin vahinkoluonnetta, ikään kuin korkein tieto olisi tiedostamattaan kaivanut maata altaan. Tietenkin on totta, että esimerkiksi tarkka tieto ilmastomuutoksesta on levinnyt laajalle vasta viimeisen 50 vuoden aikana, mutta syynä ei ole ollut vahinko tai tiedon puute. Historioitsija Jean-Baptiste Fressoz korostaa, että tarina modernista ympäristöheräämisestä, jota ennen ei olisi vain ymmärretty aiheutettuja tuhoja, ei ole tosi. Esimerkiksi teknologisten ja tuotannollisten päätösten (tai kaatopaikkojen sijoittelun) tuhoisista seurauksista on aina oltu yllättävänkin tietoisia. Tietoa vain on aina tarkoituksellisesti ja väkivaltaisesti marginalisoitu, vaimennettu ja peitelty.⁹ Sivuvaikutuksia tuskin voi pitää vahinkona, jos ne ovat sekä ennalta nähtyjä että tietoisesti piiloteltuja.

Toinen kirjan keskeisimmistä kantavista oivalluksista liittyy otsikkotasollakin merkitykseen, ennen kaikkea koettuun ja elettyyn merkityksellisyyteen. Kriittisessä energiatutkimuksessa havaitaan usein, ettei irrottautuminen fossiilisista – siirtyminen paljon matalamman energian elämään – tarkoita ”vain” abstraktin talouskasvun loppua ja *degrowthia*, vaan myös koettujen merkitysten muutosta. Monet

asiat, jotka nykyään kuuluvat elämään ja tarjoavat merkitystä, käyvät mahdottomaksi – esimerkeiksi kelpaavat vaikkapa matkailu ja monet nykyiset työurat. Amerikkalaistutkijat Wes Jackson ja Robert Jensen ovat kiteyttäneet ongelman ”merkityksen kriisiiksi”: nykyiset tavat tehdä elämästä merkityksellistä eivät enimmäkseen ole mahdollisia fossiilisen energiatörsäilyn loputtua.¹⁰ Jackson ja Jensen arvelevat merkityksen kriisin selittävän osin ympäristöpolitiikan kohtaamaa vastustusta sekä harhaanjohtavien valeratkaisujen vetovoimaa. Salmisen ja Vadénin teoksen voi sanoa tutkivan juuri tätä merkityksen kriisiä, jota on fossiilikäyttöisen sivilisaation realiteetteihin nähden tutkittu yllättävän vähän.

Kaksikko kutsuu ”fossiilinihilismiksi” jo kauan pohdittua modernia merkityskatoa. Fossiilienergian ”loputtomalla eksergialla” (fysiikaalisella työllä) on kyetty homogenisoimaan ja pakottamaan yhteen muottiin kaikki erilainen ja ainutlaatuinen. Esimerkiksi paikallisilla olosuhteilla, kulttuureilla tai ainutlaatuisilla ekosysteemeillä ei ole varsinaista merkitystä, jos ne voidaan tosiasiallisesti runnoa mihin tahansa ennalta päätettyyn muottiin. Esimerkkinä monokulttuurit: ”Kasveja voidaan ottaa yli oman tarpeen, jos paikalle voidaan raivata monokulttuurinen pelto. Biisonit ja hirvet voidaan tappaa sukupuuttoon, jos tilalle on kasvatettavissa

9 Fressoz 2024.

10 Jackson & Jensen 2022, 6.

nautalaumoja.” (183) Loputtomalla energialla voidaan aavikolle rakentaa laskettelukeskus ja Lappiin höyryävä kylpyläkeskus. Ympäristön olosuhteet ovat *de facto* merkityksettömiä ja kulttuurinen muutos voi seurata perässä: after ski -juhlinta Dubaissa ei olisi ilman fossiilimodernia mielekäs ajatus.

Fossiilimodernin oloissa ”sielullinen” suhtautuminen luontoon – vaikkapa poimittavalta kasvilta luvan kysyminen – voi olla vain ”ei-moderni jäännö [..], pikemminkin nolo hahmotelma”, josta rationaalinen ihminen ei voi innostua (111). Kun koko metsä voidaan yhtä hyvin hakata selluksi ja BKT-kasvuksi, on vaikea nähdä, mitä *merkitystä* metsällä itsellään voisi olla – ellei turvautua ”noloihin” sielukkaisiin hahmotelmiin. Metsähakkuuta ei voi legitimiin vastustaa vetoamalla vain metsän kunnioittamiseen. Mielekäs vaatimuksesta voi tulla, jos metsän *virkestyskäyttöhyöty* saadaan laskettua BKT-lisäyksenä. Niinpä nykyoloissa ”merkitysenergia tapaa tyypistä yksilopsykologiseksi kokemukseksi” (119). Modernin ajan merkityksen haihtumista (tai Weberin *Entzauberungia*) on pohdittu kauan eikä havainnossa sinänsä ole mitään uutta. Uutuusarvo on olemassa olevien analyysien tukevassa kytkemisessä materiaaliseen todellisuuteen, siis fossiilikapitalismiin.

Mitä fossiilikapitalismin tietoiselle itsetuholle ja fossiilimodernin elämän merkityskadolle sitten voi tai pitäisi tehdä?

Merkitys ja ala-aine – saati koko energia-trilogia – ei ole itsehoito-opas, joka tarjoaisi ratkaisuja sivilisaation umpikujaan. Pikemminkin se osoittaa, että koko pakkomielteinen suurten ”ratkaisujen” etsintä on itsessään silkkaa fossiililogiikkaa (tai ”eksergiajärkeä”, s. 209): vasta kun koko toimintakenttä on väkivaltaisesti homogenisoitu, voidaan sen ongelmiin etsiä ratkaisuja. Esimerkiksi teolliseen, fossiiliriippuvaiseen ruuantuotantoon ei ole mitään yhtä suurta ratkaisua, sillä mitään yhtä ja samaa ongelmallista ruuantuotantoa ei olisi ilman fossiilisia edes olemassa.¹¹ Ilman fossiilisyötettä on vain toistetaan perin juurin poikkeavia paikallisia toimintatapoja. Esiin nousee ympäristöajattelussa paljon puhuttu *relokalisaatio*: kun käytettävissä ei enää ole fossiilisten rajatonta voimaa abstrahoida ja homogenisoida, ”joudutaan” paikallisuuksiin ja laadullisiin eroihin jälleen oikeasti sopeutumaan. Enää Dubaissa ei voikaan hiihtää eivätkä samat viljelytekniikat enää toimi joka paikassa.

”Ratkaisujen” sijaan teos tarjoaa tarkkanäköisiä käsitteitä edessä olevien muutosten pohtimiseen, ennen kaikkea Pohjolan elämän näkökulmasta. Tällaisia ovat *jälkifossiilinen poisoppiminen* ja merkitysten *kompostointi*. Kulttuurisesti edessä totisesti on paljon poisoppimista totutuista ja tiedetyistä tavoista tehdä ja osata. Fossiilimoderniin elämään liittyvä olennaisesti tietynlaisia taitoja ja tietoja, jotka ovat jälkifossiiliselle elämälle tur-

11 Global Alliance for the Future of Food 2023; Mann 2021.

hia ja jopa haitallisia – on esimerkiksi sangen kyseenalaista, mitä hyötyä ”kansalaistaitonakin” joitain vuosia sitten markkinoidusta koodaamisesta tulevaisuudessa oikeasti on. Tutkimuksen valossa on näet selvää, että nykyinen digiteknologia on suora fossiilimodernin lapsi eikä näytä olevan siitä irrotettavissa.¹² Monista hiljaisista oletuksista siitä, miten asiat toimivat, mihin kullakin on tai pitäisi olla oikeus ja mitkä asiat ovat hyödyllisiä ja arvokkaita, on tarpeen poisoppia. ”Paljon on annettava pudota, monen uskomuksen, käytänteen ja hyväksytyyn normaalin on muututtava. Yksien niin nopeasti kuin mahdollista, toisten riittävän hitaasti, varovaisestikin, pitkien aikajänneiden siivoimänä.” (183)

On usein toistuva harhaluulo, että poisoppiminen tarkoittaisi *paluuta* jonnekin. Tosiasiassa ei ole mitään minne palata: ”Valmiita malleja on vähän, ja useat niistäkin siinä määrin historiallisesti ja paikallisesti yksittäisiä, että niitä ei voi sellaisenaan seurata.” (184) Paljon tietoa ja taitoa on menetetty, useita paluukelpoisia ympäristöjä ei enää ole. Siinä missä aiemmin oli metsä, on nyt asfaltoitu parkkipaikka. Metsä on helppo muuttaa parkkipaikaksi, toisinpäin tempu ei onnistu. Vastaavasti fossiilimodernin infrastruktuuri ei katoa ilmaan, vaikka käyttövoimaa ja resursseja sen hyödyntämiseen ei enää olisi. Sille on keksittävä uusia käyttötarkoituksia, merkityksiä ja sovellutuksia.

¹² Ks. esim. Friedemann 2021.

Salminen ja Vadén (187) kiteyttävät edessä olevan poisoppimisen ja ”merkityksen merkityksen” muutoksen kompostiin: kuten kasvijätettä ei kannata heittää pois – poltettavaksi sekajätteenä – vaan kompostoida ravinteikkaaksi kasvualustaksi uudelle, siten fossiilimodernin aikakauden kulttuuriset merkitykset, taidot ja tiedot tulee kompostoida. ”Tarkoitus ei ole vain purkaa osiin, neutraaleiksi alkuaikaisiksi, vaan muodostaa uutta hedelmällistä, merkitysten synnyn hyväksi painotettua väkevyyttä.” (61) Paluu menneeseen ainoana kuviteltavissa olevana pseudoratkaisuna on tulos, jos nykyisyyden merkitykset vain heitetään sekajätteeseen. Poisheittäminen ei kuitenkaan kannata eikä edes onnistu. Toivottomasta nykytilanteesta on tavalla tai toisella luotava kasvualusta jollekin paremmalle.

Sakari Säynäjoki

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.152325>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu
Creative Commons Nimeä-EiMuutoksia 4.0
Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

- CROCKETT, CLAYTON (2022). *Energy and Change: A New Materialist Cosmotheology*. New York: Columbia University Press.
- FRESSOZ, JEAN-BAPTISTE (2024). *Happy Apocalypse: A History of Technological Risk*. Lontoo: Verso
- FRIEDEMANN, ALICE J. (2021). *Life after Fossil Fuels*. Cham: Springer.
- GLOBAL ALLIANCE FOR THE FUTURE OF FOOD (2023). *Power Shift: Why we need to wean industrial food systems off fossil fuels*. Noudettu 8.5.2025 osoitteesta <https://futureoffood.org/insights/power-shift-why-we-need-to-wean-industrial-food-systems-off-fossil-fuels/>.
- HABERL, HELMUT; WIEDENHOFER, DOMINIK; PAULIUK, STEFAN; KRAUSMANN, FRIDOLIN; MÜLLER, DANIEL B. & FISCHER-KOWALSKI, MARINA (2019). Contributions of sociometabolic research to sustainability science. *Nature Sustainability*, 2(3), 173–184. <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0225-2>
- JACKSON, WES & JENSEN, ROBERT (2022). *An Inconvenient Apocalypse: Environmental Collapse, Climate Crisis, and the Fate of Humanity*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press
- MANN, ALANA (2021). *Food in a Changing Climate*. Bingley: Emerald Publishing.
- MIŠIK, MATUŠ & KUJUNDŽIĆ, NADA (toim.) (2021). *Energy Humanities: Current State and Future Directions*. Cham: Springer.
- SALMINEN, ANTTI & VADÉN, TERE (2013). *Energia ja kokemus: naftologinen essee*. Tampere: niin & näin. https://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/syn_publication/files/netn-salminenvaden-energiajakokemus.pdf
- SALMINEN, ANTTI & VADÉN, TERE (2015). *Energy and Experience: An Essay in Naftology*. Chicago ja Alberta: MCM Publishing. <https://www.mcmprime.com/books/energy-and-experience-an-essay-in-naftology>
- SALMINEN, ANTTI & VADÉN, TERE (2018). *Elo ja anergia*. Tampere: niin & näin. <https://netn.fi/wp-content/uploads/2018/03/Salminen-Vaden-Elo-ja-anergia.pdf>
- SMIL, VACLAV (2017). *Energy and Civilization: A History*. Cambridge, MA: MIT Press.
- VITANIEMI, TUULA (2019). Kansallisteatterin II. hetki on tyrmäävä tietoisuus – Esa Leskinen jatkaa talouden ja politiikan ruotimista dokumenttiteatterin keinoin. Kulttuuricocktail 19.3.2019. Noudettu 8.5.2025 osoitteesta <https://yle.fi/aihe/a/20-284637>.

The Lure of Liberalism: Michel Foucault and Neoliberalism

SAULI HAVU

This article examines two questions concerning Michel Foucault's interpretation of neoliberalism: whether he was in fact well-disposed towards the emerging ideology of neoliberalism, and how accurate his description of it is. This article argues that Foucault saw neoliberal governmentality as potentially superior to previous forms of governmentality, and that he ignored the authoritarian features of neoliberalism. The article analyses the resonance of Foucault's interpretation of neoliberalism in relation to France's political-intellectual conjuncture in the end of the 1970s: that is, in relation to the rise of the Second Left liberal socialism, to the critique of real socialism and to the arrival of American neoliberal economics in France. Furthermore, I argue that Foucault's central problematic is centred on the critique of normalising power. Thus, it is significant that, according to him, neoliberal rule no longer requires such normative power. This is the reason why Foucault sees neoliberalism positively in comparison to the previous form of governmentality, that of welfare state capitalism. By comparing Foucault's analysis of neoliberalism with those of his contemporaries Stuart Hall and Nicos Poulantzas, this article argues that Foucault overlooks key features of neoliberalism that were already evident at the time. The reason for this is that he does not analyse neoliberalism in relation to the dynamics of capitalism and to class relations.

Science at the Cross Roads: Boris Hessen and the Promise of a Marxist History of Science

JOUNI HUHTANEN

The article examines the scientific historical weight of the claims made in the 1930s by the Soviet physicist Boris Hessen (1893–1936), who is considered the founder of Marxist history of science, in relation to the contemporary criticism presented by the Englishman George Clark (1890–1979), and reflects on Hessen's position in the field of the history of science. According to Clark, the problem with the Marxist history of science was that it considered science as being able to solve all the problems posed by technology through the theoretical models it developed. The development of science always preceded the development of technology. In fact, Hessen's thesis emphasized the opposite premise and sought to explain the temporal development of science through social, economic and production changes. This later led to the debate known as the internalism–externalism controversy. This article defends the foundations of Hessen's thesis and argues that, despite Clark's criticism, the thesis played a significant role in the development of the sociology of science that was in its infancy in the 1930s.

”Marx belongs to us!” The history of the translation of Marx’s *Capital* into Finnish and the struggle over Marx’s legacy in the short 20th century

PAULA RAUHALA

The editorial history of Karl Marx’s (1818–1883) major work, *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie* (1867/1885/1894), during the short 20th century marks the struggle over ”whose classic work” the book is. Does it belong to the social democrats, to Soviet Marxism, or to the radical, anti-Stalinist left? In this article I ask how this struggle is reflected in the history of the translation of Marx’s major work into Finnish. In particular, I enquire how this struggle appears in the paratexts that accompany these translations, such as the editors’ prefaces or indexes of names or subjects. The first Finnish translation (1913–1918) of Volume I of *Capital* is the result of collaboration between the old, Kautskyite social democratic workers’ movement and bourgeois intellectuals. After the Finnish Civil War (1918), the history of the translation of Marx’s major work depended on the massive Soviet infrastructure of translation and publication. In the paratexts attached to the various Finnish editions of *Capital*, Marx’s main work was portrayed as the classic of the official Soviet state ideology, Marxism-Leninism. The German original, however, was available throughout the short 20th century not only as adapted to Marxism-Leninism.

Kirjoita *Tutkimus & kritiikkiin*

Tutkimus & kritiikki on Karl Marx -seuran julkaisema monitieteinen aikakausjulkaisu. Lehti edistää moniäänistä keskustelua marxilaisen perinteen sisällä ja eri tieteenalojen kriittisten suuntausten välillä.

Marxilainen tutkimustraditio on historiallisesti kehittynyt käsitteellisesti, kulttuurisesti ja menetelmällisesti monimuotoiseksi. Marxin tuotannon ytimessä oli kapitalistisen tuotantotavan kriittinen analyysi, mutta hänen teksteistään avautuu näkökulmia ja aineksia moneen muuhunkin suuntaan, filosofiasta taloushistoriaan.

Lehtemme on temaattisesti avoin, emme rajaa käsiteltäviä aiheita etukäteen. Artikkelit ja puheenvuorot voivat käsitellä Marxia ja marxilaista traditiota teoreettisista ja teoriahistoriallisista näkökulmista. Olemme kiinnostuneet uusista käsitteellisistä ja menetelmällisistä näkökulmista, nykyisen yhteiskunnallisen todellisuuden teoreettisista ja empiirisistä analyyseistä, ja Marxin käsitteiden haastamisesta ja koettelemisesta näissä analyyseissa.

Kapitalistinen globalisaatio on johtanut ennennäkemättömään omaisuus- ja varallisuuserojen kasvuun. Työn perinteiset muodot murenevat. Poliittiset järjestelmät kärsivät legitimaatio-ongelmista. Demokratiaa haastavat äärioikeistolaiset liikkeet. Ilmastonmuutos uhkaa koko ihmiskuntaa. Näihin ongelmiin reagoidaan laajasti erilaisista kriittisistä poliittisista ja tutkimuksellisista näkökulmista. Haluamme edistää näiden lähestymistapojen vuoropuhelua ja siten vahvistaa niiden kykyä vaikuttaa yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Samalla etsimme erityistä näkökulmaa tutkimukselle. Olemme kiinnostuneita siitä, mitä kehityksen kapitalistinen muoto merkitsee yhteiskuntasuhteille ja ihmisen luontosuhteelle. Kysymme kritiikin ehtoja ja muotoja. Mitä tarkoittaa *kriittinen* kriittisessä tutkimuksessa? Miten *kriittiset tutkimussuuntauokset* liittyvät toisiinsa?

Englannin kieli hallitsee tieteellistä keskustelua ehkä liikaakin, joten toivomme myös muiden kielialueiden tutkimuksen esittelyjä.

Tutkimus & kritiikki on tieteellinen julkaisu, joten pääpaino on tutkimusartikkeleissa, jotka käyvät läpi vertaisarvioinnin. Samalla haluamme edistää keskustelemaa tutkimuskulttuuria. Toivomme lehteen tutkimuksellisia puheenvuoroja, katsauksia tutkimuksen eri aloille ja kirja-arvioita eri teemoista.

Otamme vastaan myös ehdotuksia lehden teemanumeroiksi; teemanumeroille voi ehdottaa vieraita toimittajia, jotka toteuttavat teemanumeron yhdessä vakituisten toimituksen kanssa.

Kirjoittajan ohjeet

Tutkimus & kritiikki julkaisee vertais-arvioituja empiirisiä ja teoreettisia tutkimus-artikkeleita sekä toimituksellisesti arvioituja katsauksia, keskustelupuheenvuoroja, kirja-arvioita sekä muita mahdollisia tekstejä. *Tutkimus & kritiikki* julkaisee kotimaisilla kielillä kirjoitettuja tekstejä.

Tarjottavat artikkelit jätetään *Tutkimus & kritiikin* julkaisualustalle (<https://journal.fi/tk>), mistä löytyvät myös yksityiskohtaisemmat kirjoitusohjeet. Kirjoittajia pyydetään tutustumaan julkaisualustalta löytyviin yksityiskohtaisiin ohjeisiin ja noudattamaan niitä mahdollisimman tarkoin. Tutkimusartikkelit jätetään anonyymeinä ja niiden ohen liitetään erillinen tiedosto kirjoittajista ja heidän yhteystiedoistaan.

Tutkimus & kritiikki pyrkii edistämään hyvää suomalaista tieteellistä kielenkäyttöä. Kirjoittajia pyydetään välttämään lainasanoja vieraista kielistä ja kiinnittämään huomiota translitteroituihin sanoihin ja erillisnimiin.

Tieteelliset artikkelit ovat alkuperäistekstejä, joita ei ole julkaistu aiemmin muualla. Ne annetaan pääsääntöisesti kahden asiantuntijan arvioitavaksi, jonka perusteella tehdään käsikirjoitusten julkaisupäätös. Arvioijilla on mahdollisuus esittää muutoksia, jotka kirjoittajien toivotaan ottavan huomioon.

Artikkelien pituus lähdeluettelo, taulukot ja kuvat mukaan lukien on 30 000–60 000 merkkiä välilyönteineen. Artikkeleihin liitetään suomen- ja englanninkieliset abstraktit, joiden pituus on 1 400–2 000 merkkiä.

Tutkimus & kritiikki julkaisee alkuperäisartikkelien ohella katsauksia, puheenvuoroja ja lyhyempiä tekstejä, jotka arvioidaan toimituksellisesti. Katsaukset ovat määrätyn tutkimusalueen tai teeman uusimman tutkimuskirjallisuuden systemaattisia esittelyjä ja arviointeja. Katsauksia toivotaan erityisesti kansainvälisen keskustelun kentältä ja myös eri kieli- ja kulttuurialueilta. Katsauksen pituus on korkeintaan 30 000 merkkiä.

Kirja-arvostelujen pituus voi vaihdella lyhyestä esittelystä laajempaan esseemuotoiseen arvioon, pituudeltaan korkeintaan 10 000 merkkiin.

Käsikirjoitusteksti tasataan vasempaan reunaan. Kirjasinkoko on 12. Otsikoinnin, kuvien ja taulukoiden sekä lähdeviitteiden yksityiskohtaiset ohjeet ovat julkaisualustalla. Tiedostot tallennetaan .docx- tai .odt-muotoon.

Marxin ja Engelsin teoksiin viittaaminen

Viittausten yhdenmukaisuuden takaamiseksi suosittelemme käyttämään suomennoksista *Marx-Engels Valitut teokset* -kuusiosaista laitosta, joka lähdeluettelossa ilmaistaan muodossa *MEV*T6. Saksankielisiin alkupe-
räisteksteihin viitataan *Marx-Engels Werke* -kokoelman (*MEW*), ja englanninkielisiin käännöksiin *Marx-Engels Collected Works* kokoelman (*MECW*) mukaan.

JOURNAL.FI →

Kirjoittajat

Eetu Föhr

YTM, väitöskirjatutkija
Jyväskylän yliopisto
eetu.v.fohr@student.jyu.fi

Wolfgang Fritz Haug

Dr. phil. habil., professori (emeritus)
Freie Universität Berlin
wfh@inkrit.org

Sauli Havu

YTM, FM, väitöskirjatutkija
Tampereen yliopisto
sauli.havu@gmail.com

Saska Heino

VTT, vieraileva tutkija
Göteborgin yliopisto
saska.heino@gu.se

Pertti Honkanen

VTT, eläkkeellä oleva tutkija
pertti.o.honkanen@gmail.com

Jouni Huhtanen

FM, tohtorikoulutettava
Oulun yliopisto
jouni.huhtanen@gmail.com

Keijo Lakkala

YTT, Tutkijatohtori
Lapin yliopisto
keijo.lakkala@ulapland.fi

Edemilson Paraná

PhD, apulaisprofessori
Lappeenrannan–Lahden
teknillinen yliopisto
edemilson.parana@lut.fi

Simo Pieniniemi

YTT, yliopisto-opettaja
Tampereen yliopisto
simo.pieniniemi@tuni.fi

Olli Poropudas

VTT, Helsinki
olli.poropudas@outlook.com

Paula Rauhala

FT, apurahatutkija, tuntiopettaja
Tampereen yliopisto
paula.rauhala@tuni.fi

Veli-Matti Rautio

FT, Tampere
veli.rautio@pirkkala.fi

Sakari Säynäjoki

VTM, väitöskirjatutkija
Helsingin yliopisto
sakari.saynajoki@helsinki.fi